RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 140.

RAZREDI FILOLOGIJSKO-HISTORIJSKI I FILOSOFIJSKO-JURIDIČKI.

52.

U ZAGREBU 1899.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.
Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Hrvat prvi gramatik talijanskoga jezika. Od dra. M. Šrepela	1—16
Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije. Od dra. Fr. Vrbanića	17—58
Rečenice s participom pret. akt. II. u hrvatskom jeziku. Od dra. A. Musića	59—130
O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku. Od prof. Drag. Boranića	131—244

Digitized by Google

Digitized by Google

Hrvat prvi gramatik talijanskoga jezika.

Čitao u sjednici filologijsko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27. travnja 1899.

PRAVI ČLAN DR. MILIVOJ ŠREPEL.

Talijanski književni jezik počinje dobivati svoje zakonodavce i majstore istom u XVI. stoljeću. Ovaj se jezik već tri stoljeća ne samo govorio nego i pisao u književnosti, ali nije imao još utvrgjenih pravilâ i načelâ, nego je svak pisao, kako mu se činilo ljepše i bolje. Pa i pravo je tako. Teorija se utvrgjuje istom poslije neke prakse. I Aristotel je napisao svoju „Pojetiku“ poslije Homera i Sofokla.

Da se u početku ne dade slobodan razvoj jezičnoj porabi, nikad se književni jezik ne bi dotjerao i obogatio. No kad književni jezik ojača, tad može biti samo na uhar književnosti, ako se prouče jezična pravila, kojih se drže najbolji pisci, te ako se nagju pomagala, kojima su se služili, da dobiju umiljat i skladan slog. Takov je posao osobito nuždan u onih naroda, u kojih se književni govor dosta razlikuje od prostonarodnoga.

Preko tri stoljeća služili su se Talijani boljih slojeva književnim govorom. Vrijeme, najsigurniji i najpravedniji sudac, osigura besmrtnost djelima Danteovim, Petrarkinim, Boccacciovim u prvom redu, pa onda i radnjama drugih velikih pisaca, koji su bili priznati kao majstori lijepoga jezika, te su potisnuli u zaborav mnoge manje pisce, kojih su djela ili propala ili čame pod prašinom.

U početku XVI. stoljeća počeo se udarati temelj gramatici talijanskoga jezika i to na osnovu djelâ najboljih pisaca; na temelju njihovih primjera stali su se stvarati zakoni i pravila talijanskoga jezika i dovoditi u sustav. To je zastrašilo prijatelje latinskoga jezika, te u XVI. stoljeću nalazimo dosta znatnih ljudi, koji gotovo s ljubomornošću nastoje sačuvati i obraniti prvo i glavno mjesto latinskomu jeziku suzbijajući napredak talijanskoga jezika.

Digitized by Google

Zametnu se oštar boj, ali se rijeka ne može zaustaviti rukom. Ako je latinski jezik imao znamenitih pisaca, koji su na njemu pisali svoja djela, i talijanski je imao svoju hrabru četu, koja je junački odoljela napadaju protivnikâ. U ostalom talijanski jezik u ovo doba humanizma i nije mislio na to, da s prijestola obori latinski jezik, nego je htio da vlada uza nj ili bar da imade za njime prvo časno mjesto. To nam ujamčuje povjest pojezije u XVI. stoljeću u Italiji; s vremenom je onda talijanski jezik postajao sve slobodniji i smjeliji, te je napokon osudio latinski jezik na prognanstvo, kojim je nekoć latinski njemu prijetio[1].

Umni je Bembo u ovom stoljeću sastavio pravila talijanske gramatike, a bio je on čovjek jednako zaslužan za latinsku kao i za talijansku književnost. Ali ipak slavni Bembo ne bijaše u tom zaslužnom poslu prvi. Pretekao ga je Hrvat (Schiavone) „Gianfrancesco Fortunio".

On je više živio u Italiji, nego u domovini, a bio je učenik čuvenoga Sabellika, kako nam pripovijeda Apostolo Zeno (u bilješkama uz biblioteku Fontaninijevu). Po svojem zvanju bio je pravnik, te je neko vrijeme vršio odvjetničke poslove na sudu mletačkom.

U časovima dokolice bavio se čitanjem i proučavanjem Danteovih, Petrarkinih i Boccacciovih djela, pa je po ovim vrelima sastavio pravila gramatike talijanske ili, kako se onda govorilo, — vulgarne (u opreci prema latinskomu jeziku); ova je pravila zamislio objelodaniti u 5 poglavljâ (knjiga), ali misleći, da bi ga mogao preteći Bembo ili tkogod drugi i oteti mu slavu prvenstva, riješi se, da objelodani odmah prva dva poglavlja, a ostala tri poglavlja i nisu nikada izišla štampom.

Kad je Fortunio bio načelnik u Jakinu, nagjoše ga jednoga dana mrtva strmoglavljena s prozora sudnice, pa premda su Jakinci tvrdili, da se Fortunio, koji je svoju službu vršio s velikom pohvalom, u času mahnitosti strmoglavio s prozora, ipak ih je bilo dosta, koji su sumnjali. Valeriano u svojem popisu književničke nesreće navodi i Fortunija (De infelicitate literatorum 1, 43).

Prvo je izdanje Fortunijeve gramatike izišlo godine 1516 pod natpisom „Regole grammaticali sulla volgare lingua" u Jakinu. Ova je knjižica tako omiljela, da je od god. 1516 do god. 1552 doživjela još 14 izdanja, koja nam napominje Apostolo Zeno, a od kojih tri priredi Aldo Manucije.

---

[1] Tiraboschi, Storia della letteratura italiana, Venezia (1824) VII, 2104.

Digitized by Google

Prvi je za Fortunijem obradio isti predmet Mlečanin kanonik Niccolo Liburnio, koji je u Mlecima objelodanio godine 1521 „Le vulgari eleganzie", a god. 1526 „Le tre Fontane", raspravljajući u oba djela o talijanskom jeziku.

U prvom svojem djelu (1, p. 23) govori Liburnio veoma pohvalno o Fortuniju: „Leggesi al presente una brieve grammatica di G. Francesco Fortunio, il quale veramente in picciol campo emmi paruto diligente assai". Iste godine s Liburnijevim ovim djelom izigje mali kompendij vulgarne gramatike od mladoga Markantonija Flaminija.

No sve ove gramatike natkrili djelo kardinala Bemba „Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua" (u Veneciji 1525), to je djelo za talijansku gramatiku epohalno. Bembo je počeo pisati bilješke o vulgarnom jeziku već godine 1502, te je do 1512 dovršio prve dvije knjige, kako nam pripovijeda Apostolo Zeno, ali budući zabavljen tajničkom službom uz papu Leona X. nije mogao djela odmah dovršiti, te ga objelodani istom 1525.

Saznavši Bembo, da je neki Mantovanac Moretto (ili Moratto) učinio neke bilješke po njegovim resultatima i šuteći prisvojio od Fortunija neke malobrojne resultate, potuži se u listu upravljenu Bernardu Tassu (t. 3, l. 6), da je i Fortunio imao prvi nacrt njegove gramatike i njime se poslužio u svojem djelu.

Fortunio u predgovoru svoje gramatike odrješito pobija ovu tvrdnju, te nemamo nikakova razloga, da mu ne vjerujemo. Fortunio je prvi, koji je pisao zakone talijanskomu jeziku, a Bembo ih je dotjerao, koliko je mogao učiniti gramatik XVI. stoljeća. Bembova gramatika pokazuje fino osjećanje jezično, te su je u velike hvalili i Firentinci. Varchi veli, da Firentinci ne mogu nikada biti dosta zahvalni Bembu (u posveti „Prosâ" Cosimu 1549): „per aver egli la loro lingua dalla ruggine de' passati secoli non pure purgata, ma intanto scaltrita e illustrata, che ella ne è divenuta quale si vede". Bilo je doduše i protivnikâ, megju kojima se istače Castelvetro. Primjer je Bembov poveo za sobom mnogo drugih pisaca, koji su nastojali objasniti pravila talijanskoga jezika, a ima ih dugačak niz, koji nam navodi Apostolo Zeno.

No na svaku ruku priuzdržana je slava Hrvatu, da je napisao Talijanima prvu gramatiku njihova jezika.

Fortunio je jedan od mnogobrojnih onih Hrvata, koji su živjeli i radili u Italiji za preporoda. Imade megju njima imenâ svjetskoga glasa, to su poimence najveći minijaturist Glović (Clovio), mletački

*

Digitized by Google

slikari Carpaccio (Krpač) i Medulić (Schiavone), graditelj divne palače urbinske Lucijan iz Lovrane, filozof Patricije (Petrić), preteča Newtonov Dominis (Gospodnetić), leksikograf Veranzio (Vrančić), pjesnik Jan Panonije iz Kešinaca, a bilo ih je i prije i poslije, od pregjašnjih ističemo Korčulanina Marka Pola, a od kasnijih u XVIII. stoljeću filozofa Boškovića, jednoga od najvećih epigramatika Gagliuffija, slavne latiniste Kunića, Staya (Stojkovića) i Zamagnu, i napokon u XIX. stoljeću Tommaseja, komu su zahvalni Mlečani podigli spomenik.

I Fortunio je po tadašnjem običaju promijenio svoje ime, te naslućujemo, da se zvao Srića; ovo vlastito ime živi još i danas u hrvatskom primorju, a marljivi nam Kukuljević priopći iz spljetskih kvadernâ XIV. i XV. stoljeća popis krsnih i porodičnih imena u Spljetu, megju kojima od g. 1412 do 1492 nahodimo takogjer porodično ime „Srića“[1]. A u Ljubićevim mletačkim listinama napominje se neki Nikola Srića, poslanik spljetski, već g. 1356[2].

Pripadom napominjemo, da je i prvu madžarsku gramatiku napisao u XV. stoljeću slavni latinski pjesnik Hrvat Jan Panonije iz Kešinaca, ali se ovo djelo izgubilo, a i prvu sanskrtsku gramatike napisa Hrvat Vezdin u XVIII. stoljeću[3].

Govoreći o najstarijoj krasnoj gramatici hrvatskoga jezika, koju je objelodanio g. 1604 u Rimu Kašić, prikazao sam u kratko razvoj latinske gramatike, a latinska je gramatika bila temelj za gramatike živih jezika, kako su se u novom vijeku počele javljati. Istom u doba preporoda počela se gramatika oslobagjati od okovâ sredovječnih „doktrinala“, koji su podavali samo suh sustav pravilâ i oblikâ i to za elementarnu potrebu. Kašić pišući za misionarske svrhe povede se za Aldom Manucijem, koji je g. 1508 izdao popularnu gramatiku latinskoga jezika. Ni Kašić ni Fortunio nisu bili po zvanju filolozi, ali se ipak jedan i drugi lijepo odužio.

Do Kašića je već bila gramatika dosta napredovala, Fortunio nije još imao pred sobom tolike literature. Prije Kašića već je bila izišla Sankcijeva „Minerva“ (1587), ali je iz Španjolske, gdje je nikla, tek iza 40 godina prešla u Italiju, te je postala

---

[1] Kukuljević, Stari pisci hrvatski I, p. X.
[2] Ljubić, Monumenta historica 4, p. 281 i 283.
[3] Jagić, Književnik II, 507 d.

Digitized by Google

slavna po svoj Europi istom onda, kad je Sciopije, jedan od najvećih renomistâ u filološkom svijetu, pravi „canis grammaticus“, koga je Jean Paul opisao u svojem „Titanu“, preradio Sankcijevu „Minervu“ i podavši joj popularniji oblik objelodanio djelo „Grammatica philosophica“ u Milanu godine 1628. Kašić za „Minervu“ još nije znao, a Sciopijevo je djelo izišlo 24 godine iza njegova.

Pored gramatike Alda Manucija i drugih manje važnih (n. p. gramatike Mancinellijeve u Mlecima 1492 i Perottove 1476) izišlo je prije Fortunijeve gramatike djelo slavnoga latinista Lorenza Valle „De elegantia linguae Latinae“ (u 6 knjiga u Rimu 1471), te je ono podalo znamenitu pobudu gramatičnoj studiji. To još nije sistematična obradba gramatike, već zbirka rastresenih opažanja, no opažanje je vrelo gramatičnih pravila. Ova se opažanja u Valle bez reda tiču gotovo sviju dijelova gramatike, a imade u njima i mnogo leksikografijskih bilježaka o sinonimici. Valla u svojem raspravljanju pokazuje živo jezično osjećanje, pravi takt, a potpomaže ga u tom pomnjiva, obilata lektira i velika oštroumnost u opažanju. Dakako više puta kudi, da je što rgjavo latinski, premda to isto u drugoj prigodi dopušta, čini razlike i gradi pravila, koja se ne mogu uvijek održati; ali ipak u većini slučajeva pošlo mu je za rukom složiti dobra pravila, ali i ondje, gdje griješi, njegova knjiga pobugjuje na ispitivanje, te mu djelo još ni dandanas nije izgubilo vrijednosti. Ako pomislimo, koliko je Valla pročitao za svoje djelo i kako pomnjivo, ako se sjetimo, da je Valla sastavljao svoje djelo prije nego je obretena štampa, onda ćemo lako razumjeti, zašto su ga suvremenici u velike štovali, te zašto su mogli čak izmisliti i donekle vjerovati, da ovoga djela nije sastavio Valla nego poznati stari komentator Ciceronov Askonije Pedijan[1].

Protiv Valle pisao je gramatiku Lancilotto (1504), koji nastoji uobičajena pravila opravdati ili popraviti prema starim auktoritetima, ali njegovo djelo nije moglo potamniti sjaj Vallinoj knjizi.

Vallino je nastojanje u svezi s tadašnjim smjerom, koji se opriječi barbarskomu sredovječnomu latinskomu govoru i pogje tragom Ciceronovim. Ovaj je smjer u velike koristio stilistici, te su se javili uzorni latinski stilisti, megju kojima se ističu Muret, Sigonije i Valla. Fraze iz djelâ dobrih klasika rimskih počele su se sakupljati, učiti naizust i upotrebljavati. Poštovanje Ciceronova jezika

[1] Haase, Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft 1880 p. 17.

Digitized by Google

bilo je toliko, da je Lazar Bonamico rekao, da bi volio govoriti latinski kao Ciceron nego postati papa, a Bembu se činio slog biblije tako rgjav, te je jedared rekao, da će izgubiti vjeru, ako još jedared pročita sveto pismo.

Gramatičnu sliku ovoga smjera naslikao nam je Valla u svojem djelu, pa se sad htjelo, da se osamljena opservacija dovede u sustav, te su tim putem pošli filolozi iza Valle, ali manje u Italiji i Francuskoj, nego u Španjolskoj, Engleskoj i Njemačkoj pišući ponajpače samo gramatične školske knjige. God. 1508 objelodani u ovom smjeru gramatiku „Aelius Antonius Nebrissensis", onda nalazimo u tom kolu još Tardifa (1484). Treća gramatika ovoga kola — Engleza Linacre-a izagje istom 1524 u Londonu — poslije Fortunijeve.

Takova je bila gramatična nauka u času, kad se Fortunio latio nove velike zadaće, da udari temelj gramatici — živa jezika. Bio je to jedan od prvih pokušajâ u svoj Europi. Francuzima je prvu gramatiku napisao Dubois (Silvije) i objelodanio u Parizu 1531, a Nijemcima Ickelsamer po svoj prilici 1534; Engleziṃa je Colet *oko* 1510 g. napisao gramatiku, no prvu pravu gramatiku zahvaljuju Englezi Bullokaru (u Londonu 1586), premda je već Lily g. 1542 štampao svoj gramatični pokušaj; Španjolcima je Labrija 1492 dao rječnik i gramatiku kastelanskoga govora. Prve gramatične obradbe poljskoga jezika pripadaju XVI. stoljeću, a namijenjene su praktičnoj porabi, g. 1568 izagje gramatika Stoinskoga; no prvu naučnu gramatiku poljsku sastavi Kopczyński (1779). XVI. stoljeću pripada takogjer prva češka gramatika (Beneša Optata 1533) i prva slovenska (Adama Bohoriča 1584). Prva je gramatika, u kojoj je ruski odijeljen od crkvenoga jezika, epohalno djelo, koje napisa Lomonosov (1755); megju Srbima je ovaj posao izveo u XIX. stoljeću Vuk, a u istom se stoljeću počela obragjivati i novobugarska gramatika, dok starobugarski imade gramatiku već u IX. stoljeću. Kako se vidi, zapadni Slaveni (Česi, Poljaci, Slovenci i Hrvati) javljaju se prije nego istočni, i to poradi toga, jer su bili u tješnjoj svezi s latinskim svijetom[1].

Fortunio pišući svoju gramatiku imade na umu doduše praktičnu svrhu, ali se njegov rad znatno razlikuje od srednjovječnih doktrinala, pa i od Manucijeve gramatike u tom, što je pravila svoja gradio na promatranju najboljih pisaca Dantea, Petrarke i Boccaccia i

[1] Jagić, Književnik II, 80 d.

Digitized by Google

navodio mnogobrojne primjere iz njihovih djela. Ovoj metodi direktne opservacije naučio se naš Fortunio u Lorenza Valle. Fortunio je dobro shvatio važnost Vallina djela, koje je i u kasnije vijekove bilo jednom od glavnih pomoćnih knjiga svim latinistima, te ga i hrvatski latinist više cijenjen u tugjini nego u domovini Adam Baričević, rogjen u Zagrebu 1756, u nekom još neštampanu listu (upravljenu nekomu naučnjaku u Turinu) stavlja upravo na prvo mjesto[1], a sud je Baričevićev mnogo vrijedan, jer je Baričević imao u svoj suvremenoj Europi malo premaca u ljepoti latinskoga stila. Povodeći se za Vallom ne zadovoljava se Fortunio samo time, da navede, kakov je koji oblik, nego iznosi mnogobrojne primjere iz djela slavnoga osnivačkoga triumvirata talijanske književnosti, kaže, gdje se koji primjer nalazi (u kojem pjevanju, kanconi, sonetu ili traktatu), te do potrebe i pobliže tumači samo mjesto, osobito ako je tamnije. U razmatranje sinonimijâ Fortunio ne ulazi, kako to čini Valla, te se u Fortunijevu postupku vidi već onaj napredak, koji nalazimo u gramatici poslije Vallina djela. Samo se po sebi razumije, da Fortunio, kad zatreba, govori i o tom, koji je pojav u ove trojice redovan. Uza sve to, što je nacrt djela sistematičan, Fortunijevo djelo izlazi više kao rasprava nego shematična knjiga, a to je jamačno i pomoglo, da se djelo mnogo čitalo i cijenilo. Na taj se način Fortunio uklonio dosadnu nabrajanju paradigama, te je svoje djelo oživio zanimljivim duhom rasprave.

Prvo izdanje njegove gramatike (u Jakinu 1516) ogledao sam u mletačkoj biblioteci sv. Marka, ali na žalost primjerak nije potpun, jer su istrgnuta dva prva lista. Drugo pregledano izdanje od g. 1518, štampano u Mlecima u Cezara Arrivabene-a, ima takogjer ova knjižnica, ovdje se nahodi uvod piščev, a koncu je knjige Andrija Arrivabene dodao nekoliko riječi u prozi u pohvalu samoga djela; Arrivabene hvali pisca, te veli, da je „el predetto miser Giovanni Francesco Fortunio . . . degno de incõparabil nome“, da će čitatelj naći u djelu ne samo pouku o ortografiji nego i tumačenje tamnijih mjesta u Dantea i Petrarke. Napokon dodaje Arrivabene još i ovaj sonet (s nepromijenjenim pravopisom):

Mira lettor il pegaseo licore
Disceso da Francesco Fortunato,
Come in ogni staggion & ogni stato
Adorna il mondo di suaue odore

[1] Ovo se pismo nahodi u sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj. Mnoga njegova pisma imade jugoslavenska akademija.

Digitized by Google

Mira il uolume suo di grande honore
Il stil legiadro con nobil ditatto
Et come in picol opra habbi formato
Un pellago di scientia con amore
Mira i precetti della uolgar lingua,
Il scriuer con raggion dirittamente
Come el latin dal uolgar si distingua
Fecilel nostro secol ueramente
Che de tua uirtu Francesco simpingua
Cieco di lume gia primeramente.

I ako imade u ovoj hvali mnogo tamjana, opet se iz pjesme razabira radost, što se našao pisac, koji je utvrdio pravila talijanskoga jezika. Fortunio ozbiljno shvaća svoju zadaću, pa iznoseći svoje misli o pojedinim oblicima osvrće se i na dijalekatske razlike, te pokazuje, što mu se čini bolje. Vidi se iz one pjesme i želja, da bi talijanski jezik dostigao moć latinskoga, a to potvrgjuje i Arrivabeneov dodatak sonetu:

E chi di te mal sente
Lingua non habbia piu cha cocodrillo
Et uiua giu nell' infernale Nillo.

Prvo izdanje imade 36 listova, a drugo 50. U Zagrebu (u sveučilišnoj knjižnici) imademo izdanje Aldovo (u Mlecima 1545); ovo izdanje imade 46 i pol lista, a obuhvaća samo predgovor i samu gramatiku bez ikakovih dodataka.

U predgovoru iznosi Fortunio na vidjelo postanje, smjer i način svoje gramatike. On je, veli, u mladosti za dokolice čitao Dantea, Petrarku i Boccacia, pa je u njihovim djelima nalazio toliko sjajnih mjesta umijeća pjesničkoga i govorničkog, koliko imade za jasne noći sjajnih zvijezda na nebu, te je onda razabrao, da ona ne sjaju s manjim svjetlom nego latinska djela. On nije mogao pomisliti, da bi se ovako skladno mogao slagati jezik bez ikakovih gramatičkih pravila. To ga je ponukalo na posao, pa je doskora pribilježio pravila, koja se tiču brojevâ imenâ i zamjenicâ, deklinacije i konjugacije. Pa kako su mogli latinski gramatici složiti ortografiju po latinskim autorima, tako se mogu složiti i pravila vulgarnoga jezika po onoj trojici. Ali je on pošao dalje, te je prikupio gragju za konstrukciju glagola, za metriku i još drugo, pa je to sve podijelio u 5 knjiga, ali nije mislio to objelodaniti. Ipak su ga umni i dragi prijatelji pročitavši bilješke njegove nagovorili, da objelodani svoja pravila. On je uvjeren, da mu njegovo djelo ne će donijeti hvale, nego samo kudnju.

Digitized by Google

Neki će reći, da je njegov trud isprazan, jer žele, da se dadu pravila sviju idioma talijanske zemlje zajedno ili svakoga za se. No svaki grad, svako selo u Italiji govori na osobit način, pa se ne mogu pravila za sve idiome složiti zajedno, kako je već kazao Dante u 26. pjevanju „Raja". Drugi će mu opet prigovoriti, što gradi pravila toskanskih pravila on, koji je sasvim drugoga zvanja i drugačijega govora, štono se razlikuje od toskanskoga. Bit će i takovih, koji će reći, da su vulgarna pravila suvišna, jer vulgarni govor treba da se sasvim upravlja po latinskom, te bi valjalo govoriti i pisati: io dixi, un saxo, sancto i dr. Neki će opet pokuditi nesavršenost pravilâ, a neki njihov raspored i podjelu.

Prvima odgovara Fortunio, da je toskanski govor najmanje iskvaren, te se pisci, koji se njime služe, ne razlikuju mnogo. Pa i tugjinci, koji se uče talijanskomu jeziku, povode se za Danteom i Petrarkom, premda se tamo amo koješta u jeziku od njihovih vremena promijenilo. Već je Horacije u poslanici o pojetici rekao, da se i latinski jezik mijenja, a to potvrgjuje i Priscijan. To je ujedno odgovor onima, koji su Fortuniju prebacivali, što nije Toskanac. Trećima pak veli, da se latinski jezik, koji se nekoć zvao rimski, raširio po svoj Italiji, te se poslije barbarskih provala znatno promijenio i postao vulgarnim, pa sad valja, da se vulgarni jezik obogati i dotjera. Četvrtima napokon odgovara, da su latinska gramatična pravila dotjerana, jer su ih obragjivali bezbrojni gramatici, a on sada prvi stupa na sasvim neobragjeno polje vulgarne gramatike, te ako je i gdjegod pogriješio gradeći pravila po djelima one trojice otaca vulgarnoga jezika, koji se nisu stidjeli zaći u ove nizine, tješi se ipak time, što su i Homer i mantovanski pjesnik (Vergilije) našli veoma ljutih protivnika.

On je učinio, što je najviše mogao po svojim silama, pa s Marcijalom veli, da u djelima pisaca imade i dobrih i rgjavih stranica, a navodi i Plinija, koji reče, da nema tako rgjave knjige, u kojoj se ne bi moglo i što dobro naći. U prve dvije knjige, koje objelodanjuje, podao je pravila o načinu, kako valja pravo govoriti i ispravno pisati, a ujedno se tumače tamnija mjesta, koja su mnogi njihovi tumači zlo shvatili. Zato moli čitatelje, da do kraja pročitaju njegovu knjigu, pa istom onda sude, jer će poslije prvoga trnja naći kasnije i cvijeća, koje će ih veseliti.

Ovaj nam predgovor sipa zanimljivo svjetlo na tadašnju borbu izmegju latinskoga i vulgarnoga govora, pokazuje nam, kako vul-

Digitized by Google

garni jezik lagano, ali sigurno dolazi do pobjede. U XVI vijeku još je libanje, ali kasnije pretegnu vulgarni govor.

U *prvoj knjizi* svoje gramatike govori nam Fortunio o oblicima talijanskoga jezika, pa premda sam veli (p. 16), da postupa „la tediosa longhezza fuggendo", ipak svagda navodi veoma mnogo primjera s *potpunim* rečenicama iz djela onih triju pisaca.

Ovu je gragju podijelio pisac u četiri poručja, te govori o imenu, zamjenici, glagolu i adverbiju.

Ponajprije raspravlja o imenima, te navodi razlike izmegju singulara i plurala. *Prvo* je pravilo: od sing. bello imademo plural belli; *drugo:* od stella stelle; *treće:* od fronda i fronde imademo fronde i frondi; *četvrto:* adjektivi na -e ostaju zajednički muškomu i ženskomu rodu n. p. amante, pa i neki su supstantivi nestalna roda (lo ampio aria), a srednjega roda talijanski jezik i nema; *peto:* mnogi supstantivi s raznim dočecima i s istim značenjem nalaze se u oba roda n. p. loda i lodo. Za sva ova pravila navodi pisac svu silu primjerâ.

Za zamjenice navodi ova pravila. *Prvo* je: zamjenice egli, ei, questi, quelli, altri redovno glase u množini kao i u jednini. *Drugo:* zamjenice lui, lei, loro, cui, altrui uvijek se zapostavljaju, te se ne veli: lei mi vide, ali se kaže: ella mi vide; ovdje se osvrće na Filelfovo tumačenje Petrarkina soneta 24., navodi starinsku knjigu Danteovu, koju mu je pokazao Castalio, tumači Boccaccciov postupak sa zamjenicom lui, te veli, da se uvijek služi najstarijom verzijom, jer su tekstovi mnogo iskvareni u kasnija vremena; ovdje govori Fortunio veoma obilato o porabi zamjenicâ u ona tri pisca osvrćući se i na latinske gramatike počevši od Kvintilijana. *Treće* je pravilo: zamjenice colui, costei, costoro, esto, esso, ello sa ženskim dočecima dolaze u svim padežima. *Četvrto:* zamjenice me, te postaju mi, ti, kad se slože s glagolom (fecemi, consumati), ali kad je pred njima *l, r,* onda može biti i ferirmi i ferirme, ili kad se nalaze odijeljene od glagola. No ako izmegju njih i glagola ima još koja riječ, onda se vazda veli me, te; isto tako s prepozicijom: di me. Onda govori o pluralu: ci, ne i o drugim enklitičnim zamjenicama. Tu mu se nadaje prilika, da pokaže, koliko se pogrješaka nalazi u štampanim izdanjima onoga triumvirata. *Peto* pravilo: vulgarni govor nema nego samo muški i ženski artikul; za muški rod ima talijanski il, lo, u pluralu gli, a za ženski la, u pluralu le; u primjerima još napominje: *i,* te kaže, kad se koji artikul upotrebljava, pa nadodaje, da se ovi artikuli

Digitized by Google

zapostavljeni glagolu upotrebljavaju kao zamjenice (digli = di à lui).

O glagolu uči u *prvom* pravilu, da u vulgarnom govoru imadu po njegovu mišljenju samo dvije konjugacije, prva je: ama, a druga: scrive, te onda navodi prezent, imperfekt, aorist, futur i imperativ prve deklinacije (ama) i druge (scrive); nadalje navodi promjene u rečenicama sa che i se; onda raspravlja, kako se tvore pojedina lica od 3. lica singulara. *Drugo* je pravilo: imperfekt „subjunktiva" svršuje se u prvom licu na ei (amerei), u drugom na sti, u trećem na ia ili ebbe *Treće* je pravilo: prva tri lica singulara subjunktiva u I. konjugaciji svršuju se na i i e, a u II. konjugaciji prvo i treće na a, a drugo na a, e, i; ujedno pokazuje, da Boccaccio nije u svojim novelama tako točan promatrač jezika kao Dante i Petrarka, on je kud i kamo slobodniji. *Četvrto* je pravilo: Mnogi glagoli mijenjaju prvo lice indikativa, odakle nastaje promjena i u preteritu i u pasivnom particípu, n. p. nutrico i nudrisco, volgo i volvo; chieggio: chiedi, voglio: volsi, toglio, tolgo: tolsi; pa ovdje govori pisac o t. zv. „nepravilnim" perfektima. *Peto* pravilo: infinitiv se tvori u pravilu od 3. lica singulara prezenta (ama: amare), ali imamo pored dicere i dire.

U posljednjoj česti prve knjige govori o adverbijima, od kojih se neki zovu lokalni, a opet drugi naznačuju negaciju. tvrdnju, vrijeme, kvantitet, kvalitet ili što drugo. Ponajprije govori o che mj. latinskoga ut ili quod, te veli, kad uza nj dolazi indikativ, kad li subjunktiv. Zatim raspravlja o quantunque, quandunque, benche, perche i dr., pa uporedo o assai, unqua, anco, ancora i dr. Nadalje veli, da se mnogi adverbiji slažu s imenom n. p. come dolce parla, te navodi neke adverbije na -mente. Megju adverbijima govori Fortunio i o: nulla, nondimeno i dr. Kako se vidi, u ovaj je odsjek Fortunio stavio dijelove govora, koji i nisu adverbiji.

Latinska je tadašnja gramatika konjunktiv zvala subjunktivom (n. p. Aldo Manucije), a toga se drži i Fortunio. I način, kako se tumači u Fortunija postanje pojedinih oblika u konjugaciji, običan je u tadašnjoj gramatici latinskoj, samo što latinska gramatika polazi od 2. lica singulara. Fortunio je s praktičnoga gledišta sasvim dobro odabrao treće lice. A iz svega se vidi, da mu je svrha praktična, ali se ni praktičnom svrhom ne može opravdati, što je ispremiješao adverbije s konjunkcijima; on sam veli, da to čini zato, što su neke konjunkcije slične adverbijima

Digitized by Google

(p. 22b: se anco vi serà alcuna coniugatione mischiata, sarà per la similitudine, che haverà con gli adverbi volgari). Fortunio je uklonio iz svoje gramatike sve definicije pojedinih dijelova govora, jer mu je važnija opservacija jezičnih pojava nego logične definicije. Treba samo pročitati heksastih u Aldovoj gramatici o raznim značenjima adverbijâ, da se vidi, kako su gramatici cijepali pojmove na najsitnije tančine. O participijima Fortunio ne raspravlja odjelito, nego ih prislanja uz adjektive; isto tako mimoilazi i prepozicije i interjekcije, jer su to riječi, koje nisu podvrgnute fleksiji. A značajno je, što o adverbijima i konjunkcijama govori najviše s toga gledišta, kako se u rečenici mijenja način. Pa i u ostalim partijama Fortunio imade u prvom redu pred očima one momente, po kojima se vulgarni jezik razlikuje od latinskoga, te nastoji složiti pravila o glavnim promjenama u fleksiji imena, zamjenice i glagola. Lako nam je zamisliti, kako je taj posao bio težak, kad ga se laćaju prve ruke. U kritiku samih tumačenjâ Fortunijevih, držim, da bi bilo suvišno ulaziti; ona nisu ni bolja ni gora od suvremenih latinskih gramatika. Istom XIX. stoljeću pogje za rukom objasniti, kako valja, pojedine pojave jezične s pomoću komparativne, historijske i psihologijske metode. Sastavljajući opća pravila Fortunio imade na umu praktičnu svrhu, ali u samoj obradbi drži se metode naučne, kakovu je u gramatiku unio Valla, te se već opaža zametak historijskoga promatranja.

Na kraju prve knjige veli Fortunio, da će u drugoj govoriti o ortografiji, pa onda o geminaciji pojedinih konzonanta popravljajući pogrješke, koje su se uvukle u štampana izdanja, i tumačeći opet Dantea i Petraku. A čitatelji nek još očekuju tri knjige. Kako sam veli u predgovoru, govorio bi u njima o konstrukciji glagola, o metrici i drugom. Po svoj prilici zapremila bi treća knjiga konstrukciju, kako zaprema i u Alda Manucija, koji ovdje raspravlja o konkordanciji, konstrukciji i o figurama. Četvrta bi mogla obuhvatiti metriku kao i u Alda, koji govori ovdje o prozodiji, metrici, akcentu i poziturama. A peta? Tu nas ostavljaju obavijesti Fortunijeve, pa tek naslućujemo, da je u njoj — po uzoru Vallinu — možda htio obraditi sinonimiku.

Druga je *knjiga* njegove gramatike manja; dok prva obuhvaća $28^1/_2$ lista, druga imade 18. Druga knjiga zaprema opažanja o pravopisu i o glasovima. *Prvo* mu je pravilo: izmegju 2 vokala ne mogu se nalaziti tri konzonanta (santo, ostacolo, costantia), jedino to može biti uz likvide r, l (sepolcro, sempre) i u

Digitized by Google

nekim složenicama njihovim. Kako se vidi, Fortunio je ovo pravilo postavio misleći na razliku izmegju latinskoga i talijanskoga govora. Tako u ostalom Fortunio postupa i kasnije, te se vidi jasno, da mu je cilj upravo ispitati ove razlike.

Drugo je pravilo: b, c, d, p (latinsko) pred t prelazi u toskanskom u t, n. p. dotto, ottimo, gdjekad se opet koji konzonant asimilira prema svome susjedu (n. p. osservo), a gdjekad ga i nestaje (n. p. conosco, aversario); glas *l* u vulgarnom se mijenja u i, n. p. esempio, chiudo.

Treće je pravilo: Kako uz b, m, p ne može u istoj riječi stajati *n*, tako b, d, g (u latinskom) pred m prelazi u m (sommergo, ammiro), a m pred n pretvara se u n, n. p. danno, autunno.

Četvrto je pravilo, da se pred skupine qua i que prislanja c, n. p. acqua, giacque, tako isto se upleće c izmegju s i vokala u nekim dogagjajima (cresce, angoscia, ruscello); srodan je pojav, da se upleće g: Giove, giocondo, ingiuria. To je opet prema latinskim riječima postavljena razlika.

Peto je pravilo o promjeni latinskih vokala u vulgarnom govoru, n. p. spilunca, iscusato, rinasco, maladetto, rubella, oppenione, semplice, dimestico, ubbidiente, tutta, (samo poradi rime u Dantea totta), popoli. Takovih bi se primjera mogla napisati cijela knjiga, ali Fortunio veli, da bi se to kosilo s kratkoćom, za kojom teži (p. 31).

Šesto je pravilo: glagoli prve konjugacije mijenjaju svoje a u e u futuru (amerai), tako biva i u imperfektu subjunktiva (amerei), no treće lice pl. indikativnoga perfekta mijenja ga u o (amorono, cantorono), ali se može govoriti i amaro, amarno, te onda F. govori o promjeni vokala u nastavcima imperfekta i dr. Gdjekad se bez razlike u značenju može reći: maraviglia i meraviglia, come i como, anche i anco, sanza i senza, fuora i fuori, credea i credia, reo i rio i mn. dr.

Onda govori Fortunio o geminaciji pojedinih konzonanta i to redom alfabetskim (od b do z) upleću svagdje, gdjegod zatreba, paralelne riječi latinske, a osvrćući se i na druge pisce osim triumvirâ (n. p. na Cina iz Pistoje, na Guida Cavalcante-a), ali dakako u svemu tomu ne treba tražiti dubljega shvaćanja; Fortunio se drži površine. Neka su mjesta zanimljiva, jer pokazuju kolebanje, koje je bilo u tadašnjem talijanskom pravopisu. Tako n. p. pobija Fortunio aspiraciju, koju su neki počeli uvoditi u talijanski jezik i pisati, gdje joj nema mjesta; Fortunio je dopušta u početku

Digitized by Google

riječi „uzetih iz latinskoga“: humano, hora. hoggi, homo, humile. Osobito vojuje za to, da se piše scola, catena, caro, corona, catolico. Cristo, filosofo, Filelfo; tako nije potrebno pisati y, te je bolje pisati Girolamo, nego Hieronymo, jer se doista onako govori, a tako i piše Boccaccio u noveli o Girolamu i Silvestri. Ovdje se Fortunio služi u opće Pontanovom raspravom o aspiraciji. Na takov način raspravlja o geminaciji pojedinih konzonanta, a upleće i razna značenja, koja izlaze iz raznih pisanja.

Njegovo je glavno načelo u pravopisu, da se valja držati toskanskoga narodnoga izgovora, a da ne treba težiti za tim, da se raspozna latinsko ili grčko postanje koje riječi (nella volgar lingua. ove non è mistieri conoscer se'l vocabolo discende dal latino overo dal greco, ma solo che la voce discende acconciamente prononciar si possa à dimostrar il concetto dello isprimente ò scrivente senza tale aspiratione, parmi ch'ella di soverchio vi si ponga, p. 37a). Pripadom napominjem, da Fortunio za v još piše u.

Fortunijeva je gramatika kasnije zaboravljena, kad su se pojavile i bolje i veće gramatike talijanskoga jezika, ali se ipak ne može zaboraviti njegova zasluga, što je prvi zaorao ovo do tada netaknuto polje, a mi se Hrvati možemo ponositi, što je prvi gramatik talijanskoga jezika bio naše gore list.

U I. odsjeku svoga kompendija o romanskoj filologiji, u povjesti njenoj[1] govori Gröber s velikim poštovanjem o našem piscu, te priznaje, da je Fortunijevo znamenito djelo upravo preokret u promatranju živih jezika. Gröber ističe, da je Fortunijevo promatranje za čudo pomnjivo, a već se tiče pojedinostî i zamršenih pojava. Sve to napominjem, da se vidi, da me na hvalu Fortunijeva djelca nije nukao samo rodoljubni ponos.

Kako je Fortunio znamenit u povjesti romanske filologije, vrijedi amo prisloniti i bilješku, koju priopćuje R. Fulin u djelu „Documenti per servire alla storia della tipografia veneziana“ (Venezia 1882 p. 92) o našem piscu:

1509, 28 Novembre. Gianfrancesco Fortunio »ha composto et de zorno in zorno compone versi in laude de questa Excellentissima Republica, et ha composte regule gramaticali de la tersa vulgar lingua, cum le sue ellegantie et hortographia, et altre opere a niuno injuriose. Item, expone haver opere de altri excellenti poeti fin hora non impresse, et volerle per comune utilità et dilectatione farle

[1] Gröber, Grundriss der romanischen Philologie, 1888, I, 12.

Digitized by Google

imprimer. Ma aziochè, cum damno et vergogna de esso, altri non le imprimano, et corrote», chiede, «che le opere che lui primo farà imprimer» godano privilegio d'anni dieci dacchè saranno stampate, sotto le pene che alla Signoria parerà. — Conceduto.

Arhiv „Notatorija del Collegio" u Mlecima čuva izvornik.

Kako se razabira iz ove bilješke, koju zahvaljujem g. M. Breyeru, Fortunio je takogjer pisao pjesme u hvalu mletačke republike, pisao je i druga djela osim „Regolâ gramatikalnih" i imao neštampana djela drugih znamenitih pjesnika, koja je namjeravao štampom objelodaniti. te je i dobio od mletačke vlade povlasticu za 10 godina, otkako budu djela štampana. Vidimo, da je Fortunio godine 1509 boravio u Mlecima, ali ne možemo razabrati iz ove bilješke, je li Fortunio namjeravao objelodanjivati djela latinska starinska ili nova ili talijanska. U ostalom nam potvrgjuje ova bilješka, da je Fortunio revno radio na književnom polju i da su njegove „Regole" samo plod dubljega nastojanja njegova oko književnosti.

Fortunio nije jedini od naših zemljaka, koji su se bavili oko ispitivanja talijanskoga jezika. Počevši od konca XVI. stoljeća Italija gubi književnu samostalnost, te francuska filologija natkrili talijansku. To nahodimo u talijanskoj gramatici još u 18. stoljeću, kadno se talijanska gramatika zadovoljava u opće resultatima pregjašnjih radnjâ ili se podaje francuskomu filozofijskomu promatranju.

Godine 1711 objelodani Dubrovčanin Isusovac Benedikt Rogacci (Rogačić), koji je živio od godine 1646 do 1719, oveće gramatičko djelo „Pratica e compendiosa istruzzione a' principianti, circa l'uso emendato, ed elegante della lingua Italiana" u Rimu u Antonija de Rossija, a godine 1720 izagje drugo izdanje u Mlecima u Nikole Pezzane.

Pisac veli u predgovoru, da mu nije namjera tugjince upućivati u talijanski jezik, nego „l'ajutare, chi ne habbia qualch' uso, a perfezzionarsi in quello, mediante la contezza delle regole, e forme di parlare, alla sua proprietà, pulitezza, ed eleganza spettanti". Rogačićeva gramatika obuhvaća 395 stranica u maloj osmini, a imade pet česti. U prvoj česti raspravlja pisac o oznakama padežâ, artikulima i zamjenicama, u drugoj o imenima, u trećoj o glagolima, u četvrtoj o prepozicijama, adverbijima i konjunkcijama, a napokon u petoj o ortografiji, u kojoj govori i o akcentu i prozodiji. Ne ulazeći u potanju ocjenu ovoga zanimljivoga djela

Digitized by Google

možemo reći, da je pisac njime stekao slavu, da je jedan od najelegantnijih talijanskih pisaca „seicenta“. U ostalom je Rogačić i drugim svojim djelima na talijanskom i latinskom jeziku pokazao veliku stilističnu vještinu.

Od naših zemljakâ, koji su blagoslovno radili na polju talijanske filologije, osobito se ističe još i Tommaseo. On je počevši od godine 1830 uzeo skupljati prostonarodne pjesme talijanske iz usta pastirâ i seljakinjâ, on je upravo obreo prostonarodnu pojeziju talijansku (Canti popolari toscani, corsi etc. 1842), te je u društvu s pjesnikom Carrerom pobijao predsude obrazovanih ljudî protiv pjesništva prostoga naroda. Pored toga steče Tommaseo besmrtnih zasluga za talijansku sinonimiku (1832), te podade Italiji rječnik sinonimâ, kakovim se drugi narodi ne mogu pohvaliti.

Italija u XVIII. stoljeću nije mnogo marila za historijsko promatranje jezika. Firentinizam akademije Cruske s uspjehom je pobijao pjesnik Monti (1754—1826) u golemoj radnji „Proposta di alcune correzzioni“, gdje je ujedno dokazivao, da je talijanski jezik uvijek bio književni jezik, kojemu su pored firentinskoga prinosili gragju i drugi talijanski dijalekti. Protivni spisi nisu mogli zapriječiti, da Costa Cruskin rječnik (1819) s temelja preradi, iz sviju vremena popuni i popravi. Parenti, Carrer, Venzon. Gherardini, Manuzzi, Bellini i Mortara podali su kasnije obilje novih priloga i popravaka za pozniji opći rječnik obrazovanoga talijanskog jezika. Ali svi ovi radnici slabo su još marili za značenja, pa je nastala potreba, da se razluče riječi srodne po značenju. Upravo na tom polju privrijedi najviše Tommaseo, prije koga su već nešto radili Grassi i Romani (Cfr. Gröber o. c. p. 84).

Godine 1859 počinje se u romanskoj filologiji novo doba, doba zajedničkih ciljeva, a godine 1861 poče izlaziti najučeniji i najgolemiji rječnik talijanskoga jezika, koji su priredili Tommaseo i Bellini. S bogatstvom riječî i dokazâ ovoga rječnika ne može se mjeriti Scarabellijeva nova obradba Tramaterova talijanskoga rječnika (1878). Najnoviji rječnik talijanski P. Petròcchija (1884) nastoji uz točniju naznaku izgovora strože razlučiti razne slojeve u talijanskom jeziku.

Fortunio, Rogačić i Tommaseo slavan su triumvirat, kojim se možemo ponositi. Što je Fortunio dično započeo, to je još slavnije Tommaseo dovršio.

Digitized by Google

Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije.

Čitao u sjednici filosofijsko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 3. studenoga 1898.

PRAVI ČLAN DR. FR. VRBANIĆ.

I.

Mora se priznati, da se je organizacijom službene statistike, kako je ona uređena god. 1875., u nas u veliko razvilo statističko poslovanje; danas se i u Hrvatskoj istražuje i brojevno ispituje mnoštvo pojava na svakom području narodnoga života, a pribrana građa već je tolika, da ne dostaje ni duševnih ni materijalnih sila kako da se svestrano obradi i proglasi. Hrvatski statistički ured proglasio je već doduše čitave knjižurine lijepo i pregledno uređenih skrižaljaka, u kojima su nanizani podatci, koji se tiču demografskih, gospodarskih i financijalnih pojava našega naroda; ali uza sve to ima još čitava gomila teškom mukom i velikim troškom sabrane građe, koja leži zakopana u arkivu njegovu. Oni, koji drže, da ovakova statistička istraživanja i ispitivanja ne imadu prelaziti potreba sadanjih, te koji u suglasju s nazori starije statističke škole misle, da se samo suvremeni radnici valjano koristiti mogu ovom građom, pitat će punim pravom: je li vrijedno ulagati toliko truda i troška u sabiranje ove građe te u publikaciju makar i jednoga njezinoga dijela, kad se znade, da se sva sabrana građa ne može proglasiti, a ona, koja je proglašena, da nalazi vrlo malen broj ljudi, koji ju rabe ili u književnom svom radu ili u praktičnom svom poslovanju? Jestan odgovor na ovo pitanje morao bi bez dvojbe vrlo štetno djelovati ne samo na razvoj same statistike, nego i na razvitak društvene nauke u opće, i svih onih znanstvenih disciplina, koje svoja pravila osnivaju na iskustvu te se služe statističkom metodom. Nu ovakav je odgovor opravdan samo dotle, dok se zadatci službene statistike shvaćaju jednostrano, dok od njih ne tražimo drugo nego, da nam objektivnim načinom u mnoštvu

Digitized by Google

prikažu najraznovrsnije pojave našega doba i nacrtaju sliku postojećih prilika društvenoga i državnoga života, koje nas od dana do dana okružuju, te na koje se osvrtati moramo u svim zgodama i nezgodama privatnoga i javnoga našega života.

Zasluga je znamenitih radnika na polju državoslovnih znanosti, kao što su Inama-Sternegg, Mischler, Mayr, Bücher, Levasseur, Salvini i dr., da se ovo jednostrano shvaćanje sve više gubi, a zadatci statistike da se raširuju preko ovoga jednostranoga uskoga okvira.

Ozbiljni radnici na polju statistike danas više ne misle na to, da svoje djelovanje stegnu samo na postojeće prilike, da se ograniče samo na sadanjost; toga im ne dopušta niti znanstveno obrađivanje građe, niti sam predmet istraživanja. Zanimivo je i poučno, a vrlo često od neprocjenive koristi, poznavati postojeće prilike, u kojima živimo, te na koje se obazirati moramo u privatnom našem životu i u društvenim i političkim našim svezama. Drugo je dakako pitanje: možemo li u opće doći do točnoga i pouzdanoga poznavanja tih prilika i prosuditi njihovu važnost, njihovu snagu i jakost, njihov upliv i uticaj na život, budemo li ih gledali kao puke pojave, koji o sebi stoje, bez njihove unutarnje sveze, bez obzira na njihov postanak i povremeni razvitak, bez obzira na uzroke, koji ih stvoriše, preinačiše i u njihovoj sadanjoj slici prikazaše? Država i ljudsko društvo, u kojem ti pojavi nastaju, razvijaju se i mijenjaju neprekidno; ova mijena ne može biti na nje bez uticaja; još prije nego li njihovo mnoštvo pregledamo i uredimo, prije nego li o njima konačni sud stvorimo, već postadoše drugačijima, već spadaju u prošlost. Da nam s toga sve nastojanje u tom pogledu ne bude bez koristi, a trud bez znanstvene vrijednosti, da čitavo poslovanje uzmože doći do znanstvenoga razvitka, od potrebe je istražiti uzroke tih pojava; a jer uzrok svakoga pojava nije drugo nego li opet pojav, koji ima svoj uzrok, te kojemu je on samo posljedicom, biti će nuždno ispitivati uzročnu svezu njihovu, te u tu svrhu, u koliko se samo bude moglo, segnuti s promatranjem natrag u prošlost, i ovim načinom ne samo prikazati kontinuitet u razvitku pojava, nego i ustanoviti pravila o razvitku društvenoga i državnoga života.

Obzirom na to već je u bivstvu statističkoga istraživanja, da ono, ako mu želimo dati karakter znanstveni, pređe uski okvir sadanjosti, te da svoj rad protegne na prošlost. Statistika uslijed toga po svom bivstvu nije ograničena na vrijeme; ona istražuje pojave svih

Digitized by Google

vremena; ona je prema naravi svoga istraživanja, kako veli Inama-Sternegg[1], postala historijskom disciplinom „im Sinne einer pragmatischen Darlegung des Entwickelungsganges, welcher zu den gegenwärtigen Verhältnissen und Zuständen des Gesellschaftslebens geführt hat".

Čim se zadatci statistike shvate s ovoga stanovišta, ne moramo žaliti niti ono mnoštvo građe, koja zakopana leži u arkivu statističkoga ureda, niti onih njegovih mnogobrojnih publikacija, koje ne nalaze prođe ni u kolu onih, koji bi se njima u praktične svrhe u prvom redu služiti morali, jer ova građa sadržaje sabrane podatke, koji su od trajne i neprocjenjive znanstvene vrijednosti kao neobhodna nuždna podloga za prispodabljanje statističkoga poslovanja slične vrsti.

Da ne spominjem mnogih primjera, koji bi potvrditi mogli istinitost ove tvrdnje i dokazati važnost i potrebu tako zvane historijske statistike, a napose onoga njezinoga pravca, koji se bavi obrađivanjem opće statistike u historijskim smjeru, dosta je ako navedem veliku korist, koju bi nam za proučavanje populacionističkih prilika našega naroda pružali stariji podatci o popisu žiteljstva našega naroda u savezu s građom, koju nam za mijenu žiteljstva pružaju registri rodjenih i umrlih.

Poteškoće spojene s tim ispitivanjem doista su znatne već zato, jer sile pojedinca bez potpore državne vlasti ove ogromne građe nijesu kadre pribrati, a često puta ni preraditi; i jer se kod samoga prerađivanja obzirom na nedostatnost i nepotpunost njezinu, obzirom na raznoliko shvaćanje društvenih i državnih prilika, uz koje su ti historijski pojavi nastali, obzirom na razne uticaje, koji su na postanak tih pojava uplivali, pokazuju tolike zapreke, da će ih jedva moći svladati posebni stručnjaci za svako područje društvenoga života.

Nu sve te poteškoće i zapreke ne smiju nas odvratiti od ovoga teškoga rada, ako hoćemo, da upoznamo socijalne i državne pojave našega naroda, te da postupice priberemo i preradimo onu građu, koja nam se sačuvala od starijih vremena. U tom pogledu morat će se danas sutra i naš statistički ured ugledat u austrijsku službenu statistiku, koja je u osnovu svoga dalnjega rada uvrstila točku o njegovanju historijske statistike[2].

[1] Vidi *Inama-Sternegg:* „Geschichte und Statistik" u svez. VIII. „Statistische Monatsschrift" str. 5.

[2] Vidi u *Statistische Monatsschrift od g. 1888. Juraschek:* „Uebersicht der Wirksamkeit d. Statistischen Central-Commission seit ihrem Bestande (1863—1887)".

Digitized by Google

Ne ima sumnje, da će onima, koji radili budu na ovom polju, u prilog doći radnje mnogih naših uvaženih historika, kao što su Rački, Smičiklas, Tkalčić, Lopašić i dr., kod kojih nalazimo mnogo historijske statističke građe; napose nam priopćuje više toga Smičiklas u svojim spomenicima o Slavoniji u XVII. vijeku („Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije", drugi dio).

Nu kolikogod je ova građa po sebi zanimiva i važna, te u velike služi za prosuđivanje ponajviše gospodarskih prilika tadanjega doba, ipak ju nije tako lako upotrebiti za statistička demografska istraživanja današnjih prilika, a napose za razvoj žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji: jer se ti podatci ponajviše protežu samo na pojedine manje predijele; jer kod njih niti ima neprekidnosti u njihovom razvitku do današnjega vremena, niti približne jednoličnosti u načinu, kako se ovakovi pojavi u kasnije doba istražuju i sabiru; jer su odnosni popisi, kako sam Smičiklas u uvodu svoga znamenitoga djela spominje, provedeni u stanovitu strogo opredijeljenu svrhu; te jer im napokon nije bilo stalo do toga, da upoznaju *ukupni* broj žiteljstva dotičnih krajeva.

Kad se međutim i kod nas uvažavati počme historijska statistika, te kad se nađe radnika, koji će svoj trud posvetiti i ovoj važnoj grani nauke, tada će se i u navedenim Smičiklasovim spomenicima morati potražiti i bogati izvori za prosuđivanje razvitka gospodarske snage naroda, i ona vrela, na kojima će se barem moći procijeniti žiteljstvo tadanjega doba u krajevima slavonskim.

Meni se je ovoga puta u prvom redu činilo potrebnim, da ispitam: kako se je u Hrvatskoj i Slavoniji razvijao broj žiteljstva tečajem jednoga vijeka?

Ispitivanje ovo niti je tako lak posao, niti može za svu zemlju segnuti daleko u prošlost. Kao što u drugim krajevima monarkije, tako se ni kod nas nije dugo mislilo na to, da se valjano i temeljito prema načelima znanosti istraži broj naroda. Isprvice — bilo je to dosta kasno, — nastojalo se je doznati žiteljstvo samo nekih razreda, i to li zbog stanovitih financijalnih i gospodarskih ciljeva državne uprave; tako nastade konskripcija cijele komorske Slavonije od g. 1697.—1702., koju spominje i iscrpljuje *Smičiklas* u dijelu drugom „Dvijestogodišnjice oslobođenja Slavonije", te znamenita konskripcija od g. 1715.—1720., koja je određena zak. čl. LVII: 1715 ugar. sabora.[1]

[1] Građa ove konskripcije obrađena je za Ugarsku u publikaciji magj. stat. ureda g. 1896. pod naslovom: *„Magyar. ország népessége a pragmatica sanctio korában 1720.—1721."*

Digitized by Google

II.

Istom polovicom osamnaestoga vijeka pod Marijom Terezijom započe i u Hrvatskoj, kao što i u ostalim krajevima monarkije, nastojanje, da se dođe do sigurnijih iskaza o broju žiteljstva. Tako je god. 1746. u gornjoj Krajini[1] popisano muško žiteljstvo od 16—60-godine, da se time ustanovi broj muških glava sposobnih za vojnu službu; nu istom god. 1753. počelo se je ozbiljnije raditi o tom, da se doznadu ne samo gospodarske prilike nego i broj žiteljstva. Reskripti kraljice Marije Terezije od 13. listopada 1753. i 14. svibnja 1754., — kojima je za austrijske zemlje određena dvostruka „konsignacija duša", od kojih su jednu imali provesti župnici, a drugu svjetske oblasti i magistrati, te po kojima je valjalo popisati faktično žiteljstvo po spolu, po dobi i po staležu, — bijahu uzorom, po kojem se je i u nas imalo popisati žiteljstvo. Taj popis, poznat pod imenom popisa terezijanskoga, obavljen je god. 1754.; pa kako mu je bilo jedinom svrhom, da služi raznim ciljevima državne vlasti, a najpače povišenju javnih daća, nije čudo, da je bio povodom velikim smutnjama, koje su stajale mnogo krvi i novca[2].

Akoprem se je po prvobitnoj namisli velike kraljice ovaj popis imao ponoviti svake treće godine, ipak to nije učinjeno, te je slijedeći popis obavljen istom pod carem Josipom II. g. 1785. Međutim se je bio promijenio glavni cilj, za kojim je išao popis naroda. Uslijed reorganizacije vojske uveden bi sustav rekrutacije, a državnoj vlasti bilo je do toga, da dobije podlogu, na temelju koje će moći prosuditi svoju obranbenu snagu. Nije se s toga radilo više o tom, da se dozna takozvano faktično žiteljstvo, nego ono, koje je bilo zvano, da stupi u vojničku službu; a to je bilo zavičajno žiteljstvo. Dok je dakle terezijanskomu popisu bila svrha financijalna, išao je popis jozefinski za svrhom vojničkom. Prema ovoj svrsi uređena je i provedba samoga popisa; popis imale su provesti građanske oblasti uz sudjelovanje vojničtva, a svećenstvo nije kod toga posla u opće ni sudjelovalo. Glavna važnost stavljala se je kod ovoga popisa na muško žiteljstvo; muškarci, koji su bili zvani u vojničku službu, a to bijahu građani, obrtnici i seljaci, morali su se razlikovati po dobi, dok kod drugih, t. j. kod svećenika, plemića, činovnika, žena i tako zvanih honoracijora, ove razlike

[1] Vidi *Smičiklas „Povjest hrvatska"* dio drugi str. 323.
[2] Vidi *Smičiklas* ibid. str. 433 i 434.

Digitized by Google

nije trebalo; a jer u vojničtvo ne bijahu zvani ni židovi ni ljudi oženjeni, ispitivala se je kod popisa i razlika po vjeroispovjesti i po staležu žiteljstva; jer je napokon za vojsku trebalo i volova i konja, popisat se je imala i tegleća stoka.

Po ovim načelima obavljen je prije svega popis u nasljednim zemljama; a intimatom kr. ugar. namjest. vijeća od 16. kolovoza 1784. imalo se je po istoj metodi popisati žiteljstvo u Ugarskoj i sdruženim zemljama, dakle i u Hrvatskoj, izuzevši vojnu Krajinu, za koju su vrijedili drugi propisi. Naredba ova, po kojoj se je uz seljačtvo imalo popisati i svećenstvo i plemstvo, u veliko je uzrujala ne samo Ugarsku nego i Hrvatsku tako, da je car ovamo morao baciti veliku vojsku, jer je samo njezinom pomoći mogao provesti popis[1].

Županije budu dokinute (1785) u Ugarskoj i u Hrvatskoj, a obe zemlje razdijeljene u deset okružja i za svako okružje imenovan poseban kraljevski povjerenik. Hrvatska sa Slavonijom, lišena svoga imena, spadala je u dva okružja: zagrebačko, u kojem su bile županije: zagrebačka, varaždinska, križevačka, požežka i zaladska, i *pečuhsko* okružje sa županijom srijemskom, simežkom, tolnanskom i virovitičkom. Svakim okružjem upravljao je kr. povjerenik, a povjerenikom zagrebačkoga okružja postavljen je bio ban grof Franjo Balaša[2].

---

[1] Vidi *Smičiklas* ibid. str. 360.

[2] *Smičiklas* u svojoj povjesti u dijelu drugom na str. 361 pripovijeda, da od vladavine Balašine u zemalj. arkivu niti listića nije našao, te da s toga nezna u koliko je ban povjerenik izveo zapovijedi svoga gospodara. *Goehlert* u svojoj raspravici: *„die Entwickelung der Bevölkerung in den Ländern der ung. Krone seit 100 Jahren“* priopćenoj u „Statistische Monatsschrift“ svez. XII. od g. 1886. na str. 330 spominje, da je svaki od ovih povjerenika, u kraljev. reskriptu od 2. svibnja 1785, kojim je postavljen u ovo dostojanstvo, dobio neku uputu, kojom je bio naročito upozoren na posebne prilike, koje su vladale u dotičnom kotaru. Tako se u uputi za kotar zagrebački dobacuje Hrvatima ova težka uvrjeda: „Die Croaten sind grausame Verwüster der Waldungen, und es besteht bei ihnen die Unwirthschaft, dass die schönsten Bäume an- und abgebrannt werden, und so ganze Wälder verwüstet dastehen. Im Agramer Comitate hat es unter den Croaten immer die grössten Schwierigkeiten gegeben, weil eine Art von übel verstandener Freiheit eine Zügellosigkeit hervorbrachte, und die Leute im Ungestüme ihren Patriotismus zu beweisen suchten. Uebrigens ist der Charakter der Croaten die Faulheit und Geldgierde, welche sie aber nichts weniger als arbeitsam macht“.

Digitized by Google

Uz ovaj organizam pristupilo se je k poslu; te su g. 1785. mjeseca studenoga numerirane kuće, a zatim je proveden popis žiteljstva. Ovako obavljen popis imao se je revidirati svake godine u ožujku, travnju i svibnju, te se je prema uspjehu ove revizije morala ispraviti i tako zvana populacijonalna knjiga, koja se je vodila o popisanom žiteljstvu. Ovakova rektifikacija popisa obavljenoga g. 1785. izvedena je umah slijedeće godine 1786. i 1787.

Jozefinski popis bio je u Ugarkoj i u Hrvatskoj prvi kod koga je popisano cijelo žiteljstvo, te se općenito drži[1], da je dosta točno proveden u jednu ruku zbog strogosti, kojim se je postupalo kod popisa, a u drugu radi uvjerenja o njegovoj koristi; dokazuje to najbolje, što nije velike razlike između prvotnoga popisa i kasnije rektifikacije. Do daljnjih rektifikacija i do daljnjega popisa nije međutim došlo; turski ratovi od g. 1788. i 1799., smrt careva i opoziv većega dijela njegovih odredaba, zapriječiše daljnju njihovu provedbu. Oblasti riješene su bile u napredak te dužnosti.

Popis žiteljstva, kako je bio proveden za Josipa li u svrhe vojničke, nije se više obnovio, jer se je držalo, da se ovakovo popisivanje naroda ne slaže s ustavom. Nu tim nije bila stvar sama zakopana. Jozefinski popis, kakov bio da bio, imao je zamašnu korist, da se je sve to više uvidjala potreba poznavati broj žiteljstva i njegove prilike; dokazuje to najbolje dvorski dekret od 22. ožujka 1808., u kojem se veli: „... cum conscriptionem popularem non tantum ad fines milit. institutionis sed alios etiam politicos calculos indispensabiliter necessariam esse nemo sane sit, qui non perspiciat". Ova uviđavnost nije dakako nastala preko noći; trebalo je još dugo vremena, dok su se strasti slegle i općenito osjetila potreba popisa. Kad je s toga car Josip od hrvatsko-ugarskoga sabora tražio, da se stvori poseban zakon, nijesu staleži i redovi njegovu zahtjevu umah zadovoljili, već su istom za njegova nasljednika stvorili zak. čl. 33—1791. „de animarum conscriptione politico militari", u kojem su ipak samo obećali kralju, da će mu doskora predložiti što zgodniji način kako da se popiše žiteljstvo.

Trebalo je međutim dugo vremena, dok se je ovo obećanje ispunilo. Istom godine 1802. zaključiše staleži i redovi zakonski članak 2. „de populari ignobilium conscriptione", kojim su ustanovljena načela za popis žiteljstva. Po ovim načelima bilo je međutim od popisa

---

[1] Vidi Martin v. *Schwartner* „Statistik des Königreichs Ungarn" Ofen 1809 I. dio str. 107.

Digitized by Google

naročito izuzeto i plemstvo i svećenstvo; popis imale su provesti građanske oblasti, a vojničtvo nije se u taj posao smjelo ni pačati. Godine 1805. obavljen je na tom temelju popis žiteljstva, te je sabor, koji se je ove godine u listopadu sastao, uzeo do znanja rezultate izvedenoga popisa. Nakon toga nije se više obnavljao popis žiteljstva, akoprem se je, kako gore spomenusmo, naglasivala važnost njegova u dvorskom dekretu od 22. ožujka 1808., kojim je namjestničtvo u Ugarskoj naložilo svim jurisdikcijama, da svake godine šalju iskaze o prirastu i padanju naroda. Na temelju popisa od g. 1805. sastavljene su popisne skrižaljke, te je tom prilikom iskazano žiteljstvo za provincijalnu Hrvatsku. Tko je za kasnije doba htio doznati broj žiteljstva, morao se je uteći nepouzdanim iskazima, što su ih o broju naroda priopćivali diecezanski šematizmi.

Drugim načinom razvijao se je popis žiteljstva u negdanjoj *vojnoj Krajini*[1]. Godine 1787. izdan je poseban „*Cantons und Communitäten-Regulativ*“ za hrvatsku-slavonsku i banatsku Krajinu, u kojem se nalazi i poseban formular za popis žiteljstva. Po ovom regulativu imala se je konskripcija obavljati svake godine; samo u tako zvanim komunitetima učinilo se je to svake druge godine. Kako su međutim u ono doba vladali neprekinuti ratovi, vrlo je rijedko došlo do općega popisa. Zadnji popis po ovom regulativu obavljen je g. 1802.; a u doba kad nije bilo popisa zadovoljilo se je revizijom postojećih popisnih listina.

Kako je uz sve prednosti spomenuti regulativ imao mnogo nedostataka, doskora se je živo osjetila potreba novih propisa za popis naroda. Takov novi propis izdan je u istinu odredbom Hofkriegsratha od 3. studenoga 1814. i to prema sustavu, kako je bio u sličnu svrhu g. 1804. određen za njemačke države. Po ovoj najnovijoj odredbi bila je svrha popisu: „upoznati državnu upravu pojedince i u cjelini s brojem žiteljstva, s njegovim naravskim, građanskim i gospodarskim prilikama, te joj time pripomoći, da kod svih svojih odredaba, koje traže njihovo poznavanje, postupa na temelju pouzdanih podataka“.

Po ovoj odredbi imalo se je popisivati žiteljstvo svake pete godine, a svake godine valjalo je obaviti reviziju. Žiteljstvo su poslije dovršene žetve popisivale posebne komisije, koje su bile *postavljene*

[1] Vidi: *Hietzinger* „Statistik der Militärgränze“ I. Theil str. 162 i sl.

Digitized by Google

za svaku brigadu. Stanovnici ubilježeni su u posebne prijavnice, u kojima je bilo 14 glavnih stupaca. Na temelju tih prijavnica sastavljeni su pregledi najprije po kućama, zatim po mjestima, kumpanijama i pukovnijama. Na temelju ovih pukovnijskih pregleda sastavljeni su iskazi za generalate, a na njihovom temelju sastavio je Hofkriegsrath pregled za cijelu Krajinu. Prvi put je po ovoj odredbi počela konskripcija u jesen god. 1816., te se je na tom temelju nastavljala sve do g. 1869.

Događaji od godine 1848. i 1849. bili su od upliva i na ovu granu uprave, te se je g. 1849. nakon provedenoga državnoga jedinstva i u tom pogledu nastojao provesti jedinstveni postupak u cijeloj monarkiji. Godine 1850. proveden je s toga popis jednakim načinom u cijeloj monarkiji, dakle i u Hrvatskoj, izuzevši Krajinu, i to po načelima kako ih je bio ustanovio popis jozefinski. Rezultati ovoga popisa nijesu međutim bili povoljni, u jednu ruku za to, jer se je sam posao popisivanja odviš dugo otezao (dovršen je istom u početku g. 1851.), a u drugu s toga, jer su se još osjećale posljedice prijašnjih ratnih godina. Uslijed toga počelo se je doskora snovati kako će se provesti novi popis; ali da se ne opetuju stare neprilike, nije preostalo drugo, nego osnovati ga na drugoj podlozi i drugim načinom. To je doista i učinjeno previšnjom odlukom od 23. ožujka 1857., kojom su izdani novi propisi za popis žiteljstva. Ove odredbe o popisu žiteljstva s temelja se razlikuje od sličnih propisa, po kojima se je dotada popisivalo žiteljstvo; jer dok su prijašnji popisi bili namijenjeni li samo svrhama financijalnim i upravnim, počeo se je kod ovoga popisa uzimati obzir i na zahtjeve znanosti.

Prije svega nije ovaj popis imao li jednostrano vojnički značaj, već se je glede građanskoga žiteljstva smatrao kao isključivi predmet političko-upravne djelatnosti; svi podatci, koje je trebalo sabrati, uglavljeni su obzirom na jedan rok; kod popisivanja nije se uzimao obzir na posebnn kakovu svrhu, već se je cjelokupno domaće žiteljstvo popisalo po dobi, po zvanju i zanimanju itd. Po ovom zakonu popisalo se je žiteljstvo po stanju od 31. listopada 1857., te bi se ovaj popis bio morao opetovati svake šeste godine. Nu političke prilike, nastale u ono doba u monarkiji, nijesu bile povoljne za takov ogromni posao.

Prošlo je punih dvanaest godina, dok se je popis ponovio; bilo je to istom mjeseca siječnja god. 1870. Tek onda, kad su u monarkiji riješena državopravna pitanja između jedne i druge pole,

Digitized by Google

te nakon što je uveden dualizam, pomišljalo se je i na novi popis. Zak. člankom III. od g. 1869., zajedničkoga hrv. ugar. sabora, određen je za kraljevine i zemlje krune ugarske novi popis, i to po stanju od 31. prosinca 1869. Ovaj popis obavljen je ovom prilikom prvi put jednako u provincijalnoj Hrvatskoj i u negdanjoj Krajini. Popisivanje samo započeto je 3. siječnja 1870. te je toga mjeseca i dovršeno.

Međutim su baš u ovoj grani državne uprave u velike napredovale i teorija i praksa; napose su zaključkom međunarodnoga statističkoga kongresa, držanoga u Petrogradu g. 1872., uglavljena načela, kojih se ima držati svaki popis, da zadovolji zahtjevima uprave i znanosti. Ovaj napredak nije mogao ostati bez uticaja ni na slijedeći popis, koji se je po odredbi zak. čl. LII.: 1880 zajedničkoga sabora imao obaviti prvih dana mjeseca siječnja 1881. po stanju od 31. prosinca 1880. Načela samoga popisa nijesu ni ovaj put, kao što ni godine 1869., ustanovljena u samom zakonu, nego u posebnoj provedbenoj naredbi. Važnost ovoga popisa obzirom na Hrvatsku prikazuje se u tom, što je sada bilo prvi put, da je sva popisna građa za cijelu Hrvatsku i Slavoniju izrađena jedinstveno po domaćem organu, po hrvatskom statističkom uredu.

Prema zaključcima petrogradskoga kongresa imao bi se svaki popis žiteljstva obnoviti svake desete godine; držeći se ovoga stanovišta ustanovio je zak. čl. IX.: 1890 zajedničkoga hrvatsko-ugar. sabora, da se novi popis ima obnoviti po stanju žiteljstva od 31. prosinca 1890. Prema provedbenoj naredbi, koja je i ovaj put potanje ustanovila način samoga popisa, popisano je žiteljstvo prvih dana mjeseca siječnja 1891.

Ovo je u glavnim crtama povjest popisa žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji.

III.

U koliko se bude dalo, mi ćemo prema rezultatima tih popisa razmotriti razvoj broja žiteljstva; nu prije ćemo uglaviti površinu, što ju je od g. 1790. u pojedinom razdoblju opsizala Hrvatska i Slavonija, da se vidi, kako nije lak posao ustanoviti za pojedine godine onaj broj žiteljstva, koji pripada upravo onomu teritoriju, na kojem se nalazi žiteljstvo Hrvatske i Slavonije kako je ono ustanovljeno prema popisu od god. 1890. Ovo nam se čini već s toga nuždnim, jer su navodi o površini za pojedina razdoblja počevši od g. 1790. vrlo raznoliki i nestalni, te jer se često zbiva,

Digitized by Google

da mnogi prispodabljajući žiteljstvo prijašnje dobe s površinom, nijesu na čisto, kolik je opseg imala Hrvatska i Slavonija u pojedinom razdoblju; pak s toga krivo navode tako zvanu gustoću žiteljstva.

Dr. Adolf *Ficker* u svom članku: „Gebietsveränderungen der österreichisch-ungarischen Monarchie 1790.—1877." u *Statist. Monatsschrift* svez. IV. od g. 1878. na str. 19 i sl. navodi uz površinu pojedinih krajeva monarkije i površinu Hrvatske i Slavonije za g. 1790., 1804., 1810., 1816. i 1877. Prepuštajući našim historicima i geografima, da kritički ustanove tu površinu, mi ćemo se osloniti na navedenu Fickerovu radnju, samo ćemo ispraviti odnosno nadopuniti njegove brojeve pogledom na neke pojave, koji su upravo u tom razdoblju bili od uticaja na promjenu površine.

Ficker navodi površinu Hrvatske i Slavonije bez bivše hrv. slav. Krajine u godini 1790. sa 345·97 zem. čet. milja. U ovom opsegu niti je sadržano hrvatsko Primorje niti grad Rijeka s kotarom, jer je, kako je poznato, g. 1786 odlukom cara Josipa II. od 20. ožujka razvrgnuta županija severinska, a njezin dio sastojeći od kotara riječkoga, bakarskoga i vinodolskoga postao odijeljenim tijelom pod nazivom ugarskoga primorja „littorale Hungaricum"[1].

Za god. 1804. spominje Ficker površinu Hrvatske i Slavonije u istom opsegu, a za god. 1810. u iznosu od 281·17 zemlj. čet. milja i to s toga, jer su čl. 3. bečkoga mira od 14. listopada 1809. sve prekosavske zemlje u površini od 64·8 zemlj. čet. milja, ne uračunavši ovamo Rijeke i Primorja, prešle na Francusku te pripojene francuskoj kraljevini Ilirskoj. Poslije bečkoga kongresa od g. 1815., kojim je ovo područje opet povraćeno monarkiji, imalo se je ono u smislu državnoga prava[2] opet utjeloviti Hrvatskoj; ali to nije učinjeno; bečki dvor upravljao je tim krajem kao nasljednom austrijskom pokrajinom. Dok su ti prekosavski krajevi, uključivši Rijeku i Primorje, bili pod austrijskom upravom, razdijeljeni su oni c. odlukom od 3. kolovoza 1816. u dva okružja: u riječko i karlovačko, te su riječkomu okružju bili pripojeni još i kvarnerski otoci (17·09 čet. zem. milja).

Kada uslijed toga Ficker u spomenutom svom članku površinu Hrvatske za g. 1816. navodi u iznosu od 363·06 čet. zemlj. milje, to ovaj njegov navod nije opravdan, jer je i ove godine uslijed gornjih prilika površina Hrvatske bila ista kao i god. 1810. Istom previšnjim kr.

[1] Vidi dr. Franjo *Rački:* „Rijeka" str. 69 i sl.
[2] Vidi dr. Franjo *Rački:* „Rijeka" str. 108 i sl.

Digitized by Google

otpisom od 5. srpnja 1822. br. 8674[1] utjelovljene su prekosavske strane uključivši Primorje i Rijeku kraljevini Hrvatskoj tako, da je te godine površina Hrvatske prirasla ne samo za onaj dio, koji joj je g. 1809. otrgnut u iznosu od 64·8 čet. zemlj. milje, nego i za onaj dio, koji je još i za vremena Josipa II. od nje bio odcijepljen; uslijed toga se je teritorij Hrvatske povećao Rijekom i Primorjem (6·27 čet. zemlj. milja)[2]. Površina Hrvatske opsizala je dakle koncem g. 1822. opseg od 352·24 čet. zemlj. milje. Nu već godine 1823. otpisom kr. ugarske kancelarije od 8. kolovoza br. 10.747[3], kad je prestala severinska županija, grad Rijeka s kotarom došao je u onaj isti položaj, u kojem je bio poslije uređenja Josipova do g. 1809., ali je i ostalo Primorje ostalo pod riječkim gubernijem[4] tako, da je površina Hrvatske opet opsizala 345·97 čet. zemlj. milja. Uslijed događaja od g. 1848. riješeno je ovo pitanje u prilog Hrvatske, a povodom drugih razloga nastale su poslije te godine na njezinom teritoriju druge promjene.

Površina Hrvatske od 345·97 zemlj. čet. milja, u kojoj ju je zatekla godina 1848., povećala se je prije svega dakle Rijekom te ostalim Primorjem (6·27 čet. z. m.), i Međumurjem (13·07 čet. z. m.), dakle u iznosu od 19·34 č. z. m.; međutim izgubila je *Hrvatska* na srpsku vojvodinu kotare Ilok i Rumu (30·5 č. z. m.) tako, da je faktični gubitak na upravnom teritoriju Hrvatske iznosio (30.5—19·34) 11·16 č. z. m., te je g. 1851 sve do *početka* god. 1860. površina Hrvatske iznosila (345.97—11·16) 334·81 č. z. m.

Kasniji politički događaji, a napose oni od g. 1868 opet su upravno područje Hrvatske uspostavili na površinu, kakova je bila poslije g. 1823., t. j. na 345·97 č. z. milja s tom ipak razlikom. da je hrvatsko Primorje (5·91 č. z. m.) ostalo u upravnoj svezi s Hrvatskom, dok je samo Rieka s kotarom (0·36 č. z. m.) ostala za sebe. Uslijed toga je površina Hrvatske g. 1868. iznosila (345·97+5·91) 351·88 č. z. m. Godine 1871. previšnjim reskriptom od 8. lipnja pripojena je građanskoj Hrvatskoj negdanja bjelovarska Krajina (70·59 č. z. m.), te se je tim područje građanskoga dijela Hrvatske proširilo na 422·47 č. z. milja.

[1] Vidi dr. Franjo *Rački* ibid. str. 109.
[2] Vidi dr. Franjo *Rački* ibid. str. 111.
[3] Vidi dr. Franjo *Rački* ibid. str. 113.
[4] Vidi dr. Franjo *Rački* ibid. str. 121 i sl.

Digitized by Google

Što se tiče bivše *vojne Krajine*, to je površina njezina u *opsegu Hrvatske i Slavonije* godine 1790. iznosila u svemu 438·34 č. z. milje; god. 1804. narasao je taj opseg za 1·5 č. z. m. time, što se je za taj prostor povećala karlovačka Krajina uslijed regulacije međe, koja je obavljena na temelju čl. III. separatne konvencije k ugovoru mira u Šištovu. Prema tome je ta površina iznosila g. 1804. u svemu 439·84 č. z. m. Godine 1810. spala je površina Krajine na 206·02 č. z. m.; jer je člankom III. bečkoga kongresa od 14. listopada 1809. karlovačka Krajina ujedno s banskom ustupljena bila Napoleonu, koji je od jedne i druge uredio ilirsku vojničku provinciju. Ovaj komad zemlje iznosio je u svemu površinu od 233·82 č. z. m. Godine 1816. bila je površina hrv. slav. Krajine ona ista kao i god. 1804. t. j. 439·84 č. z. m.[1]

Glede kasnijih promjena istaći mi je, da je god. 1851. petrovaradinska pukovnija u opsegu od 60·12 č. z. m. priklopljena banatskomu generalatu pod imenom srpsko-banatske vojne Krajine; nu g. 1873. opet je dodijeljena slavonskoj Krajini. Napokon je god. 1877. površina hrv. slav. Krajine iznosila 369·25 č. z. m., jer je od nje g. 1871 odijeljena i materi zemlji konačno pripojena varaždinska Krajina u opsegu od 70·59 č. z. m.

Prema ovoj razložbi izgledala je površina Hrvatske i Slavonije u pojedinim razdobjima ovako:

Skr. I.

Godina	Površina u četvornim miljama:		
	Građ. Hrvatska i Slavonija	Hrv. Slav. Krajina	Hrvatska i Slavonija ukupno
1790	345·97	438·34	**784·31**
1804	345·97	439·84	**785·81**
1810	281·17	206·02	**487·19**
1816	281·17	439·84	**721·01**
1851	334·81	379·72	**714·53**
1877	422·47	369·25	**791·72**

[1] Sastavine njezine bile su slijedeće:

Krajina varaždinska . . .	70·59	č. z.	milja
„ karlovačka	183·49	„ „	„
„ banska	50·33	„ „	„
„ slavonska	135·43	„ „	„

Digitized by Google

Površina kako ju gore spomenusmo za god. 1877. u iznosu od 791·72 č. z. m. ili 43.596·62 km.² spominje se i u „Statističkom ljetopisu“ za g. 1874. Međutim se ta površina uslijed neprekidnih rektifikacija katastra ponovno ispravlja; tako se kod popisa žiteljstva za g. 1880. navodi površina građ. Hrvatske sa 23.277·867 km.², a bivše hrv. slav. Krajine sa 19.238·148 km.², dakle ukupno sa 42.516 km.². „Statistički godišnjak zemalja ugarske krune“ za g. 1893. navodi tu površinu u iznosu od 42.533 km.², a onaj za god. 1895. u iznosu od 42·531 km.².

Mi ćemo, ne obazirući se na te promjene, za podlogu naše rasprave uzeti površinu kako ju gore spomenusmo za god. 1880. i to s toga, jer je te godine posljednji put po službenim vrelima razlučen teritorij bivše Krajine od bivšega provincijala.

IV.

Bilo bi u istinu ne samo zanimivo nego i vrlo poučno kad bismo znali, kako se je tečajem duljega vremena u Hrvatskoj razvijao broj žiteljstva. Za razdobje od g. 1857. pak do danas može se taj razvoj prikazati ako i ne u svim potankostima, a ono barem u glavnim crtama; jer je odnosna građa štampana i proglašena, a u koliko to učinjeno nije, moglo bi se do nje još kako tako doći. Mnogo je teže u tom pogledu za starije doba, ne samo s toga, jer je građa o žiteljstvu za to doba posve drugačija od one za novije razdoblje, te jer bi ju trebalo u mnogom pogledu preraditi, nego i s toga, jer do ove starije građe nije u opće tako lako ni doći. Da i ne govorim o građi terezijanskoga popisa i pojedinih konskripcija obavljenih prije toga vremena, spomenuti ću samo građu jozefinskoga popisa, o kojem veli Schwartner[1] „die Josefinische wiederholte Volkszählung hat es dargethan, dass vor dem Jahre 1785. kein einziges Datum von der Menschen-Menge in Ungarn richtig gewesen ist“. Ovo je i prva popisna građa, koja nam pruža neko uporište, na kojem bi se moglo zasnovati razmatranje u dalnjem razvoju žiteljstva u negdanjem provincijalnom dijelu Hrvatske i Slavonije; ali nama ta građa nije pristupna, jer u našem zemalj. arkivu ne ima ništa niti od jozefinskoga popisa niti od kasnije rektifikacije od g. 1786. i 1787. Ne ima sumnje, da se ta građa, u koliko postoji, nalazi u Pešti; magjarski barem pisci kad spominju rezultate jozefinskoga popisa navode uz žiteljstvo Ugarske

[1] Vidi *Martin v. Schwartner* ibid. str. 106.

Digitized by Google

i ono kraljevine Hrvatske i Slavonije, kadšto o sebi, ali ponajviše kumulativno sa žiteljstvom Ugarske tako, da ni po njima ne možemo doznati za prilike demografske u Hrvatskoj i Slavoniji kako ih prikazuje taj popis. Schwartner u svojoj spomenutoj statistici spominje samo broj muških plemića po podatcima od g. 1785, i to za pojedine županije i gradove; a njemački pisac Engel[1] navodi, da je po popisu od g. 1785. bilo žitelja u županiji:

zagrebačkoj . . .	157.853	od	toga	5.759	plemića
varaždinskoj . .	95.223	„	„	611	„
križevačkoj . . .	70.791	„	„	2.576	„
požežkoj	66.983	„	„	109	„
virovitičkoj .	117.334	„	„	150	„
srijemskoj .	81.436	„	„	55	„
Ukupno	589.620	„	„	9.260	„

Od ovih Engelovih podataka bitno se razlikuju podatci, što ih u tom pogledu navode ostali pisci. Tako spominje Schwartner, da njemački pisac *Schlözer,* u djelu „Staats-Anzeigen“ B. XII., Heft 47, str. 554—556, žiteljstvo Slavonije i ugarskoga dijela Hrvatske te Dalmacije cijeni na 657.943 st.

U novije doba upoznao nas je najviše s rezultatima jozefinskoga popisa dr. Vinc. *Goehlert*[2], ali i tu se podatci za Hrvatsku i Slavoniju navode malo ne isključivo ujedno s podatcima za Ugarsku. Iz njegove rasprave razabiremo ipak, da je ukupno žiteljstvo Hrvatske i Slavonije g. 1785. iznosilo 649.075 st., a grada Rijeke 5.694 st. Još nam je spomenuti, da je po njem u to doba grad Zagreb imao 2527 st.

Za slijedeći popis, koji je obavljen g. 1805., te kod kojega je, kako gore spomenusmo, *bilo isključeno plemstvo i svećenstvo,* priopćuje nam podatke Schwartner (str. 511 III. dio). Po njemu bio je u pojedinim krajevima Hrvatske i Slavonije slijedeći broj neplemića muških i ženskih:

žup. zagrebačka .	182.146
grad Zagreb	2.973
žup. križevačka	56.962
grad Križevci	1.478

[1] Vidi Chr. v. *Engel:* „Staatskunde von Dalmatien, Kroatien und Slavonien“ Halle 1798. str. 244 i 270.

[2] Vidi njegovu raspravicu: „Die Entwickelung der Bevölkerung in den Ländern der ungarischen Krone seit 100 Jahren“ u Statistische Monatsschrift, XII. Jahrgang od g. 1886. str. 336 i sl.

Digitized by Google

grad Koprivnica	3.126
žup. varaždinska . . .	98.254
grad Varaždin	4.362
žup. virovitička . . .	129.641[1]
žup. požežka	65·344
grad Požega . . .	1.643
žup. srijemska . .	89.721
Hrvatska i Slavonija	635.650

Kako se na prvi mah vidi, ovaj nam broj ne prikazuje potpunoga žiteljstva kraljevine Hrvatske i Slavonije onoga doba, jer je u gornjem broju navedeno samo neplemićko žiteljstvo, budući je, kako gore spomenusmo, god. 1805. od popisa bilo izuzeto i plemstvo i svećenstvo. Želimo li dakle znati cjelokupni broj žiteljstva, morali bi gornjemu iznosu pribrojiti svećenstvo i plemićko žiteljstvo. Ovaj broj može se međutim ustanoviti samo procjenom. Ali i do te procjene nije tako lako doći.

Najjednostavniji i relativno najsigurniji put do nje bio bi, kad bismo mogli ustanoviti omjer, u kojem se nalaze plemići odnosno svećenici napram cjelokupnomu žiteljstvu. Nu u tu svrhu morali bi u prvom redu imati za podlogu neke točno poznate oline, na temelju kojih bi se ova procjena dala provesti. Takovu podlogu mogao bi nam donekle pružiti popis od g. 1785., kad je uz *cjelokupno* muško i žensko žiteljstvo napose rasporedano žiteljstvo i po pojedinim skupinama. Ali ne valja zaboraviti, da se ovaj raspored po skupinama nije ticao cjelokupnoga žiteljstva, već samo muškoga spola. Žensko žiteljstvo navedeno je samo sumarno, te su plemići napose iskazani samo kod muškoga žiteljstva. Uslijed toga bilo bi od potrebe doznati i broj ženskoga plemićkoga žiteljstva, da se uzmogne ustanoviti omjer svih plemića napram cjelokupnomu žiteljstvu. Najmanja pogrješka biti će u tom pogledu, ako pođemo s gledišta, da je i kod hrvatskoga plemstva postojala jednakost spolova, te da je broj ženskoga plemstva bio tolik kao i broj muških plemića. Po popisu godine 1785. bilo je muških plemića u županiji:

[1] U ovom broju nalazi se i žiteljstvo grada Osijeka, glede kojega veli Schwartner (str. 182 II. dio), da je istom god. 1806. podignut na povl. kr. slob. grad. Broj njegova žiteljstva računa Schwartner (str. 167 I. dio) na 9566 st.

Digitized by Google

zagrebačkoj . . .	6.272
križevačkoj . .	2.576
varaždinskoj . . .	611
virovitičkoj	150
požežkoj	109
srijemskoj	55
Ukupno . . .	9.773

Podjemo li s gornje predpostave jednakosti spolova, koju „nach der göttlichen Ordnung im menschlichen Leben" prihvaća i Schwartner[1], to je *cjelokupni* broj plemićkoga žiteljstva po popisu od g. 1785. u Hrvatskoj i Slavoniji iznosio 19.546 st.

Da se sada ustanovi omjer plemićkoga žiteljstva napram ostalomu žiteljstvu, treba uglaviti još i drugu podlogu, a ta je: broj toga cjelokupnoga žiteljstva. Ne imajući pri ruci izvornih listina popisa od g. 1785. ne preostaje nam drugo nego uzeti ili onaj broj, što ga navodi Engel (589.620 st.), ili onaj, što ga spominje Goehlert (649.075 st.); podatci Goehlertovi čine mi se svakako pouzdanijima već obzirom na to, što je Goehlert imao prilike ugledati u popisnu građu od g. 1785, koja se nalazi u arkivu peštanskomu, te što ju je znao obraditi kako to zahtijeva današnji napredak statističke nauke.

Na tom temelju možemo dakle uzeti, da je bilo po popisu od g. 1785. u Hrvatskoj i Slavoniji u svemu 19.546 plemića, i 629.529 ostaloga žiteljstva; dakle dolazi na svaka 32·2 st. neplemića jedan plemić; ili drugim riječima: broj plemićkoga žiteljstva napram neplemićkomu iznosio je 3·104 postot.

Teže nam je u tom pogledu sračunati broj svećenstva, jer nam glede toga manjka svaka pozitivna podloga; ne preostaje nam s toga drugo, nego i za Hrvatsku i Slavoniju prihvatiti obračun Schwartnerov[2], koji računa, da u Ugarskoj ujedno s Hrvatskom na 563 st. dolazi jedan duhovnik svih vjeroispovjesti (uračunavši ovamo sve klerike i sve opatice).

Želimo li sada na toj podlozi proračunati, koliko je kod popisa žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji god. 1805. bilo svećenika i plemića, dolazimo do rezultata, da je u g. 1805., kad je po gornjem navodu broj žiteljstva iznosio 635.650 st., bilo u svemu 1129 duhovnika svih vjeroispovjesti i svake struke; a broj plemića da je

[1] Vidi *Schwartner* ibid. svez. I. str. 110.
[2] Vidi *Schwartner* ibid. svez. I. str. 181.

Digitized by Google

iznosio 19.740. Uslijed toga bio je god. 1805. u Hrvatskoj i Slavoniji broj:

neplemićkoga žiteljstva	635.650
plemića	19.740
duhovnika svih vrsti	1.129
Ukupno	656.519

Poslije god. 1805. nije ni u Hrvatskoj i Slavoniji, kao što ni u Ugarskoj, bilo više redovitoga popisa, s toga se je žiteljstvo opredijeljivalo na temelju šematizama rimokatoličke crkve, u kojima se za svaku župu označuje žiteljstvo po vjeroispovjestima, uključivši plemiće i svećenstvo; samo ne bijahu u njima navedeni ni vojničtvo ni mladež u višim školama (akademiji i licejima).

Na temelju ovih šematizama spominje *Fényes*[1] za god. 1840. slijedeći broj žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji:

u županiji zagrebačkoj	282.242	st.
„ „ varaždinskoj	131.305	„
„ „ križevačkoj	70.281	„
„ „ virovitičkoj	146.048	„
„ „ požežkoj	74.470	„
„ „ srijemskoj	100.562	„
„ Primorju bez Rijeke[2]	32.421	„
Ukupno	837.329	„

Ovo su podatci, što ih imademo o žiteljstvu bivšega provincijalnoga dijela Hrvatske i Slavonije prije god. 1850., kad je obavljen prvi općeniti popis žiteljstva.

Sasvim druge prilike postojale su pogledom na ustanovu broja žiteljstva *u negdanjoj Krajini*. I ovđe se je već od prvoga početka, kad se je stvarala Krajina, popisivalo žiteljstvo; trebalo je naime vazda znati, koliko vojnika može država očekivati iz tih krajeva. Nu kod toga posla nije se isprvice postupalo po stanovitim propisima niti jednakim načinom[3]

Istom g. 1787. proglasio je u tom pogledu za hrvatsko-slavonsku i banatsku Krajinu osobit obrazac za popisivanje žiteljstva tako zvani *„Cantons und Communitäten-Regulativ“*. Uza sve dobre

[1] Vidi *Fényes:* „Statistik des Königreichs Ungarn“ Pest 1843. I. Theil.

[2] Za grad Rijeku označuje se napose broj stanovnika sa 10.340.

[3] Vidi *Hietzinger:* „Statistik der Militärgränze“ Erster Theil. Wien 1817. str. 161.

Digitized by Google

strane, što ih je u tom pogledu imao ovaj regulativ, ipak su njegovi nedostatci bilo dosta veliki, te se broj žiteljstva u Krajini nikada nije mogao točno znati. Popis žiteljstva morao bi se bio po ovom regulativu obavljati svake godine; nu radi neprestanih ratova rijedko kad je došlo do prave konskripcije. Zadnji popis po ovom regulativu bio je god. 1802.; a u onim godinama, kad se nije mogao obaviti popis po ovim propisima, provedena je samo revizija posljednjih popisnih listina.

Uslijed toga osjećala se je sve to više potreba novoga popisa, dok napokon nije dvorsko ratno vijeće g. 1814. mjeseca studenoga izdalo za cijelu Krajinu nove propise o popisu žiteljstva. Ti propisi prislonili su se ponajviše na ustanove, koje su u tom pogledu god. 1804. izdane za austrijske zemlje. Svrha ovomu popisu u Krajini bila je „upoznati državnu upravu u pojedinosti i u cjelosti s brojem žiteljstva obzirom na njegove najvažnije naravske, građanske i gospodarske prilike, te joj time pripomoći, da kod svih svojih odredaba, koje zahtijevaju poznavanje tih prilika, postupala bude na temelju pouzdanih podataka".

Popis žiteljstva imao se je provesti svake pete godine, a svake godine imala se je obaviti revizija obavljenoga popisa. Popis provađale su u svakoj brigadi posebne komisije nakon dovršene žetve. Žiteljstvo pobilježeno je u posebnim iskazima (Aufnahmsbögen), koji su imali 14 stupaca. Na temelju tih iskaza sastavljali su se prijegledi najprije po kućama, zatim po mjestima, kumpanijama i pukovnijama. Iz pukovnijskih prijegleda sastavljali bi se prijegledi za generalate, a na njihovom temelju sastavilo bi dvorsko ratno vijeće glavni prijegled za cijelu Krajinu.

U jesen g. 1816. započeo je po ovom propisu popis žiteljstva u cijeloj Krajini, te se je po istim ovim načelima nastavljao i u kasnijim godinama.

Kako nisam mogao doći do izvorne popisne građe za pojedine godine, ne preostaje mi drugo nego navesti krajiško žiteljstvo onako, kako ga spominju pojedini pisci, koji su se tim istraživanjem bavili. Po tim podatcima dolazimo do slike, kako je prikazuje slijedeća skrižaljka br. II.:

Digitized by Google

Skr. II.

Cjelokupno žiteljstvo u Krajini:

Godine	karlovačkoj	banskoj	varaždinskoj	slavonskoj	Ukupno
1799[1]	171.674	83.605	103.247	188.437[2]	**546.963**
1802[3]	182.733	91.545	101.902	189.208	**565.388**
1807[4]	193.355	95.207	104.070	202.421	**595.053**
1815[5]	193.607	96.281	107.589	210.220	**607.697**
1819[6]	203.114	93.321	104.815	217.023	**618.273**
1838[7]		498.947		259.153	**758.100**

Ovako je stajalo žiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji do godine 1850. Dakako da taj broj naroda, kako već gore iztakosmo, nije potpun, jer on većim dijelom, a napose u bivšoj građanskoj Hrvatskoj, počiva na procjeni i na obračunu. Istom navedene godine proveden je pravi popis žiteljstva, kod kojega je popisano cijelo žiteljstvo bez razlike zanimanja. Nu i ne obazirući se na nepovoljne rezultate

[1] Vidi *Hietzinger:* ibid. I. str. 167 i sl.

[2] Za slavonsku Krajinu, t. j. za pukovniju gradišku, brodsku i petrovaradinsku, navodi *Engel* ibid. na str. 260. za g. 1776. broj ukupnoga žiteljstva u iznosu od 177.212 st. bez vojničkih komuniteta, i to: za pukovniju brodsku 74.881 st., gradišku 44.077 st. i petrovaradinsku 58.252 st. Za godinu pako 1799. spominje *Hietzinger* ibid. na str. 170., da je cijela slavonska Krajina, uključivši tako zvani čajkaški batalijun, ali bez vojnih komuniteta, brojila 186.437 st. Kako čajkaški batalijun ne spada u okvir ove rasprave, treba od gornje svote odbiti njegovo žiteljstvo. Hietzinger ne spominje za ovu godinu žiteljstvo toga batalijuna, već samo ističe, da je, po putnom izvješću pukovnika Geneyené-a, g. 1782. taj batalijun imao 11.445 st. Uzme li se, da je g. 1799. u području toga batalijuna bilo najmanje 12.000 st., to je naša slavonska Krajina u spomenute tri pukovnije bez voj. komuniteta imala 174.437 st. Pribroji li se ovamo žiteljstvo vojnih komuniteta, za koje tvrdi Hietzinger na str. 170 u opasci 16., da je godine 1799. u njima bilo 14.000 st., tada je brojila cijela slavonska Krajina gore navedeni broj od 188.437 st.

[3] Vidi *J. A. Demian:* „Statistische Beschreibung der Militär-Grenze" Wien 1806 I. Band str. 13, 189 i 291; II. Band str. 19.

[4] Vidi *Schwartner:* ibid III. Theil str. 314.

[5] Vidi *Hietzinger:* ibid. I. Theil str. 174 (u skrižaljci).

[6] Vidi *Hietzinger:* II. Theil 2. Abth. str. 214.

[7] Vidi *Fényes:* „Statistik des Königreichs Ungarn" Pest 1843. I. Theil str. 35.

Digitized by Google

toga popisa[1], mi bi jedva mogli u naše svrhe preraditi odnosnu građu, koja je sabrana za Hrvatsku i Slavoniju, kad bi nam ona i bila pri ruci, jer su u jednu ruku dotični podatci priopćeni samo u glavnim svotama, dok bi u drugu ruku, kad toga i ne bi bilo, bilo vrlo teško ove podatke prirediti već obzirom na promjene nastale u teritoriju Hrvatske i Slavonije[2], i obzirom na to, što se ugarska vojna Krajina ne luči od hrvat. slavonske. Da ipak preko tih podataka sasvim ne pređemo, mi ćemo ih upotrebiti prema navodu Goehlertovu istaknutom u spomenutoj njegovoj raspravici[3], i to tim više, jer su oni sračunani *prema današnjem teritoriju Hrvatske* i *Slavonije.*

Po tim podatcima iznosio je god. 1850. broj žiteljstva:

u građ. Hrvatskoj i Slavoniji . . . 1,017.809 st.
„ hrv. slav. Krajini . . . . . 618.259 „
„ *Hrvatskoj i Slavoniji* . . . . . *1,636.068* „

Kod slijedećih popisa izkazan je broj žiteljstva tako potanko, da se odnosni podatci mogu bez zaprijeke međusobno sravniti.

Tu nam je posao posve lak, jer je ravnatelj hrvatskoga statističkoga ureda Milovan *Zoričić* u publikaciji „Žiteljstvo i stoka od 31. prosinca 1880.“ na str. 35 odnosne podatke priredio tako, kako su zgodni za prispodobu kasnijih popisa. Po njegovom računu osnovanom na službenim podatcima brojilo je:

Skr. III.

Prisutno građansko žiteljstvo:

Po popisu od godine	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u hrv. slav. Krajini	u Hrvatskoj i Slavoniji
1857	1,008.771	620.119	**1,628.890**
1869	1,143.920	694.278	**1,838.198**
1880	1,194.415	698.084	**1,892.499**

Kasnije, kad je popisano žiteljstvo prema stanju od 31. prosinca 1890., ustanovljen je broj prisutnoga građanskoga žiteljstva za Hrvatsku i Slavoniju na 2,186.410 st. Ako radi točnije prispodobe na temelju popisne građe[4] napose izlučimo žiteljstvo negdanjega provincijala i bivše Krajine, tada nam se prikazuje broj žiteljstva godine 1890. ovako:

[1] Vidi gore str. (9) 25.
[2] Vidi gore str. (12) 28.
[3] Vidi *Goehlert:* ibid. 334.
[4] Vidi „Političko i sudbeno razdijeljenje“ 1892.

Digitized by Google

bivša građ. Hrvatska i Slavonija . . 1,380.075 st.
„ hrv. slavon. Krajina . . . . 806.335 „

Kod svi ovih podataka, počevši od g. 1850. *sve do najnovijega popisa,* uzeli smo u obzir administrativnu razdiobu Hrvatske i Slavonije onako, kako je ona uglavljena previšnjim otpisom od 8. lipnja 1871., te smo prema tome onaj dio hrvatske Krajine, koji je razvojačen ove godine, uzeli u račun građanskomu dijelu Hrvatske, dok smo pod hrvat.-slav. Krajinu brojili sve ove dijelove, koji su god. 1880. konačno pripojeni materi zemlji, dakle i petrovaradinsku Krajinu. Isto tako nije u gornje podatke uzeta u račun Rijeka s kotarom.

V.

Da na temelju dosadanjega razlaganja uzmognemo prikazati prijegled o razvitku žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji počevši od prvoga popisa, pak do danas, moramo lučiti dva razdoblja: jedno do godine 1850., a drugo od te godine do najnovijega doba.

U prvom razdoblju, u kojem su i podatci većom stranom osnovani na procjeni i obračunu, ne možemo ustanoviti broja žiteljstva u bivšem provincijalu i u bivšoj Krajini za iste godine. Za negdanji građanski dio Hrvatske i Slavonije imademo podatke za godinu 1785., 1805. i 1840., dok nam za bivšu Krajinu na dispoziciju stoje podatci za godine 1799., 1802., 1807., 1815., 1819. i 1838. Obzirom na to ne preostaje drugo nego glede Krajine u kombinaciju uzeti one godine, koje su onima za provincijal najbliže, a to je godina 1799., zatim prosjek za godinu 1802. i 1807., te godina 1838. Učinimo li to, tada nam se prikazuje slika, kako ju navodimo u skr. IV.:

Skr. IV.

Broj žiteljstva:

Godine	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u hrv. slav. Krajini	u Hrvatskoj i Slavoniji
1785	649.075[1]	546.963[2]	1,196.038
1805	656.519[3]	580.220[4]	1,236.739
1838	837.329[5]	758.100[6]	1,595.429

U ovom je razdoblju u računu uzeto žiteljstvo cijele negdanje hrv. slav. Krajine, dakle ne samo negdanja petrovaradinska pu-

[1] God. 1785.; [2] god. 1799.; [3] god. 1805.; [4] prosjek od god. 1802. i 1807.; [5] god. 1840.; [6] god. 1838.

Digitized by Google

kovnija nego i bivša varaždinska Krajina, te grad Senj i općina vojni Sisak.

Da uzmognemo razmotriti razvitak žiteljstva napose u bivšoj Krajini, a napose u negdanjem provincijalu, kad već nikako ne možemo taj pojav prikazati pogledom na pojedine manje krajeve, moramo iz gornjih brojeva, u koliko se to učiniti dade, izlučiti one dijelove Krajine, koji su sjedinjeni s materom zemljom god. 1871. Za godinu 1838. toga učiniti ne možemo, jer su nam pri ruci samo cjelokupni podatci za hrvatsku slav. Krajinu; za ostale godine se to provesti dade, ako i ne potpuno, jer nam nije poznato žiteljstvo općine vojni Sisak; nu kako ta općina u ono doba nije mogla imati u najpovoljnijem slučaju niti 1000 duša, to neće smetati prispodobi, ako žiteljstvo te općine iz ukupnoga broja krajiškoga žiteljstva i ne izlučimo.

Ako sada na tom temelju sastavimo prijegled žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji, tada nam se na teritoriju, *kako je postojao nakon previšnjega otpisa od 8. lipnja 1871.*, kojim je materi zemlji pripojena varaždinska Krajina s gradom Senjem i općinom vojni Sisak, prikazuje za pojedine godine broj žiteljstva kako ga navodimo u skr. V.

Skr. V.

Broj žiteljstva:

Godina	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u hrv. slav. Krajini	u Hrvatskoj i Slavoniji
1785[1]	754.722	441.316	**1,196.938**
1805[2]	762.172	474.567	**1,236.739**
1850	1,017.809	618.259	**1,636.068**
1857	1,008.771	620.119	**1,628.890**
1869	1,143.920	694.278	**1,838.198**
1880	1,194.415	698.084	**1,892.499**
1890	1,380.075	806.335	**2,186.410**

Kako nam ovi podatci pokazuju, neprekidno se množi broj žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji. U svakom razdoblju našega promatranja nalazimo sad veći sad manji prirast; samo godine 1857. opažamo iznimku od toga pravila u negdanjem provincijalu, a uslijed toga i u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji. Drugo je dakako

[1] Za bivšu Krajinu g. 1799.; [2] za bivšu Krajinu prosjek od god. 1802. i 1807.

Digitized by Google

pitanje: je li taj prirast bio konstantan i u pojedinim godinama cijeloga ovoga perijoda od 105 godina, te nisu li osobito povoljni pojavi pojedinih godina ispravili možebiti ne povoljne rezultate, koji obzirom na razvoj žiteljstva nastadoše u drugim godinama? Žalibože da na ovo pitanje ne možemo odgovoriti, jer premda smo sabranu građu upriličili kako će biti što zgodnijom za prispodobu, ipak smo mogli u obzir uzeti samo one godine, kad se je popisivalo žiteljstvo. A uza sve to, promatrajući razvitak žiteljstva i na temelju podataka tih godina, priječe nam razne prilike točnu i temeljitu prispodobu i zgodnu uporabu sabrane građe.

U prvom redu nisu ti popisi obavljeni ni na jednakoj podlozi, ni jednakom brigom i pomnjom; nadalje nismo mogli uglaviti broj žiteljstva ni za pojedine jednako velike odsjeke vremena, a kamo li za pojedine godine; zatim ne možemo razvrstati žiteljstvo prema pojedinim manjim teritorijalnim skupinama, te smo se morali zadovoljiti samo tim, da napose ustanovimo broj žiteljstva za bivšu vojnu Krajinu i napose za bivši provincijal; a napokon nisu nam, imenito za starije doba, pri ruci ni podatci o porodu, o pomoru i o vjenčanjima, da bismo na njihovoj podlozi mogli prosuditi unutarnje razloge promjeni broja žiteljstva, i stvoriti si zaključke o tom, kako je barem u konačnim rezultatima na tu promjenu uplivalo doseljivanje i iseljivanje.

Nu uza sve ove zaprijeke možemo si i na temelju ovih podataka stvoriti barem općenitu sliku o razvitku žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji; pak ako će se mnogomu ta slika pričiniti maglovitom, ona će ipak u srcu svakoga patriote uzbuditi uvjerenje, *da kraj svih bura i oluja, koje su u razdoblju od jednoga stoljeća prohujile preko glave hrvatskoga naroda, on danas barem u numeričnom pogledu stoji jači i snažnji nego li prije stotinu godina.*

Na temelju podataka, kako ih gore spomenusmo, umnožilo se je žiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju od 105 godina, t. j. od g. 1785.—1890. za 990.372 st., t. j. za 82·81%. Ovaj prirast bio je malo ne posve jednak ili neznatno veći u bivšem provincijalu prema onomu u bivšoj Krajini, jer je ovđe naraslo žiteljstvo u istom razdoblju za 82·71%, dok je u bivšem provincijalu taj prirast iznosio 82·86%. Uslijed ovoga prirasta brojilo je žiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji koncem god. 1890. ukupno 2,186.410 st., dok je na istom teritoriju taj broj g. 1785. iznosio 1,196.038 st.

Da uzmognemo što jasnije prikazati, kako se je u pojedinim godinama cijeloga razdoblja napram g. 1785. razvijao postupice

Digitized by Google

broj žiteljstva, pođimo s predpostave, da je god. 1785. žiteljstvo iznosilo 100. Stavimo li napram tomu broju u razmjer broj žiteljstva svake slijedeće godine, tada dolazimo do slike kako ju prikazuje skrižaljka br. VI.:

Skr. VI.

Godina	Građ. Hrvatska i Slavonija	Hrv. slav. Krajina	Hrvatska i Slavonija
1785	100·00	100·00	**100·00**
1805	100·98	107·53	**103·41**
1850	134·85	140·09	**136·70**
1857	133·66	140·51	**136·10**
1869	151·57	157·32	**153·69**
1880	158·26	158·19	**158·23**
1890	182·86	182·71	**182·81**

Na temelju ovih podataka razabiremo prije svega, da je *do godine 1869.* prirast žiteljstva u bivšoj Krajini napram godini 1785. bio veći nego li u bivšem provincijalu za 5·75%. Ova konačna razlika u godini 1869. samo je posljedicom povoljnijega razvoja žiteljstva u bivšoj Krajini u *prijašnjim godinama,* napose u razdoblju od g. 1785.—1805. i 1850.—1857. Istom na temelju popisa od g. 1880. vidimo, kako je prirast žiteljstva u bivšem provincijalu napram g. 1785. ne samo dosegnuo nego i prestigao prirast u bivšoj Krajini, i to uslijed mnogo povoljnijega prirasta, koji se pokazuje u bivšem provincijalu u razdoblju od g. 1869.—1880. I u razdoblju od god. 1880.—1890. nešto je slabiji, ali vrlo neznatno, prirast žiteljstva u krajiškom teritoriju nego li u bivšem provincijalu tako, da nam se kao konačni rezultat u godini 1890. prikazuje, kako je te godine napram godini 1785. žiteljstvo provincijala priraslo za 0·15% više nego li ono u bivšoj Krajini.

Buduć da u razdoblje između g. 1869. i 1890. pada razvojačenje bivše vojne Krajine, koje je bez sumnje bilo od zamašnoga upliva na socijalne i gospodarske prilike naroda, moglo bi se možebiti zaključiti, da je upravo ta okolnost bila od uticaja na razmjerno nepovoljniji prirast žiteljstva na teritoriju bivše Krajine napram povoljnijemu prirastu u negdanjem provincijalu u vremenu od od g. 1869.—1890. Nu prosudivši ovaj pojav potanje, jedva bi se ova tvrdnja ovako naprečac dala opravdati. Da se u tom pogledu konačan sud izrekne, bilo bi svakako nuždno prije svega odgovoriti

Digitized by Google

na pitanje: kako su se u to doba razvijale zdravstvene i socijalne, a napose gospodarske prilike jednoga i drugoga područja? Na to nas upućuje u prvom redu i daljnje promatranje žiteljstva jednoga i drugoga područja obzirom na *svaki pojedini odsjek vremena* u razdoblju od g. 1785. i 1890.

Ako promotrimo, kako se je u tom razdoblju od preko stotinu godina razvijao u nas broj žiteljstva od jednog razmaka vremena do drugoga, tada dolazimo do rezultata, što nam ga pokazuje slijedeća skrižaljka br. VII.:

Skr. VII.

Žiteljstvo se je ukupno umnožilo ili umanjilo (—)

Godine	U apsolutnom broju			U postotcima		
	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u bivšoj Krajini	u Hrvatskoj i Slavoniji	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u bivšoj Krajini	u Hrvatskoj i Slavoniji
1805 prema 1785	7.450	33.251	**40.701**	0·98	7·53	**3·41**
1850 prema 1805	255.637	143.692	**399.329**	33·54	30·28	**32·28**
1857 prema 1850	—9.038	1 860	**—7.178**	—0·88	0·31	**—0·44**
1869 prema 1857	135.149	74.159	**209.308**	13·39	11·96	**12·85**
1880 prema 1869	50.495	3.806	**54.301**	4·41	0·55	**2·96**
1890 prema 1880	185.660	108.251	**293.911**	15·55	15·51	**15·53**
1850 prema 1785	263.087	176.943	**440.030**	34·86	40·09	**36·79**
1890 prema 1850	362.266	188.076	**550.342**	35·59	30·42	**33·64**
1890 prema 1785	625.353	365.019	**990.372**	82·86	82·71	**82·81**

Digitized by Google

Iz podataka ove skrižaljke (br. VII.) razabiremo, da je, kako već gore razložismo, samo u razdoblju prvom (1785.—1805.) i trećem (1850.—1857.) prirast žiteljstva u apsolutnom i u relativnom pogledu bio veći u negdanjoj Krajini nego li u bivšem provincijalu, dok se je inače građanska Hrvatska u jednom i u drugom obziru odlikovala većim prirastom. Razmjerno povoljniji prirast žiteljstva u spomenuta dva razdoblja u negdanjem području vojne Krajine razlogom je posrednim, da je sve do popisa od g. 1869. razmjerni prirast u bivšoj Krajini bio veći. Nu povoljniji pojavi, koji su iza god. 1869. nastali kod mijene žiteljstva u negdanjem provincijalu, izjednačili su nepovoljnije rezultate u spomenuta dva razdoblja tako, da je konačni rezultat u razdoblju od jednoga stoljeća povoljniji za bivši provincijalni dio domovine.

Ne može se međutim uztvrditi, da ovaj povoljniji prirast u navedena dva razdoblja u bivšoj vojnoj Krajini imade svoj razlog u krajiškom sustavu, jer bi se inače taj pojav opažao i u drugo doba, a ne samo u to vrijeme; napose se pako ne bi u jednom i u drugom području usporedo razvijala bila mijena žiteljstva tako, da i u bivšoj Krajini i u bivšem provincijalu, napram prijašnjem kojem razdoblju, razlike u prirastu ili padanju žiteljstva, ako i postoje, ipak nisu znatne. Sve nas to ovlaštuje na zaključak, kako gornji podatci nikako ne mogu biti podlogom, na kojoj bi se dalo prosuditi, u koliko je sustav krajiški uticao na veći ili manji prirast žiteljstva. Ispitivanje ovo kolikogod bilo poučno i zanimivo, moralo bi se provesti na drugoj podlozi; ono bi po svoj prilici dokazalo, da je i sustav krajiški, i bez obzira na rat i vojničku službu, već po naravi svoga unutarnjega organizma svakako posrednim načinom uticao i na razvoj broja žiteljstva.

Da se međutim temeljitije uzmogne prosuditi i ovaj pojav, i razvitak broja žiteljstva u opće, u tu svrhu nije dostatan obračun kako ga provedosmo u gornjoj skrižaljci već zato, jer je između onih godina, za koje mogosmo ustanoviti apsolutni broj žiteljstva, razdoblje vremena toli različito. U tu svrhu morali bismo znati, kako se je tečajem vremena od g. 1785.—1890. *svake pojedine godine* mijenjao broj žiteljstva. Kad bi nam za pojedine godine ovoga razdoblja bili pri ruci podatci o pomoru i porodu žiteljstva, ne bi bilo ni tomu velikih poteškoća; ali jer tih podataka ne imamo, moramo u pripomoć uzeti drugi postupak, koji bi imao nadomjestiti gornji nedostatak.

Digitized by Google

Mi se ovim postupkom moramo poslužiti već i zato, jer prosuđujuć i u nas razvitak žiteljstva u razdoblju od preko stotinu godina, i nehotice dolazimo do pitanja: da li i u koliko Hrvatska kod ovoga prirasta svoga žiteljstva stupa usporedo s ostalim civiliziranim državama?

Na ovo pitanje moglo bi se odgovoriti na temelju gornjih podataka samo onda, kad bismo za one zemlje, s kojima želimo prispodobiti razvoj broja žiteljstva u Hrvatskoj, imali sabrane podatke za isto razdoblje, te kad bismo prema tomu ovu prispodobu mogli provesti za jedan te isti niz godina. Nu jer takih podataka ne imamo, moramo u pomoć uzeti drugi način, koji ide za tim, da se sračuna prosječni godišnji prirast ili nazadak u broju žiteljstva, ali ne tako, da se ukupni postotni prirast žiteljstva tečajem stanovitoga razdoblja naprosto razdijeli brojem odnosnih godina, te tako na svaku godinu svali razmjerni dio toga postotka, nego prema tako zvanoj Bertillonovoj metodi tako, da se prema *sustavu* tako zvane *interpolacije* sračuna geometrijski prosjek u godišnjem prirastu žiteljstva.

Ovaj račun ima se izvesti tako, da se sračuna onaj koefficient, po kojem se uz uporabu računa kamata na kamate broj žiteljstva svake godine množi ili umanjuje medju prvom i posljednjom godinom odnosnoga razdoblja. Formula, po kojoj se taj obračun izvodi, jest slijedeća:[1]

$$p = \left(\sqrt[n]{\frac{ž}{ž^1}} - 1 \right) . 100.$$

Kod ove formule znači p = prirast; ž = broj žiteljstva posljednje godine razdoblja; $ž^1$ = broj žiteljstva početkom razdoblja, a n = broj godina u dotičnom razdoblju.

Ako na ovom temelju razgledamo, kako se je u razdoblju od g. 1785.—1890. u nas množilo žiteljstvo svake pojedine godine, tada dolazimo do rezultata, što nam ga pokazuje slijedeća skrižaljka br. VIII.:

---

[1] Vidi dr. Josef *Kleczynski:* „Über die Berechnung der Bevölkerung zwischen den Zählungs-Perioden" Statist. Monatsschrift svez. V. od g. 1879. str. 359 i sl.

Digitized by Google

Skr. br. VIII.

Žiteljstvo se je množilo odnosno umanjilo (—) svake godine po geometrijskom prosjeku u postotcima

Godine	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u hrv. slav. Krajini	u Hrvatskoj i Slavoniji
1785 do 1805	0·049	0·364	**0·168**
1805 do 1850	0·645	0·589	**0·624**
1850 do 1857	—0·127	0·043	**—0·063**
1857 do 1869	1·054	0·946	**1·012**
1869 do 1880	0·393	0·049	**0·268**
1880 do 1890	1·455	1·452	**1·454**
1785 do 1850	0·461	0·520	**0·483**
1850 do 1890	0·764	0·666	**0·728**
1785 do 1890	0·576	0·576	**0·576**

Iz rezultata navedenih u ovoj skrižaljci (br. VIII.) razabiremo, da u razdoblju od 105 godina prosječni *godišnji* prirast žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji iznosi 0·576%, dakle na svaku hiljadu duša niti 6 žitelja na godinu; u tom pogledu ne ima razlike između bivše Krajine i negdanjega provincijala. Kad bi se žiteljstvo Hrvatske i Slavonije i u napredak svake godine množilo u istom omjeru, tad bi trebalo u svemu po prilici nešto preko 120 godina, dok bi se žiteljstvo podvostručilo, te bi se uslijed toga istom g. 1905. moglo očekivati, da će Hrvatska i Slavonija imati oko 2,400.000 st.

Nu kako nam pokazuje iskustvo ne samo kod drugih naroda nego i kod nas samih, nije ovaj prirast niti u pojedinim godinama

Digitized by Google

niti u svakom razdoblju jednak, pak zato ako se na temelju ovoga popriječnoga prirasta i može konstatirati i prikazati razvitak žiteljstva za prošlost, ne može se na njegovoj podlozi stvoriti potpuna i sigurna slika za budućnost.

Po obračunu navedenom u gornjoj skrižaljci bio je popriječni prirast žiteljstva u svakom razdoblju drugi, te se je samo u razdoblju od g. 1805.—1850. barem donekle približio prosječnomu prirastu ustanovljenomu za cijelo vrijeme od g. 1785.—1890. Najnepovoljnije razdoblje za razvoj broja žiteljstva jest ono od god. 1785.—1805., te od g. 1850.—1857, kojima se pridružuje razdoblje od g. 1869.—1880

Što se ponajprije tiče razdoblja od god. 1785.—1805., u prvu ćemo si ruku tumačiti ovaj slabi prirast žiteljstva, *kad se sjetimo,* kako je Hrvatska u vrijeme ratova s Turskom (1787.—1790.) i s Francuskom (1792—1797.) morala doprinijeti mnogo žrtava upravo na žiteljstvu. „Za osam godina ratovanja", veli Smičiklas u svojoj povjesti „diže ona (Krajina) preko sto hiljada ljudi, od kojih četrdeset hiljada nikada više svoje domovine neviđeše". Ali i uza sve ove žrtve, što ih je žrtvovala Krajina u ovom razdoblju, ipak je prirast njezina žiteljstva mnogo povoljniji od prirasta u bivšem provincijalu, gdje je nastala malo ne posvemašnja stagnacija žiteljstva, jer na 10.000 st. nije priraslo ni 5 žitelja, dapače ovaj je prirast u tom razdoblju u bivšoj Krajini daleko povoljniji od prirasta njezina žiteljstva u razdoblju od god. 1850.—1857. i 1869.—1880., kad vojnička služba negdanjega krajiškoga žiteljstva nije ni iz daleka tražila onih žrtava kao g. 1785.—1805. Sve ovo nam dokazuje i kod nas, da gubitak na žiteljstvu uslijed ratnih prilika nije tolik, kolik je uslijed epidemija i drugih bolesti, te da je i u ovom razdoblju, od g. 1785.—1805., slab prirast žiteljstva nastao ne samo uslijed žrtava povodom rata, nego još i više uslijed drugih gubitaka, a može biti, što je vrlo vjerojatno, i uslijed manjega broja poroda.

U razdoblju od g. 1850.—1857. umanjuje se broj žiteljstva, napose u negdanjem provincijalu za blizu 13 duša na svakih 10.000 stanovnika, i to bez dvojbe ponajviše zbog žestoke kolere, koja je harala u nas god. 1857. U razdoblju od god. 1869.—1880. ne opaža se doduše u cijelosti padanje broja žiteljstva, ali je prirast tako slab, da ne iznosi niti 27 duša na 10.000 žitelja. Ovomu pojavu nisu bile samo razlogom razne epidemije, koje su harale od g. 1872—1874. nego i okolnost ona, što se je broj poroda

Digitized by Google

znatno smanjio. Da se poslije godine 1874. sve ove prilike nisu popravile, to bi se jamačno i razdoblje od g. 1869.—1880. bilo svršilo s dosta znatnim deficitom žiteljstva.

Mnogo povoljnije prilike prikazuju nam se u ostala tri razdoblja. U razdoblju od g. 1805.—1850. iznosi godišnji prirast na 10.000 stanovnika preko 62 žitelja, te je kako vidimo veći nego li u prosjeku cijeloga razdoblja od 1785.—1890.; ali ne ima sumnje, da je u ovom prilično velikom razmaku od 45 godina bilo pojedinih godina, kad je taj prirast morao biti daleko manji ispod ovoga prosjeka; dosta je da spomenem francuske ratove, u kojima je zaglavilo dosta hrvatskih sinova, i događaje god. 1848. i 1849. te mnoge epidemije, koje su u ovo doba harale, a napose koleru u tridesetim godinama. Da je kraj svih ovih nezgoda prirast žiteljstva ipak bio tolik, uzrokom su svakako pojedine osobito povoljne godine, kojima je žiteljstvo moralo porasti u većem postotku, nego li za vrijeme posljednje perijode od g. 1880.—1890. Koje su te godine napose bile, to nam naši podatci ne kazuju, te s toga možemo samo naslućivati, da je to moralo biti u dvadesetim godinama, nakon dovršenih francuskih ratova, i u četrdesetim godinama nakon što je nestalo kolere.

U razdoblju od g. 1857.—1869. pokazuje nam se još povoljniji prirast žiteljstva, jer iznosi preko 101 žitelja na 10.000 stanovnika

Najpovoljnije prilike u tom pogledu nalazimo međutim u posljednjem razdoblju od g. 1880.—1890. jer na 10.000 stanovnika. iznosi prirast u jednom i drugom dijelu domovine preko 145 žitelja. Za vrijeme cijeloga stoljeća nije bilo tako povoljnoga prirasta u Hrvatskoj i Slavoniji; on ne samo da ne zaostaje za prirastom žiteljstva u naprednijim državama, već ga donekle i nadkriljuje. Ovomu pojavu pripomogao je ne samo osobito velik porodni broj ovoga razdoblja, nego napose i razmjerno vrlo povoljan pomorni broj.

Na temelju ovako velikih razlika, što ih u razmaku od jednoga stoljeća opažamo u prirastu žiteljstva kod pojedinih odsjeka vremena, opravdana je gornja naša tvrdnja, da si ni na temelju promatranja od jednoga stoljeća ne možemo stvoriti sliku *o budućem* prirastu žiteljstva; jer ne valja zaboraviti, da se ono ne povećava poput glavnice s kamatama na kamate, te da je svaka i najmanja nezgoda u zdravstvenim, socijalnim i gospodarskim prilikama kadra proizvesti dosta znatnu promjenu u prosječnom godišnjem prirastu žiteljstva.

Digitized by Google

Kad bi prosječni godišnji prirast žiteljstva u Hrvatskoj bio u napredak onakav, kakav je bio u posljednjoj perijodi od godine 1880.—1890., mogli bismo unapred reći, da će žiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, računajući od g. 1890., i prije 50 godina, dakle prije godine 1940. dosegnuti broj od preko 4,370.000 st.; a za koju godinu, može biti već kod budućega popisa, da bi brojem svojim moglo biti dva put toliko, koliko je bilo god. 1785. Nu rezultati mijene žiteljstva u razdoblju od g. 1890.—1895. pokazuju, da će jedva tako biti, jer se je u to doba opet, ako i ne u tolikoj mjeri, umanjio porod i povisio pomor u našem narodu tako, da prirast žiteljstva nije iznosio u većem dijelu godina niti 1%[1].

Ako dakle uslijed svega toga i ne možemo ustanoviti, kako će se u bližjoj ili daljnjoj budućnosti razviti broj žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji, to ipak na temelju iskustva od stotinu i više godina možemo mirne duše reći, *da je prosječni godišnji prirast od 0·576% pravilom; sve što je preko toga, da se ima smatrati povoljnim, a što je ispod toga, nepovoljnim pojavom u razvitku našega žiteljstva.*

Pođemo li s ovoga gledišta, prvo je pitanje, koje nam se stavlja: kako se ovaj prirast prikazuje napram razvoju žiteljstva ostalih naroda? Odgovor na ovo pitanje nije tako lak, jer se prirast žiteljstva za sve pojedine države ne da opredijeliti pogledom na jednako razdoblje; ne valja bo zaboraviti, da su popisi žiteljstva kod pojedinih naroda obavljeni ne samo u različito doba, već da je kod pojedinih država bilo manjih i većih promjena u njihovom teritoriju, te da je i obzirom na to prispodoba znatno otegoćena. Uslijed toga ne možemo za pojedine države navesti takih podataka, koji će se obzirom na vrijeme promatranja moći valjano sravniti i međusobno i s našim podatcima; ovi podatci što ih imamo jedva nam dopuštaju da si na njihovu temelju stvorimo samo općenit sud o razlici, koja između Hrvatske i pojedinih država postoji pogledom na prirast broja žiteljstva.

Na temelju ovih podataka, što ih u priloženoj skrižaljci br. IX. navodimo po Mayeru[2], Juraschekuu[3], Pettermanu i drugima, a za Srbiju po najnovijoj službenoj publikaciji o popisu žiteljstva od

[1] Vidi *Zoričić:* „Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske g. 1896.“ str. 33.

[2] Vidi dr. Georg *Mayr:* „Statistik und Gesellschaftslehre“ II. B. str. 42.

[3] Vidi *Juraschek:* „Allg. statis. Archiv“ III. Jahrg. 1894. str. 541.

Digitized by Google

Skr. IX. **Prosječni godišnji prirast žiteljstva u postotcima.**

U razdoblju od godine	Austrija	Britanija	Belgija	Danska	Francuska	Grčka	Italija	Njemačka	Nizozemska	Norveška	Portugalska	Rusija europejska	Španjolska	Srbija	Švicarska	Švedska	Ugarska
1715—1887													0·76				
1800—1890							0·74										
1801—1891		1·52															
1816—1890								1·34									
1829—1889									1·21								
1831—1890			1·06														
1840—1890	0·86		0·95					1·02	1·15							1·05	
1841—1850		1·22	0·73		0·44			0·77	0·66	1·16						1·04	
1845—1890										1·01							
1851—1860		1·13	0·62		0·24			0·65	0·71	1·40						1·04	
1857—1890	0·94																0·81
1858—1890												1·23					
1860—1890				1·16													
1860 - 1888															0·61		
1861—1870		1·19	0·74		0·28			0·81	0·84	0·78						0·76	
1862—1870														1·99			
1863—1871							0·67										
1864—1870						0·93											
1868—1881											0·74						
1871—1879														0·78			
1871 1880		1·30	0·93		0·20	1·55		1·00	1·17	1·00			0·35		0·65	0·91	
1872—1880							0·56										
1875—1891										0·64							
1877—1887													0.54				
1879—1889									1·17								
1880—1888															0·38		
1880 - 1890	0·76		0·95	0.98				0·92	1·24	0·69					0·47	0·47	1·04
1881—1891		0·78															
1884—1895														1·97			
1885—1890								1·07									
1886 - 1891																	

Digitized by Google

g. 1895., spada Hrvatska svakako u red onih država kod kojih prirast žiteljstva *u cjelosti* nije doduše znatan, ali je *neprekidan*, te koje same u sebi imadu dostatne snage i jakosti, da se postepeno dovinu do znatnoga prirasta. Iza svake perijode nazadka (1850.—1857.) ili slabijega prirasta (1785.—1805. i 1869.—1880.) nastaje razdoblje jačega prirasta (1805.—1850., 1857.—1869. i 1880.—1890.) i to tako, da napredkom vremena ove perijode s većim prirastom sve izdašnjima postaju. Uzmimo samo, da je u razdoblju od g. 1880.—1890. prosječni godišnji prirast žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji iznosio na godinu blizu 1·5%, te da osim kraljevine Srbije između evropskih država ne ima nijedne, u kojoj bi *u novije doba* prosječni godišnji prirast bio tolik. Nu kao što već gore naglasismo, razdoblje od jednoga decenija nije dostatno, da se na njegovoj podlozi prosudi razvoj žiteljstva pojedinoga naroda, jer se u njem ne odrazuju svi oni uplivi, koji su kadri utjecati na taj razvitak.

Uzmemo li u obzir države, o kojima imademo podataka za *dulje razdoblje,* kao što su n. pr. Španjolska (1715.—1887.), Italija (1800.—1890.), Velika Britanija (1801.—1891.), Njemačka (1816.—1890.), Nizozemska (1829.—1890.), Belgija (1831.—1890.), tada ne smijemo zatvoriti oči pred istinom već moramo uztvrditi, da ne ima nijedne od njih, u kojoj prosječni godišnji prirast žiteljstva ne bi bio znatno povoljniji nego li u Hrvatskoj. Dakle niti osobito povoljni rezultati prirasta u zadnjem deceniju (1880. do 1890.) nijesu mogli u tom pogledu dovinuti Hrvatske do onoga mjesta, što ga zauzimaju n. pr. Španjolska ili Italija.

Ovaj pojav ne smije nas ipak uzbuniti, jer ako potanje pogledamo u prirastni postotak pojedinih perijoda, kako ih navodimo u gornjoj skrižaljci, to kod ponajvećega dijela spomenutih država povoljniji prirast napram Hrvatskoj nastaje uslijed osobito povoljnoga postotka *iz starijega doba,* dok se u nas nepovoljniji rezultati pokazuju samo uslijed *nepovoljnoga* prirasta *starijega doba.* Uza sve to dakle, što u cjelosti napram pojedinim evropskim državama, izuzevši jedinu Francusku, pogledom na prirast žiteljstva Hrvatska zauzima zadnje mjesto, ipak se opaža znatan obrat na bolje; jer dok je u prvih 65 godina godišnji prirast iznosio 0·483%, on se je za potonjih 40 godina povisio na 0·728%, te je time Hrvatska, uzme li se u obzir samo razvitak *novijega doba,* ne samo dosegnula nego već i prestigla mnoge evropske države.

Digitized by Google

Da se je uslijed ovoga prirasta promijenila i *gustoća žiteljstva* u Hrvatskoj i Slavoniji, posve je naravan pojav; a da se je ta gustoća u pojedinim perijodama mijenjala u omjeru prema samomu prirastu, bilo bi suvišno spominjati; dosta je ako u tom pogledu navedemo podatke u skrižaljci X.:

Skr. X.

Na km.² dolazi žitelja

Godine	u građ. Hrvatskoj i Slavoniji	u hrv. slav. Krajini	u Hrvatskoj i i Slavoniji
1785	32·4	22·9	28·1
1805	32·8	24·6	29·1
1850	43·7	32·1	38·5
1857	43·3	32·2	38·3
1869	49·1	36·1	43·2
1880	51·3	36·8	44·5
1890	59·3	41·9	51·4

Ne ima sumnje, da je ovaj dosta veliki prirast gustoće žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji od velike važnosti s gledišta socijalnoga i narodno-ekonomskoga; šteta samo, da tu važnost njegovu ne možemo napose ocijeniti, jer nam u tu svrhu ne dostaju najnužniji podatci. Dotle, dok ne budemo znali, kako se je tečajem vremena razvijala gustoća žiteljstva u gradovima i većim mjestima, u selima i naselcima, dok ne budemo mogli razabrati, u koliko je taj prirast nastao uslijed razmjera između poroda i pomora, a u koliko uslijed iseljivanja i doseljivanja, neće se moći ni prosuditi, koliko su tomu prirastu gustoće doprinjeli gospodarski a koliko socijalni razlozi.

Ovaj uvid u porodne i pomorne prilike naroda, te u doseljivanje i iseljivanje u opće, nuždan je već za to, da se uzmogne upoznati snaga onih faktora, koji utječu na razvitak žiteljstva.

Ja sam u ovoj raspravici priopćio samo cjelokupni rezultat, do kojega je u razdoblju od preko stotinu godina dovelo zajedničko djelovanje svih ovih faktora. Na temelju općenitih, a za prvih 50 godina dosta površenih, podataka, mogao sam ustanoviti neki tipus, po kojem se u Hrvatskoj i Slavoniji razvija broj žiteljstva. Bilo bi međutim od osobite važnosti razgledati, kako se je prema ovomu tipusu razvijala promjena broja žiteljstva u *svakoj pojedinoj godini,* kako su od godine do godine na tu promjenu uticali gore spomenuti pojedini faktori, te kako su opet u drugu ruku pojedine prilike, i naravne i socijalne, opredjeljivale snagu tih

Digitized by Google

faktora na promjenu broja žiteljstva. Ovakovo potanje istraživanje vodilo bi nas do historijskoga promatranja svih onih upliva, koji i u opće i pojedince utječu na razvoj broja žiteljstva; ono bi nas prinukalo, da se osvrnemo na potankosti i gospodarske i socijalne, te da naše promatranje protegnemo i na manje krajeve. Samo ovakim promatranjem mogli bismo ustanoviti, da li u uzrocima, koji su uplivali na razvoj žiteljstva prije 50 i više godina, i onima, koji danas na taj razvoj utječu, imade karakterističnih razlika, te u koliko prirast žiteljstva stoji napose u svezi s gospodarskim a u koliko sa socijalnim razvitkom naroda.

Ja ne dvojim, da će demografska istraživanja o prilikama našega naroda s vremenom poći i tim putem, barem u onoj mjeri, u kojoj se kod historijskoga ispitivanja u tu svrhu našlo bude potrebitih podataka. Danas u tom pogledu nijesu učinjeni ni prvi pokusi. S kolikim je samo neprilikama skopčano, da se ustanovi naprosto prirast pukoga broja žiteljstva za razdoblje od jednoga stoljeća, a da se kod toga ne možemo osvrnuti niti na to, da taj pojav rastavimo barem u neke sastavine, kao što su n. p. one, koje se tiču spola, vjere i narodnosti? Kako bi n. p. željelo svako rodoljubno srce doznati, u kojoj se je mjeri u razdoblju od jednoga stoljeća širio naš domaći hrvatski elemenat, a u koliko se je rasprostranio tuđi živalj, te koliko je snage u našem narodu ne samo da se uzdrži nego i razgrani? Odgovor na ovo pitanje zavrijedio bi punim pravom, da bude predmetom posebne rasprave i onda, kad bi se i uz najveći napor mogli sabrati potrebiti podatci.

Do kako zanimivih i vrlo poučnih rezultata moglo bi dovesti ovakovo razmatranje, uvjerit će se čitatelj, ako mu na temelju one građe, koja nam je pri ruci, za stanovito razdoblje prikažemo razvoj žiteljstva barem po *vjeroispovjesti* i po *narodnosti*. U tom pogledu ne možemo doduše segnuti daleko u prošlost, ali i razdoblje od petdeset godina, za koje imademo, ako i ne točnih na popisu osnovanih, podataka, dozvolit će nam, da barem zagledamo u sliku, koja bi nam mogla dati povoda ozbiljnomu razmišljanja.

VI.

Fényes u svojoj *„Statistik des Königreichs Ungarn“* Pest 1843. I. Theil na str. 53 navodi na temelju dijecezanskih šematizama za g. 1840. žiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji po vjeroispovjesti i po jeziku odnosno po narodnosti. Istina je doduše, da se podatci o žiteljstvu sadržani u tim šematizmima, pogledom na njihovu pouz-

Digitized by Google

danost ne mogu ni sravniti s onom građom, koju nam u tom pogledu pružaju noviji popisi; nu kako se u tom izvoru uzima obzir na cjelokupno građansko žiteljstvo, dakle i na plemiće i na svećenstvo, koji se sve do god. 1850. nijesu ni popisivali, kako se za ono doba i u Ugarskoj i u Hrvatskoj ti šematizmi smatrati moraju najpouzdanijim vrelom za istraživanje broja žiteljstva, te kako napokon za starije doba niti na temelju prijašnjih popisa ne imamo građe, koja bi nam prikazivala cjelokupno žiteljstvo po pojedinim njegovim svojstvima, to ne ćemo pogriješiti, ako odnosne podatke, kako ih navodi Fényes za g. 1840., prispodobimo s najnovijim rezultatima popisa od g. 1890.

Učinimo li to prije svega glede *vjeroispovjesti*, tada dolazimo do slike, kako ju navodimo u skr. XI.:

Skr. XI.

Broj žitelja po vjeroizpovjesti u Hrvatskoj i Slavoniji.

Vjeroizpovjest	Apsolutni broj godine		Od ukup. žiteljstva bilo je u postotcima godine	
	1840	1890	1840	1890
Rimokatolika	1,082.437	1,553.075	67·43	71·03
Grko-katolika	7.230	12.374	0·45	0·57
Grčko-istočnih	504.246	567.443	31·41	25·93
Protestanata	9.415	35.691	0·58	1·65
Izraelićana	2.102	17.261	0·13	0·79
Ostalih	—	566	—	0·03
Ukupno	**1,605.430**	**2,186.410**	**100·00**	**100·00**

Kako nam ovi podatci pokazuju, promijenio se je u razdoblju od 50 godina dosta znatno razmjer pojedinih vjeroispovjesti napram cjelokupnomu žiteljstvu, *i to u prilog svake pojedine od njih osim vjeroispovjesti* grčko-istočne tako, da je g. 1890. napram g. 1840. ukupni postotak žitelja vjeroispovjesti grčko-istočne prema cjelokupnomu žiteljstvu iznosio 25·93, dok je g. 1840. taj razmjer bio 31·41%. Ovaj pojav nastao je s razloga, jer je u razdoblju od 50 godina prirast sljedbenika ostalih vjeroispovjesti daleko veći nego li sljedbenika vjeroispovjesti grčko-istočne, kako nam pokazuju slijedeći podatci. Napram godini 1840. umnožio se je broj:

Digitized by Google

rimokatolika	za	470.638	st. t. j.	za	43·48%
grko-katolika	„	5.144	„ „ „	„	71·15%
grčko-istočnih	„	63.197	„ „ „	„	12·53%
protestanata	„	26.276	„ „ „	„	279·09%
izraelićana	„	15.159	„ „ „	„	720·69%

Dok je po ovim podatcima broj protestanata a napose broj izraelićana narasao u vrlo velikom postotku, nije se u razdoblju od 50 godina broj sljedbenika vjeroispovjesti grčko-istočne umnožio ni za punih 13%. Ovaj nepovoljan pojav tim je znamenitiji, jer relativni ovaj nazadak nije nastao uslijed kakovoga prolaznoga uzroka; on je, mogli bismo reći, upravo kroničan, jer se od jednoga popisa do drugoga snizuje razmjer ovih sljedbenika napram cjelokupnomu žiteljstvu. Dok je n. p. po gornjim podatcima taj postotak iznosio g. 1840.—31·41, bio je g. 1857.—29·04, g. 1869.—27·84, g. 1880.—26·30, g. 1890.—25·93. Bilo bi u istinu nužno potonje istražiti uzroke ovomu pojavu, da se uzmogne valjano ocijeniti njegova prava važnost.

Sudeći po svim prilikama biti će glavni razlog ovomu slabomu prirastku u razmjerno velikom pomoru kod sljedbenika vjeroispovjesti grčko-istočne; a da uz tolik pomor ne nastaje i padanje broja naroda, ima se pripisati samo osobito povoljnim porodnim prilikama, jer se upravo kod ove vjeroispovjesti rađa razmjerno više djece nego li kod i jedne druge.

Razmjerno najveći prirast za ovih petdeset godina pokazuju nam protestanti (279·09%), a imenito židovi (720·69%). U četrdesetim godinama bilo je u Hrvatskoj i Slavoniji čitavih predijela, u kojima nije bilo nijednoga židova; dosta je, da u tom pogledu spomenem bivšu vojnu Krajinu, dok su danas razgranjeni po cijeloj zemlji. Ovaj osobito veliki prirast ove vjeroispovjesti nastao je poglavito doseljivanjem, premda se mora priznati, da su kod ove vjeroispovjesti i rezultati mijene žiteljstva daleko povoljniji nego li kod drugih, te se svakako jedan, premda najmanji, dio ovoga prirasta ima pripisati u prilog i ovomu unutarnjemu razlogu.

I kod protestanata nastao je tako velik prirast doseljivanjem tuđinaca, napose Magjara i Njemaca; kud su se širile ove naseobine, tuda se je razgranjivala i protestantska vjeroispovjest. Što se napokon tiče rimokatolika i grko-katolika, to kod jedne i druge vjeroispovjesti prirast odgovara općemu prirastu cijeloga žiteljstva; pak ako je kod grko-katolika taj prirast i nešto veći, biti će razlog tomu po svoj prilici u netočnosti navedenih brojeva za god. 1840.,

Digitized by Google

jer je bez sumnje njihov broj te godine bio veći, budući ih je mnogo uzeto na račun katoličke vjeroispovjesti, u koliko su zajedno stanovali s katolicima. Kako veliko mnoštvo žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji sastoji od sljedbenika katoličke vjeroispovjesti, to ne ima sumnje, da je kao što kod žiteljstva u opće, tako i kod ovoga dijela, prirast nastao uslijed naravne mijene žiteljstva, premda se mora priznati, da se je ovaj naravni prirast povisio svakako i uslijed doseljivanje stranih elemenata, koji pripadaju crkvi rimokatoličkoj.

Poput podataka o vjeroispovjesti spominje Fényes za god. 1840. i podatke o *narodnosti*. Ako te podatke isporedimo s najnovijim rezultatima popisa od g. 1890., dolazimo do zaključka, navedenih u skrižaljci br. XII.:

Skr. XII.

Žiteljstvo po narodnosti.

Narodnost	Apsolutni broj godine		Od ukup. žiteljstva bilo je u postotcima godine	
	1840	1890	1840	1890
Hrvati	1,075.917	1,359.588	67·01	62·19
Srbi	504.179	562.131	31·41	25·71
Nijemci	13.226	117.493	0·82	5·37
Magjari	5.151	68.794	0·32	3·15
Ostali	6.957	78.404	0·44	3·58
Ukupno	1.605.430	2,186.410	100·00	100·00

Ako podatci od godine 1840. i nijesu ni onako točni ni onako pouzdani, kao što oni od g. 1890., ipak su već pogledom na izvor, iz kojega je ta građa sabrana, te radi nedostatka drugih podataka, po nas od znatne vrijednosti, a uz to su i dostatni da nam prikažu barem u najkrupnijim potezima sliku o razmjeru, do kojega su se u Hrvatskoj i Slavoniji napram cjelokupnomu broju razvile ponajglavnije narodnosti.

Žalibože, da ta slika nije utješljiva, jer su tuđi elementi 'našu narodnost u ovo 50 godina dosta potisnuli u nazadak. Još godine 1840. bilo je Hrvata ili Srba u svemu 98·42% tako, da je naš domaći elemenat bio isključivim gospodarom u svim krajevima domovine. Danas taj elemenat ne ima niti punih 88% tako, da je

Digitized by Google

razmjer domaćega elementa spao za više od 10% napram cjelokupnomu broju žiteljstva. Žiteljstvo tuđe narodnosti iznosilo je prije 50 godina 1·58%, a danas ga ima preko 12%; prije 50 godina nije pokraj narodnosti hrvatske ili srpske bilo nijedne druge, koja bi brojila 1% od cjelokupnoga žiteljstva; najviše je i onda bilo Njemaca kao što i danas, ali i njih je u cijeloj zemlji bilo jedva nešto više nego li ih danas ima sam grad Osijek t. j. nešto preko 13.000 duša ili 0·82% cijeloga žiteljstva. Po popisu od g. 1890. bilo je u zemlji okruglo 117.500 duša, t. j. 5·37% Njemaca, sam grad Osijek brojio ih je g. 1890. preko 10.600.

Magjara bilo je prije 50 godina u cijeloj zemlji nešto preko 5000 duša, t. j. 0·32%; po popisu od g. 1890. dosegnuo je njihov broj blizu 69.000 duša, t. j. 3·15% svega žiteljstva. Sami gradovi Zagreb i Osijek brojili su g. 1890. preko 2.500 Magjara, a danas je njihov broj za stalno još veći.

Nepovoljan pojav kod svega toga jest, da su kod toga prirasta u najvećoj mjeri sudjelovali elementi, koji nam nisu srodni ni po krvi ni po jeziku, a to su Magjari i Nijemci; prirast svih ostalih narodnosti, između kojih ima ponajviše Čeha, Slovaka, Slovenaca i Rusina, nije razmjerno tolik, kolik je napose prirast Njemaca ili Magjara. To nam naročito posvjedočuju slijedeći podatci, koji pokazuju, da se je napram godini 1840. do konca godine 1890. umnožio broj:

Hrvata	za . . .	283.671	st. t. j. za		26·37%
Srba	„ . . .	57.952	„ „ „ „		11·49%
Njemaca	„ . . .	104.267	„ „ „ „		788·35%
Magjara	„ . . .	63.643	„ „ „ „		1235·54%
Ostalih	„ . . .	71.447	„ „ „ „		1026·48%

Istina je doduše, da se je prema ovomu računu naš domaći živalj Hrvata ili Srba u razdoblju od 50 godina umnožio u apsolutnom pogledu od 1,580.096 st. na 1,921.719 st., t. j. za 341.623 duše, dok su ostale narodnosti u to doba u svom broju ponarasle od 25.334 st. na 264.691 st., t. j. za 239.357 st.; ali je za to u drugu ruku istina i to, da su se tuđe narodnosti umnožile u daleko većem postotku od naše domaće; jer dok se je broj Hrvata ili Srba umnožio samo za 21·63%, ponarasao je broj ostalih narodnosti za 944·8%. Da je naš domaći živalj ponarasao u istom postotku kao što i živalj tuđi, to bi broj Hrvata ili Srba koncem godine 1890. brojio blizu 15 milijuna stanovnika; ovako nije dosegnuo ni 2 milijuna.

Digitized by Google

Uzme li se u obzir *apsolutni prirast* tuđih narodnosti, to je najviše porasao broj Njemaca, zatim broj ostalih narodnostih, a najmanje broj Magjara; nu ako se obazremo na stanje broja narodnosti kakovo je bilo g. 1840. te ako prema tomu broju omjerimo stanje od g. 1890., to je u *relativnom* obziru porasao najviše broj Magjara, naime za preko 1235%.

Kolikogod nam ovi pojavi bili neugodni, te kolikogod se zamisliti moramo pred tom jedinom činjenicom: *da se je naš domaći narodni živalj u razdoblju od 50 godina napram cjelokupnomu žiteljstvu smanjio od 98·42% na 87·90%*, to nas ni ovaj pojav ne bi morao zabrinuti, kad bi se ovi tuđi življi u jednakoj mjeri razgranjivali po cijeloj zemlji, te kad bi u našem narodu bilo dostatne snage i jakosti, da naravnim svojim prirastom paralizira onaj prirast tuđih elemenata, koji, kako nam dosadanje iskustvo pokazuje, nastaje ponajviše doseljivanjem. Ona prva okolnost čini se da žalibože ne stoji, jer se te tuđe narodnosti usredotočuju ponajviše samo u nekim krajevima napose u Slavoniji, a u najnovije doba u županiji bjelovarsko-križevačkoj tako, da imade već kotara, gdje se ti tuđi življi nalaze u apsolutnoj većini; o tom će nas žalibože osvjedočiti najbolje slijedeći popis žiteljstva, koji će se obaviti po stanju od 31. prosinca 1900.

Što se tiče one druge okolnosti, to se na nju osvrnuti ne možemo, jer ne imamo podataka o naravnoj mijeni žiteljstva po pojedinim narodnostima ni za najnovije doba, a kamo li za doba starije. Navedeni pojavi nukaju nas međutim, da ovomu pitanju posvetimo što više brige i pažnje, kako ćemo ga moći što temeljitije proučiti, jer je ono važno ne samo s gledišta znanstvenoga nego i s gledišta praktičnoga. Nitko neće moći tajiti, da nas i gornji pojav ne bi toliko zabrinuo, kad bismo mogli točno prosuditi i upoznati upliv ovoga prirasta tuđih narodnosti; kad bi mogli ovaj prirast razložiti pogledom na pojedine sastavine toga žiteljstva, napose pogledom na dobu, na stalež, na vjeroispovjest, na zvanje i zanimanje; kad bi mogli razmotriti porode i pomore, doseljivanje i iseljivanje njegovo i doznati, da li i u kojoj mjeri pojedine narodnosti pokazuju sklonost, da se upoznaju s našim jezikom i opet obratno; te napokon kad bi mogli prosuditi, u koliko se pokazuje tendencija, da se manje narodnosti stope s jačom? Sve su ovo pitanja, s kojima će se morati baviti i naša nauka; odgovor na ova pitanja danas je preča potreba nego li i sami mislimo. Da dođemo do tih odgovora, da ih prosudimo što temeljitije, morati

Digitized by Google

ćemo uzeti veći obzir nego li do sada i na takozvanu historijsku statistiku, na koju smo do danas jedva i mislili.

U toj historijskoj statistici naći će mnogo građe za ozbiljno promatranje napose i oni, koji u nas na dnevni red stavljaju tako zvano pitanje hrvatsko i srpsko. Evo najboljega dokaza tomu u razvoju jednoga i drugoga plemena za posljednjih 50 godina, kako nam ga prikazuju navedena vrela.

Još g. 1840. sačinjavala je hrvatska narodnost preko dvije trećine cijeloga žiteljstva (67·01%) a srpska nešto manje od jedne trećine (31·41%); u petdeset godina promijenio se je taj razmjer na štetu jednoga i drugoga plemena, jer je g. 1890. razmjer hrvatske narodnosti napram cjelokupnomu žiteljstvu spao na 62·19%, a srpske na 25·71%. Ja ne dvojim, da će ovaj pojav veseliti neprijatelje našega naroda, jer u njem jasno razabiru, da Hrvati u Hrvatskoj i Slavoniji, ako i sačinjavaju odlučnu većinu, ipak imadu proti sebi više nego li dobru trećinu svega žiteljstva, *ako se uzmu u račun Srbi ujedno s ostalim tuđim narodnostima; a protivno opet, da Hrvati u zajednici s tuđinci sačinjavaju tri četvrtine svega žiteljstva napram Srbima.*

Nije ovdje mjesto, da na ovu okolnost nadovežem ikakove posebne refleksije, dosta je ako na temelju gornjih podataka konstatiram, da će položaj tuđih narodnosti biti svakako nepovoljniji, kad proti njima stajala budu složna braća, kad na jednoj strani bude blizu 88 postotaka Hrvata ili Srba, dakle sinova jednoga naroda, a na drugoj 12% ostalih narodnosti. Vrijedno je, da se bez strasti i predsuda u ovaj pojav ozbiljno zamisle svi, kojih se tiče.

Digitized by Google

Rečenice s participom pret. akt. II. u hrvatskom jeziku.

Čitao u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 11. lipnja 1898.

PRAVI ČLAN DR. AUGUST MUSIĆ.

Već često sam u svojim studijama o temporalnoj i modalnoj sintaksi hrvatskoj (srpskoj) imao priliku, da se dotaknem rečenica, u kojima je sam particip pret. akt. II. predikat. Ali ipak nijesam to nigda učinio, jer sam bio uvjeren, da se one mogu pravo razumjeti samo onda, ako im se ogleda čitavo područje. A to hoću da učinim u ovoj raspravi.

1. Da bi se rečena pojava razumjela, mislim, da valja polaziti od onoga, što Paul (Principien[2] str. 116.) zove predikativnim atributom. Takav se atribut nalazi n. pr. u grčkoj rečenici Κατέβαινον εἰς τὰς κώμας ἤδη σκοταῖοι ili u latinskoj: Socrates venenum laetus hausit. Ali ga ima i u slavenskim jezicima. O adjektivu kao predikativnom atributu govori Miklošić u svojoj Sintaksi str. 143, 15. (ako ga i ne zove tako), gdje kaže, da adjektiv u takovoj službi ima oblik nominalan, a značenje temporalno, kausalno, finalno, koncesivno ili hipotetičko. Nas zanimaju ovdje poglavito posljednja dva značenja: koncesivno i hipotetičko.

Hipotetičko značenje ima adjektiv kao predikativni atribut u hrvatskom jeziku u ovim primjerima: *Gladan* i patrijar hljeba će ukrasti. N. posl.[1] — Grijeh *skroven* na pola prošten. Posl. Dan. — I crno je lijepo *crno*. ib. — I mahnit *pedepsan* usvijesti se. ib. — I panj je lijep *obučen i nakićen*. N. posl. — Kruh *izrezan* bez truda je blagovan. Posl. Dan. — *Sit* veseo, *gladan* plakao (odgovori onaj, koga zapitaju, kako mu je ime, a on ne će da kaže[2])

[1] Ako izdavač narodnih umotvorina nije izrijekom spomenut, misli se Vuk.

[2] t. j. sit (zovem se) „veseo“, gladan (zovem se) „plakao“.

Digitized by Google

N. posl. — *Živ* i kadgod, a *mrtav* nikad. Posl. Dan. — U svima ovim primjerima adjektiv kao predikativni atribut dobiva hipotetičko značenje po tom, što se nalazi s predikatom u kausalnoj svezi, kao da bi se n. pr. u prvom primjeru kazalo: Ako (je) gladan, i patrijar će hljeba ukrasti t. j. dopuštam, da (je) (makar koji) patrijar (u makar koje vrijeme) gladan, pa s toga tvrdim: i on će (u to vrijeme) hljeba ukrasti. Isp. moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li“ (u Radu knj. 134.) § 11.

Koncesivno značenje ima adjektiv kao predikativni atribut u ovim primjerima: Fratar *i mrtav* ruku prostire. Posl. Dan. — Kamilja *i svrabljiva* veće nosi neg deset osala. ib. — Zub od zmije *i mrtav* uije. ib. — Ne uzda' se u ženu *ni u mrtvu*. ib. — Kazuj groblje, gdi je ukopana, da ja vidim *i mrtvu* devojku. N. pj. II, 23. — Ja b' voljela za mlada junaka, makar nigđe ništa ne imao, neg' za stara, *makar bogatoga*. III, 545[1]. — Ovamo idu i primjeri, kakav je ovaj (u kojem se dva adjektiva kao predikativni atributi nalaze u disjunkciji): Pas *crn*, pas *bio*, sve je pas ter pas. Posl. Dan. — U svima ovim primjerima adjektiv kao predikativni atribut dobiva koncesivno značenje po tom, što se nalazi s predikatom u adversativnoj svezi, kao da bi se n. pr. u prvom primjeru kazalo: Fratar ako (je) i mrtav, ipak ruku prostire t. j. dopuštam, da (je) (makar koji) fratar (u makar koje vrijeme) mrtav, ali mi to ne smeta, da ne bih tvrdio, da (u to vrijeme) ruku prostire. Ispr. moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li“ (u Radu knj. 134.) § 7.

2. U svima navedenim primjerima riječ, kojoj adjektiv kao predikativni atribut pripada, zajedno s predikativnim atributom stoji u padežu, koji smisao rečenice traži (ponajviše u nominativu,

[1] U pisaca ima i ovakovih primjera: More bit da biste kojigod, *ako i opak*, razlog imale. B. Gradić, Djev. 100. — Oganj užeć vrhu slame, *ako i mao*, lasno je svima. J. Kavanjin 208. — Niti ima koji grih, *prem ako vrlo težak*, koga Bog ne oprosti. A. Bačić 367. Isp. Ak. rj. I, 54, 8, i; 55, b. — Koncesivan smisao može imati i adverab ili prepozicionalan izraz [s „makar (i)“], n. pr. Poslovicu „Nije kurjak zime izio“ tumači Vuk ovako: Doći će zima *makar i docnije*. N. posl. 215. — Al' se Stojan ne bi povratio, ćer'o bi ga *makar i pješice;* ali Katić prist'o za Stojanom. N. pj. IV, 192. — Od Boga suđeni, ne zakasnjavaj više, već dođi *makar na san*, da ove novce prebrojimo, da za nji venčano ruvo idem kupiti. Živ. i ob. 326. — Primit ću za osobitu sreću, ako ovo moje njekoliko riječi *makar najmanje* koristi učini jeziku i književnosti naroda našega. Vuk, Pisma 22.

Digitized by Google

jer je riječ, kojoj predikativni atribut pripada, ponajviše subjekat). Isp. § 6, a. Ali se događa i to, da kad bi riječ, kojoj predikativni atribut pripada, imala stajati u kojem kosom padežu, ona zajedno s predikativnim atributom ostaje u nominativu, a u padež, koji smisao rečenice traži, meće se anaforički pronomen, koji se proteže na riječ, kojoj predikativni atribut pripada; n. pr. *Đevojka mala ili velika,* jednako *joj* se hoće svatova. N. posl. — Ova bi rečenica imala upravo glasiti: *Đevojci maloj ili velikoj* jednako se hoće svatova. Ali je riječ „đevojka" zajedno s predikativnim atributima „mala ili velika" ostala u nominativu, a u dativ se metnuo anaforički pronomen „ona" (joj), koji se proteže na riječ „đevojka". Tako je „đevojka mala ili velika" postalo osobita podložna (koncesivna) rečenica, u kojoj je „đevojka" subjekat, a „mala" i „velika" su predikati, kao da bi se kazalo: ako (je) đevojka mala i ako (je) velika, jednako joj se hoće svatova. Isp. moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li" (u Radu knj. 134.) §. 29. Takovi su i ovi primjeri: *I go i bos,* i još *mu* je zima. N. posl. — Dokle *zdrav,* i voda *ti* je slatka. Posl. Dan. (ali u ovom posljednjem primjeru podložna rečenica nije koncesivna, nego hipotetička; v. §. 12.) Isp. i § 6, b.

Napokon biva i to, da podložnoj (koncesivnoj ili hipotetičkoj) rečenici, u kojoj je adjektiv sam (bez kopule!) predikat, pripada glavna rečenica, u kojoj nema ni anaforičkoga pronomina ni ikakve druge riječi, koja bi se protezala na subjekat podložne rečenice, n. pr. *Ili mala ili velika* (bila)[1] *nevjesta,* hoće se svatovi (i trošak). N. posl. — *Kokoš tusta*[2], juha gusta. Posl. Dan. — *Konj trom,* dug (trudan) put; *konj brz,* kratak (lak) put. ib. — *Lijepa slijepa, grda luda:* jedna huđe od druge. ib. — *Muž trijezan, a žena pjana,* gotova svadba. ib. — *Travnik*[3] *studen,* koš napunjen; *mokar,* i koš i guvno. ib. Isp. §. 6, c.

3. Kad se može uz podložnu hipotetičku rečenicu, u kojoj je adjektiv sam predikat, prislanjati glavna rečenica, koja nije s njom ni u kakvoj formalnoj svezi, može se prislanjati i takova glavna rečenica, koja po onom, što je rečeno u §. 21. moje rasprave o rečenicama s „ako, neka, li" (u Radu knj. 134.), čini, da hipo-

---

[1] Što je zagrađeno, dodatak je Vukov; primjer treba shvatiti ovako: I ako (je) mala i ako (je) velika nevjesta (isp. sprijed).

[2] t. j. ako (je) kokoš tusta.

[3] t. j. mjesec travanj (april). Isp. Posl. Dan. str. XVIII.

Digitized by Google

tetička rečenica postaje željna, t. j. rečenica, koja pokazuje, da će ispunjenje uvjeta, koji se kazuje u hipotetičkoj rečenici, u duši govornikovoj probuditi čuvstvo ugodnosti. Tako se n. pr. može kazati: *Sretan ti put*, bit će mi ugodno (drago) — sa smislom: Ako ti put (bude) sretan, bit će mi ugodno. Ali takova glavna rečenica ne treba da se izreče riječima. Smisao joj je dovoljno jasno označen tim, ako se hipotetička rečenica izgovori sa željnim tonom, n. pr. *Sretan ti put!* — Tako mislim da treba razumjeti sve željne rečenice, u kojima je adjektiv sam predikat (isp. § 7.). Primjera za takove rečenice ima veoma mnogo. Navest ću ih samo nekoliko po alfabetičkom redu adjektivâ.

4. *Crn* ti obraz na Božjem divanu! kako ti je danas na megdanu sa vašijem vojvodom Milošem. N. pj. II, 558. (Tako često). — A po krvi jedan gazi junak, junak bješe Crnojević Ivo, *crno* njemu srce do vijeka! II, 561. — O Đorđije, veselje ti *crno!* Tebe Turci sestru odvedoše. IV, 159. — *Crn* vi život! izela ve zmija! Vidite li, da smo izginuli, kaka vatra između nas dođe! III, 215.

U ime Boga, u čas dobar sunce isteče, *čestito* ti, domaćine, u dom veselje! N. pj. I, 9. — *Čestit* vi zet! (Reče se u Risnu onome, kome se rodi kći). N. posl. — Beg Jovan beg, *čestito* ti zlato! Zaludu ti sretno i čestito, đevojka je u ob' oka sl'jepa. N. pj. herc. 48.

Dobra kob! (U krajini Negotinskoj i gore uz Timok reče jedan od dvojice ljudi, kad se na putu sretnu — skobe). N. posl. — *Dobra* ti sreća! (Odgovori se u Crnoj gori, kad ko nazove Boga, t. j. kad ko reče: *Dobro* jutro! ili: Pomoz' Bog! ili: *Dobar* veče!) ib. — *Dobre* vi sijede! (Kad se dođe ljudima, koji sjede). ib. — *Dobre* hode! (Reče se, kad ko koga sretne ili stigne). ib.

Vazda i Marija! (Odgovore kršćani oko Spljeta, kad im se nazove: *Faljen* Isus!) N. posl.

Bježi, *jadna* ti majka! Eto Turčina da te posiječe. N. prip. 302.

Otisni, potisni, voci ti *korisni!* (kad se što teško u društvu valja ili tura pred sobom). N. posl. — Sile ti *kratke!* (kao kletva). ib.

Dvoje drago, *laka* vam zemljica! N. pj. herc. 7.

Sestro Jane, *pokojna* ti duša! N. pj. herc. 94. — — (Majka Bogorodica) koja stoji na prijestolu nebeskom, te se moli Bogu za pravi rod Rišćanski, molitva joj u Boga *poslušna*, a mi od Boga i Bogorodice *pomilovani!* Živ. i ob. 125. — — Za velje ga jade upitala, što j' od majke čedo dočekalo, što učini! *prokleta* joj duša! N. pj.

Digitized by Google

II, 36. — A što pitaš za prokletog Vuka, proklet bio i ko ga rodio! *Prokleto* mu pleme i koljeno! II, 295. — Povrati se dijete Omere! Ako li se povratiti ne ćeš, *prokleta* ti materina rana! N. pj. herc. 39. — Svaka sila *prokleta*, a ta blagoslovena! (Kad se ko nudi n. pr. da ostane na ručku). N. posl. — — Prosto da si, Nemanjiću Savo! *Prosta* duša tvojih roditelja! Prosta duša, a čestito t'jelo! N. pj. II, 102. — Ako l' drugu ljubi, od mene mu *prosto*, od Boga prokleto! I, 268.

Kad je tako, sinko, *srećan* ti put. N. prip. 238. — — „Kuni, šćeri, obje da kunemo: Šćeri moja, *studeno* mu srce!" „Majko moja, ka' na gori sunce!" N. pj. herc. 105. — — O Đorđija, *svijetla* ti ćorda! N. pj. IV, 164. — Ah! neka ga, *svijetla* mu duša! Takvi junak nikad ne umire, no ostaje, da se spomenuje. IV, 89. — Kume Marko, Bog ti pomogao! Tvoje lice *sv'jetlo* na divanu! Tvoja sablja sjekla na mejdanu! II, 197. — *Svijetao* ti obraz! (Kao blagoslov i pohvala). N. posl.

Zdrav uteče u Rovce kamene, on uteče, *vesela* mu majka! N. pj. IV, 23. (Tako često).

Zao ti božić! (Kao kletva). N. posl. — Lezi dolje, ulegla se, *zla* ti godina! N. pj. herc. 241. — Ukide joj dobro jutro, *zlo* joj jutro! A umače dobar veče, *zla* joj večer! Živ. i ob. 199. — *Zla* ti sreća, crni Arapine! Stiže junak u tvoje svatove. N. pj. II, 398. — *Zla* ti šala, dužde od Mletaka! Nije šala obrijana brada! II, 339. — *Zlo* ti vino, dragi gospodaru! Zlo ti vino, a gora rakija! Pivnica ti puna janičara. II, 504. — — *Zdrav* Milošu, vjero i nevjero! N. pj. II, 311. (Tako često). — *Živ* mi *i zdrav*, delijo neznana! III, 170. — *Zdrava* ti glava! (Kad se kazuje za kaku bolest). N. posl.[1]

I umrije Mujo, *žalosna* mu majka! N. pj. I, 447. (Tako često). — „Šućur Bogu, svecu Muhamedu! Rodi nam se od zapada sunce!" „Ne budali, Ćuprilijć-vezire! *Žalosno* ti sunce od zapada! Ono ti je pomoć ćesarova". N. pj. III, 49. — — Tako ja *zdrav i živ!*

[1] Kaže se i „zdrav si, zdravi ste!" (isp. § 17.); n. pr. *Zdrav si!* (Reče se mjesto: Spasuj se! i odgovara se: Od Boga ti zdravlje! ili Bog ti zdravlje dao!) N. posl. — *Zdrav si*, brate! da pijemo vino. N. pj. III, 212. — *Zdrav si* mi, bane stari svate! Živ. i ob. 126. — *Zdrav si* mi, brate, *zdrav!* ib. 79. — Pomogao nas gospod Bog i ovi pošteni dom, i *zdravi ste!* N. pj. herc. 351. — Dolazi i „da si zdrav, da ste zdravi!" n. pr. Sad *da si* mi pozdravo *zdrav*, kakono bih i sam sebe rad! Živ. i ob. 124. — *Zdrava da ste*, četiri adnađa! N. pj. III, 557.

Digitized by Google

N. posl. — Stani, konju, *živ* ti ja! dok devojci gunju dam, i uz gunju celivam. N. pj. I, 453. — *Živ* mi bratac, nikad s' udat' ne ću itd. N. pj. herc. 208. — Ako mene, Fato, uzet' ne ćeš, *živa* mene na ramenu glava! falit ću se, đe bih dolazio, da je tebe čedo pod pojasom. N. pj. I, 563. — Ne će tebe, Mare, pouliti, ne će, Mare, *žimi*[1] moja glava! I, 18. — *Živ* ti vojno, i ne željela ga! Jesi l' bratu vezen jagluk dala? I, 562.

Kao adjektiv, tako može i adverab sam biti predikat u željnoj rečenici; n. pr. Tako me grom ne ubio, a vi svi *zdravo* i *veselo!* N. posl. — *Zdravo*, kralju od Maćedonije! zlatna kruno pod nebom na zemlji, jasna zvezdo na Maćedoniji! N. pj. II, 481.[2] — Koledani kolo grade, koledo, koledo! Šta ćemo im darovati? *Veselo, veselo!* N. pj. herc. 343.

S ovim primjerima isporedi one primjere navedene u § 8, a., u kojima dolazi particip pret. akt. II. od glagola „biti" s adjektivom ili s adverbom.

5. Kao adjektiv, tako se i particip pret. akt. II. upotrebljava kao predikativni atribut[3] u hipotetičkom i u koncesivnom značenju.

Hipotetičko značenje ima taj particip kao predikativni atribut u ovim primjerima: a) bez hipotetičke konjunkcije: Laž *čuo*, laž kazao (Kako sam čuo, tako i kazujem). N. posl. (= Ako (sam) laž čuo, laž (sam) kazao); isp. N. prip. 119. — b) s konjunkcijom „ako": *Ako bio* torbonoša, bio majci živ! *Ako bio* gočobija, ne bio joj živ! (Kazala Ciganka, kad joj se sin rodio; jer će torbonoša prositi, pa hraniti i sebe i nju, a gočobija, t. j. bubnjar, otići će u svijet). N. posl. — Sudi pravo, efendi kadijo! *Ako* li mi pravo *ne sudio*, da Bog dade, dana ne živio! N. pj. herc. 107. — *Ako* tamo mnogo *zastajao*, mnogo stao, malo zadobio; *ako* tamo malo *zastajao*, malo stao, mnogo zadobio! ib. 134.

Koncesivno značenje ima particip pret. akt. II. kao predikativni atribut u ovim primjerima: a) bez koncesivne konjunkcije:

[1] *Žimi* mjesto *živa mi*, kao što se i u govoru može čuti *(žimi)* mjesto *živ mi*. Vukova bilješka.

[2] Kaže se i „da si zdravo!" n. pr. *Da si zdravo!* deli Strahin-bane! N. pj. II, 273. — *Zdravo da si*, Jankovo kopile! II, 602.

[3] U primjerima, kakvi su ovi: Što vidiš, *ne viđeo;* što čuješ, *ne čuo* (čini se). N. posl. — No ko viđe, čini s' *ne vidio* N. pj. II, 553. — Ko bi dalje, čini se *ne čuo*, ko je bliže, k zemlji pogleduje. III, 324. — particip pret. akt. II. nije predikativni atribut, nego predikat (isp. Čini se i *nevješt*. N. posl.).

Digitized by Google

Braća *bila*, braća mila (Ako me svoj i izbije, opet je mio i on meni i ja njemu). N. posl. Isp. Majka *bila*, majka mila. ib. — b) uz „ako i“: Ti se, Maro, ne udala! *Ako* li *se i udala*, muška čeda ne rodila. *Ako* li ga *i rodila*, za ruku ga ne povela! *Ako* li ga *i povela*, na vojsku ga opremila! Sa vojske ti ne došao! N. pj. I, 178. Isp. i I, 323. — Ne kun' mene, đevojčice! Nikad sreće ne imala! *Ako* li je *i imala*, nikad sina ne rodila! *Ako* li ga *i rodila*, na vojsku ga ne spremila! *Ako* li ga *i spremila*, sa vojske ga ne ščekala! N. pj. herc. 231. — c) uz „makar (i)“: *Makar* hljeb u pepeo *umakao*[1]. N. posl. — *Makar znao* na kozi orati[1] (prodavši sve volove). ib. — Neka je koka šarena, pa *makar i ne snijela* jajeta (Reku đekoji, najviše u šali, o đevojkama, kad se govori o ženidbi, t. j. neka je lijepa, a u ostalom makar kakva bila). ib. — Kad ko hoće da kaže, da će što učiniti, *makar* glavu *izgubio*. Vuk, N. posl. 181. — Ne ću tužan vjere izgubiti, *makar znao* izgubiti glavu. N. pj. I, 255. — Ne dam đece vodit' u Kosovo, *makar* ščeri nigda *ne vidio*. II, 270. — Ja ću Maru na silu oteti, *makar* svoju *izgubio* glavu. III, 499. Isp. i IV, 228. — Bila jedna sirota žena, koja nije imala od srca poroda, pak se molila Bogu, da joj da, da zatrudni, *makar* zmiju *rodila*. N. prip. 51. — Sin joj na to odgovori, da . . . je već našao đevojku, i da će je na sramotu materinu vjenčati, već nijednu, *makar se* nikad *i ne oženio*. ib. 215. — I najgori siromah treba da proslavi svoje krsno ime, *makar prodao* kakvo živinče, ili drugo što iz kuće, te kupio rakije i ostalo, što mu valja. Vuk, Rj.[2] str. 306[b].

Ovamo idu i primjeri, u kojima se particip pret. ak. II. nalazi u disjunkciji, i to: a) bez disjunktivne konjunkcije: Šta ćemo sad? ili ćemo jesti i piti ili ćemo terati? A konj mu odgovori: *Jeo ne jeo, pio ne pio, terao ne terao*, ne ćeš ga stići. N. prip. 26. — b) s konjunkcijom „ili“: Draga moja! ja se šalim s tobom. *„Šalio se, il' se ne šalio*, ne bi mio, kao što si bio“. N. pj. I, 265. — A Boga mi, dva đevera moja! *Il' umrla, ili preboljela*, ja ne mislim vaša snaha biti. I, 285.

6. a) U svima navedenim primjerima particip je pret. akt. II. u istom padežu, kao i riječ, kojoj on kao predikativni atribut pripada, i to u nominativu. Sve je zajedno upravo jedna rečenica, ali se particip (i što je s njim u savezu) osjeća kao osobita podložna hipotetička ili koncesivna rečenica, u kojoj je subjekat

[1] sc. ja ću (ipak) to i to učiniti.

Digitized by Google

riječ, kojoj particip pripada t. j. isti, kao u glavnoj rečenici. To dolazi jamačno odatle, što je particip glagol u predikativnoj funkciji. Tako imamo u primjeru: Ja ću Maru na silu oteti, makar svoju izgubio glavu (N. pj. III, 499.) — upravo jednu rečenicu, ali se dio ove rečenice „makar svoju izgubio glavu“ osjeća kao osobita podložna koncesivna rečenica, u kojoj je subjekat riječ, kojoj particip „izgubio“ kao predikativni atribut pripada, t. j. „ja“, dakle isti, kao u glavnoj rečenici (Ja ću Maru na silu oteti. makar (ja) svoju izgubio glavu). Isp. §. 1. i 2. poč.

b) I onda, kad riječ, kojoj particip pret. akt. II. pripada, ima doći u koji drugi padež, particip ostaje u nominativu (ne deklinira se). Tu valja razlikovati dva slučaja. Ako glavna rečenica stoji pred podložnom, onda riječ, kojoj particip pripada, dolazi u onaj padež, koji glagol glavne rečenice zahtijeva, a particip ostaje u nominativu kao predikat podložne (koncesivne) rečenice, u kojoj valja kao subjekat opet razumijevati riječ, kojoj particip pripada; sada dakle nije u glavnoj i u podložnoj rečenici isti subjekat; n. pr. Bolje se *udovici* udati, *makar* s mužem *prosila,* nego da je sinovi hrane. Vuk, N. posl. 25. Upravo bi trebalo da bude: Bolje se udovici udati makar s mužem *prosiloj. Ali riječ „udovica“, kojoj particip kao predikativni atribut pripada, dolazi u dativ, koji izraz „bolje je“ zahtijeva, a particip ostaje u nominativu kao predikat podložne koncesivne rečenice, u kojoj valja kao subjekat razumijevati riječ „udovica“ (makar ona (sc. udovica) s mužem prosila). Koncesivno značenje ima podložna rečenica i u ovim primjerima: Ja b' voljela *za mlada junaka, makar* nigđe ništa *ne imao,* neg' za stara, makar bogatoga. N. pj. III, 545. — Ja mislim, da bi bolje bilo načiniti *što pametno,* čega se čovjek nigda ni pred kim ne će stidjeti, pa *makar se ne primilo,* nego ludo, pa da se primi. Vuk, Pisma 8. — A disjunktivna je podložna rečenica u ovim primjerima: Nije teško dobru *riječ* reći, pa *pomogla, ne pomogla.* Vuk, N. posl. 331. (isp. Vukovo tumačenje poslovice „Dobra riječ ne koštuje novaca“ na str. 60.) — Koji ljudi ne razumiju svoga posla bolje od onijeh, što su ove knjižice pisali, kad bi *im* se moralo plaćati, *radili ne radili,* ja mislim, da bi im za nevolju bolje bilo dati i dvije plate, da ne rade. Vuk, Pisma 26. — Mili Bože, da lepa junaka! Da mi oće u dvorove doći, dao bi *mu* polovinu carstva, *bio ženjen, ili neoženjen.* N. pj. I, 627. — — Ako li podložna rečenica stoji pred glavnom, onda riječ, kojoj particip kao predikativni atribut pripada, (kao subjekat

Digitized by Google

podložne rečenice) zajedno s participom (kao predikatom podložne rečenice) ostaje u nominativu, a u padež, koji glavni glagol zahtijeva, meće se anaforički ili personalni pronomen, koji se proteže na riječ, kojoj particip pripada (dakle na subjekat podložne rečenice); n. pr. Koje god naš brat domaćin sjeme iz doma iznosio i preko kutnjeg praga prenosio te ga desnom rukom mahao, *mahao* ga desno, bilo *mu* sretno, *mahao* ga lijevo, rodilo *mu* lijepo! Živ. i ob. 75. Upravo bi trebalo da bude: *mahalu (dat.) ga desno bilo sretno, *mahalu ga lijevo rodilo lijepo. Ali riječ, kojoj particip kao predikativni atribut pripada (t. j. izostavljeno „on" sc. domaćin — kao subjekat), zajedno s participom („mahao" — kao predikatom) ostaje u nominativu, a u dativ, koji glavni glagol („bilo sretno; rodilo lijepo") zahtijeva, dolazi anaforički pronomen, koji se proteže na izostavljeni subjekat podložne rečenice („sretno *mu* bilo; rodilo *mu* lijepo"). Istim bi procesom rečenica: Prerasloj đevojci pomrli svatovi (N. posl.) — mogla dobiti oblik: (Ako) *prerasla đevojka*, pomrli *joj* svatovi. Isp i § 2. Takovi su još ovi primjeri (samo što u njima položna rečenica nije hipotetička, nego disjunktivna ili upravo koncesivna): *Klapilo se, ne klapilo se* (sc. *ti*), jest ću *te*, platio sam te (Pripovijeda se, da je kazao Hero, kad je jeo sapun, koji je bio kupio mjesto sira). N. posl. — *Bilo staro, bilo mlado*, ljubit ću *ga* ja. N. pj. I, 173.

c) Napokon se događa, da riječ, kojoj particip pret. akt. II. kao predikativni atribut pripada, (kao subjekat podložne rečenice) zajedno s participom (kao predikatom podložne rečenice) ostaje u nominativu, a u glavnoj rečenici nema ništa, što bi se protezalo na subjekat podložne rečenice. Tu nemamo samo dvije rečenice, nego je i formalna sveza među njima posve raskinuta. Isp. § 2. Takovi su ovi primjeri, u kojima podložna rečenica ima hipotetički smisao: *Bilo* glava, bit će bareta. N. posl. — *Bila* zdrava glava moja, rodit će mi ljuba sina; *bila* krepka miška moja, a i oštra đorda moja, sjeći će mi sablja Turke; *bio* sobom junak dobar, bit ću stiman u družinu. N. pj. I, 182–3. — A da Bog da i Bogorodica, *ak' uzela* mila brata svoga, Božja od vas ne ostala traga, do van zmije i kamena stanca! N. pj. II, 128. — *Ako bilo* od Boga *suđeno*, ti mu jutros posjekao glavu, a bijele odjavio ovce! *Ak'* od Boga *ne bilo suđeno*, ni zdrav bio, ni njih odjavio! IV, 427. — Koncesivni smisao ima podložna rečenica u ovim primjerima: Moj mertik ne će ubiti (a dva mi ne dadu, *makar* na svakom čokotu akov *rodio)* [Kažu, da reče kaluđer,

Digitized by Google

kad ko kaže, da je tuča pobila, ili da će pobiti, vinograde]. N. posl. — Bila žena nerotkinja, pa molila Boga, da joj da, da rodi, *makar bilo* dete kao biberovo zrno. N. prip. 264. — Disjunktivna je podložna rečenica u ovim primjerima: Vala, ja hoću (sc. sjutra na panađur), *Bog dao, ne dao.* N. posl. 1. — Eto vale tvoga Ćaja-paše, pa ti *bilo milo il' ne bilo.* N. pj. IV, 353. — *Il' vi pošli il' ne pošli,* braćo, ja ću jedan udarit' na Turke. IV, 182. — *Oli dala* (sc. majka tebe), *ol' ne dala,* ti se moja vazda zvala! I, 315. — *Ta se u bari, ta u moru udavio* (sve jedno je). N. posl.

7. Kad se uz podložnu hipotetičku rečenicu, u kojoj je predikat sam particip pret. akt. II. (ev. particip glagola „biti" s adjektivom ili sa supstantivom), može prislanjati glavna rečenica, koja nije s njom ni u kakvoj formalnoj svezi, može se prislanjati i takova glavna rečenica, koja po onom, što je rečeno u § 21. moje rasprave o rečenicama s „ako, neka, li" (u Radu knj. 134.), čini, da hipotetička rečenica postaje željna, t. j. rečenica, koja pokazuje, da će ispunjenje uvjeta, koji se kazuje u hipotetičkoj rečenici, u duši govornikovoj probuditi čuvstvo ugodnosti. Kad se može kazati n. pr. Bila zdrava glava moja, rodit će mi ljuba sina (N. pj. I, 182/3.) — sa smislom: Ako bude zdrava glava moja, rodit će mi ljuba sina —, može se kazati i: Bila zdrava glava moja, bit će mi ugodno (drago) — sa smislom: Ako bude zdrava glava moja, bit će mi ugodno —; ili: Bog ti dobro dao, bit će mi ugodno — sa smislom: Ako ti Bog dobro da, bit će mi ugodno —; ili: Bog te ubio, bit će mi ugodno — sa smislom: Ako te Bog ubije, bit će mi ugodno —; ili: Živio (sc. ti), bit će mi ugodno — sa smislom: Ako budeš živio (ako uzaživiš), bit će mi ugodno — itd. Ali takova glavna rečenica ne treba da se izreče riječima. Smisao joj je dovoljno jasno označen tim, ako se hipotetička rečenica izgovori sa željnim tonom, n. pr. *Bila zdrava glava moja! — Bog ti dobro dao! — Bog te ubio! — Živio!* Tako mislim da valja razumjeti sve željne rečenice, u kojima je predikat sam particip pret. akt. II. (Isp. § 3.). Primjera za takove rečenice ima veoma mnogo. Navest ću ih dosta znatan broj, da bi se vidjelo, koji se glagoli i u kojem savezu rado tako upotrebljavaju; i to napose one, u kojima se radnja glagolska vrši u budućnosti (a), i one, u kojima se radnja glagolska vrši u prošlosti (b):

8. a) Radnja se glagola, koji je u participu, vrši u budućnosti (primjeri se navode po alfabetičkom redu glagolâ):

Digitized by Google

Bjeo Šapcu, *ne bijelio se,* već u živoj vatri izgorjeo! Jer kod tebe Turci izgiboše. N. pj. IV, 208. — B'jela vilo, grlo te *boljelo!* Kako bih se sa Šarcem rastao . . .? II, 440.

Fala mi ti, desna ruko! Desnica ti cvetkom *cvala,* jarkim suncem obasjala itd. N. pj. I, 147. — Sarajevo, *cvalo,* ne rodilo! Zašt' običaj u tebi postade, mladi momci da ljub' udovice, stari starci lijepe djevojke? I, 320. — Naranče, vojko, nevojko! Ti puno cv'jeta *ćetala,* a malo roda rodila! Jer mi se ne daš naspati malahnim čedom na ruci? I, 333.

Bog *čuo,* a đavo *ne čuo!* — ili: Bog *čuo,* a zla sreća *ne čula!* (Kad se ko hvali, da mu se što zlo nije događalo, n. pr. Bog čuo, a zla sreća ne čula, ja nigda nijesam ležao od vrućice). N. posl. — *Ne čuo* kukavice! (Kad ko poslije dugoga vikanja odgovori: čujem, ili se pravda za što, da nije čuo; i znači: ne dočekao proljeća!) ib. — (Vojvoda:) Čujem te i vidim te, brate i diko naša, stari svate! (Stari svat od svatova:) Dobro te *čulo* i viđelo sa svom družinom naokolo! Živ. i ob. 123.

Bog ti dobro *dao!* — ili: *Dao* Bog dobro! — ili: Dobro ti Bog *dao!* N. posl. 60. — Bog ti zdravlje *dao!* N. posl. — Bog mu *dao* sa životom zdravlje! Nama, braćo, na sretno veselje! N. pj. II, 180. — Bog ti *dao* i sreću i zdravlje! I, 96. — Bog mu *dao* u raju naselje! Nama, braćo, zdravlje i veselje! III, 83. — A svak reci i pomisli, da je dobar čas! Tako vama i Bog *dao* vazda dobar čas! I, 30. — Kakav mi dade dar, njemu Bog *dao* pošten glas i svijetli obraz među svojom braćom i tuđom krajinom! Živ. i ob. 123. — I tako vam Gospod *dao* i velika slava Božja, i veliko krsno ime, tak' ovako ne gledali, slepa čeda ne imali itd. N. pj. I, 143. — Pravedni nazva nepravednome: „Pomozi ti Bog, brate!" A onaj mu odgovori: „Jaoh ti Bog *dao!* Što vazda Boga spominješ? Sad je bolja krivda nego li pravda". N. prip. 85. — *Ne dao* mu Bog oblasti! (n. pr. đavolu, kad mu se ime spomene). N. posl. — Ja ne cmilim, *ne da'* Bog, za tobom, nego cmilim, i nevolja mi je . . . N. pj. IV, 364. — *Ni da* Bog! (n. pr. nije, ni da Bog; ne će, ni da Bog! Od prilike kao: Sačuvaj Bože!) N. posl. — — *Dariv'o* vas car nebeski i carica nebesnica lepim zdravljem, dobrom srećom, dobrom srećom i napretkom! N. pj. I, 148. — — Živ i zdrav *derao,* na bolju promijenio (pod njom te glava ne zaboljela!) (Čestitanje onome, koji obuče što novo). N. posl. — — Ovđe *se ne desilo!* N. posl. — — Oj devo, devojko! mlogo *devovala!* Mlogo devovala, malo nevovala! I što nevovala,

Digitized by Google

i to bolovala! N. pj. I, 488. — — Gospodare, silan Vlah-Alija! Nu se digni, glavu *ne digao!* N. pj. II, 279. — Leža Ture, glave *ne dignulo!* IV, 126. — — O Čupiću, žalosti *doček'o!* Jer pogubi mulu Sarajevskog, koji znade i caru suditi? N. pj. IV, 209. — *Ne doček'o* Đurđevoga danka, a mrtva te celivala majka! N. pj. herc. 190. — — Ne šće doći Marko, ne šće doći, *ne došao* majci! N. pj. II, 394. — — Ajke ćeri, ti je (sc. košulju) *ne dodrla!* Što mi silno ti potroši zlato? N. pj. herc. 29. — — Strahiniću, jada *dopanuo!* đe ti dođe, da pogineš ludo u Kosovu u vojsci carevoj! N. pj. II, 276. — Kažu čudo Rosandu đevojku. Ja kakva je, jada *ne dopala!* II, 223. — Keca, jarče, *dopadnuo* muka! Nemoj mene proterivat' stado. III, 176. — Pope Luko, rana *dopadnuo!* Jer pogubi pašu Sinan-pašu, koji znade Bosnu sjetovati? IV, 209. — — Mila kćeri, i tebe ne bilo! Ni *doprla* tamo, ni ovamo! Već ostala sredi gore čarne. N. pj. II, 24.

Prođi me se, moj ujače Ivo! Kamo oči? njima *ne gledao!* Ovake se rane ne vidaju. N. pj. II, 563. — Turci braćo, zlo popili vino! Vidite li, njima *ne gledali!* IV, 504. — Ogledalo, ti ga *ne gledalo!* Ti si mene majci opadalo. I, 314. — — Kamo pamet? ti je izgubio! Kamo jezik? njim *ne govorio!* N. pj. II, 239. — — Što je ovo, pobratime Ramo! Što je ovo, vino te *gubalo!* N. pj. IV, 91. — No đevojko! tako ti vjenčanja i tako te ono *ne gubalo!* Čuj me noćas prvom i pošljednjom. N. pj. herc. 4.

Druge moje, *ne hodile* lude! Ne držite vjere u junaku. N. pj. I, 388. — Gde si bila? *Ne odila!* I, 441. — Što je ovo? majci *ne hodio*, ni boljega lova ulovio! III, 554.

Tamo *iš'o*, Kulin kapetane, tamo iš'o, amo ne došao! N. pj IV, 194. — — Nemam, tako jada *nemala!* (Kad se kakva žena pravda, da što nema). N. posl. — Gradovi ti opustjeli! Konje *nema'* ko jahati! Sablje *nema'* ko nositi! N. pj. I, 343. — Sine Marko, da te Bog ubije! Ti *nemao* groba ni poroda! II, 197. — Kamo pamet? ti je *ne imao*! II, 238. — O Maksime, *nemala* te majka: majka nema do tebe jednoga, a po danas ni tebe ne bilo! II, 557/8. — — Gospodare, silan Vlah-Alija! Ta l' ne vidiš? *ispale* ti oči! N. pj. II, 280. — — Zdrav mi, brate, kalpak *izderao* u tavnici, u Bugarskoj ruci! N. pj. I, 550. — — Oj Skatare, moj bijeli grade! Ti živijem ognjem *izgorio!* Ta i ti li mome bracu dođe, mome bracu a u dugovanje? N. pj. II, 570. — O moj sine, Sarajlija Jovo! Otklen knjiga, ognjem *izgorjela!* te je tako žalostivo učiš? III, 487. — — Kamo pamet? ti je

Digitized by Google

izgubio! N. pj. II, 239. — Avaj, Mitre, glavu *izgubio!* Bud uteče jutros uz planine, čemu brata ostavi svojega? II, 606. — — Griža te *izjela!* N. posl. — Lastavice, or'o te *izio!* N. pj. herc. 135. — Jabučilo, *izjeli* te vuci! Iz šale smo odavde lećeli, bez nevolje, tek od obijesti, a danas mi polećeti ne ćeš! N. pj. II, 111. — Crn vi život! *izjela* ve zmija! Vidite li, da smo izginuli? III, 215. — — Zemlja mu kosti *izmetala!* N. posl. — — Ako l' bi se (sc. ja) u nju kad vratio, eda Bog da i Muhamed svetac, te ja iz nje glave *ne iznijo!* N. pj. IV, 192.

Bolest ga *jela!* — Krv ga *jela!* — Živina ga *jela!* (Mjesto „jela" govori se i „točila"). N. posl.

Susjeda me svaki danak kara: Daj mi suknju, u jadu *kukala!* N. pj. I, 531. — Ne puštiše đavoljega živa do samoga Grude barjaktara, neka bježi, *kukala* mu majka! IV, 365.

Ne znam ništa, nit' mi kogođ kaže, koga grli, i koga li ljubi. *Ljubila* ga među oči guja, a crna ga zemlja zagrlila! N. pj. herc. 141.

Dobro moje, tanani žerave! I ti turske *ne minuo* ruke! Ta i ti li mome bracu dođe, mome bracu a u dugovanje? N. pj. II, 570.

Čudo te *našlo*! (Našlo te zlo, da ti se ljudi čude.) N. posl. — — Probudi se, ti *se ne naspao!* N. pj. herc. 80. — — Je li testir, vodu preploviti? „Jeste testir, tursko momče mlado! Jeste testir, Bog te *naučio!*" N. pj. I, 601. — — Toliko mi vrag duši *naudio!* — Toliko mi zle duše *naudile!* — Toliko mi zle oči *naudile!* N. posl.

A stoborje, ti *se oblomilo!* A čardače, ognjem izgorio! Veće si mi mladoj dodijao šetajući sama po čardaku, spavajući sama u dušeku. N. pj. I, 298. — — Oj Solilo, moj bijeli grade! Ta i ti *se*, grade, *oborio*, i s tobom se more osolilo! Ta i ti li mome bracu dođe, mome bracu a u dugovanje? N. pj. II, 570. — — *Odgrizla* ti uši! (Reku žene, kad ko pomene žabu kod đece). N. posl. — — Kum je staru majku zapitao: „Kako ćemo kumi ime đesti?" Stara majka ljuto odgovara: „Đeni Janja, đavo je *odnijo!*" N. pj. I, 560. — Orao vas *odnio!* (Kletva kokošima). N. posl. — Vile te *odnele!* (Ženska kletva u vojvodstvu). ib. — Voda ga *odnijela!* (Kletva, i znači, da ode bez traga, da propane). ib. — Voli njemu, nego tebe, sine; neka ide, vrag je *odnesao!* N. pj. II, 270. — — Šuti, dužde, *okamenio se!* Palo ti je na um poginuti? N. pj. II, 335. — — U srebro ti *se okovala!* (Reče se onome, ko mudru riječ progovori). N. posl. — — Gradovi ti *opustjeli!* Konje nema' ko jahati! Sablje nema' ko nositi! N. pj. I, 343. — — Da

Digitized by Google

đe biše pet Mustafagića? *Ostala* im samorana majka! N. pj. IV, 428. — Pust *ostao* (Kletva). N. posl. — A što pitaš Arapove dvore? Što i pitaš? *ostali* mu pusti! N. pj. II, 420. — Davor lice, *ne ostalo* pusto! Davno li si i ti ostanulo negrljeno i neobljubljeno. N. pj. herc. 46. — Drž' oruže, *ne ostalo* pusto! Pa se čuvaj na vodu studenu! N. pj. III, 554. — Puško moja, *ne ostala* pusta! Nemoj mene danas prevariti! IV, 358. — Ostav' ružu! *ostala* ti pusta! N. pj. herc. 128. — Na prsima toke zakucale, pa je toke rukam' ustavljao: „Stan'te toke, *ostale* mu puste!" N. pj. III, 144. — Otvor' vrata, *ostala* ti pusta! I, 476. — — Netko nas je njemu opadnuo, s njega živa meso *otpadalo!* N. pj. II, 135. — K sebe ruke, mila snaho moja! K sebe ruke, obje ti *otpale!* Pokri oči, obje ti ispale! II, 553. — — U z'o čas te *oženio*, sine! Eto danas tri godine dana, kako tražim za tebe đevojku. Nar. pj. III, 24.

S Bogom *pošo*, Kraljeviću Marko! Već te moje oči ne viđele! N. pj. I, 223. — Dobro *pošli!* (Reče se u Šibeniku mjesto: s Bogom pošao!) N. posl. — Id'te deco, *pošli* u dobri čas! N. pj. II, 494. — Sretno *pošo*, struk sitna bosiljka! L'jepo ti se razgranao bješe, ali će te druga ustrgnuti. I, 549. — — Kud ćeš, Jovo? nogu *podlomio!* Znaš li, danas što si govorio? N. pj. III, 105. — — A Manojle, trag ti *poginuo!* Ti ne bio prodavati kuma. N. pj. II, 21. — Ah Jovane, danas *poginuo!* A Trešnjeva nikad ne vidio! IV, 516. — — Kam' mu konji? *poklali* ih vuci! Kam' oružje? odneli ga Turci! Kam' od'jelo? ostalo mu pusto! N. pj. II, 636. — — Bog ti *pomogao!* N. posl. (isp. ib. str. 60.). — Sreća tvoja, lepoto devojko! što se nisi jabuke mašila, il' jabuke, il' prstena zlatna. Vera moja tako mi *pomogla!* Obe bi ti odsekao ruke. N. pj. II, 245. — — Hajt' otole, Bož'ji prokletnici! Đavoli vi *ponijeli* dušu, a oganj ve izgorio živi! N. pj. II, 127. — — Veseli se, Pocerac Milošu! Desna ti *se posvetila* ruka! N. pj. IV, 237. — A neka te, protopope Šćepo! Vazda li si srca junačkoga! A tvoja *se posvetila* usta! IV, 455. — — Brate Pavle, konja *poželio!* koga goniš bosa priko gore, priko gore čarne, Korenice! N. pj. I, 580. — — Crn mu obraz, ka' na gori sunce! Sve mu polje *prekrilile* ovce! N. pj. I, 382. — — Bog ti je s medom *presjekao* (t. j. riječ, kad ko što pravo reče)! N. posl. — *Presjekao* jezik, da Bog da! (Kad ko reče za što nepovoljno da će se dogoditi). ib. — Vuk mu put *presjekao!* (Kad se ko pomene, za koga ne bi radi onđe da dođe, n. pr. vjedogonja). ib. — — Zemlja te

Digitized by Google

progonila, a more te izbacilo! (Kletva u primorju). N. posl. — — Da Bog da, *prometnula* mi *se* leturđija žabom kornjačom i po kući mi proskakala! N. posl. — — Ako put putuje, srećno *putovao!* N. pj. I, 268.

Od Boga *se radovali*, zdravljica se nanosili, dobre sreće naodili, mladosti se mladovali, lepa žitka naživili! N. pj. I, 141. — — Ah, neka te, moja mila majko! Po dvoru ti svako drvo *raslo*, a najviše crna trnovina! N. pj. herc. 188 — — Kad je bilo noći o ponoći, eto ti mu ostarale majke, đavoli joj *rastezali* dušu, od kože joj krojili opanke, a kidali meso na obojke! N. pj. herc. 47. — — Čabo kućo, ti *se razorila*, po vrhu te mašina spopala, po srijedi brštan opasao, a po dnu te miši oglodali, što me prokle i sreću izgubi! N. pj. herc. 210. — — Idi sade, Alil-aginice, do godine i sina *rodila!* N. pj. I, 621. — Tolike ti bundeve *rodile!* (Kaže se, kad ko padne). N. posl. Isp. Toliki ti *rodili* grozdovi! Tolike ti jabuke *rodile!* N. pj. II, 142.

Sačuvao te Bog s rogatijem se bosti i s ćelavijem se čupati. N. posl. — — Hej Solune, ognjem *sagoreo!* đe u tebe ne ima junaka, da iziđe Arapu na mejdan. N. pj. II, 463. — — O tako ti, moje sunce žarko! Tako *sjalo*, nikad ne tamnjelo! Jesi l' danas preko Risna sjalo? Živ. i ob. 114. — — Kume Marko, Bog ti pomogao! Tvoje lice sv'jetlo na divanu! Tvoja sablja *sjekla* na mejdanu! N. pj. II, 197. — — Bijes te *skolio!* (Kletva psetu). N. posl. — — Kad je Mara reči razabrala, ljuto kune majku i babajka: Vrat *slomio* baba sa konjica! Tebi, majko, burma potavnila na desnici u crnoj zemljici! N. pj. II, 550. — — Iz ovaca junak izlazio, a kakav je, tri ga jada *smela!* N. pj. IV, 506. — — U snu *se ne snilo*, a na javi ne viđelo! (Reče se za što nepovoljno). N. posl. — — Ko ukrade gaće moje? *Spopale* ga muke moje! N. pj. I, 530. — — Božja v' pomoć, beljare devojke! O devojke, tako sreću *stekle!* Tako vam se ubelilo platno! Dušo moja, na dar ga delile! Kažite mi druma Smederevska. N. pj. II, 49½. — *Ne stekla*, Mare, srećice! kolik' ni paun kućice! I, 383 — — O Ivane, naša poglavice! Kamo vjera? *stigla* te nevjera! N. pj. II, 555.

Zmija ga *šinula!* (Kao kletva, i znači: ujela ga zmija!) N. posl.

Zlu *ne trebovalo!* (Kad se što ostavlja, pa ko reče: što će to?) N. posl.

Bog t' *ubio*, đače samouče! Zašt' odlomi granu od badema? N. pj. I, 452. — Tad' bi Laza nadvladao Turke, Bog *ubio* Vuka

Digitized by Google

Brankovića! On izdade tasta na Kosovu. II, 298. — Ajde, vranče, živ' te Bog *ubio!* Vidiš, da sam izgubio glavu. II, 459. — O junače, Bog te *ne ubio!* Zar ne vidiš, da si poginuo? II, 586. — Bog ti staru *ne ubio* majku, koja te je takoga rodila i u svate caru opremila! II, 140. — Ajde, Jelo, *ubila* te rana, kojom te je odranila majka! I, 572. — *Ne ubila* t' rana materina! Nemoj danas krvi učiniti. II, 435. — Danas sam mu nevjestu viđeo; l'jepa ti je, jadi je *ubili!* I, 586. — Ha udrite, *ubila* ve munja! IV, 124. — Ah Milošu, rđa te *ubila!* Što činite, te se ne bijete? IV, 319. — Pasja te rđa *ne ubila!* (Kletva u Crnoj gori). Nar. posl. — Sjeta ga *ubila!* (Kao kletva). ib. — Trijes te Božij *ubio!* ib. — Jer, tako me vjera *ne ubila!* ja nevjera nikad bio nisam, nit' sam bio, niti ću kad biti. N. pj. II, 311. — Božja vjera mene *ne ubila!* Ništa tebe učiniti ne ću. N. pj. herc. 183. — — Dragi ti se oženio, kom' si mislila. „Nek se ženi, nek se ženi, prosto da mu je! Vedro nebo zagrmilo, grom ga *ud'rio!*" Nar. pj. I, 270. — Što je, Šujo? Na zlo *udario!* N. pj. IV, 494. — — Ti se, Maro, *ne udala!* Ako li se i udala, muška čeda ne rodila! N. pj. I, 178. — — Za jezik *se uio!* N. posl. — Što je, Kumro? *Ujela* te guja! „Nije, gospo, mene, veće tebe; mene jedna, a tebe četiri: nema nama đece ni jednoga!" Nar. pj. III, 406. — Je l' ostala siva bedevija, što je našeg oždr'jebila vranca? „Ostala je, *ujeli* je vuci!" II, 459. — — Kuga ga *umorila!* (Kletva). N. posl. — — Muči, ljubo, mukom *umuknula!* N. pj. II, 447. — — J'o junače iz gore zelene! Živa tebe, brate, Bog ubio! Desnica ti *usanula* ruka, iz koje si strele ispustio! I desno ti oko iskočilo, s kojim si me, more, namotrio! Još te tvoga brata želja bila, kano mene i brata mojega! N. pj. II, 80. — Tako mi Boga jedinoga! Desnica mi *ne usala* ruka! Dobru konju griva ne opala! I britka mi sablja ne rđala! Ni u mene više nema blaga. II, 76. — — Vrag *uzeo* i ovako ribanje, kad se ništa drugo ne uhvati nego po jedna jegulja. N. prip. 116.

I laž čuo, laž kazao, i Bog mi te *veselio!* N. prip. 119. Isp. 95., 217. — Presličica na policu puna bisera, pri nju sjedi Stankovica vazda vesela, sreća joj *se veselila* s' Stankom zajedno! N. pj. I, 165. — Kosoviću, *ne veselio se!* Što ti tražiš na Omutić s vojskom? IV, 393. — — O Mijate, za nevolju brate! Hajde s Bogom, pošo u dobri čas! Moje t' oči više *ne vidile!* N. pj. III, 439. — Zar ne vidiš, njima *ne viđeo!* da ti Turci zemlju preoteše? IV, 311. — Avaj, Vuče, dom te *ne vidio!* III, 277. — Ne dođe dragi,

Digitized by Google

ne dođe!... Ako l' mu majka ne dade, duša joj raja *ne vid'la!* I, 225. — A Jovane, đe si, i Mušelje? *Ne viđela* majka ni jednoga! Evo ovce plijeniše Turci. IV, 514. — Al' ne viđeh Vuka Brankovića, ne viđeh ga, *ne vid'lo* ga sunce! II, 309. — — Srcu ti se ljute guje *vile,* kao mene za tobome, dušo! N. pj. herc. 179.

Divan li je, jad ga *zadesio!* N. pj. II, 63. — — Dragi ti se oženio, kom' si mislila. „Nek se ženi, nek se ženi, prosto da mu je! Vedro nebo *zagrmilo,* grom ga ud'rio!" N pj. I, 270. — — Muči, ljubo, mukom *se zamukla!* N. pj. II, 503. — — Oj đevojko, mrtvi san *zaspala!* Na pendžere ogrijalo sunce, hoće mene Turci pogubiti. N. pj. III, 105. — Dig' se, striko, već ga *ne zaspao!* Evo na nas vojska od Turakah. IV, 86. — — Sjeme mu *se zatrlo!* (Kletva). N. posl. — — Ljuto kune lijepa đevojka: A livado, *ne zelenila se!* B'jelo stado, poklali te vuci! itd. N. pj. I, 324. — — Kaplja te *zgodila!* (Kletva u Risnu). N. posl. — — Znaš li, bane, *ne znali* te jadi! Da sam sade na Goleč-planini, da te vidim u carevoj vojsci, poznao bih tebe i đogina. N. pj. II, 274. Isp. Znaš li, bane, *ne znalo* te čudo! ib. str. 375. — Znaš, sestriću, *ne znali* te ljudi! Da ću tamo junak poginuti, ne ću moju snahu ostaviti. II, 542. — *Ne znala* te majka tvoja! Kako me ne znaš? I, 423. — — Kuća mu *se* kućerinom *zvala!* N. posl.

Ječam žito, u Boga ljepota! Ja te *žela,* a ja te ne jela! Svatovski te konji pozobali! N. pj. I, 297. — — Bogme ti se oženio dragi. „Nek se ženi, *želila* ga majka!" N. pj. I, 265. — Zaovice, Zećir-begovice! Živ ti vojno, i *ne željela* ga! Jesi l' bratu vezen jagluk dala? I, 562. Isp. i dalje na istom mjestu. — Aj tako te *ne želila,* braco! Nemoj mene davat' ni za koga. III, 531. — — Nina Jovo, ti *živio* majci! N. pj. herc. 346.

Napose ću navesti primjere, u kojima dolazi particip glagola **biti,** i to najprije one, u kojima taj particip dolazi sa supstantivom kao subjektom ili kao predikatom (po alfabetičkom redu supstantiva), onda one, u kojima dolazi s adjektivom kao predikatom (po alfabetičkom redu adjektiva), a napokon one, u kojima dolazi s adverbom, s prepozicionalnim izrazom i bez subjekta (impersonalno):

„Blago tebi, u lađi devojko!" Odgovara iz lađe devojka: „Ovo *blago* mojoj majci *bilo,* koja me je za jedinca dala! Nar. pj. I, 414. — — Kaka bolest na ovom junaku, taka *bolest* na mom bratu *bila* i na mene Mamut-pašinici! Ne boluje, veće ašikuje. N. pj. I, 569. — — A kakva je, *tri* je *jada bila!* Nar. pj. III,

Digitized by Google

144. — — Sto je tebe, te za Vučka pitaš? Ili ti je opsovao majku?... „Bre *kurva* mu stara *majka bila!* Nije mene opsovao majke itd.“ N. pj. III, 426. — — Ko to kune moga mila sina, do godine moja *snaha bila!* N. pj. herc. 214. — — Ajde s Bogom, Mitre dite mlado! Pazi meni drage sestre moje! Na putu ti *dobra sreća bila,* a pod nogam' svi dušmani tvoji, kako konju i ploče i čavli! N. pj. II, 620. — — Kun' ga, majko, obe da kunemo: *Tavnica* mu *moja nedra bila!* Ruke moje sindžir oko vrata! Usta moja oči mu ispila! N. pj. I, 384. — — Neka se, majko, udaje! Duge su noći jesenje, *ne bilo* njojzi *veselje!* A dulji danci ljetošnji, bili joj časi žalosni! N. pj. herc. 257. — — Ne streljajte, braćo iz gorice, *ne bila* vas vašeg brata *želja,* kako mene i brata mojega! N. pj. II, 79.

Bolan bio, čelebija Jovo! Kako mene okarati ne će, kad mi vidi oči pomućene itd. N. pj. herc. 131. — — *Božij* vazda *bio!* (Odgovori se onome, koji reče: Sluga vaša!) N. posl. — — Momče, perjaniče! *Crn* ti *obraz bio!* kao gruda snega; a srce ti ladno! kao jarko sunce. N. pj. I, 109. — Braćo moja, *crn* vi *obraz bio!* Što će reći u gradu građani, kad dođemo sjutra bez ovaca! IV, 427. — — Uzmi, brate, *čestito* ti *bilo!* (sc. *oružje).* Svakojako delija nijesam. N. pj. II, 631. — — Simeune, dugo *jadan bio!* U z'o čas ga roda potražio! N. pj. II, 68. — „Kako ćemo, *jadan bio,* ukrasti vola ispred čoeka?“ A on reče: „Lasno ćemo ukrasti . . .“ N. prip. 167. — — Marko sine jedini u majke! *Ne bila* ti moja *rana kleta,* nemoj, sine, govoriti krivo ni po babu, ni po stričevima, već po pravdi Boga istinoga. N. pj. II, 193. — — Ljubo moja, *ne bila prokleta!* Ne udaj se za tri godinice, dok odraste moja sirotice. N. pj. I, 572. — — Bog da živi Kraljevića Marka! *Prosta* m' *bila* i *duša* i *telo!* N. pj. II, 425. — — Vodit ću je dvoru bijelome. „Neka, Petro, *sretna* tebe *bila!*“ I ti, majko, dugo živa bila! N. pj. I, 235. — — Ja vam molim molitvicu . . . i za đaka učenika, *vesela* mu *majka bila!* N. pj. I, 142. Isp. *Radosna* mu *majka bila!* I, 139. — — *Zdrava bila,* Hajko Atlagića! Zdrava bila, i gaće derala, a i mene halvaluka dala. Nar. pj. III, 103. Isp. malo dalje primjer iz N. pj. herc. 78. — — O Jakšići, *zlo* vam *jutro bilo!* Al' čujete, al' se ne brinete? Na Bijograd udariše Turci. N. pj. II, 605. — Zlo ti vino, Vuča dženerale! Zlo ti vino, a *gore* ti *bilo!* Sve katane tebe izgiboše. II, 251. — — Nemoj, dragi, nikom' kazat', *živ'* ti *bila ja!* Ne ću, draga, nikom' kazat', življela mi ti! N. pj. herc. 259. — Oba mlada, oba meni

Digitized by Google

draga, oba lipa, *živa* majci *bila!* N. pj. I, 557. — O Mehmede *živ ne bio* majci! Otklen tebe toliko jabuka? N. pj. herc. 206.

Bog pomog'o, Jaudova vilo! „*Zdravo bio*, čelebija Niko!“ N. pj. herc. 225. — Pobratime, Starina Novače! Kaži pravo, tako *bio zdravo!* sa šta, brate, ode u hajduke? N. pj. III, 1. — *Zdravo bila*, Atlagića Ajko! Zdravo bila i gaće derala, a i mene alvaluka dala! N. pj. herc. 78. Isp. malo prije primjer iz N. pj. III, 103 — Neg', tako ti *zdravo glava bila!* nemoj mene zimovat' u majke. N. pj. I, 462.[1]

Što po dvoru paunice. to su moje zaovice; neka mi ih, *s Bogom bile!* Š njima će mi bolje biti. N. pj. I, 64. — — Sve ti, sinko, *u čas dobar bilo!* Sretali te dva Božja anđela, sveti Petar i sveti Nikola, vazda tebi u pomoći bili, a u ovi danas u najbolji! N. pj. I, 55. — — Ko to kune mojega ovčara? Do jeseni *u mom dvoru bila!* N. pj. I, 381. — — Hajde s Bogom, aga Smail-aga! Dušmani ti *pod nogama bili*, kako atu čavli i potkovi! N. pj. IV, 471. — — Fala tebe, siv sokole, *bio sa srećom!* N. pj. I, 10. — — Bac'te vino, *na zlo* vama *bilo!* N. pj. III, 382.

I upita, je li doma Mujo, a seja mu tijo progovara: „Nije doma, i *ne bilo* ti ga!“ N. pj. I, 543. — — 'Đe si danas, posestrimo vilo? Đe si danas? niđe te *ne bilo!* N. pj. II, 409. — — *Anate* ga *mate bilo!* (Govori se: 1) kad se ko čemu čudi, kao đavolskom poslu; a 2) kad se đavo spomene). N. posl. Isp. „Ja sam đavo“. A čovek krsteći se poviče: „Pa šta ćeš ovđe, *anate* te *mate bilo?*“ N. prip. 301. (malo dalje stoji: Idi bez traga, anate mate i tebe i tvoje slanine!) — — Idi bedo, *aratos* te *bilo!* N. pj. II, 358. — Ako li se hoćeš oženiti, žen' se, sinko, *u dobri čas*

[1] Ako se isporede primjeri, u kojima dolazi particip pret. akt. II. od glagola „biti“ s adjektivom ili s adverbom (u željnom značenju), s primjerima, koji su navedeni u § 4., vidi se, da često dolazi isti adjektiv ili adverab sam i s participom pret. akt. II. od glagola „biti“ u istom značenju; n. pr. *crn* ti obraz! *crn* ti obraz *bio!* — *čestito* ti zlato! *čestito* ti *bilo* (oružje)! — *jadna* ti majka! *jadan bio!* — *prokleta* ti materina rana! *ne bila* ti moja rana *kleta!* — *prosta* duša tvojih roditelja! *prosta* m' *bila* i duša i telo! — *vesela* mu majka! *vesela* mu majka *bila!* — *zlo* joj jutro! *zlo* vam jutro *bilo!* — *zdrav*, Milošu! *zdrava bila*, Hajko Atlagića! — *živ* ti ja! *živa* ti *bila* ja! — *zdravo*, kralju od Maćedonije! *zdravo bila*, Atlagića Ajko! — Po onom, što je u § 1—3. rečeno, ne valja misliti, da je u primjerima bez participa particip „bio“ izostavljen, nego da je u primjerima s participom taj particip dodan.

Digitized by Google

bilo! N. pj. III, 73. — — Na ti vode, naša mila majko! Na ti vode, *ne bilo* ti *bolje!* N. pj. III, 552. — — A evo ti polja Grahovskoga, *ne bilo* ti *za očinu dušu,*[1] čekat ću te u bijelu kulu. N. pj. IV, 440. — — Da kakva je, *tri* je *jada bilo!* N. pj. herc. 170. — — Ali ne znaš, *prokleto* ti *bilo!* kavade sam u majke razdrla. N. pj. I, 390. — — Od mene ti Bogom *prosto bilo!* Nemoj ići na boj na Kosovo, već ostani u bijelu dvoru! N. pj. II, 292. — — Sejo moja, dobrom *srećom bilo!* Do sada si bila robinjica, a od sad ćeš biti gospođica N. pj. herc. 100. — — *Zlo* vam *bilo*, dvije tice vrane, malo l' vi je Bosanskih planina i po Skoplju bijelijeh kula, da vi vaša krila odmorite? No padoste baš na moju kulu. N. pj. IV, 342. — I to bilo, *zla ne bilo!* (Kad se govori, da će se dogoditi što povoljno). N. posl. — — Jer sam čula, ženi mi se dragi: bud' se ženi, *zlosrećno* mu *bilo!* što i mene ne zva na veselje? N. pj. I, 384

b) Radnja se glagola, koji je u participu, vrši u prošlosti:

α) Particip je u savezu s adjektivom „dobar" ili s njegovim adverbom: *Dobro doš'o*, mlađano Bugarče! Nek je jedan više u družini. N. pj. II, 139. — *Dobro došla,* vele govorila, ovom dvoru ti ne ugodila! N. pj. herc. 25. — *Dobro došli,* moja đeco draga! Jesu l' zdravo Srblji vitezovi, i čestiti carevi i kralji? N. pj. II, 192. — *Dobri došli,* kićeni svatovi! S vama *došla* svaka *dobra sreća!* I, 46. — A *dobri* mi *došli,* moj' mladi đeveri! I, 411. — Pored toga ima i: Naša snašice, dobrodošlice! *Mirno došla, mirno našla,* mirna u Boga! I, 48. — Na pozdrav „dobro došao!" odgovara se „bolje našao!", n. pr. *Dobro došao*, šurače! „*Bolje* tebe *našao,* zete!" N. prip. 197. — Ovamo držim da ide još: Ne boj mi se, mili gospodaru! Dobar junak *dobar san usnio;* san je laža, a Bog je istina. N. pj. II, 110. (isp. i 365.)

β) Particip je u savezu s adjektivom „zao" ili s njegovim adverbom: *Na zlo,* Pavle, seju *milovao, na gore* joj milost *donosio!* Ubola ti vranca na livadi. N. pj. II, 15. — A *žlje* te *sakrio!* umalo te nijesam prožderao! N. prip. 6. — *Zle ga seo,* Predrag arambaša! Dođe tebi neznana delija, iseče ti po gori družbinu. N. pj. II, 79. — *Žlje ga sjeli,* tri Srpske vojvode! Žlje ga sjeli i vino popili! Vi pijete i popijevate, sirotinja u nevolji cvili. IV, 179. — *U zlo sjeli,* dva Jakšića mlada! U zlo sjeli i vino popili! kada vaši dvori izgoreše. II, 620. — *Na zlo seo,* Vučko Ljubičiću! Na

[1] t. j. ako ne dođeš (bilješka Vukova).

Digitized by Google

zlo seo i vino popio! Senjani te po planini traže, a ti sediš, piješ vino ladno. III, 425. — *Žlje zaspali*, Srpske poglavice! *Žlje zaspali, zao san usnili!* Teško su vas prevarili Turci. IV, 263. — O ti Šćepo, *zao san zaspao!* a *u z'o čas razljutio* sina, sina su ti poturčili Turci. N. pj. herc. 34.

Napose navodim primjere, u kojima je particip u savezu s frazom „u zao čas" (po alfabetičkom redu glagolâ): Dala sam te, Maro, za Ercega, ... al' t' *u z'o čas* za Ercega *dala*, Erceg, kažu, da je pijanica. N. I, pj. 551. — Pobratime, Nuko Novljanine! Ti *u z'o čas* kulu *načinio*, a *u gori* curu *isprosio, u najcrnji* svate *pokupio;* ono nije kita i svatovi, već je ono sila i krajina. III, 237. — *U z'o čas* te *oženila* majka! Brzo l' ti je omilila ljuba! I, 201. — *U zli čas se*, brate, *oženio*, a *u gori* dvije *isprosio!* Ono nije Ajkuna đevojka, već nje bratac, bećar Useine. N. pj. herc. 54. — Simeune, dugo jadan bio! *U z'o čas* ga roda *potražio*, a *u gori doš'o* u Budima i *noćio* s gospođom kraljicom i kraljici *obljubio* lice! Ti si svoju obljubio majku! N. pj. II, 68. — *U z'o čas* me *udomila*, majko! u Udbinju u Tursku krajinu za mojega Kunu Hasan-agu. III, 199. — Silan aga, u z'o čas ti bilo! Ti *u z'o čas vjerovao* za se mrku vlahu Cerović-Novici: on ne kupi porez po Tušimnji, no okupi silnovitu vojsku. IV, 499.

γ) Ostali primjeri (po alfabetičkom redu glagolâ): Sestro moja, Hajkuna đevojko! Nije l', *Bog d'o*, muka odminula? „Jeste, brate, milom Bogu vala!" N. pj. III, 125. — *Mir donijeli!* Dobri ste došli, svatovi! I, 20. — Ako li ga ne bi uvatio, udri koji, *rodila ga majka!* IV, 4. — A kad Draška poznade rođaka, pa se Drašku savi u krioce. A kakva je, *rodila je kurva!* IV, 62. — Stani, Jovo, *rodila te kurva!* Ne vodi mi lijepu đevojku. N. pj. herc. 187. — Čujete li, sofro i gospodo! *Tako mene ne rodila majka*, plemenita gospođa kraljica, ne mogu vam Prilip nakititi ni bosiljkom ni rumenom ružom, već sve redom Turskijem glavama. N. pj. II, 435. — A *tako me ne rodila majka*, već kobila, koja konja moga, i muškijem *ne pasala* pasom, i Turskijem *ne nazvala* glasom! Pokupit ću po Bosni junake. III, 255.

Isp. §§ 16. 17.

9. K željnomu participu pret. akt. II. može pristupiti i konjunkcija „da" (po analogiji željnih rečenica s „da" i prezentom, n. pr. Da te Bog sačuva vedra božića i oblačna Đurđeva dne. N. posl.), n. pr. *Da* Bog s vama, Turci, noćas *bio!* N. pj. IV, 147. — Hitra ti je, *da* je led *ubio!* N. pj. Juk. 331. (isp. Akad. rj. II, 167.[a]).

Digitized by Google

Kadšto ima pred željnim participom pret. akt. II. rečenica „(E)da Bog da (da bi Bog dao)“, n. pr. Da Bog da, pilići ti hljeb iz ruku *otimali!* (Kletva, i znači: da tako ostariš i oslabiš, da ti život omrzne, a da ne možeš umrijeti). N. posl. — Eda Bog da, š njim (sc. s dragim) *se pomamila!* te pomamna po gori *hodila*. N. pj. I, 273. — Eda Bog da, ljeti *bolovao!* Ja ti mlada ponude nosila. I, 286. — Eda Bog da, jetrvice moja! Rodila si sina Mijaila, još *rodila* devet mili kćeri! Sve se devet tebi pomamilo! Mijaila na put opremila, a sa puta on ti ne došao, grdnije ti rana dopadnuo! I, 559. — Hajde tamo, Čengijć-Alaj-bego! Da bi Bog da' i Bogorodica, *zaklala* te puška Crnogorska! Tvoju rusu odnijeli glavu! IV, 55. — Ovamo mislim da idu i primjeri, kakav je ovaj: Da Bog *da* mi svaka sreća *posahnula* i ne imala napretka kao ova slamka po jutros! (prekinuvši slamku). Zakletva. N. posl. — „Da Bog da“ ne može biti samo onakova uvodna rečenica, kao „(E)da Bog da“ u primjerima, koji su netom navedeni, jer onda bi se druga rečenica počinjala s enklitikom „mi“. Moglo bi se misliti, da prvo „da“ stoji mjesto „dao“, ali mi nije poznat nijedan primjer, u kojem bi „dao Bog“ dolazilo pred rečenicom sa željnim participom pret. akt. II. i „da“. S toga mi se čini najvjerojatnije, da je drugo „da“ metnuto samo jedan put mjesto dva puta: jedan put kao predikat uvodne rečenice (3. l. sing. prez. od „dati“: Da Bog dâ —), a drugi put kao konjunkcija, koja pripada participu: da — posahnula (kao u primjerima navedenima na početku ovoga paragrafa). U tom me mišljenju potkrepljuje ovaj primjer: Što si moje lice nagrdio, da Bog *dade*, *da* ti *pobolio*! N. pj. herc. 150. — Takovi su i ovi primjeri: Ako li me sa svim ostavila, da Bog *da* je lovci *uvatili*. N. pj. I, 274. — O Jovane, ne digao glave! Zar ti žališ tvojega đogata? Da Bog *da* ga *uzjahali* Turci! A moj đerdan popili hajduci! III, 105. (isp. i N. pj. herc. 80.) Isp. i Akad. rj. II, 305[b].

Prema primjerima, kakvi su ovi: Kakav sam da sam, tvoj sam (Kad se ko kome preporučuje i moli za što). N. posl. — Što je da je. ib. (isp. Akad. rj. II, 165.[b]) — došlo je „da“ i u primjere, kakvi su ovi: Čije bilo, *da bilo*. N. posl. — Kud palo, *da palo*. N. posl. — Kud puklo, *da puklo*. ib. — Glavna rečenica (particip pret. akt. II.) ima u tima primjerima koncesivan smisao.

Prema primjerima, kakvi su ovi: Ako Bog da, te se udesimo! N. pj. III, 289. — Ako Bog da i sreća od Boga, te pogubim tvoga brata mila, uzet ću te sebi za ljubljenje. III, 381. — Bog

Digitized by Google

bi dao, te bi dobro bilo! III, 520. — Može Bog dati, te ću naći i braću i vodu. N. prip. 237. — došlo je „te“ i u primjere, kakvi su ovi: Eda Bog da, *te se obesio!* o zlu drvu o mom belu grlu. N. pj. I, 382. — Ako l' bi se u nju kad vratio, eda Bog da i Muhamed svetac, *te* ja iz nje glave ne *iznijo!* IV, 192. — Eda Bog da, dva vrana gavrana, *te* vi mrka *opanula* krila, te sa š njima više ne letili, ni glasova Bosni donosili. IV, 350.

„Neka“ pristupa k željnomu participu pret. akt. II. (po analogiji rečenica s „neka“ i prezentom, n. pr. Bog da živi knjaza Mihaila! Nek mu Bog da i sreću i zdravlje. N. pj. IV, 529.); n. pr. *Neka* našega brata domaćina i njegovi sinova i sinovaca jaki Bog i današnji dan dugo i za mnogo a u svakoj sreći *pridržao!* N. pj. herc. 352.

10. U primjerima s participom pret. akt. II. u koncesivnom značenju, navedenima u §§ 5. i 6., generalni indefinitni pronomen (isp. moju raspravu o relativnim rečenicama u Radu knj. 138. §§ 5., 6.) ne dolazi nikako ili nije naglašen, n. pr. I najgori siromah treba da proslavi svoje krsno ime, makar prodao *kakvo* živinče ili drugo *što* iz kuće. Vuk, Rj.[2] str. 306.[b] Ali ima i takovih primjera, u kojima je generalni indefinitni pronomen naglašen, n. pr. Makar ti *šta* car kazao, kad se vratiš ne osvrći se, dok našoj kući ne dođeš. N. prip. 51. Da bi se bolje vidjelo, kakva je razlika između koncesivne rečenice s nenaglašenim i one s naglašenim indefinitom, načinit ću sam prema onomu primjeru s naglašenim indefinitom primjer s nenaglašenim indefinitom: Makar ti car kazao *što*, ne osvrći se. Razlika je između jedne i druge rečenice onakova, kakvu sam u svojoj raspravi o relativnim rečenicama (u Radu knj. 138.) § 11. konstatirao između hipotetičkih rečenica s nenaglašenim indefinitom i onih s naglašenim indefinitom (koje su relativne rečenice). Isp. bilješku uz § 11. one rasprave na str. (19.) U rečenici: makar car kazao što (nenagl.) — suponira se, da će car nešto kazati; a u rečenici: makar šta (nagl.) car kazao — ne suponira se, da će car nešto kazati; govornik u ovom drugom slučaju zna, da će car nešto kazati; njemu se radi samo o tome, što će car kazati; s toga on suponira, da će car kazati ovo, ono . . . . makar što, ali nijedna mu supozicija ne smeta, da ne bi izrekao želje: ne osvrći se! Da bude supozicija realizirana, treba u prvom slučaju da vrijedi rečenica: car će nešto kazati —, a u drugom slučaju rečenica: car će kazati ovo, ono, . . . makar što. U prvom slučaju riječ „makar“ pripada glagolu (makar kazao), a u drugom slučaju indefinitu (makar što).

Digitized by Google

Koncesivnih rečenica s participom pret. akt. II. i naglašenim indefinitom ima svih onih kategorija, kao i onih bez indefinita ili s nenaglašenim indefinitom (isp. § 6.). Sam pak naglašeni indefinit može biti bez riječi, koja bi mu isticala značenje, ili s takovom riječju (makar, god).

U prvu od rečenih kategorija (§ 6, a.) pripadaju ovi primjeri: Brat je mio, *koje* vjere *bio* (kada bratski čini i postupa). N. posl. — *Đe se god* paslo, doma se našlo. ib. Isp. *Hodila* doma dohodila. ib. — Neka je koka šarena, pa makar i ne snijela jajeta (Reku đekoji, najviše u šali, o đevojkama, kad se govori o ženidbi, t. j. neka je lijepa, a u ostalom *makar kakva bila).* Vuk, Nar. posl. 200. — *Koji god* rad *radio,* oda zla se branio, niko mu ne naudio! N. pj. herc. 352. Isp. *O čem god radili,* oda zla se i muke branili! ib. 349. — I pripovijeda se, da vračare pristave lončić s činima k vatri, pa kad on stane vreti, onda onaj, za koga se čini, mora odmah doći, *makar gdje bio.* Vuk, N. pj. I, 350. — Svi grijesi oprostit će se sinovima čovječijim, i huljenja na Boga, *makar kakova bila.* Vuk, Mar. III, 28.

U drugu od rečenih kategorija (§ 6, b.) pripadaju ovi primjeri: Đe god nam je koji (sc. kum i prijatelj ortak), što nam ih je đed i otac stekao, i mi mladi nakon njih, od sinjega mora do tihoga Dunava, i od *koje god* koji vjere i zakona *bio,* a našemu domu i našemu rodu dobra htio, *svakome* Bog pomagao i *svakoga* unaprijed pomakao, koliko je volja miloga Gospoda Boga. Živ. i ob. 76. — Kad dođe vreme da starac umre, on dozove svoja sva tri sina pa ih zakune, da sestru dadu *prvome,* ko dođe da je prosi, *makar ko bio.* N. prip. 87. — A na mejdan ne vjerujemo da će *mu* izići, *makar* ih *koliko zvao.* Vuk, Pisma 71.

U treću od rečenih kategorija (§ 6, c.) pripadaju ovi primjeri: Idi mati, da vidiš, hoće li mi car sad dati devojku, pa *šta* car *rekao,* kad od njega pođeš ne osvrći se do naše kuće. N. prip. 52. Isp. *Makar* ti *šta* car *kazao,* kad se vratiš ne osvrći se. dok našoj kući ne dođeš. ib. 51. — Stari svate gospodine! Kad mi tako veliš, hoću (sc. vladati i zapovijedati), *kako god bilo.* Živ. i ob. 120. — Ovo se ovako govori, *makar* majka *kakva bila.* Vuk, N. pj. I, XII. — *Makar kako* mi dobro i pametno *radili,* opet će nješto ostati i za potomstvo. Vuk, Pisma 30.

11. I u hipotetičkim rečenicama s participom pret. akt. II. može dolaziti (generalni) indefinitni pronomen bilo nenaglašen ili naglašen. Naglašen je indefinitni pronomen u hipotetičkoj (relativnoj) rečenici

Digitized by Google

u ovom primjeru: *Ko* god mu *došao* pjevajući, od dvora mu pošao pjevajući i igrajući! N. pj. herc. 353. Ako se prema ovoj hipotetičkoj rečenici s naglašenim indefinitom načini hipotetička rečenica s nenaglašenim indefinitom:[1] Ako mu kogod došao pjevajući, od dvora mu pošao pjevajući i igrajući! — vidi se, da između jedne i druge rečenice ima onakova razlika, kakva je za analogne koncesivne rečenice pokazana u § 10. U prvom slučaju hipotetička rečenica ima upravo ovaj smisao: Ako mu ko god (nagl.) došao pjevajući, od dvora mu pošao pjevajući i igrajući! Hipotetička konjunkcija nije od potrebe, jer je tim, što je indefinitni pronomen naglašen i metnut na prvo mjesto, pa kausalnom svezom između podložne i glavne rečenice dovoljno markirano hipotetičko značenje podložne rečenice, kao što je istim momentima — samo što sveza između podložne i glavne rečenice nije kausalna, nego adversativna — dovoljno markirano koncesivno značenje podložne rečenice u primjeru: *Šta* car *rekao,* kad od njega pođeš ne osvrći se do naše kuće (Nar. prip. 52.). Smisao hipotetičke rečenice u drugom slučaju (s nenaglašenim indefinitom) jasan je sam po sebi. U tom slučaju (ako mu kogod došao pjevajući) suponira se, da će mu (domaćinu) u neko neodređeno buduće vrijeme netko doći pjevajući; a u prvom slučaju (ko god mu došao pjevajući) ne suponira se, da će mu netko doći pjevajući; da će mu netko doći pjevajući, to se zna, ali se ne zna, t k o će mu doći; s toga se suponira, da će doći *x, y, z* . . . makar tko, ali za svaki slučaj supozicije izriče se želja: od dvora mu pošao pjevajući i igrajući. Da bude supozicija realizirana, treba u drugom slučaju (ako mu kogod došao pjevajući) da za neko neodređeno buduće vrijeme vrijedi rečenica: netko će mu doći pjevajući; a u prvom slučaju (ko god mu došao pjevajući) da vrijedi makar koja od ovih rečenica: doći će mu *x,* doći će mu *y,* doći će mu *z,* . . . doći će mu makar tko. U drugom slučaju „ako" pripada glagolu (ako došao), a u prvom slučaju pripadalo bi upravo indefinitu (ako *x,* ako *y,* ako *z,* . . . ako makar tko).

U svojoj raspravi o relativnim rečenicama (u Radu knj. 138.) § 9. i d.[2] pokazao sam, kako hipotetičke rečenice s naglašenim

[1] Ja u upotrebljenoj literaturi nijesam našao nijedan taki primjer, ali nema sumnje, da ih u jeziku ima, dok ima ovakovih: Ak' uzela mila brata svoga, Božja od vas ne ostalo traga! N. pj. II, 128. (isp. § 6, c.)

[2] U bilješki uz § 13. na str. (21.) rečene rasprave kazano je, da je između relativnih rečenica i koncesivnih rečenica s naglašenim indefinitom poglavito ta razlika, da kod relativnih rečenica svagda ima u

Digitized by Google

indefinitom postaju relativne. Što je god tu rečeno za relativne rečenice s indikativom ili s kondicionalom, to vrijedi i za one s participom pret. akt. II. I relativne rečenice s participom pret. akt. II. upravo su hipotetičke rečenice bez hipotetičke konjunkcije (isp. § 15. rečene rasprave).

12. I relativne rečenice s participom pret. akt. II. još sasvim jasno pokazuju, kako negda nijesu bile osobite rečenice, nego je particip pret. akt. II. bio tek predikativni atribut u jednoj jedinstvenoj rečenici, koja se poslije raspala na podložnu (relativnu) i glavnu rečenicu. I relativnih rečenica ima od sve tri one kategorije, o kojima se govorilo u §§ 6. i 10. Prvoj kategoriji (§ 6, a.) pripada n. pr. relativna rečenica u ovom primjeru: *Đe* sabljom *manuo,* tu i presjekao, a *đe* puškom *omijerao,* tu i pogodio, da Bog da! N. pj. herc. 354. Jedinstvena bi rečenica glasila: (Makar) gdje (ti) sabljom mahnuo presjekao. U ovoj je rečenici subjekat „ti", predikat „presjekao"; „(makar) gdje" je (hipotetična) adverbijalna (lokalna) oznaka, a „mahnuo" je predikativni atribut subjekta „ti" te označuje pobliže adverbijalnu oznaku „(makar) gdje", tako da se ne misli „presjekao (ti) (makar) gdje", nego „presjekao (ti) (makar) gdje mahnuo". Poradi ovoga tijesnoga saveza između „(makar) gdje" i „mahnuo" stalo se „(makar) gdje mahnuo" osjećati kao osobita podložna hipotetička rečenica, u kojoj je subjekat riječ, kojoj je particip „mahnuo" u jedinstvenoj rečenici kao predikativni atribut pripadao, dakle „ti", a predikat sam particip „mahnuo". Ali sada je glavna rečenica ostala bez adverbijalne (lokalne) oznake; s toga se u nju umeće demonstrativ „tu", koji se proteže na negdašnju adverbijalnu oznaku jedinstvene rečenice t. j. na naglašeni indefinit „(makar) gdje" u podložnoj rečenici, a tim je podložna hipotetička rečenica postala relativna: (Ako) (makar) gdje sabljom mahnuo, tu i presjekao = Gdje sabljom mahnuo, tu i presjekao! U ovom je primjeru subjekat relativne rečenice

glavnoj rečenici anaforički ili demonstrativni pronomen (ili se bar sam po sebi razumije), koji se proteže na naglašeni indefinitni (relativni) pronomen podložne rečenice, a kod koncesivnih ga nema. Interesantan je u tom ovaj primjer: Izvadimo tri zlatne jabuke, položimo tri zlatna prstena, nek izvedu lepotu devojku, neka bira, čiju će jabuku, il' jabuku, ili prsten zlatan: *Mašila se za koju joj drago,* onoga je lepota devojka. N. pj. II, 244. Ovdje prva rečenica nema oblik relativne rečenice (indefinitni pronomen ne stoji na prvom mjestu), ali ipak fungira kao relativna rečenica (demonstr. „onoga" proteže se na indef. „za koju joj drago" = za čiju joj drago).

Digitized by Google

„ti"; ali može biti i sam relativ, n. pr. Žena bio, *tko* ti *pobjegao!* N. pj. IV, 235. Jedinstvena bi rečenica glasila: Žena bio (makar) tko ti pobjegao! U ovoj je rečenici (hipotetičan) subjekat „(makar) tko", a „pobjegao" je predikativni atribut njegov, koji pobliže označuje sam subjekat, tako da se ne misli „žena bio (makar) tko", nego „žena bio (makar) tko ti p o b j e g a o". Poradi ovoga tijesnoga saveza stalo se „(makar) tko ti pobjegao" osjećati kao osobita podložna hipotetička rečenica, u kojoj je „(makar) tko" subjekat, a „pobjegao" predikat. Ali sada je glavna rečenica ostala bez subjekta; s toga se u nju umeće ili bar u njoj misli demonstrativni pronomen „onaj", koji se proteže na negdašnji subjekat jedinstvene rečenice t. j. na naglašeni indefinit „(makar) tko" u podložnoj rečenici, a tim je podložna hipotetička rečenica postala relativna: Žena bio (onaj), (ako) ti (makar) tko pobjegao = Žena bio (onaj), tko ti pobjegao!

Sve isto vrijedi za one relativne rečenice s participom preter. akt. II., kojih se radnja vrši u prošlosti, n. pr. U *kojim* se opancima *sastali,* u onim i rastali! (Kao blagoslov, u šali, kad se ko s kim sastaje (n. pr. ženi se ili uzima slugu), za koga se misli, da ne će dugo zajedno življeti —) N. posl. — Noge u njoj prekrstio, *ko* je *načinio!* (Rekne se za malu čašu). ib.

U drugu kategoriju (§ 6, b.) pripadaju relativne rečenice, kojih bi particip u jedinstvenoj rečenici pripadao riječi u kosom padežu, te bi i sam imao stajati u kosom padežu; n. pr. Kud god hodila, sretna bila, *kad plakala,* biser *ti* išao iz očiju mesto suza, i *kad govorila,* ruža *ti* zlatna iz usta izlazila! N. prip. 140. Jedinstvena bi rečenica glasila: (Makar) kad *plakaloj biser ti išao iz očiju mjesto suza! Ovdje je particip „* plakaloj" predikativni atribut dativa „ti", pa valja da i sam bude u dativu, a pobliže se njim označuje (hipotetična) adverbijalna (temporalna) oznaka „(makar) kad", tako da se ne misli „(makar) kad ti biser išao iz očiju", nego „(makar) kad * p l a k a l o j biser ti išao iz očiju". Poradi ovoga tijesnoga saveza stalo se „(makar) kad plakala" osjećati kao osobita podložna hipotetička rečenica, u kojoj je riječ, kojoj je particip „plakala" u jedinstvenoj rečenici kao predikativni atribut pripadao, (dakako u nominativu mjesto dativa) subjekat, a sam particip „plakala" predikat; a tim se ujedno postiglo to, da se particip „plakala" ne mora deklinirati; dakle: „(ako) (makar) kad (ti) plakala" —. Ali sada je glavna rečenica ostala bez adverbijalne (temporalne) oznake; s toga se u nju umeće ili bar u njoj misli de-

Digitized by Google

mostrativ „tada“, koji se proteže na negdašnju adverbijalnu oznaku jedinstvene rečenice t. j. na naglašeni indefinit „(makar) kad“ u podložnoj rečenici, a tim je i podložna hipotetička rečenica postala relativna: (ako) (makar) kad (ti) plakala, (tada) ti biser išao iz očiju = kad (ti) plakala, (tada) ti biser išao iz očiju! Isp. primjer (naveden u § 2.): *Dokle zdrav,* i voda *ti* je slatka. Posl. Dan.

Slično je i onda, kad je subjekat relativne rečenice sam relativ, n. pr. *Ko* vi *stio* nauditi, ne dao *mu* Bog! N. pj. I, 14. Jedinstvena bi rečenica glasila: (Makar) komu *htjelu vam nauditi ne dao Bog! U ovoj je rečenici (hipotetičan) objekat „(makar) komu“, a „* htjelu“ je njegov predikativni atribut, koji pobliže označuje sam taj objekat, tako da se ne misli „(makar) komu ne dao Bog“, nego „(makar) komu *h t j e l u vam nauditi ne dao Bog“; pa kad riječ, kojoj predikativni atribut pripada, stoji u dativu, valja da bude u dativu i sam predikativni atribut. Poradi ovoga tijesnoga saveza stalo se „(makar) tko vam htio nauditi“ osjećati kao osobita podložna hipotetička rečenica, u kojoj je subjekat riječ, kojoj je particip „htio“ u jedinstvenoj rečenici kao predikativni atribut pripadao, a predikat sam particip „htio“; a tim se ujedno postiglo to, da se particip „htio“ ne mora deklinirati; dakle: „(ako) vam (makar) tko htio nauditi“ —. Ali sada je glavna rečenica ostala bez objekta; s toga se u nju umeće anaforički pronomen, koji se proteže na negdašnji objekat jedinstvene rečenice t. j. na naglašeni indefinit „(makar) tko“ u podložnoj rečenici i stoji u padežu, u kojem je stajao objekat u jedinstvenoj rečenici t. j. u dativu, dakle „mu“, a tim je i podložna hipotetička rečenica postala relativna: (ako) vam (makar) tko htio nauditi, ne dao mu Bog = tko vam htio nauditi, ne dao mu Bog!

Tako je i u ovom primjeru, samo što je relativ u njemu adjektiv: 'Vako bilo *svakoj druzi, koja* majke *ne slušala!* N. pj. I, 283. Jedinstvena bi rečenica glasila: Ovako bilo (makar) kojoj druzi majke ne * slušaloj! U ovoj je rečenici dativ „druzi“ objekat, naglašeni indefinit „(makar) kojoj“ njegov (hipotetičan) atribut, a particip „ne * slušaloj“ predikativni atribut čitavoga objekta „(makar) kojoj druzi“, koji pobliže označuje, tako da se ne misli: „ovako bilo (makar) kojoj druzi“, nego: „ovako bilo (makar) kojoj druzi majke ne * s l u š a l o j“; pa kad je taj objekat u dativu, valja da bude u dativu i njegov predikativni atribut. Poradi ovoga tijesnoga saveza stalo se „(makar) koja druga majke ne slušala“ osjećati kao osobita podložna hipotetička rečenica, u kojoj je subjekat riječ,

Digitized by Google

kojoj je particip „ne slušala“ u jedinstvenoj rečenici kao predikativni atribut pripadao, a predikat sam particip „ne slušala“, a tim se ujedno postiglo to, da se particip „ne slušala“ ne mora deklinirati, dakle: „(ako) (makar) koja druga majke ne slušala“ —. Ova se pak rečenica mogla metnuti ispred glavne ili iza nje. Da se metnula ispred glavne, morao bi se u glavnu kao objekat umetnuti anaforički pronomen, koji bi se protezao na negdašnji objekat jedinstvene rečenice i stajao u njegovu padežu t. j. u dativu, a tim bi i podložna hipotetička rečenica postala relativna, dakle: (ako) (makar) koja druga majke ne slušala, njoj ovako bilo = koja druga majke ne slušala, njoj ovako bilo! Ali se nije učinilo tako, nego se ona podložna hipotetička rečenica de facto metnula iza glavne (cf. § 6, b.); s toga je riječ „druga“ ostala u glavnoj rečenici kao objekat u dativu, a sve ostalo, što njoj pripada, čini osobitu podložnu hipotetičku rečenicu onako, kao što je sprijed pokazano, a mjesto onoga, što je u jedinstvenoj rečenici bilo atribut riječi „druga“, a sada je prešlo u podložnu rečenicu, t. j. mjesto naglašenoga indefinita „(makar) koja“ valjalo bi da se u glavnu rečenicu umetne demonstrativni adjektiv, koji bi se protezao na naglašeni indefinitum podložne rečenice (o n o j druzi), ali je demonstrativni adjektiv zamijenjen adjektivom „svaki“ (s v a k o j druzi), a tim je opet podložna hipotetička rečenica postala relativna: ovako bilo svakoj druzi, (ako) (makar) koja majke ne slušala = ovako bilo svakoj druzi, koja majke ne slušala!

Sve isto vrijedi za one relativne rečenice s participom preter. akt. II., kojih se radnja vrši u prošlosti. n. pr. *Ko* nas dvoje *sastavio,* Bog *ga* s dinom sastavio! *Ko* nas dvoje *rastavio,* Bog *ga* s dinom rastavio! N. pj. I, 275. — *Koji* god *se* junak danas ovđe *pribrao, svakoga* Bog pomogao i u naprijed pomakao, koliko je volja i milost njegova! Živ. i ob. 127.

Ovakova se restitucija in integrum može izvesti samo onda, kad u glavnoj rečenici ima riječ, koja se proteže na subjekat podložne rečenice. Samo takovi primjeri pripadaju dakle u našu prvu i drugu kategoriju. Ostali pripadaju u treću kategoriju (§ 6, c.) Kod njih je sveza između podložne i glavne rečenice inače posve raskinuta, samo relativ i demonstrativ, koji se jedan na drugi protežu, vežu jednu s drugom, n. pr. *Kad* moj topuz iz mora *izišo, onda* 'vaki đetić postanuo! N. pj. II, 442. — Veseli se, Pocerac Milošu! Dugo ti se ime spominjalo: (sc. *dotle,) dokle teklo* sunca i mjeseca! IV, 237. — *Kako* dolibaša *napio, onako* Bog uslišio!

Digitized by Google

N. pj. herc. 350. Ovi primjeri nijesu mogli postati onako, kao što je za primjere prve i druge kategorije pokazano, nego su morali postati po analogiji tih primjera. U ostalom valja mi izrijekom spomenuti, da ne mislim, da bi i pojedini primjeri prve i druge kategorije bili prošli one faze, koje su sprijed naznačene. Ja sam htio samo da pokažem, kako mnoge relativne rečenice s participom pret. akt. II. još danas pokazuju trag načinu, kojim su takove relativne rečenice u opće postale. Kad se razvila kategorija takovih relativnih rečenica, postajale su i postaju sveudilj nove relativne rečenice po uzoru starih, a na proces, kojim je negda njihov tip postao, ne misli nitko više.

13. Evo još primjera relativnih rečenica s participom pret. akt. II., i to napose onih, u kojima se radnja glagolska vrši u budućnosti (A), i onih, u kojima se radnja glagolska vrši u prošlosti (B); tomu će se dodati primjeri, u kojima je relativna rečenica apstraktna (C). Svagdje se primjeri navode po alfabetičkom redu relativâ, a dodana slova (a) (b) (c) pokazuju, u koju od onih kategorija, o kojima se govorilo u § 6, a., b., c. i u § 12., koji primjer pripada.

A) Radnja se glagolska relativne rečenice vrši u budućnosti: O devojko, ti se ne udala, *dok* na mome krilu *ne zaspala!* N. pj. I, 323. (a) — Što si moje lice nagrdio, da Bog dade, da ti pobolio! Bolovao devet godinica, nit' umr'o niti bolji bio, *dok* u mene *ne pit'o* proštenje! N. pj. herc. 151. (a) — Tako se ne molio, *đe* mi bareta (kapa) *ne valjala!* (đe mi ne pomaže moliti se s kapom u ruci). N posl. (c) — *Đe* god *se sastajali,* tu se veselili, pili i zdravi bili, u ljubavi dugoj! N. pj. herc. 350/1. (a) — Pomogao Gospod Bog i nas i naše kumove i prijatelje; *đe* god mi i naša braća za njih *čuli,* otole se pozdravljali, *đe* li *se* na putu il' na divanu *viđeli i sastali,* i otole se pozdravljali. Živ. i ob. 76. (a) — *Kad izišli* ključi iz Dunava, Simeun se grija oprostio! N. pj. II, 70. (c) — Bog t' ubio, moja mila sejo! Ti ne stekla nikad sreće tvoje! Niti stekla ručnoga đevera! *Kad* ga *stekla,* očim' ga ne vid'la! N. pj. herc. 148. (a) — Što si moje lice nagrdio, da Bog dade, da ti pobolio!... Nasred druma crkvu ogradio, a *kad* svetu crkvu *sagradio,* pred njome *te* ukopala majka! ib. 151. (b) — *Kad* god *se* od nji (sc. dušmana) *branio,* vazda *ti* sablja sjekla a puška palila. ib. 354. (b) — Tamo *njoj* krvave suze iz očiju letele, *kad plakala,* a *kad govorila,* tamo ona prskala i balila te te ne mogli ljudi slušati. N. prip. 141. isp. i 140. (b, a) — *Kako mirili,*

Digitized by Google

tako se smirili! (Kad se ljudima sudi i namiruju se za što, i znači: kako pravo sudili, tako i vama Bog dao). N. posl. (a) — *Ko dijelio a plakao,* ne veselio se! ib. (a). — *Ko* ti *vjerovao,* opanke ti izio (pas postao). ib. (a) — *Ko* je Srbin i Srpskoga roda, a *ne doš'o* na boj na Kosovo, ne imao od srca poroda! Od ruke *mu* ništa ne rodilo! N. pj. II, 299. (a, b). — *Ko izdao,* izdalo *ga* ljeto! Bijelo *mu* žito ne rodilo! Stara *njega* majka ne viđela! *Njim* se mila sestra ne zaklela! N. pj. IV, 252. (b) — Koji bi što u boju dobio, neka drugu ne dade iseta, proklet bio, *ko* od njeg' *iskao!* ib. (a) — *Koje* oko *zaplakalo,* ono ispalo! N. posl (a) — Tako bilo svake majke *sinu, koji htio* sestru *obljubiti!* Nar. pj. herc. 64. (b) — *Koji* god u slavu Božju *ustajao* te je *spominjao* i njoj *se molio, njemu* i pomogla duši i tijelu! Živ. i ob. 73. (b) — Da Bog da i velika milost Božja, *koje* god naš brat *domaćin sjeme* iz doma *iznosio* i preko kutnjeg praga *prenosio* te ga desnom rukom *mahao,* mahao ga desno, bilo *mu* sretno, mahao ga lijevo, rodilo *mu* lijepo! ib. 75. (b), isp. § 6. — Vazda na onom mjestu sjedali, *s kog mogli* lako *ustati!* ib. 79 (a) — Tako i *tebe* Bog dao svako dobro, *koje* u njega *požuđeo!* ib. 130. (b) — *Koliko* ljeba *pojela,* toliko jeda imala! *Koliko* vode *popila,* toliko suza prolila! N. pj. I, 269. (a) — *Koliko* škroka *postupila* od svoga roda do svoga doma, toliko *ti* Bog dao dobrijeh i sretnijeh časa! Živ. i ob. 131 (b) — *Kud ušlo,* tud izišlo! (Reče se u šali nazdravljajući). N. posl. (a) — Čestit bio, *kud odio!* Sretan bio, gdi god bio! N. pj. I, 147. (a) — Bog t' ubio, moja stara bako! *Kud* je *dala,* u z'o čas je dala! II, 480. (a) — *Kud* god naš domaćin i njegova đeca iz doma *postupali,* svud na sreću nastupali! Živ. i ob. 74. (a) — Tako *mi* Bog đecu namirio u svačem, *za što* ga *molio!* N. posl. (b) — *Što* te *srelo,* to te jelo; *što ostalo,* Bogu ne pristalo! ib. (a) — Prosto da si, Nemanjiću Savo! Prosta duša tvojih roditelja! Prosta duša, a čestito t'jelo! *Što nosili,* svijetlo *vam* bilo! *Što rodili,* sve *vam* sveto bilo! N. pj. II, 102. (b) — Ako me ne poslušaš, sve, *što radio i o čemu se* Bogu *molio,* sve *ti* uzalud i naopako obršilo, i od tebe ne ostalo traga! N. prip. 114 (b)

U ovim primjerima glavna rečenica nije željna: *Kako radila,* tako se hranila. N. posl. (a) — *Kako* ga *slavio* (sveca), tako *ti* pomagao. ib. (b) — *Ko* više *io,* ne bio mi mio. ib. (a) — *Što umio,* ne zaboravio. ib. (a).

Digitized by Google

B) Radnja se glagolska relativne rečenice vrši u prošlosti: Fala, brate dolibaša! *kako* ti danas *napio*, tako Bog uslišio! N. pj. herc. 353. (c) — Vi *kako došli* u moj dom ove godine, došli i do druge za godine duge! ib. (a) — Nije ovo opaklija, već dobraklija, opak bio, *ko* joj ime *nadenuo*. N. posl. (a). Isp. Opak bio, ko joj *je* ime nadenuo. ib. — Da Bog da, *ko* je (sc. sofru) *postavio* ove godine, postavljao je i do godine! Živ. i ob. 79. (a) Isp. Ko *je* ovu sofru postavio, pošten mu obraz bio! ib. — A što pitaš za prokletog Vuka, proklet bio i *ko* ga *rodio!*[1] N. pj. II, 295. (a) — *Koje* prijatelje Bog našemu bratu domaćinu do sada *darovao*, te mu i podržao! N. pj. herc. 349. (a) — *Koja se* danas ovđe među nama *rekla*, ta se u amin kod gospoda Boga stekla! ib. 353. (a) — *Koliko* me *rodio*, toliko me ukleo! (Kad ko kune koga) N. posl. (a) — *Koliko znao*, toliko grija imao! (Kad se ko pravda, da ne zna za kakav rđav posao). ib. (a) — Dobro došlo, *što* u kući *došlo!* N. pj. herc. 88 (a) — *Što* mi *poharčili* u ovi pošteni dom, to namirio gospodin Bog samosedmo, sa svake strane, a s nebesa najbolje, da Bog da! ib. 355. (c).

U ovim primjerima glavna rečenica nije željna: *Koja* usta *rekla*, ona i odrekla. N. posl. (a) — U *kojim* se opancima *sastali*, u onim i rastali (— kad se kazuje, da ko s kim nije dugo življeo). ib. (a). — *Po što kupio*, po to i prodao (Kako sam čuo, onako i kažem). ib. (a) — *Što iskao*, to i našao. ib. (a).

C) Apstraktna je relativna rečenica u ovim primjerima: *Đe* ko *nikao*, tu obikao. N. posl. (a). Isp. Đe ko nikne, tu se i obikne ib. — *Đe* laža *omrkla*, tu i osvanula.[2] ib. (a) — *Ko* popuno *io*, popu nije mio. ib. (a). Isp. Sit i ja i moj gost (ko mnogo ije, meni mio nije). ib. — *Što* kolevka *zaljuljala*, to motika zakopala (Što se s čoekom rodi, to ga prati do smrti). ib. (c) — *Što* dikla *navikla*, to nevjesta ne odviče (Što čoek u mladosti nauči, ono jednako čini). ib. (c).

14. Pošto smo ogledali postanje hipotetičkih (uz relativne) i koncesivnih rečenica s participom pret. akt. II., valja nam se pobliže zabaviti samim značenjem toga participa u tima rečenicama.

Particip je pret. akt. II glagolski adjektiv, koji pokazuje svojstvo onoga, koji je glagolsku radnju svršio tako, da je gotova.

[1] t. j. proklet bio (on) i (proklet bio) ko ga rodio!

[2] Ova poslovica mislim da ima onaki smisao, kao ova ruska: Кто вчерась солгалъ, тому и завтра не повѣрятъ (Celakovský, Mudrosloví národu slovanského ve přísloviích, str. 66.).

Digitized by Google

Komu se dakle pridijeva svojstvo, koje znači particip pret. akt. II., mora u vrijeme, za koje mu se to svojstvo pridijeva, glagolsku radnju biti svršio tako, da je tada gotova. Pridijevati se pak može to svojstvo za različno vrijeme. Tako se n. pr. u rečenici „(po)hvalio sam" pridijeva za sadašnjost, u rečenici „(po)hvalio bjeh" za prošlost, a u rečenici (kajk.) „(po)hvalil budem" za budućnost. U ovim rečenicama pokazuje kopula, za koje se vrijeme rečeno svojstvo subjektu pridijeva. Ali u našim rečenicama nema nikakve kopule (niti je igda bila). S toga se pita, za koje se vrijeme u njima pridijeva subjektu pomenuto svojstvo t. j. u koje se vrijeme misli da je subjekat glagolsku radnju svršio tako, da je tada gotova. Svaku ćemo kategoriju rečenica ogledati napose, i to najprije one relativne rečenice, kojih se radnja (izrečena participom pret. akt. II.) vrši u prošlosti (§ 15.), onda one željne (hipotetičke) rečenice, kojih se radnja (izrečena participom pret. akt. II.) vrši u prošlosti (§ 16—17.), za tim one hipotetičke (i željne) pa relativne rečenice, kojih se radnja (izrečena participom pret. akt. II.) vrši u budućnosti (§ 18—21.), onda koncesivne (§ 22—23.), a napokon disjunktivne (§ 24.) rečenice.

15. Najlakše se na pitanje, za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje znači particip pret. akt. II., može odgovoriti za one relativne rečenice, kojih se radnja (izrečena participom preterita akt. II.) vrši u prošlosti (isp. primjere navedene u § 13, B.) Polaziti valja od poznate pojave, da se često upotrebljava sam particip pret. akt. II. u istom značenju, kao i njegova kompozicija s prezentom glagola *jes-*, dakle n. pr. „(po)hvalio = (po) hvalio je". Osobito često se to događa na početku pripovijedanja, n. pr. *Bila* dva brata zajedno u kući, pa jedan sve *radio,* a drugi jednako *besposličio* i gotovo *jeo* i *pio.* N. prip. 71. Više primjera vidi u Maretićevoj Gramatici § 592, c. Isto se događa i u nepravim poslovicama (t. j. u poslovicama, koje nijesu apstraktne rečenice), n. pr. *Sjetila se* prelja kuđelje u oči neđelje. ib. — *Trla* baba lan, da je prođe dan N. posl. — *Zapanulo* Ciganina carstvo, pa *objesio* svog oca. ib. (isp. moju raspravu o gnomičkom aoristu u Radu knj. 112., § 13., bilj., 2.). Često se to događa u poslovicama, koje su složene od dvije rečenice, pa u svakoj dolazi particip pret. akt. II. Rečenice mogu biti takove, da se radnja jedne i druge vrši u prošlosti, te particip pret. akt. II. u jednoj i u drugoj dolazi u istom značenju, kao kompozicija „(po)hvalio sam", n. pr. Bog *dao,* Bog i *uzeo.* N. posl. — Brada *narasla,* a pameti *ne donijela.*

Digitized by Google

ib. — Ovamo mislim da ide i primjer (isp. § 5.): Laž *čuo,* laž *kazao* (Kako sam čuo, tako i kazujem). ib. (= Ako sam laž čuo, laž sam kazao); isp. N. prip. 119. — Ali mogu rečenice biti i takove, da se radnja samo prve rečenice vrši u prošlosti, te samo u njoj particip pret. akt. II. ima isto značenje, kao kompozicija „(po)hvalio sam", a radnja se glavne rečenice vrši u budućnosti, te u njoj particip pret. akt. II. dolazi u značenju futura, o čemu će se pobliže govoriti poslije (u § 19.); n. pr. Majka *rodila*, majka liječila. N. posl. — Metla *došla,* metla pošla (. . . kakva si — prosta — došla, takva ćeš i otići . . .). ib. — Pusto *raslo*, mahnito staralo ib. — U snu *došlo*, u snu i otišlo. ib. — U ovom primjeru dolazi particip pret. akt. u drugoj rečenici u željnom značenju: *Nàdālo se*, prodalo se! (Kaže trgovac, kad mu se što obori u dućanu). ib. — Da u svima ovim primjerima particip pret. akt. II. dolazi u istom značenju, kao kompozicija „(po)hvalio sam", o tom držim da ne može biti sumnje, jer se svagdje sam particip može zamijeniti kompozicijom „(po)hvalio sam", a smisao se ne mijenja ni najmanje. Pita se samo, je li u tima primjerima kopula (prezenat glagola *jes-)* izostavljena ili je u njima nigda nije ni bilo. O tom će se pobliže govoriti na kraju ove rasprave (u § 26.) Ovdje neka dostaje samo napomena, da nam po mom uvjerenju navedeni primjeri pokazuju onu periodu u životu ne samo jezika hrvatskoga, nego i drugih jezika slavenskih, kad se sam particip pret. akt. II. upotrebljavao u onakom značenju, u kakom se poslije stao upotrebljavati s kopulom (s prezentom glagola *jes-),* kad je dakle sam particip imao značenje perfekta. No bilo kako mu drago, toliko stoji, da se u navedenim primjerima particip pret. akt. II. upotrebljava u istom značenju, kao kompozicija „(po)hvalio sam", dakle u značenju perfekta. Ako je pak tako, onda nema sumje ni o tom, da se u njima svojstvo, koje particip znači, subjektu pridijeva za sadašnjost, čemu je jasan znak to, što u kompoziciji „(po)hvalio sam" kopula dolazi u prezentu.

Od navedenih se poslovica ne mogu odijeliti poslovice, u kojima su također dvije rečenice, i u svakoj particip pret. akt. II., ali su te dvije rečenice složene tako, da je prva relativna, n. pr. *Po što kupio,* po to i prodao (Kako sam čuo, onako i kažem). N. posl. Više primjera vidi u § 13, B. Radnja jedne i druge rečenice vrši se u prošlosti, te particip pret. akt. II. u jednoj i u drugoj rečenici dolazi u istom značenju, kao kompozicija „(po)hvalio sam". Svojstvo, koje znači particip, pridijeva se dakle u jednoj i u drugoj rečenici subjektu za sadašnjost.

Digitized by Google

Jamačno ima poslovica s relativnom prvom rečenicom i onakoga tipa, kakva je n. pr. sprijed navedena poslovica: Metla došla, metla pošla (N. posl.) — t. j. takovih, da se radnja relativne rečenice (izrečena participom pret. akt. II.) vrši u prošlosti, a radnja glavne rečenice (također izrečena participom pret. akt. II.) u budućnosti, ali ne mogu navesti primjera za njih, jer svaka poslovica, koja bi se mogla tako shvatiti, može imati i drukčiji smisao. Tako bi se poslovica: *Što* kolevka *zaljuljala,* to motika zakopala (Što se s čoekom rodi, to ga prati do smrti) (N. posl.) — mogla shvatiti ovako: Što je kolevka zaljuljala, to će motika zakopati —, ali se rečenice mogu shvatiti i kao apstraktne, dakle ovako: Što kolevka zaljulja, to motika zakopa —, i ja bih rekao, da je ovo drugo shvaćanje bolje (s toga sam je i naveo u § 13, C.). Poslovica: *Kako* ga *slavio* (sveca), tako ti pomagao (N. posl.) — mogla bi se shvatiti ovako: Kako si ga slavio, tako će ti pomagati —, ali se može shvatiti i ovako: Kako ga budeš slavio, tako će ti pomagati —, i možda je ovo drugo shvaćanje bolje (s toga sam je i naveo u § 13, A.). U opće mogu poslovice složene od dvije rečenice, od kojih u svakoj dolazi particip pret. akt. II., a navlastito onda, ako je prva rečenica relativna, imati veoma različan smisao, te čovjek ne zna, kako bi ih upravo valjalo shvatiti, i ja se bojim, da im nijesam svagdje pravi smisao pogodio. Za poslovicu: U *kojim se* opancima *sastali,* u onim i rastali — bilježi sam Vuk dva smisla: „1. Kao blagoslov, u šali, kad se ko s kim sastaje (n. pr. ženi se ili uzima slugu), za koga se misli, da ne će dugo zajedno življeti; 2. kad se kazuje, da ko s kim nije dugo življeo". U prvom smislu druga je rečenica željna, a u drugom smislu „u onim i rastali" znači isto, kao „u onim su se i rastali". U prvom smislu navedena je ova poslovica u § 12., a u drugom u § 13, B., ali i u prvom smislu ide u § 13, B., i to među primjere, koji su u njemu na prvom mjestu navedeni, kaki je n. pr. ovaj: Vi, *kako došli* u moj dom ove godine, došli i do druge za godine duge! N. pj. herc. 353.

U primjerima, koji su navedeni u § 13, B. na prvom mjestu, glavna je rečenica bez sumnje željna, a da u relativnoj particip pret. akt. II. dolazi u onakovom značenju, kao kompozicija „(po)hvalio sam", dokazuje gdjekoja varijanta, u kojoj ta kompozicija i dolazi, n. pr. Nije ovo opaklija, već dobraklija, opak bio, *ko* joj ime *nadenuo.* N. posl. 216.: Opak bio, *ko* joj *je* ime *nadenuo.* ib. str. 240. — Da Bog da, *ko* je (sc. sofru) *postavio* ove godine,

Digitized by Google

postavljao je i do godine! Živ. i ob. 79.: *Ko je* ovu sofru *postavio*, pošten mu obraz bio! ib. (prije one rečenice). Otuda se vidi, da se i u ovakovim primjerima svojstvo, koje znači particip pret. akt. II. u relativnoj rečenici, subjektu pridijeva za sadašnjost. Najsličniji su ovakovi primjeri onakovima, kakav je ovaj (već navedeni): Nàdâlo se, prodalo se! (N. posl.) — samo što ovdje prva rečenica nije relativna.

Napose valja ovdje spomenuti još apstraktne relativne rečenice s participom pret. akt. II., n. pr. *Đe* ko *nikao*, tu obikao. N. posl. Isp. Đe ko nikne, tu se i obikne. ib. Više se primjera navodi u § 13, C.[1] Da i u njima particip pret. akt. II. dolazi u istom značenju, kao kompozicija „(po)hvalio sam", dokazuju primjeri, kakav je ovaj: Prerasloj đevojci *pomrli* svatovi (N. posl.) — ispoređeni s primjerima, kakav je ovaj: *Nijesu* vuci *stekli* po poruci, nego što si sami priprave. ib. A kako kompozicija „(po)hvalio sam" može dolaziti u apstraknoj rečenici, razloženo je u mojoj raspravi o gnomičkom aoristu (u Radu knj. 112.) § 13, bilj. 1. Po tom se svojstvo, koje znači particip pret. akt. II. i u apstraktnim relativnim rečenicama subjektu pridijeva za sadašnjost, ali, kako su rečenice apstraktne, ne za konkretnu, nego za apstraktnu sadašnjost (t. j. za vrijeme, koje se ponavlja, pa je ne samo jedan put, nego svagda, kad god dođe, sadašnje).

[1] Ali (u § 13, C. navedeni) primjer: *Ko* popuno *io*, popu nije mio. N. posl. Isp. Sit i ja i moj gost (ko mnogo *ije*, meni mio nije). ib. — držim da ne ide ovamo, jer mi nije poznat nijedan primjer, da bi kompozicija „hvalio sam" (s impf. glagolom u participu) dolazila u apstraktnoj rečenici, nego mislim, da ga valja shvatiti ovako: U svojoj raspravi o kondicionalu (u Radu knj. 127.), i to u Dodatku pod c) nastojao sam pokazati, kako kompozicija „(po)hvalio budem" i u apstraktnoj rečenici može dobiti posve isto značenje, što ga ima prezenat „(po)hvalim". To se značenje njezino do duše ne može potvrditi primjerima, ali ga suponira iterativni kondicional, n. pr. Kad *bi* god *polazila* po travu i po vodu, svagda *bi prikričila* ždrebetu, da pazi na njezin glas. N. prip. 177. (Kondicionali su preteriti kompozicija „bude polazila", „bude prikričila", a „Kad bude god polazila, svagda bude prikričila" = „Kad god polazi, svagda prikriči"). Isp. § 21. rečene moje raspave. A kako kompozicija „(po)hvalio budem", tako držim da može i sam particip pret. akt. II. „(po)hvalio" dobiti isto značenje, što ga ima prezenat „(po)hvalim", i u takom značenju mislim da se particip „io" nalazi u navedenom primjeru, dakle: Ko popuno *io* = Ko *bude* popuno *io* = Ko popuno *ije*. Isp. i § 18. Drukčiji je (u § 13, A. pod kraj navedeni primjer: Ko više io, ne bio mi mio (N. posl.) —, jer ovdje rečenice nijesu apstraktne.

Digitized by Google

16. Što se tiče onih *željnih* (hipotetičkih) rečenica, kojih se radnja (izrečena participom pret. akt. II.) vrši u *prošlosti* (isp. primjere navedene u § 8, b), valja mi najprije upozoriti na to, da sam u svojoj raspravi o kondicionalu (u Radu knj. 127.) u § 8—10. pokazao, da se kompozicija „(po)hvalio budem" kao perfektivni prezenat gotove radnje (prema imperfektivnomu „(po)hvalio sam") upotrebljava tako, da se perfektivnim prezentom „budem" fiksira vrijeme, za koje je radnja onoga glagola, koji je u participu pret. akt. II., gotova (resp. vrijeme, za koje se svojstvo, koje particip znači, subjektu pridijeva); to je vrijeme određeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje glavnom rečenicom; sama pak radnja onoga glagola, koji je u participu pret. akt. II., vrši se dakako prije onoga vremena, koje se fiksira prezentom „budem" (jer valja da bude u to vrijeme već gotova), ali inače (s gledišta govornikova) može se vršiti ili u budućnosti (n. pr. Pa kad dođe lijep danak Petrov, što *budemo* na vatru *složili*, ono ćemo ljepše pograditi. N. pj. III, 420.) ili u apstraktno vrijeme (n. pr. Kad se svi uhvate, onda onaj pusti slamke, pa se ljube, ko se s kim *bude uhvatio*. N. pj. I, 173.) ili u prošlosti (n. pr. Ja sam im'o moju košuticu, pak j' otišla za goru na vodu, otišla je, pak mi ne dolazi . . . Ako *bude* s puta *zalutala*, da Bog dade, da me skoro nađe! N. pj. I, 274.).

Onako, kao kompozicija „(po)hvalio budem" u trećem od navedenih slučajeva (za koji je naveden primjer iz N. pj. I, 274.) upotrebljava se i sam particip pret. akt. II. u primjerima navedenima u § 8, b., samo što nema uza nj osobite riječi (kopule) (niti je igda bila), kojom bi se fiksiralo vrijeme, za koje se subjektu pridijeva svojstvo, koje particip znači, ali je to vrijeme dovoljno označeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje glavnom rečenicom; n. pr. Dobro *došao*, šurače! „Bolje tebe *našao*, zete!" N. prip. 197. Ove su rečenice željne, a postale su po onom, što je u § 7. razloženo, od hipotetičkih tako, da glavna rečenica (n. pr. „bit će mi ugodno") nije izrečena riječima, nego željnim tonom, s kojim se hipotetička rečenica izgovara. Tako bi jedna i druga rečenica u navedenom primjeru imala glasiti upravo ovako: (Ako) dobro došao, (bit će mi ugodno); (Ako) bolje tebe našao, (bit će mi ugodno). Uvjet je onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, samo svojstvo, koje znače participi „došao, našao"; to se svojstvo pridijeva subjektima za vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje glavnom rečenicom, dakle svakako za budućnost, ali

Digitized by Google

radnja glagolâ „doći, naći“ prošla je ne samo za vrijeme, za koje vrijedi ono, što se kazuje glavnom rečenicom (jer valja da bude u to vrijeme gotova), nego već i za ono vrijemo, u koje se govori (t. j. šurak već jest ili nije dobro došao i bolje našao). Značenje participâ „došao, našao“ u rečenim primjerima moglo bi se objasniti, kad bi se kazalo, da znače želju, da bi se pokazalo, da je subjekat (dobro) došao, (bolje) našao. Po tom se ovdje sami participi pret. akt. II. „došao. našao“ upotrebljavaju posve onako, kao kompozicija „bude zalutala“ u gore navedenom primjeru iz N. pj. I, 274. (Ako *bude* s puta *zalutala,* da Bog dade, da me skoro nađe); isp. moju raspravu o kondicionalu (u Radu knj. 127.) § 10. Tako je jezik našao način, da se mogu izricati želje, koje se tiču nečega, što je u vrijeme, kad se govori, već prošlo. Po tome, što se svojstvo, koje znači particip pret. akt. II., subjektu pridijeva za budućnost, može se njim kazivati želja, a po tom, što se sama radnja, koju znači glagol, koji je u participu, vrši u prošlosti, može se uza sve to, što se svojstvo, koje znači particip, subjektu pridijeva za budućnost, ipak participom kazivati želja, koja se tiče nečega, što je prošlo. S primjerima, koji su navedeni u § 8, a. (n. pr. Bog te ubio! Živio!), slažu se primjeri, o kojima se ovdje raspravlja, u tom, što se u jednima i u drugima svojstvo, koje znači particip pret. akt. II., subjektu pridijeva za budućnost, a razlikuju se od njih u tom, što se u onim primjerima i radnja, koju znači glagol, koji je u participu, vrši u budućnosti, a u ovima se radnja glagolska vrši u prošlosti. Isp. § 18. i d.

17. Još se valja osvrnuti na jednu pojavu, koja je u svezi s primjerima, o kojima se govorilo u § 16. Često se na ime pored primjerâ sa samim participom pret. akt. II. u željnom značenju nalaze primjeri s kompozicijom „(po)hvalio sam“ (ponajviše od istoga glagola) ili s aoristom (od istoga glagola). Tako pored primjerâ s „dobro došao, dobro (dobri) došli“ (cf. § 8, b, α) dolaze ovakovi primjeri: Car čestiti, dobro *si došao!* N. pj. II, 156. — Dobro *dođe,* bane Milutine! II, 173. — Dobre *dođe,* dijete Maksime! II, 549. — U pjesmi 30. iz N. pj. I, 18—19. dolazi četiri puta „dobro došao“, a dva puta „dobro *ste došli*“, a u pjesmi 31. dolazi samo „dobri *ste došli,* svatovi“, i to osam puta. — — Pored primjera: U zlo *sjeli,* dva Jakšića mlada! U zlo *sjeli* i vino popili! (N. pj. II, 620.) — i drugih sličnih (cf. § 8, b, β.) ima primjer: Zlo *si seo,* vojvoda Dragija! Zlo *si seo* i vino popio na jezeru među gospodari! Odbeže ti Ljutica Bogdane. N. pj. II. 453. cf. i

Digitized by Google

II, 166. — Pored primjera: Simeune, dugo jadan bio! U z'o čas ga roda *potražio!* A u gori *doš'o* u Budima i *noćio* s gospođom kraljicom i kraljici *obljubio* lice! (N. pj. II, 68.) (cf. § 8, b.) — ima primjer: Ne pitaj me, oče igumane! U z'o čas *sam* roda *potražio,* a u gori *doš'o* do Budima. II, 69. Isp. još: Zlo *si leg'o,* vojevoda Janko! Zlo *si leg'o,* a gore ustao! Kakvo čudo na šatoru tvome! N. pj. II, 508. — Jao Đurđu, dragi gospodaru! U z'o čas *si* Ivu *opravio,* opravio, da t' zameni glavu! Ivo nam je tamo poginuo. III, 401.

Da bi se ovo lakše razumjelo, valja ogledati analognu pojavu kod željnih rečenica sa samim adjektivom. Tako pored primjera: *Zdrav,* brate domaćine! N. pj. herc. 354. — dolazi primjer: *Zdrav si* mi, bane stari svate! Živ. i ob. 126. — u istom željnom značenju. Više se primjera navodi u § 4. Pita se, kako je „zdrav si!" dobilo isto željno značenje, što ga ima samo „zdrav!" Onako, kao „zdrav!" (isp. § 3.), nije ga moglo dobiti, jer se rečenicom „zdrav si" kazuje nešto, što već jest, a takova rečenica ne može postati željna (isp. moju raspravu o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li" u Radu knj. 134. § 21. str. 38.)[1] Ja mislim, da se to dogodilo tako, da je u već gotovu željnu rečenicu sa samim adjektivom „zdrav!" došlo „si" za to, da bi se pokazalo, da se želi, da bi onaj, komu se govori, zdrav bio ne u budućnosti, nego u sadašnjosti (t. j. onda, kad mu se govori), a došlo je otuda, što se i u afirmaciji, koja vrijedi za sadašnjost, upotrebljava „zdrav *si*". Kao što ovdje kopula „si" pokazuje, da afirmacija vrijedi za sadašnjost, tako pokazuje i u želji „zdrav si!", da želja vrijedi za sadašnjost. Po tom ima između želje „zdrav!" i želje „zdrav si!" neka razlika: prva vrijedi za budućnost, a druga za sadašnjost.

Tako mislim da je i u već gotovu željnu rečenicu „dobro došao!" došlo „si", da bi se izrijekom pokazalo, da se želi ono, što znači afirmacija „dobro *si* došao". „Dobro došao!" moglo bi na ime samo po sebi značiti ne samo želju, da je subjekat već sada dobro došao, nego i želju, da bi u budućnosti dobro došao (isp. primjere navedene u § 8. pod a.; ali ja ne poznajem nijednoga primjera, u kojem bi se „dobro došao" de facto upotrebljavalo za budućnost), pa s toga se dodaje kopula „si", da ne bi bilo sumnje, da se želi, da je subjekat već sada (t. j. onda, kad se govori) dobro došao t. j. da vršenje radnje glagola „doći" pada u prošlost. Po tom iz-

[1] Drukčije je postalo „da si zdrav!", o čemu će se govoriti u raspravi o rečenicama s konjunkcijom „da".

Digitized by Google

među fraze „dobro došao!“ i fraze „dobro si došao!“ nema nikakve materijalne razlike, te se druga fraza mjesto prve kadšto upotrebljava samo stiha radi. Tako se u spomenutoj 30. pjesmi iz Nar. pj. I, 18—19. uz vokativ u singularu četiri puta kaže „dobro došao!“ (n. pr. Prvijenče gospodine, dobro došao!), a uz vokativ u pluralu kaže se dva puta „dobro *ste* došli!“ (n. pr. Đever-baše, braćo naša, dobro ste došli!), jer je „došli“ za jedan slog kraće od „došao“. Što se pak tiče aorista „dođe“, koji također dolazi u našoj frazi u istom značenju, kao sam particip ili njegova kompozicija s kopulom („dobro dođe!“ isp. sprijed navedene primjere iz N. pj. II, 173. i II, 549.), ja bih rekao, da je jezik videći, da se toliko puta zamjenjuju perfekat (kompozicija „pohvalio sam“) i aorist, mislio, da se i u frazi „dobro si došao!“ mjesto perfekta „došao si“ može upotrebiti aorist „dođe“. Još ću dodati, da „dobro (dobar)“ u frazi, o kojoj se govori, znači upravo „zdravo, sretno (zdrav, sretan)“; s toga i može pored adverba „dobro“ u njoj dolaziti adjektiv „dobar“ (isp. i: Dobro svati došli do djevojke, i zdravo se povratili s njome. Nar. pj. III, 532.). Isp. Akad. rj. II, str. 494.[b] (gdje se kaže, da se u Dubrovniku govori „dobar došao!“) i str. 498[ab].

Kao u frazu „dobro došao!“, tako mislim da je kopula došla i u frazu „(na, u) zlo sio (i vino popio)!“ [kojom se upravo želi, da bi se pokazalo, da je onaj, komu se govori, (na, u) zlo sio (i vino popio)], te ona glasi i „zlo *si* sio (i vino popio)!“ Ali ovdje je kopula želji zadala smrtni udarac, jer u navedenom primjeru iz N. pj. II, 453. (Zlo *si seo,* vojvoda Dragija! Zlo si seo i vino popio na jezeru među gospodari! Odbeže ti Ljutica Bogdane) — jedva se još može naći želja; naša rečenica ima ovdje već takav smisao, kao da se njom hoće samo da konstatira, da je vojvoda Dragija zlo sio i vino popio. Ali se još na njoj jasno vidi, da je načinjena upravo za želju, a ne za afirmaciju. Kad bi bila načinjena za afirmaciju, trebalo bi da glasi „zlo si sio, v. D., i vino pijеš“, jer je situacija takova, da vojvoda Dragija onda, kad mu je dopao glas, koji mu to govori, još sjedi i vino pije. I kod primjera: U zlo sjeli, dva Jakšića mlada! U zlo sjeli i vino popili! N. pj. II, 620. — situacija je takova, da onda, kad je Jakšićima došla sitna knjiga, koja im to govori, još sjede i vino piju. Ali ovdje je „u zlo sjeli i vino popili!“ želja, koje prvi dio („u zlo sjeli!“) doista vrijedi za prošlost, a drugi dio („vino popili!“) držim da ne vrijedi za prošlost, nego za budućnost. Ovdje je dakle oblik „popili“ sasvim na mjestu. Otuda se jasno vidi, da je i u predaš-

Digitized by Google

njem primjeru čitava naša rečenica načinjena upravo za želju, pa ostala nepromijenjena i onda, kad je dodatkom kopule od želje postala afirmacija, premda joj sada drugi dio više ne odgovara situaciji. To pokazuje i navedeni primjer iz N. pj. II, 508. (Zlo si leg'o, vojevoda Janko! Zlo si leg'o, a gore ustao!), jer onda, kad junaci tako viču, vojevoda Janko spava; „ustao" je dakle na mjestu samo dotle, dok je to želja. Ali možda je ovdje samo „zlo si leg'o" postalo afirmacija, a „gore ustao" ostalo želja (za budućnost). Tako bi moglo biti s tim lakše, što su ovdje rečenice rastavljene veznikom „a".

U ostalom valja priznati, da već samo to, što se želi, da bi se pokazalo, da se vršila radnja, za koju se zna, da se doista vršila, navraća želju na to, da postane afirmacija, te bi čovjek rekao, da je često kopula k participu pristupila istom onda, kad se već fraza sa samim participom osjetila više kao afirmacija nego kao želja, te bi možda gdjekoji od primjera navedenih u § 8., b. bolje bilo shvatiti kao afirmaciju nego kao želju. Neka se n. pr. isporede navedeni primjeri iz N. pj. II, 68. i 69. (U z'o čas ga (scil. ti) roda potražio! A u gori doš'o u Budima i noćio s gospođom kraljicom i kraljici obljubio lice! — U z'o čas *sam* roda potražio, a u gori doš'o do Budima).

18. Za hipotetičke (i željne) pa relativne rečenice, kojih se radnja (izrečena participom pret. akt. II.) vrši u budućnosti (isp. primjere navedene u §§ 5., 6., 8, a., 13, A.), čovjek bi po onom, što je razloženo u § 16., rekao, da je i u njima uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, sámo svojstvo, koje pokazuje participp pret. akt. II., i da se to svojstvo subjektu pridijeva za vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici, a radnja onoga glagola, koji je u participu, da se vrši do duše prije toga vremena (jer valja da bude u to vrijeme gotova), ali (s gledišta govornikova) ipak još u budućnosti (isp. već u § 16. navedeni primjer: Pa kad dođe lijep danak Petrov, što *budemo* na vatru *složili,* ono ćemo ljepše pograditi. N. pj. III, 420.) Ako se gleda na primjere, to oni, u kojima je glagol u participu perfektivan, potvrđuju takovo mišljenje, n. pr. Ak' *uzela* mila brata svoga, Božja od vas ne ostalo traga. N. pj. II, 128. (cf. § 6, c.). Ovdje se doista može kazati, da u vrijeme, za koje se izriče (ili za koje vrijedi) želja: Božja od vas ne ostalo traga! — radnju, koju znači glagol „uzeti", subjekat valja da bude svršio tako, da bude tada gotova; pa po tom se doista može misliti ne samo to, da je upravo svojstvo,

Digitized by Google

koje pokazuje particip pret. akt. II., uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, nego i to, da se to svojstvo subjektu pridijeva upravo za ono vrijeme, za koje vrijedi i ono, što se izriče u glavnoj rečenici. Ali primjeri, u kojima je glagol u participu imperfektivan, ne opravdavaju takoga mišljenja; n. pr. Kud god hodila, sretna bila, kad plakala, biser ti išao iz očiju mesto suza, i kad govorila, ruža ti zlatna iz usta izlazila. N. prip. 140. To je po § 11. jednako ovomu: Ako (makar) kad *plakala*, biser ti išao iz očiju mesto suza, i ako (makar) kad *govorila*, ruža ti zlatna iz usta izlazila! Ovdje se pak nipošto ne može kazati, da bi u vrijeme, za koje vrijede želje: biser ti išao iz očiju, ruža ti zlatna iz usta izlazila, — radnje, koje znače glagoli „plakati" i „govoriti", subjekat imao biti svršio tako, da bi bile tada gotove, nego po smislu rečenice te radnje u ono vrijeme i ne smiju biti gotove, jer rečene se želje izriču za vrijeme, kad te radnje imaju još trajati; a otuda izlazi i to, da svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., ne može biti uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, i to, da se to svojstvo subjektu ne može pridijevati za vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici. A po tom se vidi, da je i u primjerima, u kojima je glagol u participu perfektivan, svojstvo, koje pokazuje particip, samo prividno uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, i da se to svojstvo subjektu samo prividno pridijeva za vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici. Tako se iz nova pita ne samo to, za koje se vrijeme u tima rečenicama pridijeva subjektu svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., nego i to, što je uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici.

Da bi se na ova pitanja odgovorilo, valja ogledati još (kajkavske i čakavske) hipotetičke rečenice s kompozicijom „(po)hvalil budem", u kojima nalazimo iste pojave, koje su netom razložene. Uzmimo najprije primjer s perfektivnim glagolom u participu: Ti baba, ako *ne budeš* moje brate nazaj *oživila*, onda moj cucek bude tebe zaklal. Nar. pripov. Valj. 36. (Više primjera vidi u Ziminim Sint. razlikama str. 261—262.). Kompozicija „budeš oživila" znači za pravo, da se svojstvo, koje pokazuje particip „oživila", subjektu pridijeva za ono vrijeme, koje se fiksira prezentom „budem"; a to je vrijeme određeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici. (Isp. moju raspravu o kond. u Radu knj. 127. § 8.) Dakle u našem bi se primjeru svojstvo, koje pokazuje par-

Digitized by Google

ticip „oživila“, imalo subjektu pridijevati za vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici. A smisao rečenice takomu shvaćanju ni malo ne smeta, jer se doista može kazati, da u vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici (moj cucek bude tebe zaklal), radnju, koju znači glagol „oživiti“, subjekat valja da bude svršio tako, da bude tada gotova. Pa po tom se može kazati i to, da je svojstvo, koje pokazuje particip „oživila“, uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici. Drukčije je onda, ako je glagol u participu imperfektivan; n. pr. Kad se bude moj mili s drugom rožum zaručal, onda te se va crikvi vsi dupliri ugašat. Jač. 17. (Isp. Zimine Sint. razlike str. 261—262.) To je po § 11. jednako ovomu: Ako se (makar) kad *bude* moj mili s drugom rožum *zaručal*, onda te se va crikvi vsi dupliri ugašat. I kompozicija „bude zaručal“ znači za pravo, da se svojstvo, koje pokazuje particip „zaručal“, subjektu pridijeva za ono vrijeme, koje se fiksira prezentom „budem“ i koje je (kao što je prije rečeno) određeno tim, što se s njim počinje vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici. Po tom bi se i u ovom primjeru svojstvo, koje pokazuje particip „zaručal“, imalo subjektu pridijevati za vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici. Ali tomu smeta smisao rečenice, po kojem u vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici („onda te se va crikvi vsi dupliri ugašat“), radnju, koju znači glagol „zaručati“, subjekat ne samo nema biti svršio tako, da bi bila tada gotova, nego ta radnja u ono vrijeme i ne smije biti gotova, jer ono, što se izriče u glavnoj rečenici, izriče se za vrijeme, kad ta radnja ima još trajati. A otuda izlazi ne samo to, da se svojstvo, koje pokazuje particip „zaručal“, ne može subjektu pridijevati za vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici, nego i to, da svojstvo, koje pokazuje particip „zaručal“, ne može biti uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici. Po tom se i ovdje vidi, da se i u onim primjerima s kompozicijom „(po)hvalil budem“, u kojima je glagol u participu perfektivan, svojstvo, koje pokazuje particip, subjektu samo prividno pridijeva za vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici, i da je to svojstvo samo prividno uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici.[1]

[1] U štokavskom dijalektu ima doista primjerâ, da se svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II. u kompoziciji „(po)hvalio budem“, subjektu pridijeva za vrijeme, za koje vrijedi ono, što se izriče u glavnoj rečenici, i koje je fiksirano prezentom „budem“, n. pr. Pa kad dođe

Digitized by Google

Tako se kajkavske i čakavske hipotetičke rečenice s kompozicijom „(po)hvalil budem“ sasvim slažu s onim štokavskim hipotetičkim rečenicama, u kojima dolazi sam particip pret. akt. II. Razlika je samo u tom, što se u hipotetičkim rečenicama s kompozicijom „(po)hvalil budem“ vrijeme, za koje se svojstvo, koje pokazuje particip. pret. akt. II., subjektu pridijeva, fiksira prezentom „budem“, a u onima sa samim participom pret. akt. II. to se vrijeme ne fiksira nikakvom osobitom riječju. Samo se i kod hipotetičkih rečenica s kompozicijom „(po)hvalil budem“ (kao i kod onih sa samim participom pret. akt. II.) pita, koje je to vrijeme, kad nije vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici. A osim toga pita se i ovdje (kao i ondje), što je uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, kad nije svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II. A prije svega se pita, otkuda dolazi to, da se ni u jednim ni u drugim rečenicama svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., subjektu ne pridijeva za vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici, premda bi se po onom, što je sprijed rečeno, imalo pridijevati upravo za to vrijeme, — i to, da onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, nije uvjet svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., premda bi imalo biti uvjet upravo to svojstvo. A na ovo je pitanje lakše odgovoriti za rečenice s kompozicijom „(po)hvalil budem“ nego li za one sa samim participom pret. akt. II. I upravo za to sam se i osvrnuo na njih.

Ja mislim, da u rečenicama s kompozicijom „(po)hvalil budem“ rečene pojave dolaze otuda, što se u njima kompozicija „(po)hvalil budem“ ne nalazi u isprvičnom, nego u futurskom značenju, koje

lijep danak Petrov, što *budemo* na vatru *složili,* ono ćemo ljepše pograditi. N. pj. III, 420. (isp. §§ 16. i 18. na početku pa moju raspravu o kondicionalu u Radu knj. 127. § 8.) Ali u štokavskom se narječju takovi primjeri lako poznaju, bar onda, kad je glagol u participu perfektivan, jer kad kompozicija „(po)hvalio budem“ ne bi imala takoga smisla, ne bi bila ni upotrebljena, nego bi mjesto nje dolazio prezenat perfektivnoga glagola. Kod imperfektivnoga je glagola u participu i u štokavskom narječju distinkcija teška, jer se kompozicija „hvalio budem“ upotrebljava (u podložnim rečenicama) i u futurskom značenju (isp. primjere, što ih navodi g. Maretić u svojoj Gramatici § 599, a., i ja u svojoj raspravi o kondicionalu u § 14. na kraju). Ali u kajkavskom i u čakavskom dijalektu, u kojima se kompozicija „(po)hvalio budem“ upotrebljava u futurskom značenju, bio glagol imperfektivan ili perfektivan, upravo se ne može konstatirati, ima li onakovih primjera, kaki je navedeni štokavski iz N. pj. III, 420.

Digitized by Google

ima i u glavnim rečenicama (isp. moju raspravu o kondicionalu u Radu knj. 127.[1] § 14.) U navedenom primjeru iz Jač. 17. „bude se zaručal" nije ništa drugo nego futur glagola „zaručati". U podložnoj se dakle rečenici suponira radnja glagola „zaručati" u budućnosti i ništa drugo. Pa budući da je radnja toga glagola imperfektivna, to je uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, ispunjen t. j. vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici, nastaje, dok radnja, koju znači glagol „zaručati", još traje. Ni u navedenom primjeru iz Nar. prip. Valj. 36. „budeš oživila" nije ništa drugo nego futur glagola „oživiti". U podložnoj se dakle rečenici suponira radnja glagola „oživiti" u budućnosti i ništa drugo. Ali budući da je radnja toga glagola perfektivna, to je uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, ispunjen t. j. vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici, nastaje, kad se radnja, koju znači glagol „oživiti", već izvršila (ili kad je već gotova). Ona razlika, koju smo našli između primjera s perfektivnim i onih s imperfektivnim glagolom, dolazi dakle samo od razlike u karakteru perfektivne i imperfektivne radnje.

Na pitanje, za koje se vrijeme u hipotetičkim rečenicama s kompozicijom „(po)hvalil budem" subjektu pridijeva svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., valja dakle odgovoriti, da se u opće o tom vremenu i ne radi, jer je particip u toj kompoziciji izgubio svoje isprvično značenje, po kojem znači svojstvo onoga, koji je glagolsku radnju svršio tako, da je gotova, te čitava kompozicija

[1] Isp. i Dodatak toj raspravi, gdje sam nastojao pokazati, da kompozicija „(po)hvalil budem" dobiva značenje futura onako, kako kompozicija „(po)hvalil sam" dobiva značenje imperfekta ili aorista, t. j. radnja glagolska misli se da se vrši u neko vrijeme, koje je za ono vrijeme, koje se fiksira prezentom „budem", do duše već u prošlosti, ali za govornika ipak još u budućnosti; a na vrijeme, koje se fiksira prezentom „budem", nema se nikakav obzir, „budem" je postalo samo znak, da je particip u kompoziciji s njim dobio takovo značenje, te može značiti radnju, koja se vrši u budućnosti. U rečenom Dodatku pod b) nastojao sam pokazati, da je kompozicija „(po)hvalil budem" sličnim načinom dobila značenje budućnosti i u podložnim rečenicama. Ali sada mi se čini priličnije uzeti, da je toj kompoziciji značenje budućnosti u podložne rečenice prešlo iz samostalnih, jer mi je teško misliti, da bi se u podložnim rečenicama moglo nemati nikakva obzira na vrijeme, koje se fiksira prezentom „budem", a teško mi je misliti s toga, što se to vrijeme u podložnim rečenicama upravo ističe, jer se s njim počinje vrijeme, za koje se izriče ono, što se izriče u glavnoj rečenici. Isp. i § 20.

Digitized by Google

ne znači ništa drugo nego buduću radnju. A na pitanje, što je uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, kad (kao što je pokazano) nije svojstvo, koje pokazuje particip, valja odgovoriti, da je tomu uvjet buduće vršenje ili izvršenje one radnje, koju znači glagol u participu, jer kompozicija „(po)hvalil budem", kojom se kazuje uvjet, znači samo buduće vršenje ili izvršenje one radnje, koju znači glagol u participu.

Upravo onako, kao hipotetičke rečenice s kompozicijom „(po)hvalil budem", mislim da valja shvatiti i hipotetičke rečenice sa samim participom pret. akt. II. Ni u njima particip ne znači upravo svojstvo onoga, koji je glagolsku radnju svršio tako, da je gotova, nego samo buduću radnju. I za njih je dakle zališno pitanje, za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje znači particip. Ni u njima nije onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, uvjet svojstvo, koje pokazuje particip, nego buduće vršenje ili izvršenje one radnje, koju znači glagol u participu. Po tom se u navedenom primjeru iz N. pj. II, 128. ne suponira ništa drugo nego buduće izvršenje radnje glagola „uzeti". Da bude ispunjen uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, t. j. da nastane vrijeme, za koje se u glavnoj rečenici izriče želja „Božja od vas ne ostalo traga!" — treba dakle samo to, da se radnja glagola „uzeti" izvršila (ili da je gotova). A u navedenom primjeru iz N. prip. 140. ne suponira se ništa drugo nego buduće vršenje radnje glagolâ „plakati" i „govoriti". Da bude ispunjen uvjet onomu, što se izriče u glavnoj rečenici, t. j. da nastane vrijeme, za koje se u glavnoj rečenici izriču želje „biser ti išao iz očiju, ruža ti zlatna iz usta izlazila!" — treba dakle samo to, da se radnja glagolâ „plakati" i „govoriti" vrši (ili da traje). Tako ona razlika, koju smo našli između primjera s perfektivnim i onih s imperfektivnim glagolom u participu, dolazi i ovdje samo od razlike u karakteru perfektivne i imperfektivne radnje.

19. Ali sada same po sebi nastaju neke objekcije, na koje mi se svakako valja osvrnuti. Jedna je takova objekcija ova: Tko kaže, da particip pret. akt. II. u primjerima, o kojima se ovdje radi, znači samo buduću radnju, valja da pokaže, da se taj particip doista upotrebljava kao futur, kao što se kompozicija „(po)hvalil budem" u kajkavskom i u čakavskom narječju doista upotrebljava kao futur (isp. Zimine Sint. razlike str. 325. i moju raspravu o kondicionalu u Radu knj. 127. § 14.). Pita se dakle, ima li primjera, u kojima se particip pret. akt. II. upotrebljava kao futur.

Digitized by Google

Ja mislim, da ih ima, te držim za takove evo ove primjere: Majka rodila, majka *liječila*. N. posl. (= će liječiti). — Metla došla, metla *pošla*. ib. („kakva si — prosta — došla, takva ćeš i otići" — iz bilješke Vukove). — Pusto raslo, mahnito *staralo*. ib. — U snu došlo, u snu i *otišlo*. ib. — Kako radila, tako *se hranila*. ib. — Kako ga slavio (sveca), tako ti *pomagao*. ib. — Ko više io, *ne bio* mi mio. ib. — Što umio, *ne zaboravio*. ib. — Ovamo mislim da ide i ovaj primjer: Oštar tup, ka' i bio, đecu *klao*, ka' i do sad (Reče se u šali, kad se navlači nož). N. posl. (Isp. § 13, A. na kraju i § 15.) Ovi primjeri, u kojima se particip pret. akt. II. jedva može shvatiti u drugom nego futurskom značenju, jasno pokazuju, da taj particip doista može značiti buduću radnju. A dobio je to značenje onako, kako je u mojoj raspravi o kondicionalu (u Radu knj. 127.) u Dodatku pokazano, da je kompozicija „(po)hvalio budem" dobila značenje futura, t. j. misli se samo na vrijeme, u koje se radnja onoga glagola, koji je u participu, vrši, i koje je u budućnosti, a na ono vrijeme, za koje se svojstvo, koje particip pokazuje, subjektu pridijeva, nema se nikakav obzir. Isp. bilješku uz § 18. na str. 103 (45).

20. Druga se objekcija tiče željnoga značenja participa pret. akt. II. (isp. §§ 7. i 8.). Ako particip pret. akt. II. u hipotetičkim rečenicama znači buduću radnju, ne može se razumjeti, kako takove rečenice mogu postati željne, jer po onom, što je kazano u mojoj raspravi o rečenicama s „ako, neka, li" u Radu knj. 134. § 13., svaki oblik glagolski, kojim se kazuje buduća radnja (futur), može značiti samo sadašnju gotovost subjektovu za vršenje glagolske radnje, a kako bi se oblikom glagolskim, koji znači upravo samo gotovost za vršenje neke radnje, mogla kazivati želja, da se vrši sama ta radnja, ne može se dokučiti. A k tomu dolazi još i to, da značenje s a d a š n j e gotovosti takomu obliku upravo ne da, da bi se njim kazivala želja, jer i kad bi se dopustilo, da se može njim kazivati, ako ne želja, da subjekat upravo vrši neku radnju, a ono želja, da subjekat bude gotov vršiti neku radnju, ali tko suponira, da je subjekat s a d a gotov vršiti neku radnju, ne može željeti, da subjekat bude gotov vršiti neku radnju, jer što bi željom htio da postigne, to suponira da već jest (isp. moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li" § 21.). Ali valja na um uzeti, da ono, što je rečeno o značenju oblika glagolskih, kojima se kazuje buduća radnja, vrijedi samo za one rečenice, kojima se što t v r d i. Tvrditi se može samo nešto, za što govornik može znati, da jest,

Digitized by Google

a to može znati samo za radnju, kojoj vršenje pada u prošlost ili u sadašnjost. Za buduću radnju ne može nigda znati, hoće li se doista vršiti ili ne, pa joj ni vršenja ne može tvrditi. S toga se svaka tvrdnja, kojom se hoće da tvrdi vršenje kakve buduće radnje, odmah okreće u tvrdnju onoga, što jedino govornik o tom može znati, t. j. u tvrdnju gotovosti subjektove za vršenje radnje. Tko n. pr. kaže имь же бо сѫдомь сѫдите, сѫдѧтъ вамъ. Zogr. Matth. VII, 2. (ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε) — on (oblikom сѫдѧтъ) bez ikakve sumnje hoće da tvrdi v r š e n j e radnje сѫдити u budućnosti, jer se prenosi u budućnost pa upotrebljava oblik glagolski, kojim se kazuje neka radnja upravo u ono vrijeme, kad se vrši, t. j. imperfektivni prezenat; ali de facto govornik tim oblikom ipak ne tvrdi ništa drugo nego to, da je subjekat (onda, kad govornik govori) gotov vršiti radnju glagola сѫдити; pored sve tvrdnje njegove može se ova radnja i ne vršiti (ne obazirući se na to, da je govornik sam Isus). Upotrebljavanje imperfektivnoga prezenta u futurskom značenju učinilo je, te se i perfektivni prezenat stao upotrebljavati u futurskom značenju (u hrvatskom jeziku samo dijalektički), ali ni njim se ne može tvrditi sámo vršenje (ili upravo izvršenje) glagolske radnje u budućnosti, nego samo gotovost subjektova za izvršenje glagolske radnje, n. pr. Ako ja ozdravim, tebe ne *ostavim*. Jač. 460. — Tam kopaj i *najdeš* jednu vuzdu. N. prip. Valj. 4. (isp. Zimine Sint. razl. str. 247—249.) Ni u jednom ni u drugom primjeru otuda, što se izvršenje radnje glagola „ostaviti“ i glagola „naći“ tvrdi, ne izlazi, da će se radnja jednoga ili drugoga glagola doista izvršiti (kako bi iz tvrdnje n. pr. „našao si“ izlazilo, da se radnja glagola „naći“ doista izvršila). U futurskom se značenju (u hrvatskom jeziku samo dijalektički) upotrebljava i kompozicija „(po)hvalio budem“, ali i za nju vrijedi sve ono, što je netom kazano za imperfektivni i perfektivni prezenat u futurskom značenju; n. pr. Njega pitaj, morda ti on *bude znal* povedat. N. prip. Mikul. 52. — Još nije veruvala, da *bu* z menom račun *dala*. N. pj. Kukulj. 187. (isp. Zimine Sint. razl. str. 325.) Osobito pak vrijedi to za obični hrvatski futur, t. j. za kompoziciju „(po)hvalit ću“, jer ona već po svom postanju ne znači ništa drugo nego gotovost subjektovu za vršenje glagolske radnje, n. pr. Drumovi *će poželjet'* Turaka, a Turaka nigde biti ne će. N. pj. IV, 136. Isto vrijedi napokon za particip pret. akt. II., kad se njim hoće da tvrdi vršenje buduće radnje, n. pr. Metla došla, metla *pošla*. N. posl. (isp. § 19.) Ni

Digitized by Google

njim se de facto ne tvrdi ništa drugo nego subjektova gotovost za radnju, koju znači glagol, koji je u participu.

Iz toga se vidi, da se doista nikakvim oblikom glagolskim sámo vršenje buduće radnje ne može tvrditi. Ali ako se to ne može tvrditi, a ono se može suponirati. Jer kod supozicije otpada onaj momenat, koji čini, da se sámo vršenje buduće radnje ne može tvrditi. To se, rečeno je, ne može činiti s toga, što se ne može znati, hoće li se radnja, koje se vršenje hoće da tvrdi, doista vršiti, te bi se moglo dogoditi, da se radnja, koje bi se vršenje tvrdilo, napokon ipak ne bi vršila. A kod supozicije i ne treba da se zna, hoće li se radnja, koje se vršenje suponira, doista vršiti, jer supozicija zadržava svoju vrijednost, vršila se radnja, koje se vršenje suponira, ili ne, dok tvrdnja, ako se radnja, koje se vršenje tvrdi, ne vrši, prestaje biti istinita. Tako se n. pr. izvršenje radnje glagola „naći" ne može tvrditi dotle, dok se nije doista izvršila, a dotle se može tvrditi samo gotovost subjektova za njezino izvršenje (isp. navedeni primjer: Tam kopaj i *najdeš* jednu vuzdu. N. prip. Valj. 4.), ali izvršenje radnje glagola „naći" može se suponirati ne samo prije, nego li se radnja doista izvršila, nego i u slučaju, ako se ne će ni izvršiti (n. pr. Ako *nađeš* uzdu, bit ćeš sretan).

Ali suponirati se može ne samo vršenje buduće radnje, nego i gotovost subjektova za vršenje buduće radnje t. j. ono isto, što se može i tvrditi. O tom se opširnije govori u mojoj raspravi: Rečenice s konj. „ako, neka, li" u Radu knj. 134. na str. 17. i d., gdje je pokazano, da se u rečenicama s „ako" i perfektivnim prezentom suponira sámo izvršenje glagolske radnje (n. pr. Ako *zgubiš* mlada zatočnika, čestita ću tebe učiniti. N. pj. II, 144/5.), a u rečenicama s „ako" i futurom sámo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje (n. pr. Već ako *će* cesar *zapostiti,* zapostiti petak i srijedu i četiri posta u godini, išćerat ću ispod Beča Turke. N. pj. III, 48.). Ovdje imamo između jednoga i drugoga slučaja i formalnu razliku, jer se u štokavskom narječju za one slučajeve, u kojima se izriče (tvrdi ili suponira) sámo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje (a ne sámo vršenje njezino), razvio osobit oblik za futur, t j. kompozicija „(po)hvalit ću". Ali gdje se i gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje izriče perfektivnim prezentom t. j. gdje perfektivni prezenat služi kao futur i u ustvrdnim rečenicama, tu rečene formalne razlike nema. Tako bi se n. pr. u kajkavskom dijalektu u oba navedena primjera mogao upotrebiti perfektivni prezenat (Ako *zgubiš* mla-

Digitized by Google

doga zatočnika . . . Ako cesar *zaposti* petek i sredu . . .) s istom materijalnom razlikom, koja je konstatirana između jednoga i drugoga primjera u štokavskom dijalektu, ali bez ikakve formalne razlike. Ali kako se u kajkavskom dijalektu kao futur u ustvrdnim rečenicama radije upotrebljava kompozicija „(po)hvalil budem“ (nego sam perfektivni prezenat), upotrebila bi se ta kompozicija jamačno i u drugom od navedenih primjera (Ako *bude* cesar *zapostil* petek i sredu . . .), jer se u njemu suponira isto, što bi se u ustvrdnoj rečenici tvrdilo t. j. sämo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje, pa bi onda između jednoga i drugoga primjera i u kajkavskom dijalektu bila formalna razlika. Ali kad bi u prvom primjeru bio imperfektivni glagol, nestalo bi opet formalne razlike između jednoga i drugoga primjera, jer ako je glagol imperfektivan, izriče se u kajkavskom narječju suponiranje samoga vršenja buduće radnje kompozicijom „hvalil budem“ (a često se već i mjesto perfektivnoga prezenta u supoziciji upotrebljava takova kompozicija), n. pr. Ako *buš štel* kam odleteti, samo se stepi, pak buš taki vtič. N. prip. Valj. 199.

Iz ovoga razlaganja, koje bi se osvrtom na ostale jezike slavenske moglo znatno potpuniti, vidi se:

1) da se tvrditi ne može sámo vršenje buduće radnje (nego sämo gotovost subjektova za njezino vršenje);

2) da se suponirati može i sámo vršenje buduće radnje i gotovost subjektova za njezino vršenje;

3) gotovost subjektova za vršenje buduće radnje izriče se svagda (i u tvrdnji i u supoziciji) istim oblikom glagolskim (futurom);

4) sámo vršenje buduće radnje izriče se u opće također istim oblikom glagolskim, kao i gotovost subjektova za njezino vršenje (futurom); samo ako taj oblik upravo sam sobom znači gotovost (kao hrvatski futur, n. pr. (po)hvalit ću), ne može se njim izreći sámo vršenje buduće radnje;

5) očito se opaža težnja, da bude između slučaja, kad se izriče (tvrdi ili suponira) gotovost subjektova za vršenje buduće radnje, i onoga, kad se izriče (suponira) sámo vršenje buduće radnje, i formalna razlika; a ova se razlika u opće postiže tako, da se za prvi slučaj upotrebljavaju mlađi, a za drugi stariji oblici futurski; tako se n. pr. u štokavskom dijalektu za prvi slučaj upotrebljava kompozicija „(po)hvalit ću“, a za drugi slučaj, ako je glagol perfektivan, njegov prezenat (n pr. pohvalim), ako li je glagol imperfektivan, oblik složen od njegova participa pret. akt. II. i pre-

Digitized by Google

zenta „budem“ (n. pr. hvalio budem); u kajkavskom narječju upotrebljava se u prvom slučaju (pored perfektivnoga prezenta) oblik složen od participa pret. akt. II. i prezenta „budem“ (n. pr. (po)hvalil budem), a u drugom slučaju podudara se kajkavsko narječje sa štokavskim.

Po svemu tomu dakle particip preter. akt. II. uza sve to, što se u ustvrdnim rečenicama njim kazuje sämo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje, može u hipotetičkim rečenicama značiti sámo vršenje buduće glagolske radnje, te po tom biti sposoban, da se u slučaju, o kojem radi § 7., njim kazuju želje, kao što se mogu kazivati želje i drugim oblicima glagolskima, koji u hipotetičkim rečenicama mogu značiti sámo vršenje buduće glagolske radnje (uza sve to, što se u ustvrdnim rečenicama njima kazuje sämo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje), n. pr. perfektivnim prezentom: Da ako i meni kad *svane!* N. posl. (isp. moju raspravu: Rečenice s konj. „ako, neka, li“ — u Radu knj. 134. § 21.) — kompozicijom „(po)hvalio budem“: Drugoga si je izebral, da mu *bude lovil* ribe. N. prip. Valj. 14. (isp. Zimine Sint. razlike str. 255.). Tako isto n. pr. Bog ti dobro *dao* — uza sve to, što bi kao ustvrdna rečenica značilo: Bog *će* ti dobro *dati* (isp. Metla došla, metla *pošla.* N. posl.), može kao hipotetička rečenica značiti: Ako ti Bog dobro *dade* — i s tim značenjem postati željna rečenica: Bog ti dobro *dao!* (isp. Da ako i meni kad *svane!* N. posl.)

21. Ja dakle ne nalazim nigdje ništa, što bi smetalo momu mišljenju, da particip preterita akt. II. u hipotetičkim (i u relativnim) rečenicama nije ništa drugo nego oblik futura. Samo se po onom, što je netom razloženo, još pita, kazuje li se participom preterita akt. II. u tima rečenicama sämo subjektova gotovost za vršenje glagolske radnje ili sámo vršenje glagolske radnje (ne obazirući se više na one hipotetičke rečenice, koje su postale željne [kao n. pr. Bog ti dobro dao!]. za koje je već kazano, da se u njima participom preterita akt. II kazuje svagda sámo vršenje glagolske radnje).

U većem dijelu primjera mislim da particip pret. akt. II. znači sámo vršenje glagolske radnje (t. j. particip perfektivnoga glagola ima isto značenje, kao prezenat istoga glagola, a particip imperfektivnoga glagola isto, kao kompozicija „hvalio budem“), n. pr. Ak' *uzela* (= uzmeš) mila brata svoga, Božja od vas ne ostalo traga! N. pj. II, 128. — Ako li mi pravo *ne sudio* (= ako ne

Digitized by Google

budeš sudio), da Bog dade, dana ne živio! N. pj. herc. 107. — Đe sabljom *manuo* (= mahneš), tu i presjekao„ a đe puškom *omijerao* (= budeš omijerao), tu i pogodio! ib. 354. — Kad moj topuz iz mora *iziš'o* (= izide), onda 'vaki đetić postanuo! Nar. pj. II, 442. — Ko je Srbin i srpskoga roda, a *ne doš'o* (= ne dođe) na boj na Kosovo, od ruke mu ništa ne rodilo! II, 301. (isp. Ko *ne dođe* na boj na Kosovo, od ruke mu ništa ne rodilo! ib. 310.) — Kud god *hodila* (= budeš hodila), sretna bila, kad *plakala* (= budeš plakala), biser ti išao iz očiju mesto suza, i kad *govorila* (= budeš govorila), ruža ti zlatna iz usta izlazila! Nar. prip. 140. (isp. §§ 5., 6., 8, a., 13, A.)

Ali ima i takovih primjera, u kojima particip pret. akt. II. znači sàmo gotovost subjektovu za vršenje glagolske radnje (t. j. particip ima isto značenje, kao futur, n pr. (po) hvalio = (po) hvalit ću). Takav držim da je ovaj primjer: Ako *bio* torbonoša, bio majci živ! Ako *bio* gočobija, ne bio joj živ! N. posl. (isp. § 5.) Ovdje mislim da „ako bio torbonoša, ako bio gočobija" nije jednako „ako b u d e torbonoša, ako b u d e gočobija", nego „ako će b i t i torbonoša, ako će b i t i gočobija", jer držim, da Ciganka ne želi svome sinu, da bi joj bio živ ili da joj ne bi bio živ, za vrijeme, kad on već bude torbonoša ili gočobija, nego za vrijeme, kad on još nije ni jedno ni drugo, nego je samo gotov biti bilo jedno ili drugo, što se jasno vidi i iz Vukove bilješke uz ovu poslovicu: „Kazala Ciganka, kad joj se sin rodio". —

Takovih ima i relativnih rečenica, n. pr. Tako se ne molio, đe mi bareta *ne valjala!* N. posl. (= gdje mi b. ne će valjati). — I vazda na onom mjestu sjedali, s kog *mogli* lako ustati! Život i ob. 79. (= s koga ćete moći lako ustati) (isp. § 13, A.)

22. Među primjerima za k o n c e s i v n e rečenice s participom pret. akt. II. navedenima u §§ 5. i 6. samo su tri (srodna), u kojima se koncesivna rečenica počinje s „ako"; n. pr. Ti se, Maro, ne udala! Ako li *se* i *udala*, muška čeda ne rodila! Ako li ga i *rodila*, za ruku ga ne povela! Ako li ga i *povela*, na vojsku ga opremila! Sa vojske ti ne došao! N. pj. I, 178. (isp. I, 323. i N. pj. herc. 231.) Nema nikakve sumnje, da se ovi participi imadu shvatiti onako, kao i oni u hipotetičkim i u relativnim rečenicama, o kojima se govorilo u § 18—21.; oni imadu značenje futura, a upotrebljavaju se tako, da se njima kazuje sámo vršenje glagolske radnje. „Ako li se i udala itd." znači dakle isto, što „ako se i udaš itd." Po tom ove koncesivne rečenice odgovaraju onima, o

Digitized by Google

kojima se govori u mojoj raspravi o rečenicama s konjunkcijama „ako, neka, li“ (u Radu knj. 134.) § 10. i 17.

U svima se ostalim primjerima koncesivna rečenica počinje s „makar“.[1] Za razumijevanje koncesivnih rečenica s „makar“ karakteristični su ovakovi paralelni primjeri: Hoću isti Arapu na mejdan, hoću isti, *ako doći ne ću*. N. pj. II, 464. i: Al' ću poći, *makar ću ne doći*. I, 395. cf. i III, 385. „Makar“ u drugom primjeru mora značiti isto, što znači „ako“ u prvom primjeru, a prvi primjer ima po onom, što je kazano u mojoj raspravi o rečenicama s „ako, neka, li“ § 9., ovaj smisao: Dopuštam, da ne ću doći, ali mi to dopuštanje ne smeta, da ne bih tvrdio: hoću ići —; pa valja da i drugi primjer ima smisao: Dopuštam, da ću ne doći, ali mi to dopuštanje ne smeta, da ne bih tvrdio: poći ću. „Makar“ znači dakle: dopuštam —, ali mi to dopuštanje ne smeta, da ne bih tvrdio —; ili: dopuštam —, ali uza sve to tvrdim —; ili (ako je glavna rečenica naprvo): tvrdim — uza sve to, što dopuštam —. Po tom su rečenice s „makar“ repugnativne koncesivne rečenice.

U koncesivnim rečenicama s „makar“ i participom pret. akt. II. držim da particip ima futursko značenje, o kojem se govorilo u § 19. Po tom n. pr. Ja ću Maru na silu oteti, *makar* svoju *izgubio* glavu. N. pj. III, 499. — znači: Ja tvrdim, da ću Maru na silu oteti, uza sve to, što dopuštam, da ću svoju glavu izgubiti (isp. kajk. da budem s. g. zgubil) (= Ja ću Maru na silu oteti, ako ću svoju glavu izgubiti). Da se pak u rečenici s „makar“ suponira sàmo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje (izgubio = izgubit ću), a ne sámo vršenje glagolske radnje (izgubio = izgubim), vidi se otuda, što se ne može misliti, da bi govornik tvrdio, da će Maru oteti u vrijeme, koje dolazi iza onoga vremena, u koje dopušta da će izgubiti glavu, nego on tvrdi, da će Maru oteti, ne obazirući se na ono vrijeme, u koje može izgubiti glavu; to pak može biti samo onda, ako je „makar izgubio = makar ću izgubiti“. Isp. i sprijed navedene primjere iz N. pj. II, 464.; I, 395. (Al' ću poći, makar *ću ne doći);* III, 385. To vrijedi u glavnom i za druge koncesivne rečenice s „makar“. Glavna rečenica može biti i željna, n. pr. Neka je koka šarena, pa *makar* i *ne snijela* jajeta. N. posl. (Smisao: želim, neka je koka šarena,

[1] O samoj riječi „makar“ isp. Maretićeve Veznike § 279. Po značenju je svakako srodna s riječima „ako“ i „neka“.

Digitized by Google

uza sve to, što dopuštam, da i ne će snijeti jajeta). Ako se u glavnoj rečenici izriče volja ili odluka govornikova (kao u prvom primjeru) ili želja njegova (kao u drugom primjeru), onda rečenica s „makar" dobiva karakter samostalne koncesivne rečenice, kao da bi se reklo: Neka je koka šarena, pa ako i ne će snijeti jajeta (ne smeta mi ništa). Isp. Neka mene sunce sjaje, a zvijezde ako će sve pocrkati. N. posl. (v. o tom primjeru moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li" § 6.[a]). Ovdje se više ne misli toliko, da ono, što se kazuje podložnom rečenicom, govorniku ne smeta, da ne bi želio ono, što se kazuje glavnom rečenicom, koliko, da mu u opće ne smeta ništa. A tim se hipotetička sveza između glavne i podložne rečenice kao raskinula, te je podložna rečenica dobila karakter samostalne rečenice. To se vidi i po tom, što se pred „makar" nalazi parataktični veznik „pa". U prvom primjeru taj proces nije toliko napredovao, kao u drugom. Ali bi se i u njemu, kao i u drugim analognim primjerima, pred „makar" moglo metnuti „pa"[1].

I onda, ako je rečenica s „makar" apstraktna, držim, da particip pret. akt. II. ima futursko značenje, i to da se njim suponira samo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje (particip = inf. + ću). Na to me navode primjeri, kakvi su ovi: Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu (ili bratu ili sinovcu), ako *će biti* i najmlađi. Vuk Rj. 713[a]. — Majmun je majmun, ako *ćeš* ga u kakve haljine *oblačiti*. N. posl. — Begovac je begovac, ako *ne će imati* ni novac; a magarac je magarac, ako *će imati* i zlatan pokrovac. ib. (Isp. moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li" § 9. i Maretićevu Gramatiku § 610, b.) Za što u ovim primjerima u rečenici s „ako" dolazi futur, a ne prezenat, koji bi čovjek mogao očekivati po tom, što je rečenica apstraktna? Na ovo će se pitanje naći odgovor, ako se pomisli, što bi ove rečenice značile, da u njima mjesto futura doista dolazi prezenat. Prvi bi primjer onda glasio ovako: „Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu, ako *je* i najmlađi". Sada držim da čitava

[1] Osim futura i participa pret. akt. II. dolazi s „makar" i prezenat, ali samo onda, ako se nalazi upravo u rečenici sa „da", koja je tim, što je pred nju metnuto „makar", označena kao koncesivna; n. pr. „Kad nisi šćeo njima kazati, a ti kaži meni, ja sam carski čovek, pa ću caru kazati, i ako bude što dobro, može i za tebe lijepo biti". A ovaj mu odgovori: „*Makar da si* i sam car, ja ti kazati ne ću". N. prip. 268. (isp. § 23. bilj. 1. na str. 117. [59.]).

Digitized by Google

rečenica ima taj smisao, da je svaki najpametniji sin doista najmlađi, pa mu otac ipak preda starješinstvo. A da je u istinu tako, može se lako razabrati, ako se uzme na um, da je svaka koncesivna rečenica s „ako“ i prezentom ili preteritom jednaka koncesivnoj rečenici s „premda“ i istim oblikom glagolskim, n. pr. Mator kurjak *ako* i ne može ujesti (= *premda* ne može ujesti), on opet škloca. N. posl. — A ja ti se ukloniti ne ću, *ako* t', i jest rodila kraljica (= *premda* te je rodila kraljica) N. pj. II, 407. — Po tom je rečenica „ako je i najmlađi“ jednaka rečenici „premda je najmlađi“, a da ova rečenica znači, da je doista najmlađi, priznat će jamačno svatko. Tako bi i drugi navedeni primjer, da u njemu mjesto futura dolazi prezenat, imao smisao, da svakoga majmuna doista oblačiš u svakakve haljine, pa je ipak majmun; a treći bi navedeni primjer onda imao smisao, da nijedan begovac doista nema novaca, pa je opet begovac (a svaki magarac da doista ima zlatan pokrovac, pa je ipak magarac). Otuda se vidi, da se u navedenim primjerima u koncesivnoj rečenici s „ako“ prezenat s toga ne upotrebljava, što jezik hoće da se ukloni onakomu smislu, kaki bi rečenica imala, da u njoj dolazi prezenat. A futur dolazi po tom, što se njim suponira samo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje, a ne samo vršenje glagolske radnje. Još bolje razumije se ova poraba futura, ako se uzme na um, da se svaki konkretni slučaj onoga, što se izriče apstraktnom rečenicom, može izreći s gledišta takoga vremena, za koje se radnja glagolska vrši doista u budućnosti; n. pr. Ovaj *će* otac, kad ostari, *predati* starješinstvo najpametnijemu svome sinu, ako *će biti* i najmlađi. — Ovaj *će* majmun *biti* majmun, ako *ćeš* ga u kakve haljine *oblačiti*. — Ovaj *će* begovac *biti* begovac, ako *ne će imati* ni novac. — Za apstraktne se rečenice u opće može kazati, da u njima dolazi onaj vremenski oblik glagolski, kojim se izriče i svaki konkretni slučaj vršenja glagolske radnje (isp. moju raspravu o gnom. aoristu u Radu knj. 112.). I ja doista mislim, da bi u svima navedenim primjerima u jednoj i u drugoj rečenici mogao stajati futur i onda, da su rečenice apstraktne; tako mislim da bi n. pr. drugi od navedenih primjera i s apstraktnim smislom mogao glasiti: Majmun *će biti* majmun, ako *ćeš* ga u kakve haljine *oblačiti*. Isp. ovakove primjere: Podmuklo pseto najprije *će ujesti*. N. posl. — Pa onda započnu pjevati redom svima, koji se nalaze u kući (ako *će* ih koliko *biti*, one *će* svakome osobito i prema njemu *pripjerati*). Vuk, Rj. 298.[b] Vidi Maretićevu

Digitized by Google

Gramatiku § 610, b; 611, b. Ali bolje se rečenice ističu kao apstraktne, ako bar u glavnoj dolazi onaj oblik glagolski, koji obično i dolazi u apstraktnim rečenicama, t. j. prezenat, koji u apstraktnoj rečenici (pored sadašnjosti i prošlosti) obuhvaća i b u d u ć n o s t (a u podložnoj po onome, što je sprijed razloženo, ne može dolaziti prezenat). Pa tako rečeni primjeri glase onako, kako doista glase; n. pr. Majmun *je* majmun, ako *ćeš* ga u kakve haljine *oblačiti*.

Sada se razumije, za što mislim da i onda, kad je rečenica s „makar" apstraktna, particip pret. akt. II. ima futursko značenje. Po tom u primjeru (navedenom u § 6, b.): Bolje se udovici udati, *makar* s mužem *prosila*, nego da je sinovi hrane (N. posl. 25.) — „makar s mužem prosila" znači „*makar* (ili: ako) *će* s mužem *prositi*"; u primjeru (navedenom u § 5.): I najgori siromah treba da proslavi svoje krsno ime, *makar prodao* kakvo živinče ili drugo što iz kuće, te *kupio* rakije i ostalo što mu valja (Živ. i ob. 71.) — „makar prodao kakvo živinče" znači „makar (ili: ako) *će prodati* kakvo živinče"; a u primjeru (navedenom u § 6, c.): Moj mertik ne će ubiti (a dva mi ne dadu, *makar* na svakom čokotu akov *rodio)* (N. posl.) — „makar na svakom čokotu akov rodio" znači „makar (ili: ako) *će* na svakom čokotu akov *roditi*". Tko bi mislio, da u posljednjem primjeru „makar na svakom čokotu akov rodio" znači „makar *je* na svakom čokotu akov *rodio*" (u smislu gnomičkoga perfekta) ili „makar *bude* na svakom čokotu akov *rodio*" (isp.[1]), on ne bi uzeo na um, da bi onda čitav primjer imao ovaki smisao: A dva mi ne dadu, makar (= premda) se događa, da je (ili: bude) na svakom čokotu akov rodio (s istim smislom, kao kad bi se reklo: makar (= premda) se događa, da na svakom čokotu akov *rodi);* a ja držim, da primjer nema takoga smisla[1].

Ako u glavnoj rečenici dolazi kondicional, onda ima i particip pret. akt. II. u koncesivnoj rečenici s „makar" značenje kondicionala. Tako u primjeru (navedenom u § 6, b.): Ja b' voljela za mlada junaka, *makar* nigđe ništa *ne imao,* neg' za stara, makar bogatoga

[1] Jedini je primjer s apstraktnom koncesivnom rečenicom, koji držim da doista valja tako shvatiti, ovaj (naveden u § 5.): Braća *bila,* braća mila (ili: Majka *bila,* majka mila). N. posl. — Ovdje mislim da se particip „bila" nalazi u takom značenju, kao „io" u primjeru (iz N. posl.): Ko popuno *io,* popu nije mio [o kojem se govorilo u bilješki uz § 15. na str. 94. (36.)] — dakle „bila" = budu (bude) bila = biju (bije) [upravo: ako i (premda) budu (bude) bila = biju (bije)].

Digitized by Google

(N. pj. III, 545.) — „makar nigđe ništa ne imao“ znači *„makar nigđe ništa ne bi imao“*. Po onom, što je kazano u mojoj raspravi o kondicionalu (u Radu knj. 127.) § 24., djevojka u ovom primjeru upotrebljava kondicional „ja b' voljela“ (mjesto futura „ja ću voljeti“ ili upravo „ja budem voljela“) s toga, što sumnja, da će joj se dati na volju, da pođe za koga hoće. A da ne sumnja kazala bi: Ja ću voljeti (budem voljela) za mlada junaka, makar nigđe ništa ne imao. — Sada bi i particip „imao“ značio „imat će“ (makar nigđe ništa ne će imati). Pa kad se s toga, što djevojka sumnja, da će joj se dati na volju, da pođe za koga hoće, u glavnoj rečenici mjesto futura upotrebljava njegov preterit (t. j. kondicional), valjalo bi, da i u podložnoj rečenici mjesto futura bude njegov preterit (t. j. kondicional). Kad je prošlo vrijeme, u koje bi se u glavnoj rečenici upotrebio futur, prošlo je i ono vrijeme, u koje bi se u podložnoj rečenici upotrebio futur, jer bi se u jednoj i u drugoj rečenici upotrebio futur u isto vrijeme. I kad bi u slučaju, da nema rečene sumnje, podložna rečenica glasila „makar nigđe ništa ne će imati (*ne bude imao)“, sigurno bi u slučaju, kad ima ona sumnja, podložna rečenica glasila „makar nigđe ništa *ne bi imao*“. Ali budući da bi u slučaju, kad nema sumnje, podložna rečenica glasila „makar nigđe ništa ne imao (= ne će imati)“, a particip „imao“, upotrebio se za koje mu drago vrijeme, svagda jednako glasi, ostaje i u slučaju, kad ima sumnja, u rečenici isti glagolski oblik (particip), samo se i njemu značenje toliko promijenilo, da nije više jednak futuru, nego preteritu futura t. j. kondicionalu. I u primjeru: Ja mislim, da bi bolje bilo načiniti što pametno, čega se čovjek ni pred kim ne će stidjeti, pa *makar se ne primilo*, nego ludo, pa da se primi (Vuk, Pisma 8.) — čovjek bi rekao, da „makar se ne primilo“ znači *makar se ne bi primilo“*, i to s istoga razloga, koji je pokazan kod predašnjega primjera. Ali kako bi i u relativnoj rečenici „čega se čovjek nigda ni pred kim ne će stidjeti“ imao dolaziti kondicional (mjesto futura), pa je opet ostao futur (isp. moju raspravu o relativnim rečenicama (u Radu knj. 138.) str. (32) bilj. 1.), može biti, da je i „makar se ne primilo“ ostalo u značenju „makar se ne će primiti“[1].

[1] Dolazi li u hipotetičkim ili u relativnim rečenicama particip pret. akt. II. u značenju kondicionala, ne može se konstatirati, jer u glavnoj rečenici nigda ne dolazi kondicional, po kojem bi se jedinom to moglo konstatirati. Ali nemoguće nije to nipošto; isp. primjere navedene u § 25. pod e).

Digitized by Google

23. Napose valja ogledati koncesivne rečenice s naglašenim indefinitom, o kojima se govorilo u § 10. I u njima držim da particip pret. akt. II. znači budućnost, kao i u koncesivnim rečenicama bez naglašena indefinita, o kojima je radio § 22. Ali ima jedna razlika između rečenica bez naglašena indefinita i onih s naglašenim indefinitom. Prve su (bar one s „makar“) svagda postpozitivne t. j. one dolaze svagda iza glavne rečenice, a drugih ima i postpozitivnih i prepozitivnih t. j. one dolaze i iza glavne rečenice i ispred nje. I ja bih rekao, da ima između prepozitivnih i postpozitivnih koncesivnih rečenica s naglašenim indefinitom ta razlika, da se u prvima participom pret. akt. II. suponira sámo vršenje glagolske radnje (t. j. particip je jednak prezentu, ako je glagol perfektivan, a kompoziciji participa s prezentom „budem“, ako je glagol imperfektivan), a u drugima sámo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje (t. j. particip je jednak futuru). Na to me navodi to, što se primjer: Idi, mati, da vidiš, hoće li mi car sad dati devojku, pa *šta car rekao*, kad od njega pođeš, ne osvrći se do naše kuće (N. prip. 52.; isp. *Makar* ti *šta* car *kazao*, kad se vratiš, ne osvrći se, dok našoj kući ne dođeš. ib. str. 51.) —, u kojem dolazi prepozitivna koncesivna rečenica s naglašenim indefinitom, nalazi i u takom obliku, da u istoj koncesivnoj rečenici mjesto participa pret. akt. II. dolazi prezenat perfektivnoga glagola: Idi, mati, sad, da vidiš, hoće li mi car dati devojku, pak *šta* ti *god odgovori*, kad se vratiš, opet se ne osvrći do naše kuće. N. prip. 52. Po tom bih rekao, da i u primjeru: *Makar kako* mi dobro i pametno *radili*, opet će nješto ostati i za potomstvo (Vuk, Pisma 30.) — „makar kako mi dobro i pametno radili“ znači isto, što bi značilo „*makar kako budemo* mi dobro i pametno *radili* (ili: uzradimo)“. A u primjeru: A na mejdan ne vjerujemo da će mu izići, *makar* ih *koliko zvao* (Vuk, Pisma 71.) —, u kojem je koncesivna rečenica postpozitivna, „makar ih koliko zvao“ znači „*makar će* ih *koliko zvati*“. Ali za rečenu razliku između prepozitivnih i postpozitivnih koncesivnih rečenica s naglašenim indefinitom nijesam posve siguran, dok može biti ovakovih primjera: Pa onda započnu pjevati redom svima, koji se nalaze u kući (*ako će* ih koliko *biti*, one će svakome osobito i prema njemu pripjevati) (Vuk, Rj. 298[b]) —, gdje u koncesivnoj rečenici s naglašenim indefinitom dolazi futur uza sve to, što je ona prepozitivna.

Digitized by Google

U koncesivnoj rečenici s naglašenim indefinitom ne može dolaziti ni prezenat[1] ni preterit, jer se ni jedno ni drugo vrijeme ne slaže s pojmom koncesivne rečenice s naglašenim indefinitom. Broj slučajeva, što ih naglašeni indefinitum obuhvaća, neograničen je, a broj slučajeva, u kojima se radnja izrečena prezentom ili preteritom vrši ili se vršila, nije neograničen. U koncesivnoj se na ime rečenici s prezentom ili s preteritom samo prividno nešto suponira, a u istinu se nešto tvrdi (s toga i jest koncesivna rečenica s „ako" i prezentom ili preteritom jednaka koncesivnoj rečenici s „premda" i istim oblikom glagolskim; isp. § 22.). Tvrditi se pak može vršenje neke radnje samo u onoliko slučajeva, u koliko se slučajeva doista vrši ili se vršila. Tko bi n. pr. kazao: Što *je* god car materi *odgovorio,* opet se nije osvrnula do kuće (varirajući sprijed navedeni primjer iz N. pr. 52.) — on bi perfektom „odgovorio je" tvrdio, da je car materi odgovorio ono, što joj je doista odvorio, a naglašenim indefinitom „što god" pokazivao bi, da je onoga, što joj je car odgovorio, bilo bez ograničenja[2] (isp. Šta ti god (sc. car) *odgovori*, opet se ne osvrći do naše kuće. N. pr. 52.) Kako ne pristaje naglašeni indefinitum u koncesivnu rečenicu s prezentom ili preteritom, vidi se najbolje, ako se u rečenicu s „premda" i prezentom ili preteritom hoće da umetne naglašeni indefinitum, n. pr. Premda je car materi što god (= makar što) odgovorio, opet se nije osvrnula do kuće.

[1] Prezenat može dolaziti u koncesivnoj rečenici s naglašenim indefinitom samo onda, ako se nalazi upravo u rečenici sa „da", koja je u ovom primjeru tim, što je pred nju metnuto „ma", označena kao koncesivna [isp. bilj. uz § 22. str. 112. (54.)]: *Ma da je gde* u svetu, opet on stoji na onoj zemlji, koju ti vidiš. Živ. i ob. 325. — Ali u ovom primjeru „ma" ne pripada čitavoj rečenici sa „da", nego samo naglašenomu indefinitu: Bogom suđeni! *ma gde da si*, pođi brzo za ovim vencem, jer će venac uvenuti, a moje lice precvetati. ib. 327. — Tako je i u ovom primjeru, u kojem dolazi kondicional: On bi za svoju Slavensku gramatiku, *makar kakva da bi ona bila*, dobio toliko novaca, da bi mogao najmanje polovinu duga Šišatovačkoga namiriti. Vuk, Gram. i polem. spisi III, 1, 67. (da nema „da", dolazio bi jamačno sam particip pret. akt. II. u značenju kondicionala: makar kakva ona *bila* = makar kakva *bi* ona *bila;* isp. § 22. na kraju).

[2] Drukčije bi bilo u hipotetičkoj rečenici s naglašenim indefinitom t. j. u relativnoj rečenici (n. pr. Što *je* god car materi *odgovorio*, to je ona učinila), jer bi se u relativnoj rečenici, pa makar bio u njoj prezenat ili preterit, doista nešto (u sadašnjosti ili u prošlosti) samo suponiralo, a suponirati se može neograničen broj slučajeva, u kojima se radnja glagolska vrši ili se vršila.

Digitized by Google

Otuda se vidi, da u primjeru (navedenom u § 10, b.): Đe goď nam *je* koji (sc. kum i prijatelj ortak), . . . i od koje goď koji vjere i zakona bio, a našemu domu i našemu rodu dobra htio, svakome Bog pomagao! (Živ. i ob. 76.) — prezenat „je“ dolazi nepravilno, ako se rečenica, u kojoj dolazi, shvati kao koncesivna rečenica s naglašenim indefinitom (= đe goď nam koji bio), pa s toga mislim, da ova rečenica i nije koncesivna, nego relativna, kao i u primjeru: Za zdravlje svijeh naših okolnijeh crkava i manastira! Đe goď *je* koja, svaku ni Bog pomogao! Živ. i ob. 78. Neobično je u jednom i u drugom primjeru samo to, što u glavnoj rečenici nema riječi korelativne s relativom „đe“, nego se „svakome, svaku“ u glavnoj rečenici proteže na indefinitum „koji, koju“ u podložnoj rečenici (Đe goď nam je *koji*, . . . *svakome* Bog pomagao! — Đe goď je *koja*, *svaku* ni Bog pomogao!) No slučaj, da u glavnoj rečenici nema riječi korelativne s relativom, ali ima korelativna s indefinitom podložne rečenice, nije bez primjera; n. pr. Ko *što* ima, *onim* i klima. N. posl. — Ko *što* isprosi, *to* doma nosi. ib. Isp. i varijante: Ko *što* đelja, preda nj pada: *Što* ko đelja, preda nj pada. N. posl. — Ko *što* ima, nek čuva: *Što* ko ima, nek čuva. ib. — Ni u primjerima, kakvi su ovi: Kakav *sam*, da sam, tvoj sam. N. posl. — Što *je*, da je. ib. (više primjera vidi u Akad. rj. II, 165[b]) — rečenica s naglašenim indefinitom nije koncesivna, nego relativna (kakav sam, (takav) da sam; što je, (to) da je); istom onda, pošto je druga rečenica pristupila k prvoj, obje zajedno dobivaju onaki smisao, kao da bi se reklo: Makar kakav (ja) bio; Makar što bilo. Isp. i § 9.

Otuda se vidi i to, da ne valja misliti, da bi u apstraktnim koncesivnim rečenicama s naglašenim indefinitom particip preterita akt. II. imao značenje prezenta. Tako n. pr. u primjeru (navedenom u § 10, a.): Brat je mio, *koje* vjere *bio* (N. posl.) — „koje vjere bio“ ne znači „koje *je* vjere“, nego „koje *će* vjere *biti*“; ili u primjeru (navedenom u § 10, c.): Ovo se ovako govori, *makar* majka *kakva bila* (N. pj. I, XII.) — podložna rečenica znači „makar *će* majka kakva *biti*“. Isp. Majmun je majmun, ako *ćeš* ga u kakve haljine *oblačiti*. N. posl.

24. U disjunktivnim rečenicama s participom preter. akt. II. (navedenima u §§ 5. i 6.) dolazi ponajviše particip od istoga glagola dva puta, jedan put u pozitivnom, a drugi put u negativnom obliku, n. pr. Nije teško dobru riječ reći, pa *pomogla, ne pomogla*. Vuk, N. posl. 331. Mjesto pozitivnoga i negativnoga participa do-

Digitized by Google

laze i participi od glagolâ, koji imaju suprotan smisao, n. pr. *Il' umrla, ili preboljela*, ja ne mislim vaša snaha biti. N. pj. I, 285. — Isp. i: *Bilo staro, bilo mlado*, ljubit ću ga ja. ib. 173. Jedan particip ima svagda hipotetičan, a drugi ima koncesivan smisao. Tako je u prvom navedenom primjeru prvi (pozitivni) particip hipotetičan, a drugi (negativni) koncesivan,[1] kao da bi se kazalo: Nije teško dobru riječ reći, *(ako) pomogla;* nije teško dobru riječ reći, *(i ako = makar) ne pomogla.* (Isp. N. posl. 60., gdje Vuk uz poslovicu „Dobra riječ ne koštuje novaca" dodaje: Za to je ne treba izostaviti, pa *ako pomogne*, dobro; *ako* li *ne pomogne*, nema štete). Pita se samo, za što se dva participa tako sastavljaju. Ja držim, da se dva participa sastavljaju za to, da se i bez disjunktivne konjunkcije pokaže, da se ono, što jedan i drugi particip znači, samo dopušta (suponira), kao što se i inače tim, što se po dva izraza iste vrste sastavljaju, i bez disjunktivne konjunkcije naznačuje, da se jedan i drugi samo suponira, n. pr. Posiđeše *tri — četiri* dana. N. pj. II, 548. (= dopuštam: tri, dopuštam: četiri dana). — Sad na tebi, Mujo, zelena dolama, *do dan, do dva*, Mujo, zelena travica! I, 446 (= dopuštam: do dan, dopuštam: do dva). Tako i: *danas, sjutra; manje više* itd.[2] Isp. moju raspravu o rečenicama s „ako, neka, li" u Radu knj. 134. § 29. I kao što među ovakove i slične izraze ili pred jedan i drugi izraz veće jasnoće radi dolaze disjunktivne konjunkcije „ili (= i ako), ali (= a ako)", tako biva i kod participâ. A što se sastavljaju po dva onakova participa, da je jedan pozitivan, a drugi negativan, držim, da se čini za to, što su upravo ovakovi participi u takovoj suprotivštini, da ako je jedan hipotetičan, drugi je koncesivan. Što se napokon sastavljaju takovi participi, od kojih je jedan hipotetičan, a drugi koncesivan, držim, da se čini za to, da bi se bolje istaklo koncesivno značenje jednoga participa. Po tom prvi od navedenih primjera ima ovaj smisao: Nije teško dobru riječ reći ne samo onda, ako pomogla (= ako će pomoći), nego i onda, ako ne pomogla (= ako ne će pomoći). Suprotivština između hipotetičkoga i koncesivnoga značenja jednoga i drugoga participa samo ističe koncesivno značenje drugomu participu. Moglo bi se reći, da

[1] Ali nije svagda pozitivni particip hipotetičan, a negativni koncesivan, nego može i pozitivni particip biti koncesivan, a negativni hipotetičan.

[2] Tako i: Pas *crn*, pas *bio*, sve je pas ter pas. Poslovice Dan. (isp. § 1.)

Digitized by Google

se tim, što se s participom, koji ima koncesivno značenje, sastavlja particip, koji ima hipotetičko značenje, postiže isto, što se postiže tim, da se pred koncesivnu rečenicu meće „i“, n. pr. *I* ako ću glavu izgubiti, hoću sjutra, braćo, napraviti, da se mira nigda ne učini, braćo moja, za ovijeh ljudi. N. pj. IV, 324 I ovdje je smisao ovaj: Ne samo onda, ako ne ću glavu izgubiti (hipoteza), nego *i* onda, ako ću glavu izgubiti (koncesija), hoću napraviti itd. I ja bih rekao, da je ovo „i“ i došlo otuda, što se pred koncesivnom rečenicom ima u misli ista rečenica u hipotetičkom značenju, pa „i“ sastavlja jednu rečenicu s drugom na rečeni način. Isp. Akad. rj. I, 54, 8, a.

Po onom, što je rečeno, disjunktivne su rečenice s participom pret. akt. II. upravo koncesivne rečenice. Pa s toga i vrijedi za njih sve ono, što je sprijed u §§ 22. i 23. za koncesivne rečenice rečeno. I u njima dakle particip pret. akt. II. ima futursko značenje, i to, ako je disjunktivna rečenica postpozitivna, ja bih rekao, da se participom suponira samo gotovost subjektova za vršenje glagolske radnje t. j. particip ima isto značenje, kao futur; ako li je disjunktivna rečenica prepozitivna, participom se suponira sámo vršenje glagolske radnje t. j. particip ima isto značenje, kao prezenat, ako je glagol perfektivan, ako li je glagol imperfektivan, particip ima isto značenje, kao njegova kompozicija s prezentom „budem“. Tako u prvom od navedenih primjera (iz N. posl. 331.) „pomogla, ne pomogla“ znači „ako će pomoći, ako ne će pomoći“; u drugom od navedenih primjera (iz N. pj. I, 285) „il' umrla ili preboljela“ znači „i ako umrem, i ako prebolim“; a u primjeru (navedenom u § 5.): *Jeo ne jeo*, *pio ne pio*, *terao ne terao*, ne ćeš ga stići (N. prp. 26.) — participi znače „ako budeš jeo, ako ne budeš jeo; ako budeš pio, ako ne budeš pio; ako budeš terao, ako ne budeš terao“ (isp. pitanje, na koje se tim primjerom odgovara: Šta ćemo sad? ili ćemo jesti i piti ili ćemo terati?)

U primjeru (navedenom u § 6, b.): Da mi oće u dvorove doći, dao bi mu polovinu carstva, *bio* ženjen ili neoženjen (N. pj. I, 627.) — particip „bio“ ima značenje kondicionala s razloga, koji je kazan u § 22., dakle „bio ženjen ili neoženjen“ znači *„ako bi bio* ženjen ili neoženjen“.

Već tim, što dvije supozicije pripadaju jednoj glavnoj rečenici, pokazuje se, da jedna i druga imadu istu vrijednost, te bi se svagdje moglo dodati: sve jedno (je), n pr. Nije teško dobru riječ reći, pa pomogla, ne pomogla (sve jedno je). — Il' umrla, ili

Digitized by Google

preboljela, (sve jedno) ja ne mislim vaša snaha biti [isp. str. 118. (60.)]. — „Sve jedno je“ može se to lakše dodati, što se većma disjunktivna rečenica osjeća kao samostalna, a to biva osobito onda, ako je disjunktivna rečenica postpozitivna (kao u prvom navedenom primjeru, gdje je i veznik „pa“ pred disjunkcijom znak njezine samostalnosti; isp. § 22.) Ali disjunktivna rečenica može biti i posve samostalna, bez glavne, pa onda se dodatak „sve jedno je“ razumije sam sobom (ista vrijednost jedne i druge supozicije izlazi otuda, što nema svaka supozicija svoje glavne rečenice). Takav je ovaj primjer (naveden u § 6, c.): *Ta se u bari, ta u moru udavio* (sve jedno je).[1] N. posl.

Ako disjunktivna rečenica s karakterom samostalne rečenice pripada glavnoj rečenici, koja pokazuje neku energiju govornikovu, rečeni dodatak glasi: sve jedno *mi (nam)* je; n. pr. (Dva gavrana pošto su Ćaja-pašinici ispričali pogibiju Ćaja-paše, kažu): Eto vale tvoga Ćaja-paše, *pa* ti *bilo milo il' ne bilo.* N. pj. IV, 353. (isp. § 6, c.) (može se dodati: sve jedno *nam* je). — Nekakav Turčin zapita u veče svoga komšiju Srbina, hoće li i on sjutra na panađur, a Srbin mu po običaju odgovori: „Hoću, ako Bog da!“ Onda Turčin reče: „Vala, ja hoću, Bog *dao, ne dao*“. N. posl. 1. (isp. § 6, c.) (može se dodati: sve jedno *mi* je —, ali ne tako lako, kao u predašnjem primjeru, jer se disjunktivna rečenica ne osjeća tako samostalna, kao u predašnjem primjeru, gdje ima pred njom i „pa“). Takove bi se rečenice mogle shvatiti i kao samostalne koncesivne rečenice (isp. § 22.); tako prva sa smislom: Eto vale tvoga Ćaja-paše, *pa makar* ti *ne bilo milo* (ne smeta nam ništa); — a druga sa smislom: Vala, ja hoću, *makar* Bog *ne dao* (ne smeta mi ništa).[2]

25. Ako se promotre primjeri za hipotetičke rečenice s participom pret. akt. II. (navedeni u §§ 5. i 6.) i primjeri za relativne rečenice s participom pret. akt. II. (navedeni u § 13.), vidi se, da u svima hipotetičkim rečenicama uz particip pret. akt. II u protazi,

---

[1] Ovaj je dodatak metnuo u zagrade sam Vuk naznačujući tim, da se poslovica govori i s njim i bez njega.

[2] Posve je samostalna (bez glavne) takova disjunktivna rečenica u ovom primjeru (koji još nije naveden, a pristaje u § 2.): Đurđev danče, kad mi opet dođeš, kod matere mene da ne nađeš: *jal' udata, jali ukopata;* pre udata, nego ukopata. N. pj. I, 298. (jal' udata, jali ukopata — sve jedno mi je; ili: makar ukopata; a rečenica „pre udata, nego ukopata“ samostalna je željna rečenica, isp. § 3.)

Digitized by Google

dolazi isti particip i u apodozi (sa željnim značenjem); izuzetak čine samo ovi (u § 6, c. navedeni) primjeri: Bilo glava, *bit će* bareta (N. posl.) — i: Bila zdrava glava moja, *rodit će* mi ljuba sina itd. (N. pj. I, 182—3.) — u kojima u glavnoj rečenici dolazi futur jamačno s toga, što se hipotetička rečenica već osjeća kao samostalna željna rečenica (isp. § 7.); k tomu dolazi još primjer: Laž čuo, laž *kazao* (N. posl.) — u kojem u glavnoj rečenici dolazi particip pret. akt. II., ali ne u željnom značenju (isp. §§ 5. i 15.). I u relativnim rečenicama uz particip preter. akt. II. u podložnoj rečenici dolazi u glavnoj isti particip (ponajviše sa željnim značenjem), ali ovdje ima više izuzetaka: Sine Marko, da te Bog ubije! Ti nemao groba ni poroda! I *da bi* ti duša *ne ispala*, dok Turskoga cara ne dvorio! N. pj. II, 197. — A sada ćemo piti u vaslavu svetoga Nikole, Božjega ugodnika, domaćinova krsnoga imena, *da* mu *uskrsne* i *pomože* na svako strašno mjesto, đe ga prizivao i kada mu se molio, da Bog da! N. pj. herc. 351. — Koji li ni kum i prijatelj nije došao i prispio ove godine, a žudio da dođe i prispije, Bog udijelio, *da dođe* i *prispije* na svako mjesto, đe on sreću i blago dijelio, ako Bog da! Živ. i ob. 76. — Da Bog da i lijepa milost Božja, kad krenula iz svog roda, *da krene* u dobri čas, a kad dođe k svome domu, u bolji čas! ib. 128. — U prvom od navedenih primjera položaj negacije pokazuje, da je rečenica: i da bi ti duša *ne* ispala — postala od rečenice: i duša ti *ne* ispala! Kad se na ime opazilo, da se bez bitne razlike u smislu pored: duša ti ispala! — može kazati i: *da bi* ti duša ispala! —, stalo se „da bi“ dodavati i negativnomu participu tako, da negacija ostaje na svom starom mjestu, dakle pored: duša ti *ne* ispala! — stalo se govoriti: *da bi* ti duša *ne* ispala! Isp. još: Čarne oči, da bi *ne* gledale! N. pj. III, 355. — U drugom primjeru imamo mjesto željne rečenice s participom pret. akt. II. rečenicu sa „da“ i prezentom, da bi se sadržaj ove rečenice istaknuo kao namjera onoga, koji govori: a sada ćemo piti u vaslavu svetoga Nikole —. U trećem i u četvrtom primjeru imamo mjesto željne rečenice s participom pret. akt. II. opet rečenicu sa „da“ i prezentom, da bi se pokazalo, da je ova rečenica zavisna o rečenici: Bog udijelio — i: da Bog da i lijepa milost Božja. — Među izuzetke od rečenoga pravila ide i ovaj primjer: Ko popuno io, popu *nije mio*. N. posl. — gdje u glavnoj rečenici jamačno samo s toga nema participa, da bi u njoj bilo toliko slogova, koliko u podložnoj, jer kad bi se mjesto „nije“ kazalo „ne bio“,

Digitized by Google

bilo bi u glavnoj rečenici 7, a u podložnoj samo 6 slogova. Manje je simetrički građena ova varijanta: Ko više io, *ne bio* mi *mio*. N. posl. — pa u njoj u glavnoj rečenici doista dolazi particip. U ostalom čovjek bi rekao, da u podložnoj rečenici dolazi particip „io" sroka radi s riječju „mio" [isp. § 15, bilj. na str. 94. (36.)]. — Napokon ide među izuzetke od pomenutoga pravila i ovaj primjer: Što dikla navikla, to nevjesta *ne odviče*. N. posl. — gdje možda s toga u glavnoj rečenici nema participa, što se ne bi sricao s riječju „nevjesta", kao što se u podložnoj rečenici „navikla" sriče s „dikla".

Osim navedenih izuzetaka, uz particip pret. akt. II. u relativnoj rečenici dolazi u glavnoj svagda isti particip. Ali u glavnoj rečenici dolazi često particip (u željnom značenju), kad ga u relativnoj nema. To neka potvrde ovi primjeri, koji su razvrstani po obliku glagolskom, u kojem dolazi glagol relativne rečenice, a u svakoj su hrpi primjeri poređani po alfabetičkom redu relativnih riječi. U relativnoj rečenici dolazi:

a) prezenat impf. glagola: U *čije* se zdravlje vino *pije*, sve mu zdravo i veselo bilo! N. pj. I, 96. — U *čij smo* dom, pomogao ga gospod Bog! N. pj. herc. 349. — Kume Marko, Bog ti pomogao! . . . Ime ti se svuda spominjalo, *dok je* sunca i dok je mjeseca! N. pj. II, 19⁷/₈. (isp. Veseli se, Pocerac Milošu! Dugo ti se ime spominjalo: dokle teklo sunca i mjeseca! IV, 237.). — Za zdravlje našega svakoga kuma i prijatelja ortaka! *Đe* god nam *je* koji, što nam ih je đed i otac stekao, i mi mladi nakon njih, . . . i od koje god koji vjere i zakona bio, . . . svakome Bog pomagao . . .! Živ. i ob. 76. — Za zdravlje svijeh našijeh okolnijeh crkava i manastira! *Đe* god *je* koja, svaku ni Bog pomogao . . .! ib. 78. — *Kome je* krivo, namirio mu Bog! N. posl. — *Ko ne vidi* i s jednijem, ispala mu oba! ib. — *Ko* rat *želi*, na glavi mu bio! ib. — *Ko* vince *pije* u slavu Božju, slava mu Boža vazda pomogla! N. pj. I, 77. — *Ko* napit' *veli*, sam se *veseli*, veselio mu Bog kuću i vas dom. I, 79/80. — Bog ubio i stara i mlada, *ko rastavlja* dva mila i draga! I, 244. — *Ko* lov *lovi* oko dvora moga, lov lovio, nogu salomio! I, 382. — *Koji veli*, da sam od zla roda, ne imao od srca poroda! I, 38. — Bog pomog'o sve mladiće, *koji ljube* djevojčice! I, 187. — Bog ubio svakoga junaka, *koji ište* od roda djevojku, te ne ište od Boga jednoga! I, 368. — 'Vako bilo svakome junaku, *koji* svašta ljubi svojoj *kaže!* II, 261. — Bog ubio svakog rišćanina, *koji drži* vjere u Turčinu! IV, 145. — *Koliko je* na rukavu grana, tol'ko bilo na Jovanu rana! I, 271.

Digitized by Google

b) preterit: Opak bio, *ko* joj *je* ime *nadenuo!* N. posl. (Isp. Nije ovo opaklija, već dobraklija, opak bio, ko joj ime nadenuo. ib. Isp. § 15.) — *Ko je* na to cara *naučio*, živijeh se mukah namučio! N. pj. III, 69. — O tamburo, o dangubo moja: izdangubih dane i godine, dangubio, *ko* te *je gradio!* N. pj. herc. 205. — *Ko* ono *uze*, ubio ga živi Bog! N. prip. 90. — *Ko je* ovu sofru *postavio*, pošten mu obraz bio! Živ. i ob. 79. (A odmah iza toga kaže se: Da Bog da, ko je (sc. sofru) postavio ove godine, postavljao je i do godine! — isp. §. 15.) — Ruka vam se posvetila, *kojom ste* me *darivali!* N. pj. I, 148. — Nego skini Bugar-kabanicu, Bog ubio onoga terziju, *koji* ti *je* toliku *srezao!* II, 147. — Gospodaru, aga Sinan-aga! U *kojoj sam tavnov'o* tavnici, Bog ti ne d'o onđe tavnovati. III, 134. — 'Vako pali naši dušmanini, *koji su* me s tobom *omrazili*. N. pj. herc. 24. — *Koji* li ni kum i prijatelj *nije došao* i *prispio* ove godine, a žudio da dođe i prispije, Bog udijelio, da dođe i prispije na svako mjesto, đe on sreću i blago dijelio, ako Bog da! Živ. i ob. 76. — Onako mi življelo, *što je* od moga srca *palo!* N. posl. — *Što* god mu *je* Bog *darovao* i *udijelio*, to mu uzdržao, i k onome pridao, koliko je volja i milost njegova! Živ. i ob. 74. — *Što* god *smo* do sad *radili* i *divanili* i za *čije* zdravlje vino *ispijali*, Bog sve uslišio i lijepa milost Božja pomogla i svakom u svačem priskočila! ib. 128.

c) futur: *Ko se ne će poljubiti*, ubio ga Bog! N. pj. I, 173. — *Ko* mu sjutra *ne će udariti*, oni svoga doma ne vidio! IV, 511. — Ne činio Bog od mene, *što ću* ja od tebe! (Kad ko kome prijeti). N. posl.

d) prezenat perf. glagola: *Kad* mu ja *dođem*, onda mu kum u kuću došao! Nar. posl. — *Ko ne dođe* na boj na Kosovo, od ruke mu ništa ne rodilo! N. pj. II, 310. Isp. Ko je Srbin i srpskoga roda, . . . a ne doš'o na boj Kosovo, od ruke mu ništa ne rodilo! II, 301. (tako i II, 299.). — Bog ubio svakoga Turčina, *koji* više kaurinu *dođe*, kad kaurin krsno ime služi! II, 438.

e) kondicional: Bilo mu temeljito, prije zemana nepromjenito, a *kad bi se* sa zemanom i *promijenilo*, Bog ga spomenuo, Bog mu pomogao, i niko mu naudit' ne mogao! Živ. i ob. 75. — Svakome dao dobar čas i voljni napitak, ove godine, kako mogao, a do godine, *kako bi* sam *htio* i *mislio!* ib. 76. — Zdravo mi bio, junački ga (sc. barjak) vio, *kako bih* sam *htio* i *želio!* ib. 127. — *Ko bi* noćas *izd'o* na Mletičku, izdalo mu ljeto i godina, uz koljeno sina

Digitized by Google

ne viđeo! N. pj. IV, 479. — *Ko* je *ne bi poljubio*, jezik mu se ogulio! N. pj. herc. 261.

Iz onoga, što je rečeno, vidi se, da za relativne rečenice vrijedi ovo pravilo: Ako dolazi particip pret. akt. II. u relativnoj rečenici, dolazi gotovo svagda i u glavnoj (ponajviše u željnom značenju); ako li dolazi particip pret. akt. II. u glavnoj rečenici (i to svagda u željnom značenju), često u relativnoj rečenici ne dolazi particip, nego drugi oblik glagolski, ponajviše prezenat impf. glagola ili preterit. Što se tumačenja ove pojave tiče, ja bih rekao, da je isprva, dok pored samoga participa preter. akt. II. još nije bilo drugih s njim složenih oblika glagolskih (n. pr. (po)hvalio sam, — budem), koji imadu isto značenje, kao i on, ali jasnije od njega pokazuju, što se u kojem slučaju upravo hoće da izreče, — u to vrijeme dakle, rekao bih ja, da je particip pret. akt. II. u podložnim hipotetičkim i relativnim rečenicama mogao dolaziti bez obzira na to, koji je oblik glagolski u glavnoj rečenici, bio u glavnoj rečenici isti particip ili ne bio. Ali kad su postali rečeni s njim složeni oblici glagolski, oni su ga s toga, što jasnije od njega pokazuju, što se u kojem slučaju upravo hoće da izreče, počeli istiskivati, te mu je, da može dolaziti u podložnoj hipotetičkoj ili relativnoj rečenici, zatrebalo potpore od istoga participa u glavnoj rečenici. S drugim riječima: Od svih onih slučajeva, u kojima je u podložnoj hipotetičkoj ili relativnoj rečenici negda mogao dolaziti particip pret. akt. II., uzdržao se samo onaj, u kojem i u glavnoj rečenici dolazi isti particip, i to s toga, što se vidjelo, da ako uz particip pret. akt. II. u glavnoj rečenici dolazi isti particip i u podložnoj, između jedne i druge rečenice nastaje krasan sklad. Ali kako da uza sve to, uz particip pret. akt. II. u glavnoj rečenici, u podložnoj toliko puta ne dolazi isti particip, nego drugi oblik glagolski? Na ovo se pitanje nalazi odgovor u tom momentu, što svagda onda, kad, uz particip pret. akt. II. u glavnoj rečenici, u podložnoj ne dolazi isti particip, particip preterita akt. II. u glavnoj rečenici ima željno značenje. U željnom značenju dolazi particip preter. akt. II. toliko puta, i to mu je značenje tako razvito (u tom se značenju particip shvaća gotovo kao osobit željni način), a od drugih s njim složenih oblika glagolskih dolazi mu upravo u tom značenju tako slaba konkurencija (češće se u tom značenju upotrebljava samo kondicional s konjunkcijom „da“, n. pr. Lastavice, or'o te izio! Zelen bore, oganj t' izgorio!... Vrani konji *da bi* pocrkali! N pj herc. 135.) —, da mu ne treba nikakve potpore

Digitized by Google

od istoga participa u podložnoj rečenici. Ali kako particip pret. akt. II. u glavnoj rečenici ne dolazi u željnom, nego u drugom (futurskom, apstraktnom) značenju, odmah mu je potrebna potpora od istoga participa u podložnoj rečenici, te ja ne poznajem nijednoga primjera, u kojem bi u glavnoj rečenici dolazio particip pret. akt. II. u kojem drugom (ne željnom) značenju, a u podložnoj rečenici ne bi bilo istoga participa (Isp. § 13.).[1] A k tomu dolazi još ovo: Navedeni primjeri pokazuju, da se, uz particip preterita akt. II. u glavnoj rečenici, u podložnoj (ako već u njoj nema istoga participa) najčešće nalaze prezenat impf. glagola i preterit, mnogo rjeđe futur, prezenat pf. glagola i kondicional. Otuda se vidi, da se i ovdje radi o jasnoći, jer se mjesto participa preter. akt. II. drugi, jasniji oblik glagolski najradije upotrebljava ondje, gdje bi particip ili doista davao ili bar mogao davati rečenici smisao drukčiji od onoga, koji joj govornik hoće da dâ, a to bi bilo upravo ondje, gdje se mjesto njega upotrebljava prezenat impf. glagola ili preterit. Tako bi primjer iz N. pj. I, 96.: U čije se zdravlje vino *pije*, sve mu zdravo i veselo bilo! —, da u njemu mjesto prezenta impf. glagola „pije" dolazi particip pret. akt. II. (U čije se zdravlje vino *pilo —)*, imao ili ovaj smisao: U čije *se je* zdravlje vino *pilo*, sve mu zdravo i veselo bilo! (isp. § 13, B.) — ili ovaj: U čije se zdravlje vino *bude pilo*, sve mu zdravo i veselo bilo! (isp. § 13, A.) A primjer iz Nar. pjes. I, 148.: Ruka vam se posvetila, kojom *ste* me *darivali!* —, da u njemu mjesto preterita „darivali ste" dolazi part. pret. akt. II. (— kojom me *darivali)*, mogao bi imati ovaj smisao: Ruka vam se posvetila, kojom me *budete darivali!* (isp. § 13, A.).

Koncesivne rečenice u opće nijesu sa svojom glavnom rečenicom u tako tijesnoj svezi, kao hipotetičke i relativne. To dolazi već otuda, što je jedna rečenica prema drugoj adversativna. Osim toga koncesija je sama akt volje, dakle srodna sa željom, pa s toga koncesivne rečenice, kao i željne, same sobom teže za tim, da budu samostalne. A toj težnji dolazi u prilog upravo particip preterita akt. II., koji se shvaća gotovo kao oblik, kojemu je upravo zadaća, da se njim pored želja izriču i koncesije, kao osobit željni

[1] Tako se često i gnomički aorist u glavnoj rečenici nalazi samo s toga, što se nalazi i u podložnoj, n. pr. Što omilje, *ne omrznu*. N. posl. — Što pođe niz vodu, *ne vrnu se* uz vodu. ib. Isp. moju raspravu o gnomičkom aoristu u Radu knj. 112. § 13. I ovdje se javlja rečena težnja za skladom između podložne i glavne rečenice.

Digitized by Google

i koncesivni način. To je sve uzrok, te se između koncesivne i glavne rečenice ne traži onaki sklad, kao između hipotetičke ili relativne i glavne rečenice. S toga rijetko dolazi particip preter. akt. II. i u koncesivnoj i u glavnoj rečenici. Među primjerima navedenima u §§ 5, 6 i 10. nalazimo ga tako u primjeru iz N. pj. I, 178., u kojem se koncesivna rečenica počinje s „ako“: Ti se, Maro, ne udala! Ako li se i *udala,* muška čeda *ne rodila!* itd. U primjeru: Đe god nam je koji (sc. kum i prijatelj ortak),... i od koje god koji vjere i zakona *bio,* a našemu domu i našemu rodu dobra *htio,* svakome Bog *pomagao!* (Živ i ob. 76.) — glavna rečenica ne pripada samo koncesivnoj, nego i relativnoj rečenici (Đe god nam je koji —). Isp. § 23. Inače nalazimo ovu pojavu samo onda, ako se participi sriču; n. pr. Đe se god *paslo,* doma se *našlo.* N. posl. Isp. *Hodila* doma *dohodila* ib.

U ovom posljednjem slučaju nalazimo tu pojavu i kod disjunktivne rečenice, n. pr. Oli *dala,* ol' *ne dala* (sc. tebe majka), ti se moja vazda *zvala!* N. pj. I, 315.

26. Dosadašnje je razlaganje pokazalo, da se particip preterita akt. II. upotrebljava u onakim značenjima, kao i njegove kompozicije s oblicima glagola „biti“ (n. pr. (po)hvalio sam, (po)hvalio budem, (po)hvalio bih). S toga se samo sobom nameće pitanje o prioritetu samoga participa ili njegovih kompozicija s oblicima glagola „biti“, t. j. pita se, je li u nekom značenju, u kojem se upotrebljava i sam particip preterita akt. II. i njegova kompozicija s nekim oblikom glagola „biti“, stariji sam particip ili ta kompozicija; u prvom slučaju prionuo je k participu istom kasnije oblik glagola „biti“, u drugom slučaju otpao je od one kompozicije istom kasnije oblik glagola „biti“ pa ostao sam particip. Što ja o tom mislim, kazao sam već ponovno (isp. navlastito § 15.). Ali ipak poradi važnosti toga pitanja držim, da mi se valja na kraju ove rasprave i napose njim zabaviti i navesti razloge, s kojih mislim, da je svagdje upotrebljavanje samoga participa pret. akt. II. starije od upotrebljavanja njegovih kompozicija s oblicima glagola „biti“.

Za takovo mišljenje mogu navesti poglavito ova tri razloga:

1) U §§ 6. i 12. nastojao sam pokazati, kako su se podložne hipotetičke, koncesivne i relativne rečenice sa samim participom pret. akt. II. kao predikatom razvile iz jedinstvenih rečenica, u kojima je particip bio predikativni atribut Tko to razlaganje drži za ispravno, a u prilog mu ide to, što su i hipotetičke, koncesivne i relativne rečenice s adjektivom kao predikatom postale istim na-

Digitized by Google

činom (isp. § 2.), — tko dakle ono razlaganje drži za ispravno, ne može misliti, da je upotrebljavanje kompozicija participa pret. akt. II. s oblicima glagola „biti“ u tima vrstama rečenica starije od upotrebljavanja samoga participa. Jer ako je n. pr. Mahao (sc. domaćin) ga (sc. sjeme) desno, bilo mu sretno, mahao ga lijevo, rodilo mu lijepo! (Živ. i ob. 75.) — postalo od: *mahalu (dat.) ga desno bilo sretno, *mahalu ga lijevo rodilo lijepo (isp. § 6, b.) — otkud su podložne hipotetičke rečenice, prije nego su dobile oblik: *mahao* ga desno —, *mahao* ga lijevo — (sa smislom: ako ga mahao desno —, ako ga mahao lijevo —), mogle dobiti oblik: (ako) ga *bude mahao* desno —, (ako) ga *bude mahao* lijevo —? Ali od oblika: *mahao* ga desno —, *mahao* ga lijevo — može vrlo lako postati oblik: (ako) ga *bude mahao* desno —, (ako) ga *bude mahao* lijevo —, samo ako je jeziku stalo, da jasnije, nego li se može učiniti samim participom, pokaže, za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje pokazuje particip. Ako je pak u rečenim vrstama rečenica (u hipotetičkim, koncesivnim i relativnim rečenicama) upotrebljavanje samoga participa pret. akt. II. starije od upotrebljavanja njegovih kompozicija s oblicima glagola „biti“, ne može se misliti, da bi u samostalnim rečenicama, u kojima se također upotrebljava jedan oblik pored drugoga, upotrebljavanje kompozicija participa pret. akt. II. s oblicima glagola „biti“ bilo starije od upotrebljavanja samoga participa.

2) Particip preterita akt. II. upotrebljava se u onakom značenju, kao njegove kompozicije s „jesam, budem, bih“ [(po)hvalio = (po)hvalio sam, (po)hvalio budem, (po)hvalio bih]. Kompozicijama participa pret. akt. II. s oblicima glagola „biti“ izriče se dakle ono, što se hoće da izreče, preciznije i jasnije nego samim participom. Kad bi upotrebljavanje tih kompozicija bilo starije od upotrebljavanja samoga participa, valjalo bi misliti, da je jezik u svima slučajevima, kad upotrebljava sam particip pret. akt. II., ostavio preciznije i jasnije izricanje, pa prihvatio manje precizno i manje jasno. Ali meni se taj postupak čini tako nevjerojatan, kako mi se vjerojatan čini obrnuti postupak, da je na ime jezik kompozicije participa pret. akt. II. s oblicima glagola „biti“ stvorio upravo za to, da može preciznije nego samim participom izreći ono, što hoće da izreče, a poglavito da može jasnije nego samim participom pokazati, za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje particip znači. A ako je tako, onda je upotrebljavanje tih kompozicija mlađe od upotrebljavanja samoga participa.

Digitized by Google

3) U predašnjem je paragrafu pokazano, da particip pret. akt. II. snažnim životom živi samo u željnom i u koncesivnom značenju, inače mu, da može dolaziti u jednoj rečenici, treba potpore od istoga participa u drugoj rečenici. Tu pojavu mogu ja objasniti samo tako, da je upotrebljavanje samoga participa ostatak iz starine, koji se u vrijeme, kad ima drugih s njim složenih oblika glagolskih, kojima se preciznije i jasnije izriče ono, što se i njim izriče, sačuvao samo s toga, što po njemu između podložne i glavne rečenice nastaje krasan sklad. Kao ostatak iz starine očituje se ta poraba participa i tim, što je nalazimo poglavito u poslovicama, u zdravicama i u pjesmama, gdje može uobičajena stalna forma zastarjele oblike jezične čuvati od propasti. A što je u željnom i u koncesivnom značenju particip preter. akt. II. ostao živ i snažan, to dolazi jamačno odatle, što je u njemu jezik našao osobit oblik za izricanje želje i koncesije. Očito se na ime opaža težnja, da se poraba našega participa ograniči na željno i koncesivno značenje. Ako se igda to postigne, bit će taj particip upravo osobit željni i koncesivni način. Tu dakle motrimo interesantan proces, kako jedan (i to upravo nominalan!) oblik glagolski postaje način.

To su najglavniji razlozi, s kojih mislim da je upotrebljavanje samoga participa pret. akt. II. starije nego upotrebljavanje njegovih kompozicija s oblicima glagola „biti“. Tim dakako ne mislim reći, da se sa stilističkoga ili metričkoga ili ritmičkoga razloga i od kompozicije participa pret. akt. II. s oblikom glagola „biti“ ne bi mogao izostaviti oblik glagola „biti“ pa ostati sam particip. Ali kad se radi o principu, on ne može glasiti drukčije nego tako, da je poraba samoga participa starija od porabe njegovih kompozicija s oblicima glagola „biti“. Isp. i raspravu K. Lugebila „Zur Frage über zweitheilige und einheitliche Sätze“ u Archivu f. slav. Philol. VIII, str. 36. i d. uz Jagićev dodatak.

Prema tomu mogu se u historiji participa pret. akt. II. kao sintaktičnoga oblika razlikovati ove faze:

1. Particip se upotrebljava u samostalnim rečenicama kao predikat ili kao predikativni atribut (u hipotetičkom i u koncesivnom značenju).

2. Rečenica, u kojoj se nalazio particip kao predikativni atribut, rasklopila se u dvije rečenice, u glavnu i u podložnu (hipotetičku ili koncesivnu), i u podložnoj je particip od predikativnoga atributa postao predikat. Jamačno je na taj proces ne malo utjecalo i to,

Digitized by Google

što se u samostalnim rečenicama particip već od početka mogao upotrebljavati kao predikat.

3. Da bi se jasnije pokazalo, za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje znači particip, stao se on slagati s oblicima glagola „biti“; tako su postali složeni oblici: (po)hvalio sam, (po)hvalio budem, (po)hvalio bih i dr. Ali se pored njih upotrebljava još i sam particip kao ostatak iz starine. Samo u željnim i u koncesivnim rečenicama sačuvao je particip životnu snagu, jer se počeo shvaćati kao osobit oblik za izricanje želje i koncesije (kao osobit željni i koncesivni način).

Prijegled sadržaja.

§ 1. Adjektiv kao predikativni atribut u hipotetičkom i u koncesivnom značenju. — 2. Konstrukcija adjektiva kao predikativnoga atributa. — 3. Željne rečenice s adjektivom kao predikatom. — 4. Primjeri za njih. — 5. Particip preter. akt. II. kao predikativni atribut u hipotetičkom i u koncesivnom značenju. — 6. Konstrukcija participa pret. akt. II. kao predikativnoga atributa. — 7. Željne rečenice s participom pret. akt. II. kao predikatom. — 8. Primjeri za njih. — 9. K željnomu (koncesivnomu) participu pret. akt. II. pristupaju konjunkcije „da, te, neka“. — 10. Koncesivne rečenice s naglašenim (generalnim) indefinitom. — 11. Hipotetičke rečenice s naglašenim (generalnim) indefinitom. — 12. Relativne rečenice. — 13. Primjeri za relativne rečenice. — 14. Za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., — 15. u relativnim rečenicama, kojih se radnja vrši u prošlosti; — 16. u željnim (hipotetičkim) rečenicama, kojih se radnja vrši u prošlosti (dobro došao!) — 17. Postanje željnih rečenica s kompozicijom „(po)hvalio sam“ ili aoristom — paralelnih sa željnim rečenicama, o kojima radi § 16. (dobro *si* došao!). — 18. Za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje pokazuje particip pret. akt. II., u hipotetičkim (i željnim) pa u relativnim rečenicama, kojih se radnja vrši u budućnosti. — 19. Particip pret. akt. II. u značenju futura. — 20. Kako se mogu participom pret. akt. II., ako ima značenje futura, kazivati želje. — 21. Kazuje li se participom pret. akt. II. u rečenicama, o kojima radi § 18., samo subjektova gotovost za vršenje glagolske radnje ili samo vršenje glagolske radnje. — 22. Za koje se vrijeme subjektu pridijeva svojstvo, koje znači particip pret. akt. II., u koncesivnim rečenicama; — 23. u koncesivnim rečenicama s naglašenim indefinitom; — 24. u disjunktivnim rečenicama. — 25. Savez između porabe participa preter. akt. II. u glavnoj i u podložnoj hipotetičkoj ili relativnoj rečenici. — 26. Pitanje o prioritetu samoga participa preter. akt. II. ili njegovih kompozicija s oblicima glagola „biti“.

Digitized by Google

O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27. travnja 1899.

Napisao Dragutin Boranić.

1. U nekim je indoevropskim jezicima medijalna tvorba (stind. ***bhára-tē***, grč. φέρε-ται) oslabila ili je posve nestalo, a mjesto nje razvila se sveza aktiva s kosim padežom zamjenice, koja odgovara licu glagola i koja se na to lice odnosi. Uz koje glagole dolazi takva zamjenica, oni se općenim imenom zovu refleksivni glagoli. Jezici staroindijski i grčki pokazuju, da se ova perifrastička tvorba upotrebljavala već u vrijeme, kad je indoevropski medij živio punim životom. U ova dva jezika nahodimo na ime pored medija opisani refleksiv, i to osobito onda, kad se hoće što bolje da istakne odnošaj između subjekta i objekta, ili kad se hoće da ukloni sumnja o pasivu; n. pr. stind.: ***nēd ātmā́naṃ vā pṛthivī́ṃ vā hinásāni*** „da ja ne ranim ili sebe ili zemlju“, grč. ἀποκρύπτω ἐμαυτόν „sakrivam se“ pored ἀποκρύπτομαι „sakrivam sebi“ ili „sakrivaju me“. Dalje su pošli jezici italski i keltski; u njima se stari medij zamijenio ili r-deponensom (lat. ***sequitur*** prema stind. ***sácatē***, grč. ἕπεται) ili perifrastičkim refleksivom, n. pr. ***dedecore se abstinebat*** (ἀπείχετο), ***mecum reputo*** (σκοποῦμαι, λογίζομαι). U germanskim napokon i balto-slavenskim jezicima izumro je medij s medijalnim funkcijama već u preistoričko vrijeme, a kao obična naknada za nj došao je perifrastički refleksiv. Isporedi got. ***skama mik*** „stidim se“, lit. ***džiangiũ-s(i)*** „veselim se“, stslov. **смѣѭ ся** „smijem se“. Brugmann, Grundriss II, §. 1084—1086.

Za perifrastičku svezu glagola sa zamjenicom služi u slavenskim jezicima akusativ refleksivne zamjenice **ся** (hrv. ***se)***, a budući da je genitivni[1] oblik **себе** preuzeo i funkcije akusativa, to se mjesto

[1] Nedavno je A. Meillet (Recherches sur l' emploi du génetiv-accusatif en Vieux-Slave. Paris 1897, str. 88—92, 178—183) pokušao dokazivati, da je **себе** (kao i **мене**, **тебе**) isprva bio (naglašeni) akusativ; ali je neosnovanost njegovih izvoda pokazao W. Vondrák u Archiv für slav. Philologie, XX, str. 326—7.

Digitized by Google

сѧ upotrebljava i себе, kao naglašeni oblik prema nenaglašenomu; isp. въороужаютъ сѧ і каменнемъ себе въороужаютъ. Miklošić, Vergl. Syntax d. slav. Sprachen, str. 76. U slavenskim jezicima (kao i u litav.-let.) refleksivna zamjenica сѧ ostaje za sva lica i za sve brojeve i za sve rodove; veli se dakle: люблѭ сѧ, любиши сѧ... Ovako je bilo nekoć u svim arijskim jezicima, a trag se tomu očuvao više ili manje u nekima od njih, kao n. pr. u grčkom jeziku, pa u staronordičkom, gdje je refl. *sik (sk)* prionuo uza sva lica osim 1. lica sg., n. pr. *fellu-mk* „padam", *fell-sk* „padaš", *fellum-sk* „padamo" i t. d. Miklošić, synt., str. 100. Ovdje vidimo, da se je refleksivna zamjenica združila s glagolom u jednu cjelinu; tako nalazimo još u jeziku litav.-let., n. pr. *linksminũs* (od *linksminũ-si), sitũs* (od *sitũ-si)*, a od slavenskih jezika združuje se povratna zamjenica s glagolom samo u ruskom; n. pr. называюся, называеться, ali se u staroruskom pisala (i govorila) i odijeljeno od glagola kao u drugim slavenskim jezicima. Vidi F. Buslaev, Историческая грамматика русскаго языка. Moskva 1881[5]. §. 177. 6.[1]

Što je naprijed rečeno, da se u jezicima, koji nemaju više medija, ovaj naknađava perifrastičkim refleksivom, ne smije se razumjeti tako, da svaki indoevropski medijalni glagol nalazi u njima svoju zamjenu u svezi aktiva s refl. zamjenicom. Gdjekoji su glagoli n. pr. u jezicima stind. i grčk. medijalni, dok su isti glagoli u aktivnom obliku bez refl. zamjenice; n. pr. prema stind *sácatē*, grč. ἕπεται, lat. *sequitur* imamo u lit. *sekù* „slijedim"; prema stind. *mányatē* „misliti" dolazi u slav. samo мьнѭ. Brugmann, Grundriss, II, §. 1086. bilj. Ali uza sve to mi ćemo na dva tri mjesta u ovoj radnji imati zgodu da vidimo, kako neke čete glagola, koji su u stind. i grč. jeziku medijalni, imaju i u slavenskim jezicima refl oblik.

2. Kad bismo u slavenskim jezicima imali refl. glagole samo kao što su n. pr. u hrvatskom (srpskom) jeziku: *umivati se*,

[1] Ovdje ću spomenuti, da je Vuk St. Karadžić još god. 1818. u gramatici i rječniku pisao refl. zamjenicu zajedno s glagolom, kad je ona stajala odmah iza glagola; n. pr. *izvrćise;* ali u predgovoru k rječniku, str. XVIII., pod br. 5. bilježi: „Ovo *se* može se dodati svakome glagolu, n. pr. ne pjeva mi se, jede mi se . . .: za to bi ovo *se* trebalo pisati svuda samo za sebe (kao što čine Česi, Poljaci i Kranjci), n. pr. nadati se (kao nadao sam se), smijati se (kao šta se smiješ) i t. d." Što prema ovim riječima nije Vuk već tada rastavljao *se* od glagola, činio je to za cijelo od obzira, jer su onda svi srpski spisatelji (po ruskom ugledu) združivali u pismu *se* s glagolima.

Digitized by Google

odijevati se, *hvaliti se* . . ., oni bi bili svakomu razumljivi, t. j. u ovakvim se glagolima na prvi pogled vidi, da *se* nije ništa drugo, već objekt, kako je n. pr. u *odijevam tebe* objekt *tebe*, u *hvalim vas* objekt *vas*. Ali ima veliko mnoštvo glagola refl., za koje se ne može kazati, da im je *se* objekt, kao u otoič navedenih glagola; isporedi n. pr. *bojati se*, *čuditi se*, *moliti se*, *jagnjiti se* . . . Ovakvi su refl. glagoli dakako svratili na sebe pažnju slavenskih gramatika, pa su ih oni nastojali i objasniti. Ovdje će se izložiti najznatnija mnijenja o tom predmetu, a počet će se s ruskim gramatikom F. Buslaevom. On drži (o. c. §. 175) refl. zamjenicu uz glagole kao: умываться, одѣваться za akusativ i pokazuje, da se ovdje ся (сѧ) može zamijeniti sa себя, kako se u izvorima doista i nalazi. Povratnim glagolima pribraja on *recipročne* (мириться съ кѣмъ) i *općene*, koji se bez refl. zamjenice ne upotrebljavaju: лѣниться, бояться, надѣяться. Za posljedne kaže, da se općeni zovu po svom spoljašnjem sastavu, a po značenju da su *srednji* (verba neutra, kao *hodati*, *ležati*). Za glagole kao молиться veli Buslaev, ako i jesu aktivni, opet se njihovo ся ne može zamijeniti sa себя; pri njima se gubi značenje refleksivnoga genusa. Tako isto nema refl. zamjenica više smisla akusativa, kad stoji uz glagole srednje, n pr. стать: статься, свѣтить: свѣтиться, pa uz participe, kao što su: какъ соглашенось, такъ и сдѣлано; рѣшенось i dr. Napokon kaže Buslaev, da o smislu rečenice ovisi, ima li refl. glagol značenje pravo povratno, recipročno, pasivno ili srednje. — Kako se iz ovoga vidi, Buslaev je dobro opazio, da je razlika (što se tiče zamjenice) između glagola, kao *umivam se* i *molim se*, ali nije nikako odgovorio na pitanja, koja se tu sama nameću: kakvo značenje ima refl. zamjenica uz glagole općene i srednje, ako nema značenja akusativa, t. j. objekta; pa zašto jezik takvim glagolima dodaje *se?* Sudeći po jednoj njegovoj bilješki, da se u glagola kao *moliti se* u crkvenoslavenskim spomenicima kašto mjesto ся upotrebljava си, n. pr. сѧжалиси mj. сѧжалися, mogli bismo zaključiti, da Buslaev misli, da ся (сѧ) u ovakvim događajima ima značenje dativa. Drugi ruski filolog, K. S. Aksakov („Рус. Бесѣда“ 1859, br. 6) nahodi u glagolima kao крапива жежется, собака кусается povratnu zamjenicu u značenju genitiva, a u glagolima kao статься, свититься u značenju dativa. Dokazi, kojima podupire svoju misao, vrlo su slabi, te ih ovdje ne ćemo navoditi; s tim više, jer ih je već oborio N. Nekrasov u

Digitized by Google

svojoj knjizi О значеніи формъ русскаго глагола. Санктпетербургъ, 1865, str. 64. i dalje.

A evo sad, kako misli Miklošić, synt. str. 263. i d., o povratnim glagolima. On veli, da se subjektivni glagoli mogu razlikovati kao verba neutra i v. reflexiva: „die letzteren drücken die auf das subject beschränkte handlung unter der form einer auf dasselbe zurückwirkenden thätigkeit aus: ich wasche mich.“ Kod nekih je refleksivnih glagola isprvično značenje tako oslabilo, „dass sie nur einen vorgang innerhalb der sphäre des subjectes bezeichnen“; on ih zove verba media, zašto su po značenju nalik na lit. verba media, koja po značenju odgovaraju grč. medijalnim glagolima i stind. atmanêpadam-obliku. Ovi slavenski medijalni glagoli razvili su se iz refleksivnih, ali se taj razvitak mnogo puta ne može pokazati, ponajviše zbog toga, što je etimološko značenje mnogih glagola tamno. „Bei allen verba media — veli dalje Miklošić — muss eine beziehung, beschränkung der handlung auf das handelnde subject angenommen werden“. Po njegovu mišljenju mnogim je glagolima dodao jezik refl. zamjenicu od težnje, da se glagolu poda direktni ili indirektni objekt, pa s tim isporeduje izraz: vazda spavaš, već *ga* ne zaspala! Tako su mu med. glagoli na pr. *ustati se, skočiti se; moliti se, mašiti se* „manum immittere“; pa recipročni kao *ljubiti se* („s mlađima ljubi se“) i t. d. Napokon spominje Miklošić, da gdjekoje glagole poznaje jezik samo kao media: *bojati se, smijati se, čuditi se* . . ., te veli za njih: „Aufgabe der sprachforschung ist es, auch bei diesen verben die reflexive bedeutung nachzuweisen“. — I Miklošić dakle pravi razliku između pravih refl. glagola i onih, koje zove verba media, ali ničim ne dokazuje, zašto je kod nekih refl. glagola isprvično značenje oslabilo; zašto *se* dolazi uz verba neutra kao *ustati se, skočiti se?* Tumačenju se uklanja jedanput time, što veli, da se prijelaz refl. glagola u medijalne ne može pokazati zbog tamne etimologije, a drugi put time, što ostavlja jezikoslovlju, da ono pokaže refleks. značenje kod glagola, koji dolaze svagda sa povratnom zamjenicom. Iz njegovih se riječi vidi, da on u svakom slučaju drži *se* za akusativ, t. j. za objekt. Da se u glagola *smijati se, skočiti se, nadati se* . . . shvaća *se* kao akusativ t j. *smijati sebe, skočiti sebe, nadati sebe* . . ., tomu se protivi jezično osjećanje; što pak treba da se drži o refleksivu uz takve glagole, pokazat će se na svom mjestu.

Digitized by Google

Kako su na krivom putu oni, koji uče, da je u svakoj svezi glagola s povratnom zamjenicom *se* ova zamjenica u značenju akusativa, potanko je i lijepo dokazao N. Nekrasov u sprijed spomenutoj knjizi, str. 27 i d. Pošto je predočio nedostatke i nedosljednosti diobe ruskih glagola na vrste (genus, rus. залогъ)[1], Nekrasov ističe, da se refleksivni glagoli s pomoću nauka o glagolskim vrstama nikako ne daju objasniti, kako su to pokušali učiniti neki ruski gramatici (Buslaev, Aksakov). I on priznaje, da je ся prvobitno bio akusativ povratne zamjenice, ali drži, da je ova riječ s tijekom vremena dobila potpunu slobodu pridružiti se svakomu glagolu[2], a po tome da je izgubila i karakter zamjenice i značenje akusativa. Za to se Nekrasov odlučno protivi onim ruskim gramaticima, koji su porabu riječi ся išli uspoređivati porabi povratne zamjenice u drugim jezicima, na pr. u njemačkom *(sich)* i francuskom *(se)*; pak pita, može li se ikada u tim jezicima združiti refl. zamjenica s glagolima, kakvi su ruski сознатаюсь, борюсь, рѣшенось? Što Nekrasov drži o toj riječi, pokazat će nam ova dva primjera. Uzmimo glagol стать. Kakva je razlika između стать i статься? Стать znači svršiti takvu radnju, takvu promjenu u svom položaju, po čemu se subjektu pripisuje njegova

[1] Mimogred napominjem, da i Vuk u „Писменици серóског їезика“ (1814), str. 48. dijeli glagole „пригледом залога“ kao i ruski gramatici u četiri vrste: 1. Дїеїствителни, 2. Страдателни, 3. Средньи, 4. Повраћателни, i dodaje: Под видом глагола повраћателног догађасе често знаменованье дїеїствителног, страдателног, и средньег глагола. Ali u Српској граматици (1818) str. LIII. ne uzima više страдателнога залога, nego samo: „1. djejstvitelni (poslujući?)“ kao: pisati knjigu, sjeći drva, 2. povraćatelni, „koji u pravom smislu nijesu drugo ništa, nego glagoli djejstvitelni: zašto i njiov posao stoji svagda u vin. padežu (samo što nije izvan onoga, koji ga radi) n. p. brijati se (sebe), veseliti, kao brijati te, veseliti te i t. d.“ 3. srednji (verba neutra) kao bolovati, spavati; gori drvo, teče voda. — Ovomu odmah dodaje Vuk bilješku: „Ovo razdjelenije glagola *gotovo ne vrijedi ništa*: zašto gotovo svaki djejstvitelni glagol može biti i srednji (ali pravi srednji glagol ne može biti djejstvitelni) n. p. pjevati pjesmu, igrati konja, kopati vinograd, vikati ljude, to su djejstvitelni glagoli; ali kad se reče (i razumjeva), n. pr. bolje je pjevati nego plakati; mator se konj ne uči igrati; nit' umijem orat' ni kopati; ječam trče, a rakija viče, onda su ovo sve srednji glagoli“. Vidi još, što govori Vuk u primj. 2. o glagolima stradatelnima i otležitelnima (deponentia).

[2] U ruskom na ime jeziku može ся doći uza svaki glagol, pa i uz óыть. Vidi Nekrasova, o. c. str. 60.

Digitized by Google

„стоячесть“, ili стать znači odmah početi radnju. U jednom i u drugom značenju pojava radnje стать usko je združena sa subjektom, u kojem se ona javlja. Статься znači ili „образоваться“ ili se tim glagolom izriče samo radnja, bez svakoga odnošaja prema subjektu, koji je izvodi i koji je sada kao zaklonjen tom radnjom. U glagolu статься javlja se radnja neovisno o subjektu. U tome stoji i razlika između izraza: онъ ходитъ i ему ходится; онъ спитъ i ему спится, gdje se jasno vidi, da ся ne može imati značenje lične povratne zamjenice себя, jer je u glagolu kao ему ходится lice u drugoj liniji, iza same radnje. Evo drugi primjer, što navodi Nekrasov iz nar. rus. pjesme: У меня три года какъ сосватанось. Ako glagolu oduzmemo ся (ca), osjećamo potrebu upitati: что сосватано? A među tim po smislu nar. pjesme ne radi se o predmetu, nego o samoj radnji: trebalo je dakle izreći, da se radnja sama svršila; a kako je to jezik učinio? On je obliku сосватано dodao сь (ся): сосватанось, čemu više ne treba pitanja: что?, i na taj je način odvrnuo misao od predmeta i obratio je na pojav same radnje. Prema tomu — veli Nekrasov — općeni smisao sjedinjenja ся s glagolima u ruskom jeziku stoji u tom, da se ta riječ ne odnosi toliko na lice ili u opće na predmet, koji radi, koliko na samu radnju, i označuje ne odnošaj radnje prema predmetu, nego samu radnju dajući joj smisao samostalnoga pojava. A time je jezik povratnoj zamjenici ся u društvu s glagolima oduzeo opredijeljeni, ograničeni smisao lične povratne zamjenice i učinio je česticom, koja se (u ruskom jeziku) s glagolom posve sljubila. Ova se čestica po mišljenju Nekrasova ne smije zamijeniti s povratnom zamjenicom себя ni u glagolima kao što su: одѣваюсь, умываюсь. I u njima radnja ima smisao samostalnoga pojava i samo je u toliko u svezi s licem, koje radi, koliko se ta radnja na njemu javlja; no nipošto ne znači, da ona izlazi iz lica i na njega da se vraća. U glagolima pak одѣвать себя, умывать себя obraća jezik poglavito zanimanje na odnošaj radnje prema licu. S drugim riječima, u prvom slučaju izriče se sopstven pojav radnje — i ništa više; u drugom — odnošaj radnje prema licu.

Ovo je jezgra razlaganja N. Nekrasova, koji u svojoj knjizi podaje o ruskom glagolu mnogo lijepih i zdravih misli. Zasluga je njegova, što je dokazao, da povratnu zamjenicu uz glagole ne valja držati za akusativ, t. j. za objekt, ako se hoće pravo da razumije refleksivni glagol u ruskom jeziku (a to vrijedi i za

Digitized by Google

druge slavenske jezike).[1] Dalje je Nekrasov dobro predočio, da je od povratne zamjenice u akusativu s tijekom vremena postala čestica, koja ima u jeziku zadaću, da ističe glagolsku radnju bez obzira na odnošaj subjekta prema objektu. O tom ćemo se i mi dovoljno uvjeriti pri razmatranju refleksivnih glagola u hrvatskom jeziku. Ja ne mogu tek povladiti Nekrasovu, što je svoju misao protegnuo na sve refl. glagole. Mislim na ime, da se u ruskom, kao i u svakom slavenskom jeziku, refl. glagoli kao *umivam se*, *odijevam se* nijesu osjećali kao pravi refleksivi samo u starini, nego da se kao takvi i danas još osjećaju. Razlika, koja je na pr. između *ja spavam* i *meni se spava* po mom se mišljenju ne nahodi između *ja se odijevam* i *ja sebe odijevam*. A osim toga u N. Nekrasova ima jedna praznina, koju on nije ničim ispunio. On na ime nije pokazao, kako je došlo do toga, te je od povratne zamjenice postala čestica s naprijed izloženom funkcijom? — U ovoj će se radnji pokušati na to pitanje odgovoriti.

Pregledavši tako najznatnije, što se do sada mislilo o refleksivnim glagolima u slavenskim jezicima, prelazimo na razmatranje ovih glagola u jeziku hrvatskom s napomenom, da se (obično vrlo kratke) bilješke o refl. glagolima u gramatikama hrvat. i srps. ponajviše naslanjaju na nauk Miklošićev. A spominjem još i to, da u najnovijem djelu o komparativnoj sintaksi indoevropskih jezika, u B. Delbrücka Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen (Brugmann, Grundris III), slavenski refl. glagoli nijesu obrađeni ni toliko, koliko u Miklošića; pisac se ograničio tek na dvije tri bilješke.

3. Pod br. 1. je spomenuto, da se u slavenskim jezicima pored pravoga akusativa refl. zamjenice ся upotrebljava sa značenjem akusativa genitiv refl. zamjenice себе. U tom slučaju себе stoji prema ся kao мене prema ма, тебе prema та, t. j. kao oblik naglašen prema nenaglašenomu. Kad velimo: *tučem sebe*, onda je ovdje *sebe* objekt glagolu *tučem*, kako je *tebe* objekt u svezi *tučem tebe*. Ako mjesto naglašenoga oblika *sebe* uzmemo nenaglašeni *se*, onda će dakako i ovaj biti objekt: *tučem se*. I u *tučem sebe* i u

[1] Naprijed smo vidjeli, da i Miklošić uči, da je ся uz glagole svagda u značenju akusativa, premda mu je sintaksa izišla na svijet kojih 5 godina poslije knjige N. Nekrasova, koju u ostalom nekoliko puta citira (kod nauka o padežima) u svojoj sintaksi. To je Miklošiću prvi zabavio g. Maretić u svojoj odličnoj studiji „Život i književni rad Frańe Miklošića", posebni ot. iz 112 knj. Rada jug. ak., str. 52.

Digitized by Google

tučem se imamo isti odnošaj: radnja izlazi od subjekta i prelazi na objekt, koji je ovdje isto lice. Razumije se samo po sebi, da *sebe* — kao objekt — može stajati samo uz prelazne glagole; a to isto vrijedi i za *se*, kad stoji mjesto *sebe*. U opće se puni oblici ličnih zamjenica prema enklitičnima upotrebljavaju najčešće onda, kad se hoće zamjenicom nešto prikričati, ili kada treba istaći protivštinu; s istih razloga ponajviše mjesto *se* dolazi *sebe*. No za to, što se kao objekt glagolu meće *sebe* mjesto *se*, glagol nije prestao biti refleksivan[1].

Kako se objekt *se* uz prelazne glagole može zamijeniti s punim oblikom *sebe*, a da glagol pri tom ne gubi ništa od svoga značenja, pokazat će se s nekoliko primjera iz Vukova prijevoda Novoga zavjeta. Zanimljivi su ti primjeri za to, što bi se gotovo u svakomu mj. *sebe* moglo uzeti *se;* a Vuk je uzimao pune oblike za to, što se gotovo svagda u grčkom jeziku (a po tom i u crkvenoslavenskoj vulgati, po kojoj je Vuk prevodio) nalazi refleksivna zamjenica, dok je ondje, gdje je u grčkom jeziku medij, uzimao *se*. Tako čitamo: Braćo! ako i upadne čovjek u kakav grijeh, vi duhovni ispravljajte takvoga duhom krotosti, *čuvajući sebe* da i ti ne budeš iskušan. pavl. gal. 6, 1 (σκοπῶν σεαυτὸν μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς). — Blagodat vam i mir od Boga oca i Gospoda našega Isusa Hrista, koji *dade sebe* za grijehe naše. pavl. gal. 1, 3—1 (τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν). — Za to ne *držah sebe* dostojna da ti dođem, nego samo reci riječ, i ozdraviće sluga moj. luk. 7, 7 (οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα). — Svaki koji *sebe* carem *gradi* protivi se ćesaru. jov. 19, 12 (πᾶς ὁ βασιλέα αὑτὸν ποιῶν). Isporedi: Ko *se* ti sam *gradiš?* jov. 8, 53 (τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;) — Mi imamo zakon i po zakonu našemu valja da umre, jer *načini sebe* sinom Božijim. jov. 19, 7 (ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἐποίησεν). — Ako dakle ko *očisti*

[1] To je posve jasno, pa se opet u tome ne slažu dva naša filologa, prvi i treći redaktor akademičkoga rječnika. Tako Daničić meće među „refleksivne“ glagole primjere, u kojima je objekt i *se* i *sebe*, dok g. Budmani vrsta glagole s objektom *se* među „refleksivne“, a one s objektom *sebe* među „aktivne“. Vidi na pr. s. v. *bičevati*, *braniti*, pak s. v. *darovati*, *hvaliti* i dr. — Kao g. Budmani, čini se, da je mislio i Vuk, jer i on primjere (ako ih navodi) sa *sebe* gotovo svagda meće pod oblik glagola bez *se;* n. pr. A *sebe* si gore *dopravila* (s. v. dopraviti). — Pa *nasrdi sebe* i dorina (s. v. nasrditi. Ima i *nasrditi se* s primjerima: No se Turčin nasrdio ljuto. A Jovan se dobro nasrdio). — Savo, Savo, *sebe* ne *zabijeli*, a mene zacrni. (s. v. zabijeliti). Trgovačku robu prifataću, *zaođeću sebe* i družinu (s. v. zaođeti).

Digitized by Google

sebe od ovoga, biće sud za čast. pavl. 2tim. 2, 21 (ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν). — I opet ne *ostavi sebe* neposvjedočena čineći dobro. djel. ap. 14, 17 (καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν). — Blago onome koji ne *osuđuje sebe* pred Bogom. pavl.-rim. 14, 22 (μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν). — *Pokaza sebe* živa mnogijem istinitijem znacima. djel. ap. 1, 3 (παρέστησαν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν). — Ja *posvećujem sebe* za njih, da i oni budu osvećeni istinom. jov. 17, 19 (ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν). — Ali Isus ne *povjeravaše im sebe;* jer ih sve znadijaše. jov. 2, 24 (οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς). — Jer i ovo učini jednom, kad *sebe prinese.* pavl.-jevr. 7, 27 (ἑαυτὸν ἀνενέγκας). Isp. Tako *se* i Hristos jednom *prinese*, da uzme mnogijeh grijehe. Ibid. 28 (ὅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας). — Tako i žene u pristojnom odijelu, sa stidom i poštenjem da *ukrašuju sebe.* pavl. 1tim. 2, 9 (καὶ τὰς γυναῖκας . . . κοσμεῖν ἑαυτὰς). — Jer ako ko misli da je šta a nije ništa, umom *vara sebe.* pavl.-gal. 6, 3. (εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ). — Isp. za druge glagole: jov. 7, 4; pavl. 1kor. 9, 19; 11, 28, 31; 2kor. 7, 1; 8, 5; 9, 14; 10, 12; 11, 9; 1tim. 5, 22.

Gdjekoji od navedenih primjera mogao bi se shvatiti i tako, da je *sebe* u protivštini; a u tom slučaju uzima se redovno pun oblik mj. enklitičnoga *se.* Jasnije se vidi, da je *sebe* zbog protivštine, u primjerima, što ću ih sada navesti, također iz Vukova prijevoda Novoga zavjeta: Niti dajite udova svojijeh grijehu za oružje nepravde; nego *dajite sebe* Bogu. pavl.-rim. 6, 13. Jer kaku će korist imati čovjek ako sav svijet pridobije a *sebe izgubi* ili sebi naudi? luk. 9, 25. Jer kojijem sudom sudiš drugome, *sebe osuđuješ.* pavl.-rim. 2, 1. Ili grijeh učinih *ponižujući sebe* da se vi povisite. pavl. 2kor. 11, 7. Jer *sebe* ne *pripovijedamo*, nego Hrista Isusa Gospoda. 4, 5. Učeći dakle drugoga *sebe* ne *učiš.* pavl.-rim. 2, 21. — K ovim primjerima dodajem nekoliko iz drugih izvora, gdje se također izriče protivština: Tko drugijeh sramoti, *sebe* ne *časti.* Posl. danič. O koji ljuvene sej pjesni slišate, požalte, jaoh, mene, a *sebe čuvate* ljubavi. M. Držić 4. Ako s' *sebe dobil*, Aleksandra s' jači. Marulić 155. Tko *sebe goji,* najbolji perivoj goji. Posl. danič. Ja ću prodavati moje zlatne kose, pa i *sebe* i tebe *hraniti.* Nar. prip. vuk. 266. Slavuj tica gizda sav svijet *nagizda*, a *sebe* ne može. Nar. zag. vuk. 270. Šta je to, u zao čas! ja tebe izbavih, a *sebe pogubih.* Nar. prip. vuk. 11. Hercegovina sve zemlje naseli, a *sebe* ne *raseli.* Nar. posl. vuk. *Spremi* Marko *sebe* i Ša-

Digitized by Google

rina. Nar. pjes. vuk. 2, 331. *Sebe* ne *ugas'*, a mene ukrasi. Milićević, zim. več. 125.

4. Ako uz subjekt glagolu stoji atribut s a m u značenju lat. i p s e onda je *se* gotovo svagda pravi akusativ, t. j. objekt U tom slučaju dolazi mjesto *se* vrlo rado *sebe;* ali ako je i *se*, ono se posve lako dade zamijeniti punim oblikom *sebe*. Na pr. Ne bi *sama sebe naružila* Njeguš, gor. vij. 110.: Niko nikoga ne može naružiti, dok *se sam* ne *naruši*. Nar. posl. vuk. — Pričati se nemoj, da *sam sebe osud* Marulić 108.: Kuharicu i kćer njoj da onako ubit, kako su *se s me odsudile*. Nar. prip. mik. 68. — Ar svaki, koteri samoga sebe zvisuje, hoče ponižen biti, a koteri *samoga sebe ponizuje*, hoče zvišen biti. Petretić 105.: *Poniž' se sam* vele, tko će priti gori. Marulić 108. — Naumi da *ubije sama sebe*, te tako i učini. Nar. prip. vuk. 119. Za to nitkor zgubiti ne htij čeljad i stan, i *sam sebe ubit*. Marulić 32.: *S me se ubiše* jer nisu hotile... 60. — Kako sprijed kod *sebe*, tako i ovdje češće prevodi Vuk u Novom zavjetu *sam sebe*, gdje bi moglo stajati i sámo *se*. N. pr. *Sami sebe iskušajte* jeste li u vjeri, *sami sebe ogledajte*. pavl. 2 kor. 13, 5 (ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε). — A u svemu *sam sebe podaji* za ugled dobrijeh djela. pavl. tit. 2, 7 (περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων). — Tako i Hristos ne *proslavi sam sebe* da bude poglavar svešteničkí, nego onaj koji mu reče . . . pavl.-jevr. 5, 5 (οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε). — Jer *sami sebe* na novo *raspinju* i ruže sina Božijega. pavl.-jevr. 6, 6 (ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.) — A ja malo marim što me sudite vi ili čovječij dan, a ni *sam sebe* ne *sudim*. pavl. 1kor. 4, 3 (ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω). — U svakoj premudrosti i *učeći* i *svjetujući sami sebe*. pavl.-kološ. 3, 16 (διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς). — Ima uškopljenika koji su *sami sebe uškopili* carstva radi nebeskoga. mat. 19, 12 (οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς) — Budite pak tvorci riječi, a ne samo slušači, *varajući s mi sebe* jak.-posl. 1, 22 (παραλογιζόμενοι ἑαυτούς).

Dok je Vuk grčku refl. zamjenicu u nekim zgodama prevodio sa *sam sebe*, u drugima ju je zgodama prevodio sa *sam se*, n. pr.: Eda li si ti veći od oca našega Avrama, koji umrije? I proroci pomriješe: ko *se* ti *sam* gradiš? jov. 8, 53 (τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;). — Vi ćete meni bez sumnje kazati ovu priču: ljekaru! *izliječi se sam*. luk. 4. 23 (Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν.). — A kad si bio mlad, *opasivao* si *se sam*, i hodio si kuda si htio. jov. 21, 18 (ἐζώννυες σεαυτὸν). — Ako *se* ja *sam slavim*, slava je moja ništa. jov. 8, 54

Digitized by Google

(Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν). — A čije djelo izgori, otići će u štetu; ***sam*** će ***se spasti*** tako kao kroz oganj. pavl. 1kor. 3, 15 (αὐτὸς δὲ σωθήσεται). — Tada rekoše Judeji: Da *se* ne će ***sam ubiti***, što govori: kud ja idem vi ne možete doći? jov. 8, 22 (Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν). — Evo još primjera, iz kojih se vidi, da je *se* uz sam pravi akusativ, t. j. u kojima možemo mjesto *se* uzeti *sebe:* Onoga ne valja karati, koji *se sam kara*. Nar. posl. vuk. Ko se hvali, *sam se kvari*. Ibid. Niko nikoga ne može osramotiti, dok *se sam* ne *osramoti*. Posl. danič. Ni *se sam pohvali* ni se *pokudi sam*. Marulić 40. Bog govori: *Pomozi se sam*, pomoć' ću ti i ja. Nar. posl. vuk. Ko hoće da ga drugi ljudi poštuju, valja najprije *sam* da ***se poštuje*** Ibid. Ko se *sam svjetuje*, đavo mu odgovara. Ibid. *Sam se* doro oko grada *voda*. Nar. pjes. vuk. 2, 206. — Takvi su i ovi primjeri: Da se ko nađe da skine onoga zeca zec bi *se sam zaklao*, ***sam oderao***, ***sam isekao***, ***sam pristavio***, pa *se sam skusao*. Nar. prip. vuk. 35. Ne čupa (sc. ciganin) luk, da krade, nego se uhvatio za nj, da ga vjetar ne obori na zemlju, pa *se* luk ***sam iščupao*** iz zemlje. Vuk, posl. 82. Ode sablja od ruke do ruke, doď' u ruke Kraljeviću Marku, ***sama*** mu *se* sablja *izradila*. Nar. pjes. vuk. 2, 342. Dođoše k vratima gvozdenijem koja vođahu u grad, ona im ***se sama otvoriše***. Vuk, djel. ap. 12, 10. Kad je pojih juhu, to *se* pijat ***sam promeni*** pa dojde drugi s govedinom. Nar. prip. mik. 2. Kad *se* vojka ***sama trese***, na nju se prut ne stavlja. Poslov. danič. — Ovamo ide i glagol ***samodaviti se*** „(u C. g.) sich entleiben, manus sibi inferre". Vuk, rječ.: Nego će se samodaviti u pustinji ili će je zvjerad rastrći. Nar. prip. vuk. 116. Ne ćeš mi smetati da sebe ne samodavim. 224. Od kud se zemanom samodavila djevojka da učuva poštenje. Ljubiša 7[1]. — Napokon navodim primjer, kojemu nijesam našao sličnih, i koji može biti zanimljiv (ako nije štamparska griješka?): Onda *se* samo *zakolji* ***sam sebe*** sabljum. Nar. prip. valj. 10.

5. Uz koje glagole stoji *se* kao objekt, oni se vrlo lako sami po sebi razumiju. Njih ima veliko mnoštvo, te bi bilo zališno, da

[1] Isp. ***samohran*** „qui se ipse alit" Vuk, rječn.; ***samohranica*** „mulier se ipsa alens" Ibid.; ***samouk***, ***samouče***, „autodidactus", „puer a." Ibid.; (upravo: koji se sam uči); ***samosazdani Bože!*** „qui se ipse creavit", ***samostvoritelj*** „qui se ipse creavit" Ibid.; ***samohvalnost*** „inanis jactantia, salaconia. v. samoga sebe" Bjel. (Samoga sebe hvalenje „philocompia"). Isp. češ. *samobojce*; polj. *samochwał*. Miklošić, synt. str. 98.

Digitized by Google

ih ovdje nabrajam i primjerima potvrđujem. Ali budući da smo vidjeli, da ima filologa (Nekrasov), koji ni u kojem slučaju ne drže *se* za objekt, držim za potrebno zaustaviti se pri tom i pokazati s nekoliko općenih crta, kada se *se* može držati za akusativ objekta, t. j. kada se ono može zamijeniti sa *sebe*. Do sada su istaknuta dva takva slučaja: u protivštini i onda, kad uz subjekt stoji kao atribut *sam* (= ipse). Dalje se vrlo dobro osjeća akusativ povratne zamjenice kao objekt uz one glagole, što izriču radnju, koju subjekt sam na sebi izvršuje. Takvi glagoli odgovaraju grčkomu „direktnomu mediju", kao τύπτεσθαι, λούσασθαι, νίψασθαι. Osobito se jasno ističe, da je *se* = *sebe* onda, kad se prijedlogom označi mjesto na tijelu subjektovu, kamo je radnja upravljena; n. pr. Ko vina ne pije, rđa ga bije, a ko ga mnogo pije, *po glavi se bije*. Nar. posl. vuk. *Po dlanu se* dlanom *ošinula*. Nar. pjes. vuk. 2, 238. Onda *se* Ero stane *pipati po njedrima*. Nar. prip. vuk. 313. Isp. Kad ga udari treći put, Brko se opet pipne onđe i srdito poviče. Ibid. 313. Legne u hlad da se malo odmori *pokrivši se po licu* jednom od one tri marame. Nar. prip. vuk. 33 Poče *se* ona čija je kuća *tući* šakama *po glavi*. Nar. podr. vrč. 10. *Udari se* rukom *po koljenu*. Nar. pjes. vuk. 2, 135. Grizi, mili, jabuku, ne *vgrizi se* za ruku. Jačke 46. *Ujeda se* sada *za usta* (kad ko što rekne, pa se poslije kaje). Nar. posl. vuk. Isp. Ujeda se đe ne valja. (Kad se ko za što kaje.) Ibid. Tek što uljeze, *zveknu se* šakom *po glavi*. Nar. prip. vuk. 300. — Tako je i u ovom primjeru, gdje cilj radnji nije doduše tijelo subjektovo, ali je stvar, koja je na tijelu: Nekakav siromašak ćoso, Bošnjak, *pljesne se po svom jataganu*. Vuk, posl. 203.

U nekima između navedenih primjera moglo bi se *se* i izostaviti, pa se opet ne bi smisao ni najmanje pomutio; tako n. pr. „Onda se Ero stane pipati po njedrima" možemo kazati: „Onda E. stane pipati po njedrima", kad se iz saveza vidi, da nije govor o drugim njedrima, već upravo o Erovima; mjesto „Pljesne se po svom jataganu", sasvim se lako može reći: „Pljesne po svom jataganu", jer je ovdje cilj radnji dovoljno označen posvojnom zamjenicom. Tako bismo u svima netom navedenim primjerima mogli mjesto *se* metnuti *svoj* uz riječ, koja označuje cilj radnji.[1] — No ima glagola, kojima se i bez prijedloga

[1] Isporedi: I sav narod koji se bijaše skupio da gleda ovo, kad vidje šta biva, vrati se *bijući se* u *prsi svoje*. Vuk, luk. 23, 48. Ovdje je zališno ili *se* ili *svoje*; pa i u grč. čitamo samo: τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη.

Digitized by Google

točno izriče, da je radnja upravljena na neko određeno mjesto na tijelu čeljadeta, koje tu radnju izvodi. Na pr. *miti* „lavare caput“, sa *se* „lavo caput meum“. Vuk rječ.[1] — *briti* „tondere“, „u pravom smislu brije se čovjek ili čovjeku brada, glava, kosa.“ Akad. rječn. Jedan mije, drugi bradu brije. Nar. pjes. vuk. 2, 337. Sa *se:* Britva ne će izaći na glavu njegovu, t. j. ne će se briti nikada. Akad. rječ. s. h. v. — *češljati* „pectere, carpere“, „češljati kosu, bradu . . . ili čeljade češljajući mu kosu“. Akad. rječn. Kosu češlja, boga moli. Ibid. s. h. v. Sa *se:* Grad se plijeni, a baba se češlja. Nar. posl. vuk. — *izuti* „exuere“ ima (pored obuća) objekt noga: Ja mu nisam dostojan izuti nogu. Akad. rječ. s. h. v. Sa *se* „izuti (svoje) noge“: Mnogi se i izuju ter dohode k tebi bosi. Akad. rječn. s. h. v. Tako i *obuti se* „sich die Schuhe anziehen, induo calceos: jesi li se obuo?“ Vuk, rječn. Isp. Dva put si se obuo u vražju kožu, pak iz tebe rogati laje. Ljubiša 286. — *oplesti* u značenju „vijenac, koš, kosu, flechten, plecto, texo“; u refl. obliku znači samo „das Haar flechten, necto comam.“ Vuk, rječn. Točnije bi bilo, da se prevodi: necto comam meam. — *otresati* „abschütteln, ausbeuteln, n. pr. noge od snijega und snijeg s nogu“; sa *se* „sich ausschütteln, excuti“. Vuk, rječn. U prvom će slučaju dakle biti otresati se = otresati svoje noge. — *poresati* u značenju „schneiden, scindo, n. pr. poreza me po prstu“; u refl. obliku znači samo: „sich (in den Finger) schneiden, cultro vulnerare se“. Vuk, rječn. — *posjeći* „posijeci po jednom prstu, boli, posijeci po drugom, boli, schneiden, scindendo vulnero“; sa *se* ima (pored recipr.) značenje samo: „sich schneiden, hauen (in den Finger, Fuss), scindendo vulnero“. Vuk, rječ. — *povezati* „2) glavu, einbinden (den Kopf) illigo“; sa *se:* „sich (den Kopf) einbinden, illigo caput“. Vuk, rječn. Točnije bi bilo: illigo caput meum.[2] — *prolupati* ima Vuk samo u značenju „ein wenig klopfen, pertundo parumper“; ali sa *se* bilježi „sich die Hörner abstossen, consipisco“.

[1] Za porabu ovoga glagola, kad je složen s prijedlozima, isporedi Vukovu bilješku s. v. izmiti: „U narodu se najviše govori za glavu *izmiti*, za ruke i za obraz kaže se *umiti*, a za noge niti bi se reklo *izmiti* ni *umiti*, nego samo *oprati* (koje bi se i za ruke i za obraz moglo reći), za sve tijelo pak kaže se *okupati*“. Ovomu treba dodati još *omiti* „vide umiti“ i *omiti se* „vide umiti se: Te se omi i kosu obrija“. Vuk, rječ.

[2] Isp. povezača „marama, ili krpa, što se žene povezuju, das Kopftuch, Haupttuch, vitta“; povezivanje „das Einbinden des Kopfes, vittatio capitis“. Vuk, rječn.

Digitized by Google

— *utruniti* „koga, Splitter in die Augen werfen, festucas injicio in oculum“; u refl. obliku: „utrunio sam se, es ist mir etwas ins Auge gefallen, incidit mihi aliquid in oculum“. Vuk, rječ. Dakle upravo: utruniti svoje oko. — *vrijeđati* „aufreissen (die Wunde), rumpo, offendo“; sa *se* „seine Wunde aufreissen, divello ipse vulnus meum, offendere se“. Ibid. — Tako će i: *ubrisati* „2) . . . nos. schnäuzen, emungo“ imati i refl. oblik *ubrisati se* = ubrisati svoj nos, premda Vuk ne bilježi; isto tako *usekati se* „sich schnäuzen, emungere se“ znači upravo usekati svoj nos, a *useknuti* „1) n. p. dijete, schnäuzen, emungo“ (Vuk, rječ.) znači upravo useknuti djetetu nos. — Kako češljati ima objekt kosu, tako ima taj objekt i *skupsti* „pilo, depilo, pilos sive crines detraho, evello, crinizo; skubsti ptice, deplumare, plumas avibus detrahere, skup (!) sti prasca, glabrare, deglabrare setigerum“. Bjel. Sa *se:* Hoće ga zaklat (Andrijana), plače, skube se. M. Držić 197. Ko ječi, ko riga, ko pothvaća, ko se od bola za bradu skube. Ljubiša 347. Isp. skupsti „raufen, rupfen, vello: Povio se po konju đogatu, od muke mu zubma grivu skube“. Vuk, rječn. — Kao posjeći se ima i *nabosti se:* Uz potok je trnjica, nabola b' se Marica. Jačke 3. Obo se jutros na trn. Posl. danič. S refl. oblikom nema ni Vuk ni Bjelostijenac; znači prvobitno: nabosti nogu (svoju) na trn, a onda se može „trn“ i izostaviti.

6. Osobito se dobro osjeća *se* kao objekt uz glagole, uz koje stoji instrumental oruđa ili sredstva. Na pr. A metlicom *se četa*, četa. M. Držić 134. Put snježana neka je meni, vas *se izmazah* klakom bijelim. Gundulić 156. Rad mirisa nek *se* ružom *kiti*. Nar. pjes. Vuk. 2, 26. Još *se* mala *nakrasila* sama malom iglom i crvenom svilom. Nar. pjes, vuk. rječ. s. v. nakrasiti. *Ogrn se* kapom ti i hran mi baretu. M. Držić 48. Šikom bi *se spašivala*, da bi tanja bila. Jačke 49. I preneseno: Kad joj *se* sin *opaše* snagom, on zaište od matere onu pušku. Nar. prip. vuk. 66. Bolje mi je jure stati u kalujere misto . . . ner se uvalit u nesriću. *oprtiv se* brimenom. Marulić 253. Ja kad začu Rosanda đevojka, po dlanu *se* dlanom *ošinula*. Nar. pjes. vuk. 2, 238. *Pokrio se* zelenom mavlutom. 347. Pa onda opet uđe u vreću, i dobro *se sveže* užem. Nar. prip. vuk. 176. *Vrgoh se* tobocem, utekoh u pustinju, da odahnem. M. Držić 133. A Simon Petar kad ču da je Gospod, *zapreže se* košuljom. Vuk, jov. 21, 7. — Instrumental oruđa ili sredstva može se i izostaviti, ali se on kod mnogih glagola sam po sebi razumijeva; i u takim se zgodama dakako *se*

Digitized by Google

osjeća kao objekt. Tako prema *„zapreže se košuljom“* imamo: Skide svoje haljine, i uze ubrus te *se zapreže.* Vuk. jov. 13, 4. Ovdje se već iz konteksta vidi, da je instrumental oruđa *ubrus*, kao što se to vidi i u ova dva primjera: Ero metne vodeničarevu kapu na glavu pa još uzme malo *brašna* te *se pospe.* Nar. prip. vuk. 310. Šćepan skoči s mosta u potočinu, dohvati pregršt *gliba* pak *se oblijepi* po obrazu. Ljubiša 121. — Kako se čovjek redovno *umiva vodom*, to se taj instrumental obično i ne dodaje (isp. Toj rekši, izvi se iz vriće i *vodom* po puti *umi se* i namaza vonjom Marulić 37 — prema: *Umi se*, tja pojde. Ibid. 185). To vrijedi i za *oprati (se)*, t. j. vodom, i za mnoge druge glagole, od kojih će se ovdje neki spomenuti, jer im se radnja vrši na subjektu, a u takvoj se prilici *se* najbolje osjeća kao objekt. Tako prema *kititi se* (Okiti se jedan srpski soko. Nar. pjes. vuk. rječ. s. v. okititi se) ima nekoliko glagola, uz koje obično ne dolazi instrumental, a znače „comor“ (bez *se* „como“), n. pr. *gladiti se* (Gladila se popadija porad đaka. Nar. posl. vuk.); *kinđuriti se; ličiti se* (Djevojka se liči da je zgodnija. L. Zore. Rad jugosl. akad. 110, str. 221 u bilj.); *nakrasiti se* (Vuk ne bilježi oblika bez *se); naresiti se* [„(u prim.) vide nakititi se: Svatovi se naresiše“. Vuk, rječ.]; *mrčiti se* (Što *se mrči*, kada kovat' nećeš? Njeguš, gor. vij. 28); *nabijeliti se* „fuco se“ (Ibid.); *nagariti se* prema nagariti „mit Russ beschmieren, fuligine induco“ (Ibid.); *narumeniti se* „fucare se, sich roth schminken“ (Ibid.); *navraniti se* „1) sich schwarz färben, atrum se reddere“ (Ibid.) — *čersati se* „fucare se, mazati se čersom, bijeliti se“ (Akad. rječ.): Žene, koje se čersaju i bjakaju i mrče (Ibid.); *nakvasiti se* „sich wässern, einweihen, macerari: nakvasi se, da te obrijem“ (Vuk, rječ.); *omučiti se* „(po jugozap. kr. u kršć.) vide *obrašnaviti se:* Ko ide u mlin, taj se i omuči“ (Ibid.), a obrašnaviti se tumači: „mit Mehl bestäubt werden“; *naorušati se* (Kad *se* jaki *naoruža* i čuva svoj dvor, imanje je njegovo na miru. Vuk, luk. 11, 22); *krstiti se:* „Kreutz machen, digito crucis figuram imitor“ (Vuk. rječ.). On se siromah stane krstiti govoreći, da to on nije nikad ni pomislio. Nar. prip. vuk. 212. — U posljednjim je glagolima već u njima samima izrečen instrumental oruđa, isp. Kad je Đorđe Srbijom zavlad'o, i Srbiju *krstom prekrstio.* Nar. pjes. vuk. rječ. s. v. prekrstiti. Prema tomu u glagola *opraviti se* u značenju „na put, t. j. spremiti se, sich bereiten, parare se“ (Vuk, rječ.): Kad bude pred veče, on se lepo umije i opravi (Nar. prip. vuk. 48.) —

Digitized by Google

treba misliti instr. *opravom*, kako u kajkavskom doista i dolazi.[1] — Takvi su glagoli i u ovim primjerima: Ni sam sebe ne će znati, biše l' krmak što *se blati*, il' krmača zavaljena. Akad. rječ. s. h. v. Čuvaj se, nemoj *se gnusiti* po toj kalјuži. Akad. rječn. s. h. v. Kleknu u blato, pokloni mu se (t. j. sv. sakramentu), i ustavši ne biše *se izbrljao*. Akad. rječ. s. h. v. Kaži mi, Vuče, čemu *se izglibi* po obrazu? Ljubiša 122. Tko tiče pakao ali ti crnu mast *izmrljati će se* od nje. Akad. rječn. s. h. v. Kućnik često njim *se* (đubretom) *kalja*. Ibid. s. v. kaljati. Groznijem *se* suzam' *uprljao*. Vuk, rječn. s. v. grozan. — Napokon evo još nekoliko glagola, kod kojih se također može misliti na instrumental oruđa ili sredstva i kod kojih se *se* još dobro osjeća kao objekt: *daviti se* u prvobitnom značenju „daviti koga, ne dati mu da diše, stiskujući mu grlo" i hiperbolički „kad čovjek mnogo čega jede, prejeda se; ili kad naglo jede". Akad. rječn. A vi po manje zaharom se davite. M. Držić 196. U tom se smislu može upotrebiti *dušiti se*, *gušiti se*, *objesiti se*, *raniti se*, *ubiti se*, *skončati se*, *ustrijeliti se*, *zagutiti se*, *zaklati se*, *zamaći se* („se suspendere: Al' će ti se zamaknuti ljuba." Vuk, rječn.) i dr.

7. Što smo dovde ogledali refleksivnih glagola, u njima svima subjekt na sebi izvršuje radnju. Kod sviju njih je radnja više ili manje upravljena na određeno mjesto na tijelu subjektovu; s toga se kod njih *se* i osjeća vrlo intensivno kao objekt. A sad ćemo se pozabaviti s refl. glagolima, u kojima je *se* zastupnik cijeloga subjekta, pa i to ne toliko u materijalnom smislu, koliko u duševnom. I kod ovakvih se glagola mjesto *se* može posve lako kazati *sebe*, te se za gdjekoje to *sebe* može i potvrditi. Budući da su svi ti glagoli (kao i predašnji) prelazni, navest će se ovdje u primjerima samo neki. Beg *se brani* drvljem i kamenjem. Nar. pjes. vuk. 2, 47. *Čuvajte se* od kriveh prorokov. Petretić 100. Oh da *se* vsaki kot sraba vse grišne prilike *haba*. Jačke 280. Teške ti si muke dopanuo! bez jada *se izbaviti* ne ćeš. Nar. pjes. vuk. 2, 383. V njega (Boga) se ufajte, njemu *se 'sručite*. Jačke 286. Pa *se kriju* za Arapa sluge. Nar. pjes. vuk. 2, 422. Zbog njega *lišavam se* zdravlja. Vuk, rječn. s. v. lišavati se. Duša *se 'e lučila* od tebe grišnoga. Jačke 181. Ona tica hodila je navek med go-

[1] Bjelostijenac za *oprarljam* bilježi „vestio, vestibus induo"; *oprava* „vestitus, amictus, vestimentum". Bjel. *„Opravljen po Horvatski ali Slovinski* ornatu Croatico, S. Sclavonicis vestibus indutus, heroice amictus". Ibid.

Digitized by Google

lube ovoga gospona i š njimi *se* je *mešala*. Nar. prip. valj. 213. Ako sam *se najmio*, nijesam se pomamio. Nar. posl. vuk. A ki ste *se nasladili* vazda u svakom hudu dili, sada ćete gorci biti i u gorušćem paklu vriti. Marulić 281. Brate, *opomeni se* i mene, ako gde nađeš Usuda. Nar. prip. vuk. 76. Da popravimo pogrešku i da *se* tijeh lažica *oprostimo*. Ljubiša 21. Za njim postanedu veliki bregi pak jarki tak, da su *se* opet komaj *oslobodili* ovi črni. Nar. prip. valj. 115. Er mnozi ovim putom scijene poštit, a *osramote se*. M. Držić. 3. On dojde doma i kad *se osvedoči* od istine, savetuje se z materum, da ča bi od ženi učinili. Nar. prip. mik. 30. Mož'li *s'*, robe, junak *otkupiti?* Nar. pjes. vuk. 2, 274. Ako *se pokore*, prosti njihovu zled. Marulić 185. Ženo moja, krivo san ti otel učiniti, ale ti si *se* svojun pametun *pomogla*. Nar. prip. mik. 147. Kaka je taka je; a može biti da će *se* u napredak što i *popraviti*. Nar. prip. vuk. 149. Svi *se* trgovci *priporučuju* svetomu Nikuli. Marulić 288. Najposlije *se riješi* da na novo ide za ženu svoju. Nar. prip. vuk. 203. I biće da će *se* svaki *spasti* koji prizove ime Gospodnje. Vuk, dj. ap. 2, 21. Život ohodit nisi *se šćedila*, za ovi slobodit puk od pogibila. Marulić 53. Jesi l' doma ali ne? Ali mi *se* neg *tajiš* rožica? Jačke 69. *Ukroti se*, oče Serafine! Ljubiša 85. Te *s'* đevojka malo *utješila*. Nar. pjes. vuk. 2, 177. Onda *se* car Trojan *uveri* da se na zemlji ništa ne može sakriti. Nar. prip. vuk. 157. No *se vara* jadna moma. Ljubiša 51. Всега тога да *се варжемо*. Mon. serb. 47. Ako vas ko po obrazu bije, ako *se* ko *veliča*. Vuk, pavl. 2 kor. 11, 20. Ovu ti jabuku darivam za ljubav a uzmi dipli u ruku, ter *se* brajo *zabav*. M. Držić 107. Nije se udala već *se zarobila* (kaže se za djevojku koja se zlo uda). Vuk, rječn. s. h. v. *Zatvori se*, care, u ćeliju. Nar. pjes. vuk. 2, 91. Neki *se zavjetuju* (u bolesti ili u drugoj kakoj nevolji) da ne jedu ribe nikad u petak i u srijedu. Vuk, rječn. s. h. v.

Ovamo idu i ovakvi glagoli, značenja manje ili više jednakoga: *činiti se:* Tko se ovcom čini, vuk ga izije. Poslov. danič. Isp. Načini sebe sinom Božijim. Vuk, jov. 19, 7. — *graditi se:* On je znao vrlo dobro koliko je opasno i stidno graditi se carem. Ljubiša 132. Isp. Svaki koji sebe carem gradi protivi se ćesaru. Vuk. jov. 19, 12. — *hiniti se:* Tim nitko je ne poznava, jer se Ugričić mladi hini. Akad. rječn. s. h. v. — *obratiti se:* Ona (Dafna) pobiže i obrati se u lovor. Marulić 69. — *obrnuti se:* On pak se obrne na oroslana. Nar. prip. valj. 156. Tako je i onda kad je

Digitized by Google

subjekt nešto neživo: Tu su moji dukati obrnuli se u gaće frapane. M. Držić 325. — *prehititi se:* Prehiti se, devojko, ribicom u vodi. Jačke 309. — *preobraziti se:* Hoć li se tako moć u tu djevojku priobrazit, da te ne bi poznala? M. Držić 402. — *pretvoriti se:* Devojka se po tom opet pretvori u paunicu. Nar. prip. valj. 16. — *prometnuti se:* Nego ti se molim da se ti opet prometneš u struk bosioka. Nar. prip. vuk. 265. — *proturiti se:* Koja se je rđom proturila (sc. sablja), te s' iz kora izvadit' ne može. Nar. pjes. vuk. rječ. s. h. v. — *provrći se:* I on se u oni čas strese i provrže se čovjekom kakav je i bio. Nar. prip. vuk. 99. — *sazdati se:* On se sazda u šarenu guju Nar. pjes. vuk. 2, 511. — *stvoriti se:* Devojka odmah đipi s kreveta, stvori se paunica pa poleti. Nar. prip. vuk. 17.

8. I pri refleksivnim glagolima, što ću ih sada navesti, osjeća se *se* kao objekt, samo što se lako refl. značenje zamijeni pasivnim; tek se iz saveza vidi, da li je jedno ili drugo. I njima je značenje više ili manje jednako. Takvi su n. pr. *brojiti se:* A za one koji se brojahu da su nešto, kakovi bili da bili, ja ne marim ništa. Vuk, pavl. gal 2, 6. — *cijeniti se:* Koliko srećna i čestita cijenila bih se! Akad. rječn. s. h. v. — *držati se:* Jedan i drugi drži sebe za zakonita cara. Akad. rječn. s. h. v. II. 829.[a] Ja bih se veoma blažen i bogat držao. M. Držić 402. — *govoriti se:* „smisao je da subjekat tvrdi o sebi da je on ono što znači predikat" (Akad. rječn.): Vidjeti tad mož' tko se ja govoru. Ibid. III. 347.[a] — *reći se:* Koli se, vajmeh, rih malo pri ja blažen. M. Držić 115. — *smatrati se:* A jedan u selu koji se smatrao za najpametnijega reći će. Nar. podr. vrč. 97. — *velêti se:* Neka se ja velim tvoj, zovem i pravlju. Marulić 192. — *zvati se:* I ocem ne zovite nikoga na zemlji; jer je u vas jedan otac koji je na nebesima. Niti se zovite učitelji; jer je u vas jedan učitelj Hristos. Vuk, mat. 23, 9—10. — Ovdje se mogu dodati i glagoli, koji u refl. obliku znače „excuso me", n. pr. *izgovarati se:* Nije šćela okusiti izgovarajući se da nije gladna. Nar. prip. vuk. 131. On se siromah upropasti i stane *se odgovarati*, da to nije nikad ni pomislio. Ibid. 213. — *izvjetovati se:* Bogu duge plati, inim se izvituj. Marulić 199. — *pravdati se* „purgo me": A on se siromah stane pravdati, da nije nikome ništa kazao Nar. prip. vuk. 156. Tako se može kazati i *opravdati se*, premda Vuk u rječn. bilježi samo oblik bez *se* „purgo, satisfacio." — *pričati se:* Ne ričmaj po vele, pričati se nemoj, čini,

Digitized by Google

ča ti vele, boga se nad sve boj. Marulić 110. I počeše *se* vsi k jednu *spričavati*. Prvi reče . . . Petretić 90.

Netom navedeni glagoli upotrebljavaju se ponajviše složeni s prijedlogom *iz*; s istim prijedlogom najčešće dolaze i glagoli, koji bez *se* znače dobiti ono, što se glagolom izriče, a sa *se* „dobiti dopuštenje za odlazak", n. pr. *iskati se* „um Erlaubniss bitten, sich erbitten, peto". Vuk, rječn. Pa će se iskati u oca da je pusti da i ona vidi. Nar. prip. vuk. 71. — Tako još: *ispitati se, isprositi se, izmoliti se, izmudriti se;* vidi u Akad. rječniku. — Nalik su ovim glagolima glagoli, koji su također ponajviše složeni s prijedlogom *iz*, a znače: izbaviti se onim što se glagolom izriče: *iskopati se* „kopajući izvući se odakle, ispod čega, pa često u prenesenom smislu: izbaviti se, osloboditi se." Akad. rječn. Mrtav Musa pritisnuo Marka, i jedva se iskopao Marko. Nar. pjes. vuk. 2, 409. — Tako je i *iskoprcati se, isplesti se, iskikati se, isklepati se, ispačati se, isprtiti se, izvitlati se*, kojima potvrde vidi u Akad. rječn.[1] — Ovim se glagolima, koji nijesu drugo no produkt težnje za brevilokvencijom, mogu dodati i ovakvi: *dupsti se* ne znači upravo dupsti sebe, nego „dubući ulaziti duboko u što" (Akad rječn., gdje se spominje primjer): Tijem se prije dubi u zemlju svaki nas. Tako je i *zadupsti se* „sich eingraben, vertiefen, defodior". Vuk, rječn. — *otkopati se* ne znači otkopati sebe, kao n. pr. njivu, nego kopajući izvaditi se: Onda brže otrčim kući te donesem motiku te se otkopam. Nar. prip. vuk. 168. Tako je i *ukopati se* = kopajući spustiti se kamo, prodrijeti: Nokti su mu, ukopali bi se. Nar. pjes. vuk. 2, 524. — *zariti se* u primjeru: Zario se kao svinja u đubre (Nar. posl. vuk. Vuk u rječn. nema zabilježena refl. oblika) znači opet rijući spustiti se, ući u đubre. — *zasjeći se* ne znači zasjeći sebe, nego sijekući (n. pr. drvo i naslagavši ga, njime) se zaštititi, „sich verhauen, muniri arboribus: Uz ratove ljudi se skupe u planini u veliki zbjeg pa se zasijeku da bi se mogli braniti". Vuk, rječn. — *prokljuvati se* „sich durchpicken, operire sibi rostro exitum (ut faciunt pulli). Vuk, rječn. To pravo znači, da pilići kljujući lupinu od jajeta prokljuju je i time se iz nje izbave. — *upiti se*, „n. pr. upio se krpelj (u meso),

[1] Isp. i *iskonobati se* „izbaviti se kakva zla. — Postaje od *iz* i *konoba*, te bi pravo značenje bilo: izvući se iz konobe." Akad. rječn. — *konobati se* „trudom otimati se od zla i od sirotinje, sich kümmerlich behelfen, parce ac duriter vitam agere: dobro se ovaj čovjek konoba". Vuk, rječn.

Digitized by Google

sich einsaugen, adhäeresco". Vuk, rječ. Dakle: pijući (krv) ući, spustiti se u meso. — *umijesiti se* u primjeru: Jak prase kad se vas umijesi u brlog (M. Držić 99.) ne znači umijesiti sebe, kao n. pr. hljeb, nego radnjom nalik miješenju spustiti se, ući u brlog. — Jednako se imadu shvaćati i ovi refl. glagoli: *zabiti se, zakrhati se, zatući se*, koji znače „sich verschlagen, se immittere." Vuk, rječn.

9. Moglo bi se navesti i više primjera pravih refleksivnih glagola; ali držim, da se je i s ovima dovoljno pokazalo, kako se refl. zamjenica uz glagole može doista osjećati kao pravi objekt u akusativu. Kud i kamo više ima onakvih refl. glagola, u kojima mjesto *se* ne možemo metnuti *sebe*. Uz takve je glagole *se*, da se poslužimo riječju N. Nekrasova, tek čestica, koja ima svrhu, da označi samostalan pojav glagolske radnje. Govoreći sprijed o mišljenju ovoga ruskog filologa, rekao sam, da je u njegovu razlaganju ostala jedna praznina, t. j. da on nije odgovorio na pitanje. kako je došlo do toga, te je od akusativa refl. zamjenice nastala čestica sa spomenutom funkcijom? Na to će se evo sada odgovoriti.

Kako je poznato, u slavenskim se jezicima i pasiv tvori s pomoću refleksivne zamjenice. Već u indoevropskom jeziku nije bilo posebnoga oblika za izricanje pasivnih odnošaja, nego se za to upotrebljavao medijalan oblik, jer je medij i onako donekle sezao u područje pasiva. (Delbrück, Vgl. Synt. III, 2, §. 144). Kako je perifrastička sveza refleksiva i aktivnoga glagola u slavenskim jezicima preuzela funkcije medija, tako je ona preuzela i funkcije ovoga indoevropskoga medija, kojim se izricao pasiv. Tako prema stind. *dadḗ*, grč. δέδοται imamo u stsl. даде сѧ. Što se tiče refl. glagola u službi pasivnoj, o njima je Miklošić u svojoj sintaksi (uz primjere) naveo samo bilješku: „Das passivum wird durch das reflexivum ausgedrückt, wobei die thätigkeit als von dem subjecte selbst ausgehend angesehen wird". Osim toga napominje Miklošić, da je između refleksiva i pasiva ta formalna razlika, što se kod prvoga upotrebljava i pun oblik *sebe*, a kod ovoga samo enklitičan *se:* повѣтаѥть себе = ῥίπτει ἑαυτόν, повѣтаѥть сѧ = ῥίπτεται (Synt. str. 264). Iz citiranih riječi Miklošićevih ne vidimo, kako se je u slavenskim jezicima razvilo pasivno značenje refl. glagola. Vrlo jednostavan i jasan tumač ovomu pojavu podaje g. prof. Maretić u svojim universitetskim predavanjima o slavenskoj sintaksi. Kad velimo *zločinac se tuče,* to može značiti: 1) malefactor

Digitized by Google

se verberat, i 2) malefactor verberatur. Značênje pod 1) posve je razumljivo, jer je tu riječ *zločinac* subjekt, *tuče* je predikat, a *se* je objekt. U rečenici dakle „malefactor se verberat“ identičan je subjekt s objektom; a kad se veli: „malefactor verberatur“, tu je riječ malefactor po gramatici istina subjekt, ali po logici je ona objekt, jer se na onome, što znači riječ malefactor, izvršuje neka radnja. U rečenici dakle „malefactor verberatur“ identičan je gramatički subjekt s logičkim objektom, dok je u rečenici „malefactor se verberat“ gramatički subjekt identičan s gramatičkim objektom. Slavenski su jezici, zaključuje g. Maretić, ovu razliku, koja je dakako posve neznatna, izjednačili, pa vele u jednom i u drugom slučaju: *zločinac se tuče*, jer je riječ zločinac u obadva slučaja objekt, samo je u prvom slučaju (malefactor se verberat) gramatički, a u drugom (malefactor verberatur) logički objekt. Evo samo nekoliko primjera pasivnoj porabi refleksivnih glagola: Prvi *se* štenci u vodu *bacaju*. Nar. posl. vuk. Mjesto gdje *se bijeli* platno. Vuk, rječn. s. v. bjelilo. Ali *se* u Paštrovićima dobra molitva *daje* drukčije. Ibid. s. v. dobra molitva. U Crnoj gori zublja *se zove* usukano drvo ljeskovo ili dubovo koje *se* suho *pali* mjesto luča. Ibid. s. v. zublja. Darovanome konju zubi *se* ne *gledaju*. Nar. poslov. vuk. Riba *se* u vodi ne *pogađa* Ibid. Kad *se* izrijekom što ružno za koga *kazuje* ili *govori*. Vuk, nar. posl. 311. — U svima ovim primjerima, koji bi se dali umnožiti s nebrojeno drugih, glagol sa *se* ne znači aktivnu radnju, već stanje, u kojemu se netko ili nešto nalazi. U rečenici „Prvi se štenci u vodu bacaju“ glagol *bacaju se* znači, da se štenci nahode u stanju bacanja, a sami ništa ne čine. A po tome je *se* izgubilo značenje akusativa i dobilo je službu, da izražava neutralnost glagolske radnje; za to se u takvim slučajevima ono i ne može zamijeniti punim oblikom *sebe*.

No ima veliko mnoštvo glagola sa *se*, kojima se ne izriče pasiv, niti se kod njih misli na kakvu radnju, već samo na stanje. I u takvim se glagolima uzima *se* kao izraz stanja. Na pr. Ili grmi, il' *se* zemlja *trese*. Nar. pjes. vuk. 2, 245. Ovdje mjesto *se* ne možemo kazati: zemlja *sebe* trese, jer to ne daje nikakva smisla; nego treba reći, da se zemlja nalazi u stanju trešnje, a *se* je tu samo izraz toga stanja. To se lijepo vidi kod glagola u svima primjerima, koji će se sada navesti. Jali grmi, jal' se zemlja trese? Ja *se bije* more o mramorje? Akad. rječn. s. h. v. — Naj *se* ne *burka* srdce vaše, i naj se ne boji. Petretić 150. — Kao da joj *se* krv *cijedi*. Ljubiša 258. — Jaoh, mramor studeni *cijepa se*

Digitized by Google

u sto dil na moj plač ljuveni. M. Držić 10. — Svi humovi *drmaju se*. Akad. rječn. s. h. v. — Očuti da mu *se* u srdcu *gasi* nečisto poželjenje. Ibid. s. h. v. — O slnce, ne *giblji se* suprot Gabaonu. Ibid. s. h. v. — Zovu Bokom onaj čarobni zalijev u koji *se* spuštaju i *gonu* kršovita . . . brda. Ljubiša 1. — Iz ognjenijeh strašnijeh jama, u kijeh noć *se* vječna *kaže*. I. Gundulić 65. — Tanka *se* preda ne *kida* neg debela i zlo opredena. Poslov. danič. — Kad u veče, Bože! duva vetrina, *krše se* drva misliš sve će iz korena izvaliti. Nar. prip. vuk. 146. — Đul *se kruni* te đevojku budi. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. kruniti „bröckeln, pflücken, carpo". Isp. Da ne krunim bijela bedena. Ibid. — Kad on unutra, a to na vatri veliki kazan, *kuva se* u njemu večera. Nar. prip. vuk. 75. Isp. Nešto se kuha, es gährt, fermentat. Vuk, rječn. s. h. v. Zakuhala se kavga, „existo". Ibid. s. v. zakuhati se. — Kad se žir medi, znak je da *se kvari*. Milićević, zim. več. 353. — Krvlju mu *se prelili* badnjaci. Njeguš, gor. vijen. 123. — Sva *se ljulja* iz temelja kula. Nar. pjes. vuk. 2, 478. — Na nesretnom *se* kola *lome*. Vuk, rječn. s. v. lomiti. (Ovo bi se moglo shvatiti i kao pasiv). Ćorde povadiše i ćorde *se* britke *izlomiše*. Akad. rječn. s. v. izlomiti. — Dok *se makne* snijeg iz planine. Nar. pjes. vuk, rječn. s. v. maći se. Pir *se odmiče*, a nevjesta se običe. Posl. danič. — Kad *se* je jezero počelo *mutit*, valja ga ona zbudi. Nar. prip. mik. 70. Dunaju, Dunaju, tiha hladna vodo, tiho li ti curiš, da *se* ne *pomutiš* Jačke 306. — Sad *se* je lajt *nihal*. Nar. prip. stroh. 136. Kad u jedan put jezero *se zanjiha* Nar. prip. vuk. 271. — Čuju kaluđeri gdje *se ori* zvonik. Ljubiša 96. — I *odpreše se* oči njihove i poznaše njega. Petretić 68. I taki *se odpreše* vuha njegova. 106. — Kada sjutra bijel dan osvane . . . i vrata *se otvore* na gradu. Nar. pjes. vuk. 289. *Otvori se* črna zemlja. Jačke 80. — Govedja *se* pleća *peku* na žeravi. M. Držić 429. I on je videl da se žaba peče. Nar. prip. valj. 125. — Što *se* bez duše na tavan *penje?* Nar. zag. vuk. 380. *Ispeo* mu *se* čir za vrat, ispela mu se gušterica za jezik. Vuk. rječn. s. v. ispeti se. — A u jedan put tako se vrlo zatrese zemlja da *se pomjesti* temelj tamnički. Vuk, djel. ap. 16, 26. — *Prostrla se* zlatna žica od stola do vrat. Jačke 294. — Čim korači u crkvu, *provali se* pod njim zemlja. Nar. prip. vuk. 272. Đe je ona sama sobom pala, jezero *se* onđe *provalilo*. Nar. pjes. vuk. 2, 18. — Rovovi, zaseke i prsobrani, počinjali su se još od Boljevca, pa su *se pružali* čak do straže. Milićević, zim. več. 65. Isp. Kad se je bil tri krat štuk na turan

Digitized by Google

spružil: 'z njega 'e pogan bîžal. Jačke 201. — Mala okrugla gljiva, koja se osuši na mjestu, pa kad se pritisne, prah *se* iz nje *puši*. Vuk, rječn. s. v. puša. — Od doma do mlina pešest puta mu *se* vreća *razdriješi*. Nar. podr. vrč. 58. — Srebrna čaša, biserna brada, biser *se runi*, u čašu pada. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — Jur ti *se* sad vàs stan *ruši*. Jačke 266. Hrast se zruši a medved se oslobodi. 275. — I tako je Usud svaku noć radio, a kuća mu *se* svako jutro *smanjivala*, dok najposle od nje postane mala kolebica. Nar. prip. vuk 27. (U rječniku Vuk nije zabilježio ovoga glagola). — *Smirilo se* sunce. Vuk, rječn. sa značenjem „sich zur Ruhe legen, conquiesco". Dok im se rane na ušima smire. Nar. podr. vrč. 30. — Ali mu ne bijaše milo kad vidi da pera trunu i *suše se*. Nar. prip. vuk. 281. Suši mi se telo kak vu leto seno. Nar. prip. valj. 299. — Bilo je tak vruče da su *se* konji počeli *taliti*. Nar. prip. valj. 4. — *Topi se* snijeg. Vuk. rječn. s. v. h. Pripeče sunce Ilijnsko, pa se otopi oni kljuk i med, pa se prosu po dolini vas. Nar. prip. vuk. 172. — Sav *se* čardak iz temelja *trese*. Nar. pjes. vuk. 2, 372. Na jen put vidi gde se strese sablja na steni. Nar. prip. valj. 106. U ono isto doba opet se zatrese iz temelja dvor. Nar. prip. vuk. 189. — *Trgaše se* pak mreža njihova. Petretić 96. Vezda se dogodi, da se divojčici otrgne nit i ide da jo zveže. Nar. prip. valj. 237. — *Trijebe se* šljive od cvijeta, die Blüte abwerfen, decussisse folliculos calycis. Vuk, rječ. Tako i *otrijebiti se* prema pravomu refleksivu *trijebiti se* od vašiju. Ibid. — On zeme tu sekiru i počne seči, ali kak je prvi put osekel, sekira *se potrla*. Nar. prip. valj. 107. — U koji mah on to reče, žito *se upali* i stane goreti. Nar. prip. vuk. 81. — Tim *se užga* srce moje. Marulić 291. Uždile mi se noge, t. j. ugrijale se. Vuk, rječn. s. v. užditi se. — Odmah kavu pristavi da *se vari*. Nar. prip. vuk. 298. — Pa *se vije* ruža oko bora kao svila oko kite smilja. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Vila mu se po pameti uspomena. Ljubiša 84. — Carević vodu pije, koplje mu *se vrti*. Nar. prip. vuk. 376. Sve mi se to vrti po glavi, kao prirasloj đevojci udaja. Nar. posl. vuk. Isp. Vrti mi se mozak, es schwindelt mir, vertigine corripior; zavrtio mi se mozak. Vuk, rječn. — Sablja mu *se* po kaldrmi *vuče*. Nar. pjes. vuk. 2, 307. Da se ne bi u toliko mnoštvo prosula bolijest, koja se i onako gdjegdje povukuje. Ljubiša 338.

10. Na stanje treba pomišljati i kod ovakvih refl. glagola: *gristi se* „kaže se o subjektu (tkanju, drvu i t. d.) da se grize, kad su u

Digitized by Google

njemu crvi, moljci i t. d. što ga grizu". Akad. rječn. gdje se navode primjeri: Grede koje se počmu gristi i crvati. Sukno se grize kad u nj grizica ulize. O ovom se značenju piše u Akad. rječn., da se shvaća kao refleksivno, „jer se uopće misli kao da se iz samoga drva, tkanja i t. d. one životinjice rađaju, dakle da je u samom subjektu sila što ga uništuje". Ja mislim, da je ovo tumačenje nategnuto, jer se ide za tim, da se ono *se* spasi kao refl. zamjenica; a ono nije drugo nego izraz stanja, u kojemu se nalaze (u sprijed navedenim primjerima) grede i sukno. Da nije potrebno svagda pomišljati na životinjice ili šta takvo, što bi se rađalo u subjektu, te ga uništavalo, vidi se iz refl. glagola sa sličnim značenjem, kao što su: *iscijepati se* „o odijelu kad se od vethosti raspalo". Akad. rječn. Tko ili što je tu odijelo iscijepalo? — *izjesti se:* „izjelo se gvožđe, osovina, sich abreiben, deteri". Vuk. rječn.[1] — *kositi se*: „n. pr. sukno, sich abreiben, deteri". Ibid. S istim značenjem ima i *iskositi se.* — *kresati se* (nije potvrđeno u Vuk. rječn., ali se govori sa značenjem, koje je u): *iskresati se* „iskresale se košulje, abgewetzt werden, deteri" (Vuk, rječn., gdje s. v. kresovi vidi, kako se taj glagol tumači po narodnoj etimologiji). — *krzati se* „abgewetzt werden, deteror." Ibid. Tako: *iskrzati se, istrcati se.* Ibid. — *ulizati se:* „n. pr. čoha, sich ablecken, abreiben, deteri". Ibid. Tako i *prolizati se.* — Ovamo pristaju i ovakvi refl. glagoli: *drobiti se:* Površje se drobi u vesele i nadignuta brdašca. Akad. rječ. s. h. v. — *glodati se* „corrodor". Akad rječn. (iz Bjel.) s izvedenima. — *iskrpatiti se* Ibid. — *istrúniti se* „verloren gehen, perdor (von kleinen Dingen)." Vuk. rječn — *komadati se* „n. pr. komada se kamen, zerfallen (in Stücke), dilabi." Ibid., gdje je za bilježeno i preneseno značenje sich erzürnen, irascor. — *kupiti se* „kupi se n. pr. čoha, opanci, einlaufen, sich zusammenziehen, contrahi." Ibid. Tako i *pokupiti se, skupiti se* (čoha). — *mrviti se* Ibid., gdje se upućuje na trošiti se, koje vidi malo dalje. — *namežurati se* „sich runzeln, corrugari: namežurala se haljina, kruška kad uvene; prsti i ruka, kad se po vodi š njima dugo što radi." Vuk, rječn. — *narozati se* „sich runzeln, corrugari: narozao se obraz." Ibid. — *trošiti se* „mrviti se, zerfallen, dilabi, n. pr. troši se kamen."

[1] I kod ovoga glagola akad. rječn. uzima refl. u tom, što se subjekt izjeo „od rđe", ili tkanje „od nošenja" „ili se što grize od crvi, od moljaca".

Digitized by Google

Ibid. — Isporedi i ove glagole (iz Vukova rječnika): *grušati se* „gruša se, t. j. mlijeko, gerinnen, coagulari“. — *klapiti se* „pjenušiti se, schäumen, spumo: Klapilo se, ne klapilo, ješću te, platio sam te (sapun mjesto sira)“. — *kresiti se* „(u Baranji), in der Redensart: krese se varnice t. j. lete u nebo i razilazeći se jedna od druge nestaje ih.“ — *otezati se* „sich ziehen, dehnen, educi, n. pr. cicvara, raso“. — *sjeniti se:* „n. pr. sjene mi se oči (prema svijeći, das Licht blendet die Augen, lux praestringit visum“. — *spariti se:* „n. pr. kukuruzi, in Gährung kommen, corrumpi“. — *stinuti se*: „n. pr. loj, gerinnen, congelasco“. — *stinjati se*: „n. pr. vatra, verglimmen, exstingui“. — *umljeti se* „sich einmahlen, molendo deteri“.

11. U onim jezicima, koji su očuvali medij, dolaze glagoli kretanja, micanja ponajviše u medijalnom obliku, kad se glagolom izriče bivanje (Vorgang); n. pr. u stind. *tváratē* žuriti se, *práthatē* pružati se, *námatē* prigibati se, *vártatē* kretati se, *gā́hatē* gnjurati se; u grč. πλάζεσθαι potucati se, κίνεσθαι kretati se, νίσσεσθαι vraćati se i t. d. Delbrück, Vergl. Syntax d. indg. Spr. (u Brugmannovu Grundrissu III., §. 140. 3.) Uz takve glagole obično nahodimo i u hrvatskom jeziku *se*, koje se ne može zamijeniti punim oblikom *sebe,* nego se njime ističe, da se subjekt nalazi u onom stanju, što glagol znači. Najprije ću navesti glagole, koji i ne dolaze drukčije, nego samo sa *se*, a onda one, koji mogu biti i prelazni. — *batrgati se* „calcitrare“: Batrga se nogama kao udovac u kolu (Nar. posl. vuk. rječn. s. h. v.); *bibati se* „fluctuare, agitari, desiděre“; *conjati se* „vagari“; *cubati se* „tollenone agitari; *fulati se* „repere“: Pa se Porča pokraj Save fula (Nar. pjes. vuk. 2, 588); *gangesiti se* „omicati se, puziti“; *gegati se* „ljuljati se (na ljuljašci)“; *gicati se* „jednako micati i mahati nogama kad se leži i sjedi“; *gigati se* „cucati“; *gingati se* „valjati se tamo amo kao u brodu na valjavici“; *gorletati se* „smucati se“; *grohtjeti se* „ljuljati se, tresti se“; *hasniti se* „jasiti se, bacati se kao od sile (reče se o mrši)“; *hulati se* i *huljati se*, „smucati se“. (Dovde su svi ovi glagoli zajedno s tumačenjima izvađeni iz Akad. rječn., gdje se za neke nalaze i potvrde; a što se dalje navodi glagola, oni su iz Vuk. rječn., ako nije izrijekom spomenut drugi koji izvor). *klatariti se* „(u Hrv.) klatari se po svijetu, t. j. vuče se, vagor“; *klatiti se* „vagor“ Bjel. (Ajte, voleki, vu goru zelenu, pa se pasite i klatite se od jele do jele. Nar. prip. valj. 67.); *kolebati se* „vacillo,

Digitized by Google

fluctuo"; *komešati se* „commoveri"; *koprcati se* „palpito, n. pr kad se što zakolje ono se koprca dok sasvim ne izdahne"; *kotati se* (Putujuč najde mišeka gde se je kotal, kaj ti bil je slep. Nar. prip. valj. 36); *kupitati se* (Počel je ov pozoj to jesti i piti, ali taki je počel i pijan biti i kupitati se. Nar. prip. valj. 130. Isp. Onda mu je rekel pastir: *prekopicni se* kroz ov obruč. Ibid. 93); *lelejati se* „fluctuare: leleja se žito", tako i *lelijati se* „ljuljati se polako od vjetra . . .: šaš se sve lelija"; *lepršati se* „volutari in arena"; *opstrzati se* „oko kuće, tergiversari in discessu"; *praćakati se* „palpito", *prnjati se*, *prnjicati se* isto što bacakati se; *prpuškati se* „volutari in arena"; *sanjkati se* „vehi traha"; *skitati se* „vagor"; *smucati se* „vagor"; *šuljati se* govori se u značenju šumati se, ako i nije u Vuka zabilježeno; isp. *došuljati se* (Akad. rječn.); *šumati se* „ići polako na prstima, kao n. pr. lovac kakoj zvjerci" „suspenso gradu placide ire"; *šúnjati se* „repo: On se šunja od jele do jele"; *švagati se*, isto što i gegati se; *talasati se* „n. pr. voda žito, fluctuare", isp. i drugo značenje „undatum esse"; *tociljati se* „in glacie decurro, feror"; *tornjati se* „maturo: tornjaj se odatle"; *truckati se* „quassor"; *ulati se* „circumrepto"; *verugati se* „sinuari"; *vijoriti se* „fluitare: vijori se barjak"; *vijugati se* „sinuor"; *vrpoljiti se* „impatiens sedeo vel incedo"; *žuriti se* „accelero". — Glagoli kretanja, što će se sada navesti, mogu biti i prelazni, ali kod gdjekojih je značenje glagolu sa *se* nešto drukčije prema prelaznomu. N. pr. *biti se* (= potucati se): Da se bijem i prebijam od nemila do nedraga. Akad. rječn. I, 341.[a] Ako i ovdje jeste prvobitno *biti sebe*, n. pr. od drveta do drveta, od kamena do kamena, opet se zamjenica više ne osjeća kao objekt, nego je *se* izraz stanja, u kojem se nalazi subjekt. Tako je i *pobijati se* = potucati se (Vuk, rječn.); *cibati se* „kao prekretati se, klimati se, mahati" (Ciba mu se koplje na ramenu. Akad. rječn.); *cocati se* „ljuljati se idući" prema prel. „ljuljati" (Ibid.); *gibati se* (vidi sprijed pod br. 9), a ovdje spominjem demin. *gipkati se* „contremisco" (Vuk, rječn.); *kotrljati se* „volvo: Kotrlja se Golotrbe Ivo!" (Ibid.), tako i dem. *kotrškati se* (Djeca se kotrškaju o vaskrseniju polupanim jajima (u Srijemu). Vuk. rječn. s. h. v. Isp. i *skovrljati se* s istim značenjem. Vuk. rječn.); *koturati se*: Vuk upućuje kod ovoga glagola na kolutati se (= discum mitto), ali u kajkavskim primjerima, što sam ih pribilježio, znači isto što kotrljati se (prema prelaznomu „volvo" Vuk. rječn.): Evo ti ovu zlatnu jabuku, kud bu se ona kuturala onud ti idi. Nar prip. valj. 20. Tako i s pri-

Digitized by Google

jedlozima: Kad se je ov lagev do njega dokotural. 198. Pusti kuglju i skotura se pod postelju k Polovnjaku. 234. — *krasti se* (prema prel. „furor“: „arrepo: Lepa Pava u kovilju spava, njoj se Rade kroz kovilje krade. Te se krade od jele do jele.“ Vuk. rječn.); *ljuljati se* (prema prel.: „agito cunas“ i „agito in machina suspensa“ [Vuk. rječn.]: Sva se ljulja iz temelja kula. Nar. pjes. vuk. 2, 478); *miškoljiti se* i *migoljiti se* (deminutivi prema micati se, koje vidi pod br. 9) „moveor“ (Vuk. rječn.); *plàviti se* (prema prel. „inundo: ovu njivu plavi voda svake godine“. Vuk. rječn.): „n. pr. lađa, secundo flumine labi“ (Ibid.); *posukati se* „erumpere catervatim“ (prema sukati „torqueo“, „emico“); *potezati se* „trahor, vagor“, govori se: poteže se po svijetu; *povlačiti se* „disjici“ (Povlači se kao bolest po govedima. Nar. posl. vuk.); *privlačiti se* („obrepo“ Privlači se od grma do grma“. Vuk, rječn.); *prišabaniti se* (prema prel. „mercem obtudo malam“. Vuk, rječn.): „kome ili uz koga, pribiti se, privući se, admoveor“ (Ibid.); *privrebati se* (prema prel. „deprehendo [aucupando]“ Ibid.): „accedo tacite“ Ibid.; *šikati se* „1) facessere: Šikajte se, gosti, od kuda ste došli — 2) vide ljuljati se, njihati se: Šikala se barka put svetoga Marka“ Vuk, rječn.; *tepsti se* „vagor“ Ibid. (prema prel. „verbero“ Bjel.); *stepsti se* „nescio quo abiit: stepe se nekud u svijet“ (Vuk, rječn.); *tući se* (prema prel. „tundo“ i refl. „pugno“ i tući sebe): „tući se po svijetu, po mraku“ Ibid. Te se tuci od jele do jele, k'o ja Marko bez mog' pobratima. Nar. pjes. vuk. 2, 217. Tako i dem.: *tucati se, tučvati se*: „tučva se po svijetu kao novac“, *potucati se*, i *potući se* (po svijetu). Vuk, rječn. — *vitlati se* (prema prel. „vibro“ i „n. pr. goveda, vehementer agito“ Vuk, rječn.) „discurrere“ Ibid.; *vrcati se* (prema prel. „spritzen, emico: Crna krvca kroz košulju vrca“ Ibid.): „sich schnell hin- und herbewegen (z. B. wenn ein Mann ein Frauenzimmer nachäffen will): Koja se vrca ona i vrše (misli se za kobilu, ali se govori za žene, i znači: koja je ljuta ona je i za posao).“ Ibid. — *vrsati se* (prema prel. vide vrebati: Da on vrza utve zlatokrile“. Vuk, rječn.) „vide vrsti se: vrza se oko kuće“ Ibid.; *vrtjeti se* (vidi sprijed pod br. 9): Što se vrtiš tude, ...? M. Držić 367. Tako i dem. *vrtljati se*: „vrtlja se oko kuće“ Ibid.; *vući se* (prema prel. „traho“): „serpere: Već se vuče od jele do jele“ i „vuci se odatle, packe dich von dannen, appage; vuci se kući“. Ibid. Tako je dašto, kad je taj glagol složen s prijedlozima, n. pr. Dovuče se drumu na raskršće. Nar. pjes. vuk. 3, 196. i dr. Dem. *vucinjati*

Digitized by Google

se „clam incedere“ Vuk, rječn. — *zibati se:* Oni se zibaje, malo se vrtiše. Marulić 92. — Gotovo svaki od navedenih glagola može se združiti s prijedlogom *do*, pa onda znači doći radeći ono, što glagol znači; n. pr. *doconjati se* „doći conjajući se“, *doklatiti se* „doći klateći se“, *dokoturati se* „doći koturajući se“, *doskitati se* „doći skitajući se“, *dotepsti se*, „doći tepući se“ i t. d. Isporedi još ovake glagole: *domučiti se* (prema prel. „učiniti da ko donjekle s mùkôm dođe: Što ste stara čovjeka dovle domučili?“): Žô nam je da ste se za to do nas domučili (Akad. rječn.); *dotruditi se* „doći s trudom, s mukom: Što ste se amo dotrudili?“ Ibid.; *doštapati se* „doći štapajući se: Stari se jedva doštapo“ Ibid.; *dotavrljati se* „doći nepoznatijem putem ili pipajući po mraku“ (Ibid., gdje vidi potvrdu); *doštrkljati se* „doći bježeći od štrkalja (o govedima)“ Ibid.; *domuhati se*: Muj, što si se tu domuvao? Akad. rječn. (Reče se govedu).

12. Sprijed je (str. 21. i d.) navedeno nekoliko glagola kretanja, n. pr. *gibati se*, ili takvih, koji izriču, da subjekt sa sobom nešto čini, n. pr. *prosuti se*, koji su popraćeni primjerima, u kojima je subjekt nešto neživo, kod kojih se dakle eo ipso ne može držati *se* za objekt. Sad će se ovi glagoli popuniti primjerima, u kojima je subjekt što živo, kod kojih bi se napokon moglo kazati mj. *se* i *sebe*, n. pr. *gibati sebe, prosuti sebe;* ujedno će se dodati još neki drugi glagoli, kojima se izriče kretanje ili u opće to, da subjekt sa sobom nešto radi. No ako se kod takvih glagola i mora kazati, da je prvobitno *se* bilo objekt, ono se ipak kao objekt slabo osjeća; tako ja ne pravim nikakve razlike između *dizati se* u primjeru: stala se dizati oluja — i u primjeru: stao se dizati čovjek na polazak. U jednom i u drugom slučaju subjekt se nalazi u stanju dizanja, a *se* je izraz toga stanja. Kod toga je tek neka razlika među perfektivnim i imperfektivnim glagolima, razlika, koja izlazi iz same naravi perf. i imperf. glagola. Kod imperf. se glagola izriče stanje, u kojemu se subjekt nahodi, n. pr. *ja se dišem*, a kod perfektivnih se izriče, da je subjekt jedno stanje zamijenio s drugim, n. pr. *ja sam se digao*, t. j. do sad sam sjedio (stanje), a sad stojim (opet stanje). Tako imamo: *bacati se:* Ne ćeš gavran jakno vrani . . . da se bacaš na poljani, neg uzlijetaš na visoko. Akad. rječn. s. h. v. Perf.: Pa se njemu na ramena baci. Nar. pjes. vuk. 2, 172. — *brati se:* Nek se beru pod barjaka Turci. Akad. rječ. s. h. v. Spravljajte se skupa vsa moja rodbina evo se katana sad od vas odbira. Jačke 132. Perf.: prema po-

Digitized by Google

sljednjemu primjeru govori se u kajkavskom: poberi se odovud! — *dizati se:* Jedan se opet diže i vika, sablju golu ter podire. I. Gundulić 486. Perf.: Grubiša, dvigni se, stan' gori, otresi se. M. Držić 43. Isp. *pridići se* „convalesco". Vuk, rječn. — *dijevati se:* Kud se to deva rod s naše jabuke? Nar. prip. vuk. 15. Perf.: Nemoj se otole tamo djet. M. Držić 157. — *gibati se* (vidi sprijed na str. 22, gdje je primjer s neživim subjektom): Tako pak ditića na tleh postaviše, poča se gibati, jer jošće živ biše. Akad. rječn. s. h. v. Perf.: Ni se sa mista gan'. Marulić 54. Genu se od radosti dete vu nje vutrobe. Petretić 160. — *hitati se:* Istina jest, da se u sram hita, da sramotan ostaje, koji sramotu pita. Akad. rječn. s. h. v. (Oholi) šapta, hita se, uvređuje. Ibid. Perf.: On se na tle hiti. Marulić 255. Isp. Gda ga je štrtič vudril, prehitil se je vok. Nar. prip. valj. 288. — *isticati se* „sich hervorthun zu etwas, existo". Vuk, rječn. Saviše je (on pokliče) gdi car slavni zapovijeda, da se jedan rob iztiče ulagati svih besjeda. I. Gundulić 299. Perf.: Istače se silna poturica. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. istaći se. Više primjera vidi u Akad. rječn., gdje su svi u prenesenom smislu; ja sam zabilježio jedan primjer u pravom smislu: Na oblok se 'ztaknem, gori doli gledam. Jačke. 13. — Tako je i *natаći se* „existo" (Natače se svatah šest stotina. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v.), pa *utаći se:* Dečko odgovori: ‚Imaš sunce'. A Turčin se odmah utakne: ‚Valaj i bila, baš sam to hteo da izreknem'. Nar. prip. vuk. 262.[1] — *klanjati se:* Klanja se i peći, tko nije crkve vidio. Poslov. danič. Perf.: Pokloni se do zemljice crne. Nar. pjes. vuk. 2, 69. Oni su se nji poklonili, a ona je samo išla. Nar. prip. valj. 222. — *kȕpiti se:* K njemu židovi svi kupljahu se svaki dan. Marulić 77. Perf.: Vrijeme je da se okupimo. Njeguš, gor. vij. 22. Svatovi se na broj iskupiše. Nar. pjes. vuk. 2, 548. — *mèsti se* „conturbor: metu se ždralovi". Vuk, rječn. Isp. Mete mi se po ustima, kad čovjek ne može da pogodi, a čini mu se da zna. Ibid. Perf.: Ali se pomeţe i nikako im

[1] Ovdje mi se nadaje zgoda, da ispravim tumačenje glagola *ftikati* u akad. rječn. Taj je glagol izvađen iz Mikaljina rječn., gdje se veli: ftikati u oči, dati u obraz, objicio, objecto, exprobro, improbro. Akad. rječn. tomu dodaje: „Nepoznata postanja; može se pomisliti na novogrč. φτύω, zapljuvati". No to nije ništa drugo, već *u-tikati*, po kaj. izgovoru ftikati; isp. u Bjel.: *utičem-vteknul sem*, inserto, intrudo; *utičem se vu kaj*, immitto, intromitto, ingero, intrudo me in aliquid. Mikalja je uzeo u prenesenom smislu: ftikati (komu) u oči (njegove pogrješke?).

Digitized by Google

broja ni kraja nije mogao naći. Nar. prip. vuk. 103. — *metati se* (= bacati se): Meće se ko zmija iz kruga. Poslov. danič. (= se jactare): Ćor-Spasoju po Tršića daju, Ćor se meće, ni gledati ne će, već on ište Gnjilu Korenićku, da uzimlje đumruk od lonaca. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Perf.: Nametnuo se na knjigu. Vuk. rječn. s. v. nametnuti se. Isp. Nametnulo mu se nešto na nogu. Ibid. (= adhaeresco). Stade Bračanin da pripovijeda, kako se neka čoečetina furlandska odmetnula i poainila. Ljubiša 16—17. — *micati se* (primjer s neživim subjektom vidi sprijed na str. 22.): Miči se halo i nitkove! Ljubiša 61. ‚Žival! zbudi se, Žival!' ale on se ne miče. Nar. prip. mik. 6. Perf.: Makni se otole; makni se brže. Vuk, rječn. s. v. maći se. Primače se carica Milica. Nar. pjes. vuk. 2, 290. — *namještati se:* Ona se namišća i reče: ‚Dobro je'. Marulić 45. Perf.: Namjesti se bane Milutine. Nar. pjes. vuk. 2, 180. Isp. Ti nas svih umisti, kako tvrdi kamen, ki se ne pomisti nigdar. Marulić 124. — *opirati se:* „innitor: opire se na štap" Vuk, rječn. (= sisto, obsisto, innitor): Onaj Brkić, o kojemu pišemo, nije snosio zulum Karaman paše iz Dukastina, pak mu se opirao koliko je najbolje mogao. Ljubiša 142. Tako još *odapirati*, *podupirati se:* Na petu se podupirala, da bi višja bila. Jačke 49. Perf.: Srce joj u tuzi vre, a još smrtnoj zledi ne će da se opre. Marulić 180. Ona mu se oprije i zbaci ga s legja. Nar. podr. vrč. 87. — *otimati se:* Ivan se duže otimao dok se Stevan otkri i reče. Ljubiša 71. Perf.: A vi, ki se grihu oteti niste htili . . . Marulić 306. — *penjati se* (dva primjera s neživim subj. vidi sprijed na str. 22.): Baci struku . . . pak stade da se penje. Ljubiša 248. Isp. *propinjati se* „1) erigor. 2) inflor". Vuk, rječn. Perf.: Kad se gore popnem, a to moje proso uzrelo. Nar. prip. vuk. 167. Al' ne dade Šarac od mejdana, već se prope on na noge stražnje. Nar. pjes. vuk. 2, 399. Isp. *upeti se* „obstinari". Vuk, rječn. — *plesti se:* govori se: šta se pleteš ovuda vazdan? Šta se uplećeš, kao šiše pred rudu? Nár. posl. vuk. Perf.: *splesti se* „sich verwickeln, se impedire: splete se te pade". Vuk. rječn. s. h. v. Isp. U d'javljoj da duša ne splete se mriži. Marulić 222. Zapleo se kao pile u kučine. Nar. posl. vuk. — *prostirati se* (primjer s neživim subj. vidi sprijed na str. 22.): Jer se mi daleko ne prostiremo, kao da ne dosežemo do vas. Vuk, pavl. 2 korin. 10, 14. Perf.: Prostri se tuj nebog, prez glave, kako panj. Marulić 51. — *pružati se* (primjer s neživim subj. vidi na str. 22.): Ne pružaj se dalje od gubera. Nar. posl. vuk. Perf.: Pruži se jedna od njih (sc. vila),

Digitized by Google

hvati me za ruku. M. Držić 193. — *skidati se* bit će za cijelo u značenju „descendo“, premda nemam pri ruci primjera, kojim bi to potvrdio (Vuk u rječn. bilježi samo prelazni oblik sa značenjem „herabnehmen, demo“); isp. dalje snimati se. Perf.: Pa se skide niz bijelu kulu. Nar. pjes. vuk. 2, 172. Skine se sa drveta, pa pođe da vatru donese (Nar. prip. vuk. 192.); *iskidati se* „brzo pobjeći, izdrijeti“. Akad. rječ. s. h. v. — *snimati se:* Vuk se začudi kad ih ugleda gdje se s konja snimaju. Ljubiša 52. Perf.: On se snimi sa konja Šarina. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. snimiti se. — *spuštati se:* Pa se spušta u podrume Šarcu. Nar. pjes. vuk. 2, 248. Perf.: Muž se spusti u raku. Nar. prip. vuk. 287. Na put se je spustil, k mlajemu odpravil. Jačke 179. — *stavljati se* (obično dolazi s prijedlozima, za prosti glagol bilježi Vuk u rječn. preneseno značenje „sich erinnern, memini“): Za to se ne ustavljam, proseć milost tvoju. Marulić 75. Perf.: U tugu stavi se pečalna obitil. Marulić 83. Stavila se na frašku, — na kantijer. Poslov. danič. — *tepsti se* (vidi sprijed na str. 27.; ovdje navodim kajkavske primjere, u kojima je glagol perf. i složen s prijedlogom *s*, a ima značenje „stresti se“): Onda drugoč se je stepla, i onda je skorom opal. Nar. prip. val. 78. Na to mu (sc. tiću) je rekel Ježuš: Stepi se. I kak se je stepel postal je vtič. 199. — *tiskati se* (prema perf. „se conjicere“ govori se tako, ako i nema zabilježeno u rječnicima, kojima sam se služio, niti mi je pri ruci primjer iz knjiga, koje sam upotrebio): Šta se to tiskaju ljudi u crkvu? Isp. *natiskivati se* za kim „insequor“. Vuk, rječn. Perf.: Tiskoše se uprav k planinama. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. tisnuti se. Dorinu se tište na ramena. Ibid. Otište se preko polja ravna. Nar. pjes. vuk. 2, 452. — *tresti se* (primjere s neživim subj. vidi na str. 23.): Trese se kao prut. Posl. danič. Perf: Grubiša dvigni se, u zao čas se oženio, stan gori, otresi se, ti s' vitez vazda bio. M. Držić 43. — *trzati se* „reissen (z. B. puška), auffahren (im Schlafe), excutior“. Vuk, rječn. Perf.: A Momir se trže iza sanka. Nar. pjes. vuk. 2, 162. Kad Brko to čuje, on se trgne i skoči na noge. Nar. prip. vuk. 4. — *turati se* „jacio, jaculor“ (Vuk, rječn.) govori se: tura se nekako kroz škole. Perf.: Pa se turi na ramena Šarcu. Nar. pjes. vuk. 2, 250. Kad se tamo drumom zaturimo. Nar. pjes. vuk. 2, 616. „Zaturiti se u svijet, sich in die Welt hineinwerfen, abiisse peregre“. Vuk, rječn. Kao turati se ima i *trpati se* „sich wohin drängen, intrudor“ Vuk, rječn. — *uvirati se* „sich wohin durchschmiegen, arcte perlabi“ (Vuk, rječn.); *savirati se* „sich ver-

Digitized by Google

kriechen, abdere se". Ibid. Perf.: *uvrijeti se* znači što i uvirati se. Savro se u budžak. Vuk, rječn. s. v. savrijeti se. Njeki dan zauvrje mi se june od stada u goru. M. Držić 415. Ovdje se mogu spomenuti dva glagola sličnoga značenja: *šćućuriti se* „sich ducken, delitesco" (Vuk, rječn.), *šćučunjiti se* „abdere se" (Ibid.) — *valjati se:* Valja se k'o Sagrovića urka. Poslov. danič. Ima goveda i kljusadi koje se zavaljuju kad omršave i oslabe, t. j. kad legnu ne mogu da ustanu dokle ih ljudi ne dignu. Vuk, rječn. s. v. zavaljivati se. Perf.: navaliti se „sich anlehnen, innitor". Vuk, rječn. Kako izjaviš ovce, one odmah idu onamo te se razvale oko jezera. Nar. prip. vuk. 47. Razvaliti se = sich ausbreiten, se effundere. Vuk, rječn. — *viti se* (primjere s neživim subj. vidi pod br. 9.): Vrisnu Nenad, kako soko sivi, vrišteći se po konju povija. Nar. pjes. vuk. 2. Isp. dovijati se „sinnen, meditor: dovija se kako će življeti; dovija se od svake ruke". Vuk, rječn. Perf.: Uze soko onu sitnu knjigu, pa se izvi nebu pod oblake. Nar. pjes. vuk. 2, 383. A ti mlada divojka! K komu si se privila. Jačke 3. Kako su se duše prađedovske nad Cetinjem danas uzvijale. Njeguš, gor. vij. 132. — *vraćati se:* Pri će se vraćati ka vrilu vode rik. Marulić 53. Žaba se na ražnju obrača. Nar. prip. valj. 125. Perf.: Vrativ se ja gradu taj čuda spovijedah. M. Držić 25. Pa se vrati natrag do čadora. Nar. pjes. vuk. 2, 329. Obrati se domov pak doma poveda kak se je š njim dogodilo. Nar. prip. valj. 181. Za malo se vrimena i sam povrati z vojske. Nar. prip. mik. 21—22. Podji za spik i svrati se u Sentalje na garište. M. Držić. 34. Tako i *vrnuti se:* Uzdaše tužni moj, k meni se ne vrni. M. Držić 10. Obrnuvši se pak Ježuš, te nju videvši, reče. Petretić 126.

Ovdje ću dodati nekoliko glagola kretanja, koji dolaze samo u perfektivnom obliku, ili su običniji kao perfektivni. Za njih dakako vrijedi isto, što je rečeno za perf. refleksivne glagole, koji su sada navedeni. Takvi su na pr. *blanuti se* „excitari": Ako ti još netom ko god vrijeme, već se blani, ne čin' da ti na vrat najgora. Akad. rječn., gdje se nalazi više primjera. — *mahnuti se* „itineri se dare: Pa se manu preko polja, kao zv'jezda preko neba." Vuk, rječn. — *prenuti se* „e somno excuti" Vuk, rječn.: Kad se prene Miloš Voinović. Nar. pjes. vuk. 2, 140. Prene se iza sna car. Nar. prip. vuk. 268. — *rasijati se* „spargor, diffundor" Vuk, rječn.: A u taj dan postade veliko gonjenje na crkvu Jerusalimsku, i svi se rasijaše po krajevima Judejskijema i Samarijskijem osim apostola. Vuk, dj. ap. 8, 1. Tako i *ùsijati se* „non vocatus me infero". Vuk,

Digitized by Google

rječn. — *skrhati se* „praecipitor: skrhao se s konja; skrhao se niz basamake“. Vuk, rječn. — *spuknuti se*: Gda je medved nazaj vu jamu odišel, spukne se on (čovjek) izpod korita. Nar. prip. valj. 255. — *šinuti se* „n. pr. na zemlju, sich hinwerfen, projicere se“. Vuk, rječn. — *usukati se:* Da se Kanjoš nekako hitro ne usuka, hćaše ga raskrojiti. Ljubiša 17. Ovo je u značenju, koje Vuk u rječn. bilježi za *posukati se* „sich herausdrängen (haufenweise), erumpere catervatim“, dok za *usukati se* ima značenje „kad ko oslabi, abfallen, corpus amitto“. — *vesnuti se* u značenju: „(u C. g.) šenuti sobom, sich bewegen, movere se“. Vuk, rječn. — *vrći se:* Vrgal bi se navrat, al se boril ne bi (Marulić 39.); *odvrći se* „n. pr. u hajduke, abfallen, deficio“. Vuk, rječn. Odvrže se u primorje ravno. Nar. pjes. vuk. 2, 402.

13. Kako su glagoli kretanja, tako su i glagoli, kojima se izriču duševna stanja, obično u medijalnom obliku u onim jezicima, koji imaju medij. Na pr. u stind. *mṓdatē* veseliti se, *ṓhatē* obazirati se na što, *ślāghatē* uzdati se; u grč. χώεσθαι ljutiti se, ἄγεσθαι diviti se, αἴδεσθαι stidjeti se, ὀλοφύρεσθαι tužiti se i t. d. (Delbrück, o. c. §. 140. 4.). I u hrvatskom jeziku dolaze glagoli, kojima se izriču duševna stanja, ponajviše sa *se*. Mnogi od ovakih glagola mogu biti prelazni, n. pr. *plašiti koga*, *veseliti koga;* isp. Ko je koji će *mene veseliti* osim onoga koji primi žalost od mene? Vuk, pavl. 2 kor. 2, 2. Prema tomu treba reći, da je i *se* prvobitno uz takve glagole objekt u akusativu, ali danas se ono kao objekt gotovo i ne osjeća; a najbolji je dokaz tomu taj, što se *se* uz ove glagole (kao i uz glagole kretanja) vrlo rijetko zamjenjuje sa *sebe*. Ako to kad biva, to je gotovo samo u protivštini; n. pr. Malo se utažte, molju vas ja sada, a *sebe* ne *plašte*, ni vaša taj stada. M. Držić 422. I *se* dakle uz glagole, kojima se izriču duševna stanja, nije drugo, već čestica — izraz toga stanja. Ovdje ću navesti primjere samo takvim refl. glagolima, koji mogu biti i prelazni. — *blazniti se* u značenju „scandalizare“: Da mu reku da će biti blažen svak tko ne bude se blaznit suproć njemu. Akad. rječn. s. h. v. S prijedlogom: I blago onome koji se ne sablazni o mene. Vuk, luk. 7, 23. — *dùriti se* „pigere, gaditi se“ (Akad. rječn., gdje se ne navodi nijedan primjer): Odidi ti, odurnica, ne duri se tu, nekam se skrij, da ti ne bude špot. Nar. prip. valj. 224. Glagol je taj u kajkavskom običan i kao prelazan; isp. I 'si koji su pri oni hiži bili odurjavali su ju i nišče ju ni mogel trpeti. Ibid. 225. — *gnjeviti se*: I srca gnjive se, ako vijenci od slave čela im ne rese. I. Gundulić

Digitized by Google

14. Isp. prelazno: Kako si gnjevio Gospoda. Akad. rječn. s h. v. — *jáditi se* (= jediti se): Ja bin vam povedal, ale me je sram, a vi bite se jadili. Nar. prip. mik. 16. Isp. prelazno: Padi već jedan put, a ne jadi me. Ibid. 13. — *jediti se*: Ljuti se i jidi. Akad. rječn. s. h. v. Pa se nemoj na me ijediti. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — *ljutiti se*: Ne ljuti se, ne imaš se za što. Nar. pjes. vuk. 2, 523. A seljani se na njega naljute te potrče u crkvu. Nar. podr. vrč. 21. Isp. Ljuti se zima (kad na velikoj zimi promiče snijeg, a od zime ne može dobro da udari). Vuk, rječn. s. h. v. — *plašiti se:* Ne plaši se, moja snaho draga. Nar. pjes. vuk. 2, 249. Vezda se pak prasec splaši. Nar. prip. valj. 272. — *radovati se*: Ako li li ne mož, raduj se da si prav. Marulić 151. Carica se čedu obradova. Nar. pjes. vuk. 2, 155. Za prosti glagol nema Vuk u rječn. zabilježena pravoga prelaznog značenja, nego dva druga (koja ondje vidi); ali se u kajkavskom govori i prelazno u pravom značenju; isp. u Bjel. „radujem, laetifico, recreo, v. veselim." — *srditi se*: On će se srditi i reći će ti. Nar. prip. vuk. 214. Rasrdi se vila Ravijojla. Nar. pjes. vuk. 2, 216. Jednako je *srčiti se*: Jovanu se družba nasrčila. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. nasrčiti se. Al' se Anđe rasrčila. Ibid. s. v. rasrčiti se. Isp. prelazno: Koga je moliti, ne valja ga srditi. Nar. posl. vuk. — *strašiti se:* A što se strašiš? k ocu ideš. M. Držić 328. Ona se prestraši, počme na sem telu drhtat. Nar. prip. mik. 5. — *veseliti se:* Nemoj se veselit nagloj smrti zalih. Marulić 149. Kako da je moja vila došla tako ti se sam obeselio. M. Držić 135. — *žalostiti se:* Siromak se žalosti i plače. Nar. prip. valj. 8. Isp. prelazno: Skrb žalosti srce. Bjel. s. v. žalostim.

14. Po malo se na duševno stanje pomišlja i kod refl. glagola, što će se sada navesti. I oni mogu biti ponajviše prelazni, ali kad primaju uza se *se*, njihova se prelazna snaga gubi, a ovo *se* osjeća se više kao izraz stanja, nego kao objekt. Ako se kašto mjesto *se* nalazi *sebe*, to gotovo uvijek biva samo u protivštini. Takvi su glagoli na pr. *dičiti se*: I koza se rogom diči. Poslov. danič. I dade mu konja i oružje, te se s njime po ordiji diči. Nar. pjes. vuk. 2, 608. Isp. prelazno: Sve đevojke v'jence nose, v'jence nose, majke diče. Akad. rječn. s. h. v. — *gizdati se* u značenju „superbire": Vijaju se gizdajuć. Marulić 252. Donosim ženi svilene odore, da se u crkvi gizda. Ljubiša 260. — *holiti se:* Što se holi zemlja i pepeo? Akad. rječn. s. h. v. Običnije dolazi s prijedlogom *o* složen ovaj glagol: Divojčice oholu se, nad gospodu štimaju se.

Digitized by Google

Jačke 245. — *hvaliti se:* Ako izgubiš, ne hvali se: da ne izgubiš noseći. Poslov. danič. — *hvastati se:* Koji se hvastaše da će umriti za gospodina. Akad. rječn. s. h. v. Isp. prelazno: Hvastaju dila od svojih starih, i zovu ih plemenstvo. Ibid. — *ponositi se* u značenju „gloriari“: Pozadugo bane začamao, ponosi se bane u tazbini. Nar. pjes. vuk. 2, 264. Isp. u značenju „audeo“ (ovo značenje nije zabilježeno u Vukovu rječn.): Ko bi Đurđu odrekao kćer? Ko bi se ponio? Ljubiša 541. Tako i *uznositi se, uznijeti se:* Gospe! u tom skrivah, jer se oholo uznosivah. Marulić 259. Jer mi ljudi kažu, da si se uznio, pošto mi potkide među i darova je duždu. Ljubiša 234. Isp. *zanijeti se* „n. pr. u bolesti, ausser sich kommen, perturbor.“ Vuk, rječn. Kao ponijeti se ima i *pokičeljati se, poneviditi se, posiliti se:* Posilio se ka' i šogav kapicom. Sve u Vukovu rječn. — *Ponositi se* (resp. podnositi se) ima i značenje „se gerere“: Kako se on ponosi? Vuk, rječn. s. h. v. Ponijet ću se kako i Orlando, ki na tri udire. M. Držić 166. U Marulića sam našao primjera, da se u značenju „se gerere“ upotrebljava i prosti glagol *nositi se:* Da s' vazda uzmožan duhovno se nosit. 133. Ako budeš u tom hrabro se nositi. 153. — U istom značenju ima i *vladati se*: Za to se (sc pop Živko) i vlada tako kao da živi među samim svojim neprijateljima (Milićević 245), a nalik tomu u kajkavskom *držati se:* Kaj ti fali kaj se tak milo držiš kak da bi ti pura kruha zela? Nar. prip. valj. 143. — U posljednjim je primjerima značenje refl. glagola prema prelaznomu preneseno i po tome nešto drukčije; tako je i u ovim glagolima: *duti se* „sich aufblasen, intumescere superbia“ Vuk, rječn., vidi i Akad. rječn. Običnije dolazi složen s prijedlogom *na:* naduti se, naduhati se „sich stolz aufblasen, inflor“ Vuk. rječn.; s istim značenjem može se upotrebiti i *napuhati se*: Oh nevoljni moj vrabac! Ča se napuhuješ? Jačke 217., gdje se iz smisla vidi, da je glagol u značenju, o kojom je govor. S tim je u savezu i dalje značenje, što ga Vuk, rječ. bilježi, t. j. naljutiti se (u C. g.). Kao stanje, kojemu je *se* izraz, treba shvatiti i druga značenja ovih glagola, na pr. naduo se vjetar; naduo se mrtav čovjek. Vuk, rječn. s. v. naduti se. Zač ne muči, srce se nadima. Marulić 107. Naduo se kao štene u bari. Nar. posl. vuk. Napuhao se kao piskavica. Vuk, rječ. s. v. napuhati se. Tako i *napeti se* = naduti se. Ibid. Dalje sa *raz* složeni: *razmetati se* „prahlen, sich brüsten, jactare se“ (Vuk, rječn.), *razbacivati se* s istim značenjem; isp. i *tićiti se* (= ponositi se). Vuk, rječn. — Refleksivni glagoli, kojima se izriče stanje, jesu i ovakvi:

Digitized by Google

kinjiti se: Trošite, prodajte, znojite se i kinjite. Akad. rječn. s. h. v. Isp. prelazno: Tijelo svoje kinji i muči. Ibid. — *mučiti se:* Ne muči se, Vukašine kralju. Nar. pjes. vuk. 2, 115. — *patiti se* „crucior" i *napatiti se* „se frangere". Vuk, rječn. — *trapiti se:* „crucior . . , v. mučim se". Bjel. Isp. pasiv: I koteri se trapljahu od nečistih duhov, zvraćeni bivahu. Petretić 171. — Ako ovi glagoli i mogu biti prelazni (na pr. Nego morim tijelo svoje i trudim. Vuk, pavl. 1 kor. 9. 27. Što s' tolike svate potrudio. Nar. pjes. vuk 2, 242), opet im se *se* gotovo nigda ne zamjenjuje sa *sebe*, već ako u protivštini; a tako je i s glagolima slična značenja, koji će se sada navesti: *drpiti se* „truditi se, mučiti se": Znoj mi se protoči, ruke li se drpe. Akad. rječn. Isp. pravo značenje „lacerare", gdje je *se* objekt: Kako pas razjedjen drpit ću se mojijem zubima. Ibid. — *dučiti se* „truditi se, mučiti se": Gle! čim se on duči! Akad. rječn. — *gariti se* „brinuti se, truditi se, mučiti se": Šta se gariš bez nužde? Akad. rječn. Isp. pravo značenje „mrčiti, crniti". Ibid. — *glodati se* „u prenesenom smislu, jediti se u sebi, mučiti se." Akad. rječn. — *gristi se* „mučiti se (u sebi) od žalosti, od ijeda, radi uspomene grijeha učinjena i t. d." Akad. rječn.: Dijete oholo pečali se, grize i mori. I. Gundulić 287. — *harati se* „mučiti se" Akad. rječn.: Pokornici oštro i jadno haraju se. Idid. „truditi se": Nu se za to nemo' harat i odreni tvoju smeću. Ibid. — *jesti se* „u prenesenom smislu, kao mučiti se, ginuti, čeznuti". Akad. rječn. A zavidljivac tuguje i jede se kad vidi dobro u drugoga. Ibid. — *kidati se* „u prenesenom smislu, vrlo truditi i mučiti". Akad. rječn. Kidaju se, što ne mogu sav svet obujmiti. Ibid. — *moriti se:* Srce mi sve gori u živoj žeravi, a duša se mori, da se tijela izbavi. M. Držić 93. Običnije dolazi taj glagol s prijedlozima: Što je za Boga! oto si se izmorio! M. Držić 386. Pomoriti se, (in Menge) müde werden, fatigati sumus. Vuk, rječ. Jedno mu se srce umorilo, a drugo se jako razigralo. Nar. pjes. vuk. 2, 409. Obrnuto je *odmarati se*, *odmoriti se:* Ni sedoše, ni se odmoriše. Nar. pjes. vuk. 2, 326. Leže malo da se odmori. Nar. prip. vuk. 12. — Evo još nekoliko glagola, koji mogu biti prelazni, a kad je uz njih *se*, onda se osjećaju kao stanje: *buditi se:* Kad se Mara budi, neka mene ljubi. Akad. rječ. s. h. v. Za čas se prebudi i veli k njemu. Nar. prip. valj. 160. Ja znam bolje kad spavam nego ti kad se razbudiš. Ljubiša 14. — *buniti se*: Prosa im (sc. piplićima) uspite, neka se ne bune. Akad. rječn. s. h. v. Onda se svi uzbune šta će činiti. Nar. prip. vuk. 262. Zabunio se kao ciganin u luku.

Digitized by Google

Nar. posl. vuk. — *jariti se* „in Hitze kommen, effervesco: Knjigu čita, pa se jarom jari". Vuk, rječn. A tko je taj ljuti zmaj što se tako jari? Akad. rječn. s. h. v. — *mamiti se*: Onda će se i momci za mnom mamiti. Nar. podr. vrč. 19. Pomamiti se „coepi furere" Vuk. rječ., pomamljivati se „in furorem agor". Ibid. Bješe mi se snaha pomamila. Njeguš, gor. vijen. 44. Kao pomamiti se ima značenje i *smušiti se*. Vuk. rječn. — *mutiti se* (s neživim subj. vidi sprijed na str. 23.): Pa se narod cio pomutio. Njeguš, gor. vij. 108. Uzmute se Paštrovići gledajući u planine gdje im se polje tlači. Ljubiša 232. — *smiriti se* (primjer s neživim subj. vidi sprijed na str. 23.): I tako se žena smiri i nikad ga više ne zapita da joj kaže za što se je smejao. Nar. prip. vuk. 15. (U Vukovu je rječn. zabilježeno samo preneseno značenje „sich zur Ruhe legen, conquiesco"). Isporedi: Ale posle dužjega čujenja zaspi, pustili su ji, i vmirovilo se je 'se. Nar. prip. valj. 84. — *upokojiti se* „in Frieden dahin fahren, zur Ruhe sich begeben, sterben, emorior, decedo, obeo". Vuk, rječn. Otac i mati bi ti se upokojili. Nar. prip. vuk. 80. U pravom smislu pokojiti se: Najde na tom polju učenike svoje, gdi no se snom kolju, i gdi se pokoje. Marulić 182. — *sjećati se*: Ne sjeća se tanana nevjesta. Nar. pjes. vuk. 122. Dosjete se da su ga uzeli na mjesto brata. Nar. prip. vuk. 122. Isp. Šta si mi se sinko osjetio. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. osjetiti se, gdje se tumači „(st.) übel gestimmt werden, contristor". Osjetila se žena, schwanger geworden, ingravidor. Ibid. Isporedi i: *opsetiti se* „(scherzhaft, mit Anspielung auf pseto) statt osjetiti se (gewahr werden)". Vuk, rječn. — Amo dodajem i druge neke refl. glagole, koji znače „sjećati se": *doumiti se:* Pošto vezir ljute tužbe dobi, mudro umio pa se doumio (Akad. rječn. s. h. v.); *dovidjeti se:* Po malom vrimeni brat se je dovidil da je svoje stanje brat gori postavil (Jačke 180.); *dozivati se*: Kada se od sna razbudi, doziva se da je gladan (Akad. rječn. s. h. v.); *spaziti se* „vide osjetiti se" Vuk, rječn.

15. Već je dovde, držim, pokazano, da *se* i uz prelazne glagole, koje smo razmatrali, ne valja držati za objekt, nego da je ta riječca samo izraz stanja, u kojemu se subjekt nalazi, ili u koje je on došao. A sad ćemo istaći još neke kategorije refleksivnih glagola. Razlika među pravim refleksivnim glagolima, t. j. takvima, uz koje je *se* = *sebe*, i između onih, u kojima je *se* samo izraz stanja, vidi se lijepo iz glagola, kao što je: *daviti se.* Prema prel. daviti koga „ne dati mu da diše, stiskujući mu grlo ili kojim

Digitized by Google

drugim načinom, dušiti, gušiti" (Akad. rječn.) — pravi refleks. glagol znači, da tu radnju čovjek na sebi čini. Ali u primjeru: „Jadnu je Ružu ..... svaki dan na najteže radnje slala da *se* lomi i *davi* pod bremenom i mukom" (Ljubiša 47—8) — ne vidimo, da subjekt na sebi vrši radnju davljenja, nego je ta radnja izvan njega, a subjekt je tek došao u situaciju davljenja. Kad je glagol pravi refleksivni, onda mjesto *daviti se* možemo sasvim lako kazati *daviti sebe*, ali u našem primjeru ne bismo mogli mjesto *se* kazati *sebe*. Isp. i složeno s prijedlogom: Jedan dio pogine do traga, a drugi prijeđe rijeku bez oružja, no što mu se polovina udavi. Ljubiša 154. — *dušiti se*: Da se tko duši u morskoj pučini. Akad. rječ. s. h. v. Kad se voda zvruči onda su v saki lagev vlejali tak da su se 'si (sc. tolvaji) podušili. Nar. prip. valj. 206. Tako ima i *gušiti se*: Kad se Srbi stadoše gušiti. Akad. rječ. s. h. v. — *topiti se*: Dok načnu se topiti, te se svaki od njih uhvati za čun i prepliju na drugu stranu. Nar. prip. vuk. 301. Udariše po moru talasi, da s' potopi trista kaluđera. Nar. pjes. vuk. 2, 100. Ale deca nisu se va vode utopila. Nar. prip. mik. 30. — Jednako treba tumačiti i ove refl. glagole: *grijati se*: Sinjora se grije u onoj kamari na kominati. M. Držić 291. Isp. Kako se griješ? t. j. kako se drvariš. Vuk, rječn. s. h. v. — *hladiti se*: Ne brin' se nitko njim, u vodi hladi se. M. Držić 86. Tako i *nahladiti se*, *rashladiti se*. — *opaliti se*: I opališe se ljudi od velike vrućine. Vuk, otkr. 16, 9. — *opeći se* „n. pr. na suncu, von der Sonne verbrannt werden, aduror sole". Vuk, rječn. Tako i *čvariti se*: Odmakni se od vatre, što se čvariš tu? Akad. rječn. s. h. v. — *osmuditi se* „sich ansengen, aduror". Vuk, rječn. — *ožariti se* „sich anbrennen, aduror: išao sam bos kroz koprive, te sam se ožario". Vuk, rječ. — *ošeći se*: Ko se ožeže i ne kaže društvu, da je čorba vruća, nije pošten čoek. Nar. posl. vuk. — *prliti se:* Dat u ruke djetetu oganj, da se isprli. Akad. rječn. s v. isprliti. — *pržiti se* „sich verbrennen, aduri". Vuk. rječn. Na ovoj žëgi, i na ovom dugom danu sav sam se ispržio. Akad rječn. s. v. ispržiti. — *taliti se:* Bilo je tak vruće da su se konji počeli taliti. Nar. prip. valj. 4. — *topliti se:* Dojde bliže k ognju, tepli se i suši na sebe robu. Nar. prip. mik. 2. Isp. prelazno: nogu, ruku, glavu, warm machen, tepefacio. Vuk, rječn. — Prema grijati se imamo *sunčati se*, t. j. grijati se na suncu: Bila u kamenu u rupi zmija . . . te se pred rupom svojom sunčala. Vuk, nar. posl. 65. A nalik na sunčati se tvoreni su i ovakvi refl. glagoli: *brlošiti se* „sich lagern (von Schweinen), sternor, procumbo"

Digitized by Google

(Vuk, rječn.) i „u prenesenom smislu o čovjeku, kao valjati se u brlogu, u nečistoti kakoj biti“ Akad. rječn., gdje se navodi primjer: Jedni prhaju u zrak, a većina basa po blatu i brloži se. Tako i *brljugati se* „valjati se po brljugu“ (Akad. rječn. s primjerom: Svinje se brljugaju); *kaliti se* „valjati se po kalu“ Akad. rječn. Kalim se ili valjam se vu blatu. Bjel. s. h. v. Isto znači *kalužiti se* Akad. rječn. i *kaljužati se* „volutor in palude“ Vuk, rječn., *prokaljužati se* „volutor paulum in palude“ (Ibid.); *prljužati se* „sich wälzen in der prljuža, volutari per declive“ Ibid.; *zaglibiti se* i zaglibljivati se „versinken (in Koth) immergor“ Ibid. Amo se može dodati i glagol *gužvati se* „o zmiji, uvijati se“ i „o mnoštvu čeljadi što se brzo promiču jedno uz drugo“ Akad. rječn., gdje se navode primjeri: Baba vreči, a dolina ječi, za njom crne gužvaju se guje. Ljudi su se pred kućom oko nečega gužvali. — Prema daviti se, kad subjekt neposredno na sebi ne vrši radnju, nego je u situaciji davljenja, imamo i glagole: *voziti se*, gdje subjekt također sam sebe ne vozi, već je tek u situaciji vožnje, u koju je on dakako svojom voljom došao; na pr. Kad tako vozeći se sustigne lađu, on poviče svetome Nikoli. Nar. prip. vuk. 331. Isporedi i: zavesti se u misli, u san, sich vertiefen, se defigere. Vuk. rječn. Kao voziti se ima i *vozati se*, a *vozakati se* (dim.) kao da i ne može imati prelaznoga oblika. U kajkavskom se s tim značenjem upotrebljava i *peljati se*: Onda su se brati dimo pelali, srebrnum kočijum i dvanajst konji. Nar. prip. valj. 49. Isp. prelazne primjere u Akad. rječniku s. v. dopeljati. — Više kao izraz stanja, nego kao objekt, osjeća se *se* i u glagolima: *gojiti se*: Peci loj ter se goj. M. Držić 35. Dete zatvore da se goji. Nar. prip. vuk. 143. Kad se dete dobro uhrani i ugoji, čivutin . . . 143. U Akad. se rječniku po jednom primjeru naslućuje, da taj glagol ima i značenje liječiti se, vidati se; da to doista ima (kao u češkom i poljskom jeziku), to se još jasnije, nego iz primjera u Akad. rječn., vidi iz ovoga primjera: I on lipo zbljuje on zadnji kus i prilepi ga mladiću i rana se valje zagoji. Nar. prip. mik. 86. — *toviti se*: Tovi se jak bubreg u loju. Poslov. danič. — *hraniti se* u značenju (prelaznom) „alere ac sustinere“: Nijesu se mogli drukčije hraniti nego se on najmi da čuva seoska goveda. Nar. prip. vuk. 219. — *častiti se*: Častićemo se i veseliti. Nar. prip. vuk. 90. — *gostiti se*: Još su se dugo dana gostili i veselili. Nar. prip. vuk. 93. Kao hraniti se ima i *brašnovati se* (vidi primjer u Akad. rječn.) i *jezbinovati se* (tako isto). Tako je i *pričestiti se*: Sva se Srpska pričestila vojska. Nar. pjes. vuk. 2, 316.

Digitized by Google

16. Sad ćemo ogledati refleks. glagole, koji u opće mogu značiti: postati ono, što se glagolom izriče. Oni su svi denominativni, te imadu i prelazni oblik. Na pr. Leskovčani, ako im se mili živeti, neka se turče. Milićević, zim. več. 142. Ovdje glagol ***turčiti se*** ne znači toliko turčiti *sebe*, koliko, da subjekt zamijeni stanje, u kojemu je, nekim drugim stanjem, t. j. sada je subjekt kršćanin, pa neka postane turčin. Za to takve glagole i ne brojimo među prave refleksivne glagole. Kao turčiti se može se tvoriti veliko mnoštvo glagola, kojima se izriče, da subjekt mijenja narodnost ili vjeru, na pr. ***arnautiti se***, ***bugariti se***, ***madžariti se***, ***moskoviti se***, ***nijemčiti se***, ***srbiti se***, ***šokčiti se***, ***unijatiti se***, ***vlašiti se*** i dr. Najradije se ovaki glagoli upotrebljavaju složeni s prijedlogom ***po***, n. pr. ***poarnautiti se***, ***pobugariti se***, ***pomadžariti se***, ***pomoskoviti se***, ***ponijemčiti se***, ***polatiniti se***, ***porusiti se***, ***posrbiti se***, ***pošijačiti se***, ***pošokčiti se***, ***poturčiti se***, ***pounijatiti se***, ***povlašiti se*** i t. d. — Ili subjekt mijenja stalež ili nalik staležu; n. pr. ***bàšiti se*** „facere se ipsum τὸν baša“; ***đačiti se*** „ein Student werden, studere literis“; ***đakoniti se*** „consecror diaconus“ (navedeno je pasiv. značenje, ali se može upotrebljavati i refl.); ***kaluđeriti se*** „Mönch werden, consecror monachus“; ***knežiti se*** „arrogare sibi τοῦ knez dignitatem“; ***ogazditi se*** „postati gazda, reich werden, ditesco“; ***osužnjiti se*** „ein Gefangener werden“; ***poajmaniti se*** „ajmana werden, sum ajmana“; ***pobitanžiti se*** „fio vagus, nebulo“; ***pociganiti se*** „fio cingarus“; ***pogospoditi se*** „fio dominus: pogospodio se, pa ne će da radi“; ***pohajdučiti se*** „fio latro“; ***pokrstiti se*** „fio Christianus“; ***popiti se*** „consecror sacerdos“; ***pougurzuziti se*** „fio ugurzus“; ***vladičiti se*** „consecror episcopus“; ***zacariti se*** „fio imperator“; ***zaigumaniti se*** „consecror iguman“; ***zakmetiti se*** „fio kmet“; ***zaprotiti se*** „consecror protopresbyter“; i dr. — Ili kad subjekt (obično čovjek) postane životinja: ***pokurjačiti se*** „fio lupus“; ***posvinjiti se*** „fio sus“; ***potenčiti se*** „fio tenac“; ***povampiriti se*** „fio vampirus“; i dr. — Isporedi još i ove glagole: ***prizetiti se*** „ući ženi u kuću, nubere uxori“ i ***pridomazetiti se*** „u koga ili gdje“, upravo postati zet (onoj kući); ***srođavati se*** „Vetter werden“ (obično se uzima recipročno, isp. ***sroditi se*** „einander als Verwandte erkennen, propinquos se appellant“); tako je i ***osvatiti se*** (nema u Vuk. rječn.): Gotov je da se osvati Furlanom (Ljubiša 16) — dakle: postati svat; ***pokondiriti se*** „fio poculum, in dem Sprichworte: Kad se tikva pokondiri, wenn der Geringe ein Herr wird“; ***zabiograditi se*** „(st.) Belgrad werden, fio Belgradum: Biograde, moj veliki jade!

Digitized by Google

U z'o čas se zabiogradio"; *usirćetiti se* „n. p. vino, t. j. uzvištalo i postalo sirće"; *usiriti se* „gerinnen, cogi" (prema prel. n. pr. mlijeko, sirac), dakle postati sir; *ušećeriti se* „zu Zucker werden, mit Zucker überzogen werden, in saccharum abire, saccharo obduci". Svi su ovi glagoli iz Vuk. rječnika.

Dovde navedeni glagoli znače, da je subjekt upravo postao ono, što znači imenica, od koje je glagol, a sad će se spomenuti glagoli, u kojih je subjekt postao k a o ono, što znači imenica, od koje je glagol izveden. Dok oni mogu gotovo svagda imati i prelazan oblik, ovi se rijetko kad upotrebljavaju prelazno. Takvi su glagoli: *cjepeniti se* „rigescere, kočiti se, ne gibati se" Akad. rječn., gdje je primjer: Jegda komu prsti cepenet se. To upravo znači, da su mu prsti postali kao cijep (isp. cijepac, cjepanica)[1]. — *jeguljati se* „dorasti do najviše veličine (o svilenijem bubama)" Akad. rječn., gdje se navodi primjer: Počele su mi se bube jeguljati. Ovo treba tumačiti, da su bube počele postajati (velike) kao jegulje, nalik na jegulje. — *kameniti se* „postajati kao kamen, i to od žalosti ili čuda i t. d." Akad. rječn. Dlake mi se ježe, jezik trne, usta kamene. Ljubiša 231. Tako i *kaniti se* „uvijek stajati na jednom mjestu, ćuliti kao kam" Akad. rječn. — *kočiti se* „steif thun, fastum exerceo". Vuk, rječn. Koči se kao i noga ne varena. Nar. posl. vuk. Todora se ustavi; ona se upravo ukoči. Milićević, zim. več. 148. Glagol ovaj upravo znači: postati kao kolac (кольць). — *mramoriti se* „zu marmor werden, marmoreus fio: Mramorom se mramorila a kamenom kamenila!" Vuk, rječ.; a onda ima značenje postati kao mramor (isp. kameniti se, uz koje obično i dolazi kao sinonim): Od svakoga plačna bježi, kameni se i mramori. Akad. rječn. s. v. kameniti. — *opoplastiti se* „sich entgegenstemmen, widersetzen, renitor: opoplastio se na me; dok se brdska vojska opoplasti". Vuk, rječn. Ja držim, da se i ovaj glagol ima tumačiti kao predašnji, t. j. postati kao plast; upravo osoviti se kao plast. — *osuditi se* (nema u Vukovu rječn.): Narod se s početka osudi i skameni. Ljubiša 347. To znači: postao je kao sud (vas). — *prućiti se* „sich niederwerfen, se abjicere: Bešo reče, a prući se Rade, rekao bi, ispade mu duša". Vuk, rječ. Dakle: postati kao prut (virga) i tako se baciti. — *skocati se* „hart werden,

[1] S tim će biti u savezu *scipati se* „n. pr. voda, sehr fest zufrieren, congelari" Vuk, rječ. U jednom i u drugom glagolu uzeto je značenje od supstantiva, koji znači nešto tvrdo. Isp. dalje navedene glagole.

Digitized by Google

duresco, smrznuti se (kao kost?[1])". Vuk, rječn. Vuk je dobro nagađao; i ja držim, da taj glagol znači: postati tvrd kao kost. — *skočanjiti se* „smrznuti se ili otvrdnuti kao kočanj[2], erharten, duresco". Vuk. rječn. — *uabonositi se* „drvo u vodi, im Wasser nur noch dauerhafter werden, humore firmari". Vuk. rječn. Upravo: postati kao abonos[3]. — *udurečiti se* „(u Boci) vide ukočiti se". Vuk. rječn. Ne bih znao kazati, od koje je imenice, ako nije u svezi s talijanskom riječi „durezza", koja postaje od duro (tvrd). — *ukipiti se* „starr da stehen, erstarren, obstupesco" Vuk. rječn. Upravo stajati kao kip u značenju „statua". — *upanjiti se* „stati kao panj, erstarren, obstupesco" Vuk, rječn. Govori se i *zapanjiti se*: Maria mlada zapanji se, videći kod sebe ovakvoga prilepa i prigizdava mladića. Rad jug. akad. *24*, str. 44. — *upeičiti se* „stati kao peik".[4] Vuk, rječn. — *uploćiti se* „n. pr. uploćile se prsi od novaca, t. j. postale kao ploča, wie eine Platte steif werden, rigesco". Vuk, rječ. — *uproštiti se* „vide upropastiti se". Vuk, rječn. Upravo: postati (od straha) kao proštac (tabula, *prošть-сь). — *uštapiti se* „erstarren, obrigesco: Lake mi se noge uštapiše". Vuk, rječ. T. j. postadoše kao štap. — *vititi se* „isto što pokučiti se; — n. pr. víti se preda mnom" Zore, Rad. jug. ak. *115*, str. 183. T. j. kao postati ono, što znači vit, vitica („prsten bez kamena i bez glave, koji se zove i věra". Vuk, rječn.).

Na ove su refl. glagole nalik oni glagoli, kojima se izriče, da subjekt radi ili se podnosi onako ili je u opće onaki, što znači imenica, od koje je glagol postao. Rijetko imaju prelazni oblik. Takvi su n. pr.: *baniti se* „sich als ban oder banica betragen, affecto τοῦ ban aut τῆς banica dignitatem: Nevjesta se bani i veoma fali". Vuk, rječn., odakle su i dalji glagoli. — *báširi se* „affecto τοῦ baša dignitatem et jus: šta se bašiš tuda? nemoj de se ti tuda bašiti." — *bitanšiti se* „faulenzen, cessare", upravo: vladati se, podnositi se kao bitanga. — *ciganiti se* „zigeunern, facio more Zingari". — *čelebijati se* „vide kititi se", upravo: pod-

[1] U trećem je izdanju (1898) znak pitanja izostavljen; ovdje je taj znak iz drugoga izdanja.

[2] Kočanj, n. pr. u kupusa, t. j. ono od zemlje do glavice, Stängel, Strunk, caulis. Vuk, rječn.

[3] Abonos, drvo što u vodi otvrdne (uabonosi se) kao kamen. Vuk, rječn., isp. i Akad. rječn.

[4] Peik, der Eilbote, cursor; u nas se misli za peika da je lijepa stasa i da stoji upravo. Vuk. rječn.

Digitized by Google

nositi se kao čelebija (= gospodin, osobito mlad, gospodičić. Akad. rječn.). — *dijetiti se* „kindisch sein, pueriliter facio". — *djevojčiti se* „sich als Mädchen anstellen, puellam se ostentare". — *geačiti se* „sich als ein geak[1] betragen, simulo rusticum: šta se geačiš?" — *hajdučiti se* „sich als hajduk stellen, simulo τὸν hajduk: On je mlađi, zašto se hajduči". — *junačiti se* „sich als Held stellen, virtutem ostendo".[2] — *kerebečiti se* „(u Bačkoj) stolzieren, magnifice incedere: Kad se dika u dvore ušika, pa se beči pa se kerebeči". U Akad. se rječn. kaže, da je nepoznata značenja; ja dovodim taj glagol u svezu s imenicom kerep (od madž. kerép, vidi Akad. rječn.) u značenju lađa, pa držim, da znači: šepiriti se, razmetati se kao lađa kad plovi. — *kokotiti se* „stolzieren, wie ein Hahn, superbio ut gallus". — *kopuniti se* „stolzieren, superbio, efferor", t. j.: kao kopun. — *magarčiti se* „sich wie ein Esel betragen, dicere aut facere ut asinus". — *momčiti se* „sich als ein momak betragen, affecto statum τοῦ momak". — *turčiti se* „als ein Türke sich betragen, Turcam simulo". — *vrkočiti se* „kao ponositi se ili kicošiti se, sich zieren, mollius incedere", upravo: podnositi se kao vrkoč.[3] — Kao ove glagole, mislim, da treba tumačiti i *sokoliti se*, t. j. vladati se kao soko, a onda je to prvobitno značenje prešlo (kao i kod junačiti se) u prelazno značenje „poticati, sloboditi na što". Isp. (Druško) pojunači se, posokoli. Ljubiša 343.

17. Kako *se* uz glagole ne smijemo u svakom slučaju držati za objekt, to se dalje lijepo vidi iz refl. glagola, što će se sada navesti. I oni svi su denominativni i rijetko kada dolaze u prelaznom obliku; a znače, da je subjekt prešao u neko novo stanje, a *se* je izraz toga stanja. — Takvi su (iz Vukova rječnika): *bokoriti se* „n. pr. šenica, sich bestauden, fruticare", t. j. šenica dobiva bokore (= das Büschel, die Staude, fasciculus caulium ejusdem herbae). — *bùsati se* „buschicht werden, sich bestauden, fruticare: U dnu mu se busalo, u srijedi trsalo! (kad se napija)". Od bus (= caespes, frutex). — *glavičati se* „n. pr. glaviča se kupus, t. j. uvija se u glavicu". — *komičiti se* „(u Baranji) orah kad sazre da se može ljuska s njega skinuti, onda se komiči, sich schälen lassen", t. j. kad dobije kominu (= die grüne Schale der Nuss,

[1] Geak, ein gemeiner ungebildeter Mensch, homo de plebe. Vuk, rječn.

[2] Tako je *zóriti se*, t. j. vladati se kao *zor* (= die Heftigkeit, vehementia, impetus). Vuk. rječn.

[3] Vrkoč, der Stutzer, homo elegans. Vuk, rječn.

Digitized by Google

cortex nucis). — *mahunati se* „n. pr. grah, hülsen, Schoten bekommen, siliquor". — *omušičaviti se* „(u Dubr.) n. pr. bob (zelen), kad nekakve male mušice na njemu postanu, od kojijeh usahne, Blattläuse bekommen". — *opasuljiti se* „n. pr. opasuljile se šljive, kad u zeleni još pobijele pa opadaju", t. j. postale su nalik pasuljima. — *ozrniti se* „n. pr. pasulj se već u mahunama ozrnio, Körner bekommen, grana concipio." — *sjemeniti se* „n. pr. luk, t. j. prorasta gore i cvata, in den Samen gehen, in semen ire". — *tićiti se* „n. pr. tiće se kukuruzi, t. j pored glavnoga struka rastu manji (tići), koji se obično čupaju, Nebensprossen treiben, stolones agere". — *usačmiti se* „n. pr. grožđe, otrijebilo se od cvijeta i naraslo koliko sačma, körnen, feste Körner (Beeren) bekommen, baccas emitto". — Kao ove, tako treba tumačiti i refl. glagole, koji znače dobivati kakvu bolest: — *bobati se*: „bobaju se ćurići, junge Truthühner bekommen ihnen eigenthümliche rothe und bläuliche Fleischlappen am Kopfe. Mnogi ćurići pocrkaju kad se bobaju". — *krastati se* „den Kopfgrind bekommen, porrigine corripi". — *metiljati se*, „n. pr. ovce, den metilj bekommen, metilj morbo corripi". — *ogrončati se* „die Bräune bekommen, angina corripi". (Od gronica = angina). — *ojaričati se* „eine Art Ausschlag um den Mund bekommen, pustulis obduci". — *ostrokati se:* „ostrokale se ovce, t. j. udarila u njih stroka". — *oškopčati se* „kad izidu škopci po kome." — *podmjehuriti se* „n. pr. kad se čovjek ožeže, Brandblasen bekommen, pustulis obduci". — *potklobučiti se* „n. pr. kad se čovjek oprži, pa mu se potklobuči", dakle: izidu (kao) klobuci. — *potpristiti se* „n. pr. potpristila se koža, kad se čovjek ožeže", upravo: izišli pristevi. — *razgubati se* „von Aussatz verzehrt werden, lepra consumi", upravo: dobiti gubu. — *svrabati se* „Krätze bekommen, infici scabie". — *šugati se* (s istim značenjem). — *vrancati se* „infici morbo gallico". — *zaogumčiti se* „n. pr. brada, buschicht werden, fruticem imito", od ogumak (= fruticetum). — Isporedi još i ove refl. glagole: — *granati se* „diffundi ramis. dijeliti se u grane, ispuštati iz sebe grane" Akad. rječn. — *iskokati se* „aufspringen (von gerösteten Kukuruzkörnern, auch von der Erde bei einer grossen Dürre), rimas ago". Od kokica (= geröstete Kukuruzkörner, grana zeae mais tosta. Vuk, rječn.) — *operjaiti se* „sich befiedern, pennis vestiri; operjai se konj, kao tica, i bio je krilat i zmajevit (u pripovijeci)". — *podlupiti se* „podlupio se hljeb, kad mu se u pečenju gornja kora odvoji od sre-

Digitized by Google

dine.“ — *podmesiti se* „n. pr. podmesilo se malo ovo krme, Fleisch bekommen, roboror“. — *pokorušiti se* „smrznuti se malo (kao da se po zemlji uhvati kora)“. — *popedati se*: „popedao se hljeb, kad se dobro ne umijesi pa mu u pečenju izidu pedice po kori, weisse Flecken bekommen“. — *potkožiti se* „kao ugojiti se, popraviti se u tijelu, gutes Aussehen bekommen, instaurari“; upravo: dobiti (n. pr. hrane) pod kožu. — *skorušiti se* „n. pr. kad se malo smrzne, sich überrinden, concrustari“, zapravo: hvata se kora. — *ugrudati se* „sich klümpern, sich in Klümper zusammensetzen, klumpig werden, glebosum fieri: ugrudala se zemlja“. — *uloptati se* „n. pr. brašno, sich ballen, conglobari“. — *uvrstati se* „uvrstao se vinograd t. j. veliki narastao“, upravo: već se mogu vidjeti vrste, dobio vrste. — Napokon evo još nekoliko refleksivnih glagola, koji su također postali od imenica, i to od takvih, koje naznačuju koju čest na čovječjem ili životinjskom tijelu: *bedriti se* „transversim ire, ići koračajući ne pravo naprijed nego na stranu“ (Akad. rječn.), t. j. hodajući isticati bedra. — *bočiti se* (prema prelaznomu: „curvare, kriviti, savijati“ Akad. rječn.) znači upravo: savijati se tako, da se ističu bokovi. Vidi primjere u Akad. rječn., gdje se nepravo sumnja u pouzdanost toga glagola. — Od ovoga prvobitnog značenja razvilo se dalje aktivno, kao i kod drugih takvih glagola, ispor. *podbočiti*. — *guziti se* „sich bücken, dass der Hintere oben erscheint, monstrare clunes“. Vuk, rječn. — *isprsiti se* „učiniti da iskoče prsi, te tako stajati ili hodati, pa i razmetati se, baniti se, šepiriti se“. Akad. rječn. — *ispupčiti se* „(o čeljadetu) položiti se (nauznak) tako da pupak ostane na visoku“. Akad. rječn., gdje se vidi, da se može upotrebiti i preneseno: Kora mu tako rumena i ispupčila se. — *porebriti se*: „moj otac porebarac, moja mati porebruša, porebri se pored vatre“. Vuk, rječn. s. v. porebarac. Isp. bočiti se. — Onako preneseno kao u *ispupčiti se* imamo i u ovim glagolima: *ošijati se*, ošijavati se „sich umschwenken, retorqueri: ošijaše se kola“. Vuk, rječn. (Od šija). Ima i prelazno: converto, detorqueo. — *podrepiti se* „kad se kakav posao podrepi, pa ne može više da ide u napredak, stocken, haereo“ Vuk, rječn. (Reče se prvobitno o psu, kad sjedne podvivši poda se rep). — *pokljuniti se* „sinken, consternor, cado: nešto se pokljunio; pokljunilo se zelje (od mraza)“ Vuk, rječn. Upravo: objesiti kljun. — *zaušiti se* „na pr. lađa, sich umdrehen, umgedreht werden, retorqueor (vom Schiffe, das Strom aufwärts fährt)“. Vuk, rječn.

Digitized by Google

18. Da *se* nije drugo već izraz stanja, a nipošto objekt, to se vrlo lijepo vidi iz refl. glagola, u kojima se ogleda ona velika sloboda, kojom slavenski jezici meću uz glagole *se*. Takvi su: *bogmati se* „često govoriti ‚bog me' uvjeravajući". Akad. rječn. Šta se bogmaš? Nemoj se bogmati. Vuk, rječn. s. h. v. — *brekati se* „zu jemanden bre sagen, imperiose dico, dico bre!" Vuk, rječn. Daničić u Akad. rječn. s. h. v. sumnja, da bi se taj glagol imao izvoditi, kako ga Vuk izvodi; ali sudeći po drugim glagolima, koji su upravo tako nastali kao i ovaj, držim, da se Vukovo mišljenje može održati. Od ovoga prvobitnoga značenja lako su se dalje razvila i druga, n. pr. osijecati se, isp. *brektati*, *nabrekivati* na koga. — *daškati se* „zagonetati se . . . Postaje od riječi, ‚da što', kojima se obično počinju zagonetke". Akad. rječn., gdje se navode ova dva primjera: Obično se naš narod najviše uz bijelu nedjelju daška. Ajmo se daškati. — *dušiti se* „kleti se dušom" Akad. rječn. (iz Daničićeva), gdje vidi primjer. — *eleknuti se* „brzo se okrenuti i pobjegnuti" Akad. rječn., gdje se veli, da je nepoznata postanja, te se pomišlja na tur. ylgamak „brzo jahati" ili jelmek „trčati". Ja držim, da je postao od veznika *ele (hele)*, koji se u govoru češće upotrebljava (vidi u Akad. rječn. o značenjima toga veznika). Elementom *nu* ističe se perfektivnost, a *k* je došlo kao i u druge glagole, koji tako postaju; ono nije drugo, već neki priglas u uskliku (a riječi, od kojih su takvi glagoli, više se ili manje upotrebljavaju usklično). Prema tomu *eleknuti se* znači: okrenuti se i pobjegnuti viknuvši ele! Tako tumačim i glagol *elecnuti se* „navratiti se, n. pr. Kad pođeš, elecni se i tamo" (Akad rječn.); od prilike: ele, pa ćemo i tamo![1] — *nećati se* i *nećkati se* „ausschlagen für sich, repudio recuso" Vuk, rječn. Za pravo govoriti: ne ću, a onda se iz toga razvilo prelazno značenje: „repudio pro altero: šta ga nećaš? (kad se ko ponudi čime pa neko drugi reče da on to ne će)" Ibid. Isporedi za prijelaz značenja glagol *nukati* („Mnogo sam ih nuka' i korio da sijeku po Krajini Turke" Ibid. s. h. v.), koji glasi i *nutkati*, a jedan je i drugi glagol postao od *nu*, *nut*, t. j. *nukati (nutkati)* znači: govoriti *nu (nut)*. Pored nećati se ima i *nijeckati se*: Sin joj Druško, evo ga ovdje, nijecka se da ispuni materinu zadužbinu. Ljubiša 273. Evo jedno jutro u nas ujak i kaže mi

[1] Među tim isporedi stsl. лацати illaquaeare, лашти flectere; hrv. (kaj.) *leknoti se* terreri; polj. *lękać się*. Miklošić, lex.

Digitized by Google

da se Golub nijecka 382.[1] — *morekati se* „more-sagen, usurpo vocabulum more". Vuk, rječn. — *teškati se* „govoriti ‚teško meni!' bereuen (mit dem Worte ‚teško'), poenitet". Vuk, rječn. Od toga je i supst. teškanje „poenitentia" Ibid. — *trikratiti se* „trikratim se, litigo, disputo, v. pregovarjam se, i pravdam se" Bjel.; upravo: govorim (češće) trikrat; u kajkavskom se čuje (osobito u prepirkama): ne, i trikrat ne, toga nigdar ne bu! — Kao što je *teškati se* dobilo značenje „poenitet", tako je i *vajkati se* dobilo značenje: „1) excusare se de coena minus lauta, 2) kajati se: vajka se što nije uzeo djevojku koju su mu davali". Vuk, rječn. Prvobitno i ovaj glagol znači: govoriti vaj! Isporedi još nekoliko glagola, koji tako nastaju, pod br. 30.

19. Dalje ima refleksivnih glagola, koji su također postali od imenica, i pri kojima ne valja *se* držati za objekt. Takvi su glagoli kojima se izriče, da se subjekt brani od onoga, što znači imenica, od koje je glagol; n. pr. *buškati se* „pulicibus se liberare, tjerati buhe sa sebe" Akad. rječ.; *crvati se* „tollere pediculos, trijebiti se od vašiju" Ibid.; *muhati se* „defendo me a muscis, contumax sum" Vuk, rječn.; *obadati se* „fugere ab oestris: obadaju se goveda" Ibid.; s istim je značenjem *štrkati se*, štrkljati se, ištrkljati se, poštrkati se Ibid.; — ili glagoli, koji znače, da je subjekt dobio ono, što se izriče imenicom, od koje je postao glagol, kao: *drvariti se* „sich mit Holz versehen: kako se drvariš?" Vuk, rječn., odakle su i dalji glagoli; *duhaniti se* „sich mit Rauchtabak versehen"; *soliti se* „sich mit Salz versehen". Ovakvi su glagoli ponajviše složeni s prijedlogom *o: obiriti se* „den bir bekommen, potiri collecta presbyterali: ne ćeš se obiriti ove godine"; *okonjiti se* „ein Pferd bekommen, equum nancisci: Na pješaka trideset dukata: ne bi li se i on okonjio"; *okućiti se* „sich etabliren (heirathen, ein Haus machen), uxorem duco"; *onovčiti se* „zu Geld kommen, ad numos pervenire"; *opametiti se* „wieder zu Verstande kommen, resipisco"; *osmočiti se* „zum Brot essen (z. B. Fisolen), nach deutscher Art etwa: Gekochtes essen, obsonia edo" (Osmočio se kao Likić o dudove. Nar. posl. vuk.); *osoliti se* „etwas Gesalzenes essen, manduco sallitum: nemam čime da se osolim"; *ostrviti se* „ein Aas zu fressen bekommen (von Hunden), cadaver nancisci". Tako napokon treba tumačiti i glagol *ženiti se, oženiti se*: steći

[1] Ovdje je *c* mj. *ć* po svoj prilici za to, što je glagol taj nastao u (primorskom) kraju, gdje se mj. *ne ću* govori *ne cu*, mj. *hoću*: *hocu*. (Isporedi: Vuk, poslov., str. XXIX. u bilj.)

Digitized by Google

ženu, ali se na to kao već zaboravilo, te se ovdje *se* može osjećati i kao pravi objekt, pak se zamjenjuje kašto sa *sebe*. — Tako i refl. glagoli, koji kod životinja znače „pario“, n. pr. *jagnjiti se* (Ovce se jagnje već. M. Držić 428), — izriču, da subjekt dobiva ono, što naznačuje imenica, od koje je glagol. Ovakvi se glagoli upotrebljavaju i prelazno, te im je objekt imenica, od koje je glagol postao: Ova ovca jagnji svake godine po dvoje jaganjaca. Vuk, rječn. s. v. jagnjiti. I svi ovi glagoli dolaze najradije s prijedlogom *o;* tako imamo *ojagnjiti se*, *koziti se* (Koze se kozice, družino, svijeh strana. M. Držić 428), *maciti se*, *prasiti se*, *šteniti se*, *teliti se*, *ždrijebiti se*, i dr. — Isporedi još (iz Vuk. rječn.): *blizniti se* „geminos pario“, t. j. dobiti blizne (geminus); *kopiliti se* „ingravidari ante justam aetatem“; *kotiti se* (Što se god koti, valja da i krepa. Nar. prip. vuk. 296); *mladiti se* „(u C. g.) vide jagnjiti se: Da izjavim na Kopilju ovce, da se one na Kopilju mlade“, upravo: dobiti mlado.

20. U netom spomenutih glagola, kad se upotrebljavaju prelazno, objekt je ista imenica, od koje je glagol postao. Sada ćemo ogledati glagole, kod kojih je, kad se uzimaju prelazno, objekt neka određena, stereotipna imenica; a kad se takvim glagolima izostavi taj objekt, oni postaju neprelazni, označuju stanje, kojemu se za izraz dodaje *se*. Razlikuju se ovi glagoli od onih pod br. 5, kao *oplesti se*, t. j. kosu svoju, — po tome, što se kod onih dobro osjeća *se* kao objekt, koji stoji mjesto određene česti na tijelu subjektovu, a kod ovih gotovo i ne pomišljamo na objekt. Tako imamo: *bečiti se* „torvis oculis intueri“ Akad rječn. Beči se kao krava na izjalovče. Nar. posl. vuk. Prelazno s objektom obraz ili oči: Obraz beče, jazik plaze. Akad. rječn. s. h. v. S kim ti misliš da govoriš? vikne bečeći na onoga oči. Ibid. Pošto se zaboravilo na te određene objekte, može se glagol u refl. obliku upotrebiti i onda, kad se kod subjekta i ne misli na obraz ili oči; n. pr. Beču grade, ne beči se na me. Vuk, rječn. s. h. v. Od bečiti postalo je *becati se* „komu ili na koga, ringi, torvo oculo aliquem intueri“, *bekeljiti se* „ringi, os torquere, usta kriviti rugajući se“. Oboje u Akad. rječn. s primjerom iz Vuk. rječn.: Bekeljiti se na koga. — *beljiti se*: Što se beljiš na me? Akad. rječn. Postalo od bijeliti (n. pr. oči, zube), isp. Pobijeliše oči izgledajući (kad ko jedva čeka koga). Nar. posl. vuk. — *cjeriti se* „zijati i smijati se zijajući tako da se zubi vide“. Akad. rječn. Ceri se prokleta Cigančura. Milićević, zim. več. 131. Prelazno cjeriti zube: Ocjerio zube. Poslov. danič.

Digitized by Google

Više primjera vidi u Akad. rječn. — ***derati se*** u značenju „clamare“: „vikati sa svom silom, iz svega grla, (kao da će puknuti, razdrijeti se od natege)“. Akad. rječn. Dere se uz tuđa nosila. (Kad ko bez uzroka žali za tuđom stvari). Nar. posl. vuk. Tako i derupati se, drijeti se, izdirati se, proderati se, drečiti se i dr. — ***kéčiti se*** (ono isto što kesiti se, koje vidi dalje): Ono se na jezik narodni keči ka lisica na kiselo grožđe. Akad. rječn. s. h. v. Prelazno (zube): Put tebe ide, oči beči a zube keči, a tebe sve na manje život dolazi. Ibid. (gdje se navodi i odgonetljaj ovoj zagoneci: tuđi pas kad hoće da ujede). — ***keljiti se*** „smijati se pokazujući zube, kesiti se, klibiti se“. Akad rječn., gdje se nalaze potvrde. — ***kesiti se*** „lachen und die Zähne weisen, ringor“. Vuk, rječn.: Starica se još većma kešaše, pa produžavaše šaputajući . . . Akad. rječn. s. h. v. Prelazno (zube): Zimi služi a ljeti zube kesi. Nar. zag. vuk. 342.[1] — ***kriviti se*** „brüllen (wie der Ochs), auch vom Kinde, clamo“. Vuk, rječn. U zimi stane na prtini, pa se krivi: čekaj! Vuk, posl. 89. Upravo: kriviti usta, isp. derati se. Ovamo ide i: ***kreveljiti se*** „mit verzogenem Munde weinen, fleo ore obliquo“. Ibid. — ***plaziti se*** „die Zunge herausrecken, exsero linguam“. Vuk. rječn. Prelazno: plaziti (jezik). Neki mu još iza leđa isplaziše jezik. Akad. rječn. s. v. isplaziti — ***prćiti se*** „die Lippen aufwerfen, das Maul rümpfen, labia contorqueo“. Vuk, rječn. Prelazno: prćiti (usne). — ***raskrečiti se*** (refl. oblika nema u Vuk. rječn.): Raskrečio se, kao žaba na močilu. Nar. posl. vuk. Prelazno: „noge, pero (od mnogoga pisanja), distendo“. Vuk, rječn. — ***razbarusiti se*** „mit zerrauften Haaren da sein, crinibus impexis sum“. Vuk, rječn. Prelazno: razbarusiti, t. j. kosu. Ibid. — ***razrogačiti se*** „forti animo se opponere“ Vuk, rječ., ***izrogačiti se***: Na to se oni na me izrogače: ‚To mi hoćemo da osvetimo našega kneza‘. Akad. rječ. s. h. v. Prelazno: razrogačiti (oči). Vuk, rječ. — ***rogušiti se*** „die Ohren spitzen, aures arrigo“ Vuk, rječn., tako i ***narogušiti se*** ; prelazno: rogušiti, narogušiti, t. j. uši. Ibid. — Takvi su još glagoli, koji se upotrebljavaju samo u refl. obliku (ili ih ja nijesam našao u prelaznom obliku), ali se opet prvobitno mislilo na određeni objekt; evo ih nekoliko iz Vukova rječn.: ***mrgoditi se*** „ein finsteres Gesicht machen, obscuro vultum“; ***namrgoditi se*** „die Stirne umwölken, frontem obnubilo: Namrgodio se kao da će mu

[1] Isp. i ***kezizub*** „koji se jednako smije, der lachlustige (schimpflich), risor.“ Vuk. rječn.

Digitized by Google

kiša iz čela udariti". — ***mrštiti se*** „die Stirne runzeln, frontem contraho"; ***namrštiti se*** „rugo frontem": Namrštio se, kanda će mu kiša iz čela udariti. Nar. posl. vuk. Onda i za vrijeme „obnubilor: Namrštilo se vrijeme". — ***nakanjiti se*** „rugo frontem: što si se nakanjio?" i za vrijeme: „obnubilor: nakanjilo se vrijeme". — U značenju namrgoditi se ima i ***natmuriti se:*** „Natmurio se kao da su mu krave posale" i ***natmušiti se.*** — ***pokidati se*** „od smijeha, rumpimur risu", upravo: pokidati usta; isp. derati se; tako i ***potrgati se*** „rumpi (n. pr. od smijeha)." — ***pokunjiti se*** „demitto caput, auriculas". — ***pućiti se*** „die Lippen vor Groll aufwerfen, baccas inflo: Pući se kao ćurak", ***napućiti se*** „succenseo, iratus sileo", a isto će biti ***napučati se*** (= srditi se). — Isporedi još: ***knjeziti se*** „os ad fletum diduco", tako i ***kmeziti se;*** ***kobacati se*** „strepo pedibus"; ***kostriješiti se*** „arrigo comam", ***nakostriješiti se*** „arrigo pilos" (Seljaci, koji se behu jako nakostrešili. Milićević, zim. več. 306); u značenju kostrešiti se ima i *gronditi se* i ***remežiti se, naremežiti se***; *ježiti se* „erigo crines, horreo: ježi mi se koža; šta se ti ježiš?", ***naježiti se:*** Sva bi mu se kosa naježila. Njeguš, gor. vij. 79.

Kao što je kod *plaziti se* objekt, koji se meće uz prelazan glagol, materijalan (jezik), tako može objekt biti više u duševnom smislu; n. pr. ***dovijati se,*** doviti se (= domisliti se): Dovija se kako će življeti. Vuk, rječn. s. h. v. Dovija se od svake ruke. Ibid. U Akad. se rječ. ovo značenje tumači kao metaforičko: „viti se, previjati se (u opće truditi se) dok se do nječega dođe, dok se nješto dobije", a ovo tumačenje treba popuniti tako, da taj glagol znači upravo dovijati svoju pamet; isp. dalje izoštriti se. — ***gubiti se*** „deficere animo, kad čeljade kod kakve nesreće nema već duševne snage da se od nje brani". Akad. rječn. Ja se ne gubim, imam veliko animo. M. Držić 334. — ***ispovidjeti se, ispovijedati se*** „iskazati grijehe" Akad. rječn.: Marko ode Svetoj gori slavnoj, pričesti se i ispovjedi se. Nar. pjes. vuk. 2, 370. Prelazno: Ispovijedaću grijehe svoje. Vuk, mat. 3, 6. — ***istomačiti se*** „istumačiti svoje misli, ili ono što se prije reklo" Akad. rječn., odakle evo dva primjera: Oću se bistrije istomačiti, da me cilovito razumijete. Za istumačiti se lipše, mećem prilike.[1] — ***izjasniti se*** „javiti svoju misao, izustiti se". Akad. rječn. Tako se je izjasnio da je on gotov

[1] Među tim isporedi, što se veli u Akad. rječn., da će ovo biti po talijanskom spiegarsi.

Digitized by Google

to učiniti. Ibid. Prema ovome i *izjaviti se* „iskazati svoju misao“ Ibid.; *izoštriti se* „posve naoštriti svoju pamet“ Ibid.; *otvoriti se* (nema u Vuk. rječn.): Kad doma, otvore se nekolicini seljana. (Ljubiša 241), dakle: otvoriti svoje srce, mišljenje. Ibid.

21. U refleksivnim glagolima, koje smo evo sada naveli pod br. 20., već se vidi, na koji se način u hrvatskom jeziku dodaje glagolima riječca *se*. Ako se na ime uz prelazan glagol ne izreče objekt, glagol time postane neprelazan; a po tome tako reći slobodan, te lako prima uza se tu riječcu, kao izraz neutralnosti glagolske radnje. Ovaj će se proces još bolje vidjeti iz primjera, koji će se sada navesti. Uzmimo glagol *bosti:* U tuđoj zemlji krava rozmi bode vola. Poslov. danič. Ovdje je objekt „vola“, ali objekt može biti i neizrečen: U tuđoj zemlji krava rozmi bode, ili: I moje kopje bode. Poslov. danič. U posljednja dva primjera glagolska radnja nije više vezana na određeni objekt; ona je postala nezavisna, neutralna, i sad joj se kao izraz te neutralnosti dodalo *se: Bode se* krava. Vuk, rječ. s. h. v. Njeka je buna gori, . . . tko godi *se* pjan *bode.* M. Držić 262. Ovdje se i najbolje vidi razlika između akusativa refl. zamjenice (objekta) i između riječce *se*: Krava se bode — može značiti: krava *sebe bode*, i u tom je slučaju glagol *bosti se* pravi refleksiv, pa onda: krava *bode* (t. j. nekoga drugoga, a ne sebe), i u tom je slučaju *se* samo riječca, izraz neutralnosti glagolske radnje. — Tako imamo glagol *biti se* u ovim primjerima: Ostavi praću tuj, ne moj se, brajo, bit. M. Držić 105. Svaki se od njh za čâs bije. I. Gundulić 309. Isporedi bez *se*: I bila mati i mila mati. Poslov. danič. Il' se šališ, il' od zbilje biješ? Nar. pjes. vuk. 2, 424. Više primjera vidi u Akad. rječn. s. h. v. — Što se tiče ovakovih refl. glagola, o kojima je sada riječ, Daničić ih je držao za recipročne, gdje je „izrečeno samo jedno kao subjekat a drugo se ne izriče, nego se misli ko god, koji sa svoje strane može i ne pristajati u tu radnju“ (Akad. rječn. s. v. bosti, a nalik tomu i s. v. biti). Da se takvi glagoli ne smiju shvaćati kao recipročni, to se vidi iz onoga, što je sprijed rečeno o njima. Za to pravije govori g. Budmani, da im „s refleksivnijem oblikom značenje ostaje aktivno . . . ali bez objekta“ (Akad. rječn. s. v. grepsti). Evo još nekoliko primjera: *grepsti se:* Grebe se mačka. Vuk. rječn. s. h. v. I mačka ima noge pak se grebe. Poslov danič. Bez *se:* Koža je opora ka grebe ne manje neg mačka od mora, kad gladiš kožu nje. Akad. rječn. s. h. v. Isporedi pravi refleksiv, gdje se može *se* zamijeniti sa *sebe*: Otac se

Digitized by Google

stane grepsti po obrazu i u vas glas lelekati. Ljubiša 168. — *gurati se* „trudo: ne guraj se“ (Vuk, rječn.), t. j. ne guraj druge; a onda se razvilo značenje „kroz mnogo čeljadi, svijeta prokrčivati sebi put gurajući druge“. Akad. rječn., gdje se navodi primjer: Kroz taj svet gura se jednom knežev sekretar. — *karati se* „kara se otac, Boga, zürnen, irascor“. Vuk, rječn. Videći kralj tu stvar, poče se karati i reče. Akad. rječn. s. h. v. Bez *se*: Otac i kara i blazni kako se njemu mni. Ibid., gdje se može čitati i više primjera. — *klati se* „mordeo: kolje se n. pr. mačka, konj; dijete, ne kolji se!“ Vuk, rječn. — *moliti se*: Srbi se obično mole triput na dan. Vuk, rječn. s. h. v. Ovdje bi se moglo kazati i bez *se*. Isporedi: Išel je spat i molil je Boga. Nar. prip. valj. 194. — *poroditi se*: I aždaha stajaše pred ženom koja šćaše da se porodi. Vuk, otkr. 12, 4. Bez *se*: Gda je žena porodila onda dekla brže . . . Nar. prip. valj. 81. — *psovati se:* Ja nijesam došao pred ove obraze da se psujem i brukam nego da se sudim i razlogu podam. Ljubiša 275. (Iz smisla se vidi, da je psujem se = psujem). Ko se rad psuje, nađe uzrok. Nar. posl. vuk. — *ritati se:* A sad se opet deca počela ritat. Nar. prip. mik. 65. Bez *se:* „calcitro, pedibus percutio: konj riče“. Bjel. Ona hruča, rita, legne u zmočiru. Marulić 43. — Kao ove refl. glagole, tako treba shvatiti i *žeći se*, kad se kaže: kopriva se žeže. — Zanimljivo je kod ovih glagola to, da su oni sa *se*, koje nije objekt, ponajviše imperfektivni; a kad postanu perfektivni, onda im je *se* već = *sebe;* tako na pr. „mačka se grebe“ = „mačka grebe“ i „mačka sebe grebe“, a „mačka se ogrebla“ = (samo) „mačka je sebe ogrebla“, pa ne mislim, da bi se moglo ovdje uzeti u značenju „mačka je ogrebla“.

Ovamo idu i glagoli, koji znače „polluo, mejo“ i nalik; n. pr. (iz Vuk. rječn): *mokriti se* „harnen, lotium reddo“, a to isto znači i bez *se*, ali mokriti se može biti = i: mokriti sebe; *pobljuvati se* „1) se convomere 2) vomo, a ovo posljednje znači taj glagol i bez *se; poganiti se* „1) polluor 2) concacare se“. Tako još glagoli, koji se mogu naći u Vuk. rječn. na str. 559[b] i 568[a]. Prema ovima imamo i glagole, koji (s tim značenjem) dolaze samo u refl. obliku: *okrhati se*, *onerediti se*, *pobalegati se*, *pobrabonjati se*, i t. d., koje vidi u Vuk. rječn.

22. Kako *se* pristupa glagolu, čim ovaj nema uza se objekta, to se lijepo vidi iz ovih primjera: — *dirati:* Smiri se, rajo, mi ne ćemo vaše dirat blago. Akad. rječn. s. h. v. Ako ovdje mj. objekta uzmemo prijedlog *u*: — Isus reče: Ne *dirajte* u nju (Vuk, jov. 12, 7),

Digitized by Google

glagol *dirati* postaje slobodan i lako prima *se:* Ne srdite Boga i ne *dirajte se* u njegovu vječnu pravdu. Ljubiša 300. Ako mi *se* u vjeru ne *dirate.* 367. — *držati:* Skute drže da se ne opraše, a rukave da s' ne kruni zlato. Nar. pjes. vuk. 2, 640. S prijedlogom: Ko drži za perčin, udara kud hoće (Nar. posl. vuk.) — i sad je otvoren put riječci *se*: Drž' se zub'ma za vjetar. (Kaže se u šali kad ko padne ili posrne). Ibid. — *hvatati*: Svaki vata svoga zamjenika. Akad. rječn. s. h. v. S prijedlogom: Lasno je tuđim rukama za vrelo gvožđe hvatati. Nar. posl. vuk. Sa *se*: Kad čoek tone, i za vrelo se gvožđe hvata. Ibid. — Tako je došlo *se* i uz glagole u ovim primjerima, gdje je mjesto objekta prijedlog: Onda se on ogledne i veli: ide, samo da *se* za rep ne *lovi.* Nar. prip. valj. 79—80. (Iz smisla se vidi, da ne lovi za svoj rep, već za onoga, koji govori). On *se pojmi* za pušku. Milićević, zim. več. 217. I *prime se* dete tomu starcu za prst. Nar. prip. valj. 13. Isp. On ju oče pokriti, *prime* za poplun i ni mogel z rukom nikam. 115. Dobar večer Marica, evo ti je žužnjica, za kû si *se prosila*, da b' ju rada nosila. Jačke 44. Tak se oni (sc. jarci) v njega (sc. vuka) *trneju* da je malo živ bil. Nar. prip. valj. 268. Što je ostrag zaboravljam, a za onijem što je naprijed *sežem se.* Vuk, pav. fil. 3, 13. *Udri se* jajim na žudjela. Poslov. danič. Ovamo ide i *pozabiti se* u primjerima: S Bogom mi ostani s drugim va ljubavi, a s mene klinčaca jur se ti pozabi. Jačke 76. Ne pozab' se mila s mojega imena. 40. — Pored *popitati (upitati)* za koga — ima i sa *se*: Ti zajdi nutra na ta vrata i popitaj se za grofa Kompanina. Nar. prip. stroh. 85. — Jednako treba tumačiti *se* kod nekih glagola, koji su združeni s prijedlogom *do* i koji imaju uza se genitiv. Gosp. prof. Maretić u svojim universitetskim predavanjima o slavenskoj sintaksi pokazuje, da se uz takve glagole prijedlog *do* prvobitno ponavljao; n. pr. Ako *do* nebesa *dohitiš* tvojijemi djeli. Akad. rječn. s. v. dohititi. Ovu šalu mladi ljudi čine samo za to da bi im usta *dohvatila do* djevojačkih usta. Ibid. s. v. dohvatiti. Niko ni prstom ni *do* jednoga nije *dotaknuo.* Ibid. s. v. dotaknuti. — Sada je moglo lako *se* prionuti uz glagol; n. pr. I reče joj Isus: Ne *dohvataj se do* mene, jer se još ne vratih k ocu svojemu. Vuk, jov. 20, 17. Dobro je čovjeku da *se* ne *dohvata do* žene. pavl. 1kor. 7, 1. Da *se* onaj koji gubljaše prvorođene ne *dotakne do* njih. pavl. jevr. 11, 28. — Pošto se činilo zališno isti prijedlog ponavljati, samostalno je *do* izostavljeno; ali je *se* zadržano i tako je nastalo: Dok *s' doiti* Vršačke planine. Nar. pjes. vuk. 2, 481.

Digitized by Google

Đevojke *se* rukom *dofatio*. 553. Kad *se* đavo *dohvati* skuta, otkini skut. Nar. posl. vuk. Donošahu k njemu djecu da ih *se dotakne*. Vuk, luk. 18, 15. Tako je evo *se* došlo uz glagole, združene s prijedlogom *do*, i ono čuva prvobitni padež glagolu, t. j. genitiv; jer kad takav glagol stoji bez *se*, onda ima objekt u akusativu, n. pr. Te *dohvati* sa bukve *jabuku*. Nar. pjes. vuk. 2, 32. Ovdje ću navesti još nekoliko primjera, u kojima uz glagol stoji *se* i genitiv; a više se primjera kod pojedinih glagola može čitati u Akad. rječn. Golema štita, gdje ga *se* si *dobavio?* M. Držić 374. Kako ću *se* teška zla *dočekati*. Akad. rječn. s. h. v. Desetina pala je Turaka, ostali *se* Spuža *dočepali*. Ibid. s. h. v. Tako se poplaši (sc. vuk) da *se* jareta i ne *dođene*. Vuk, poslov. 295. *Dokopao se* kao ćelav kapice. Nar. posl. vuk. Kad *se* patrijara *dokuči* patrijaršije. Ljubiša 113. Ele Mijat vojujuć viteški *dopade se* baš rana pretežkih. Akad. rječn. s. h. v. Jesi li *se* već *dostao* toga što si želio? Ibid.[1]

Neki ovdje spomenuti glagoli i još nekoliko drugih imaju tako isto sa *se* genitiv, a bez *se* akusativ. Budući da ne mislim, da taj genitiv stoji zbog riječce *se*, već da sama narav glagola takvih traži genitiv, tumačim tu riječcu kao i kod glagola, koji su složeni s prijedlogom *do*, t. j. glagol je primio *se*, kao izraz neutralnosti glagolske radnje. N. pr. Turci *čapaju se* skele i korabi. Akad. rječn. s. h. v. *Drž' se* međe kolovođa. Poslov. danič. Ča ne moreš doseć toga *se* ne *hitaj*. Marulić 133. Kad *se* kusa budeš *hvatat*, kus od tebe bude skakat. Marulić 309. Kad *se* čoek šta *prifati*, onoga nek se i drži. Nar posl. vuk. Tujega *se late*, ni njih sram ni krasti. Marulić 141. On *se lovi* koplja svoga bojna. Miklošić, synt. str. 505. I u ma se jadan osjetio, pak *se manu* tića sokolića. Nar. pjes. vuk. 2, 458. A *maši se* lomna Vlaha starog. Nar. pjes. vuk. 2, 172. Mrzlu vodu pijahu, grih biše topla *se okusiti*. Zima, sint. razl., str. 146. Od truda njeki san mrtvi me *se primi*. M. Držić 96. Na zadnje još će *se poprijet* i Švabske (sc. riječi). Jačke 254. Tad *se prođe* srama i zazora. Nar. pjes. vuk. 2, 123. — Genitiv se ne navodi: *Prođite se*, Turci janičari! Nar. pjes. vuk. 2, 348. I bez *se*: Prođi, Marko, ne zameći kavge. 407. (Mj. prođi se toga, t. j. prođi toga). *Tače* mi *se* prstom nosa. Marulić 363. Trejta je rekla, da *se* bude (sc. dječak) *vužival* blaga ovoga me-

[1] Na istom se mjestu navodi primjer: Ma jedva se i to mukom dostado(h) — te se veli, da „u ovom primjeru stoji acc. jer je zamjenica srednjega roda". Ovo nije pravo rečeno, jer *i to* ne znači ovdje drugo, već lat. *id est*; a ono, čega se subjekt dostao, u opće se i ne spominje.

Digitized by Google

sara. Nar. prip. valj. 87. *Zaboravivši se* boga i zakona. Miklošić, synt. str. 505. Koliko *se* brata *zaželjela,* od zmije se odvojit' ne hoće. Nar. pjes. vuk. 2, 62.

Kao kod ovih glagola, tako je *se* došlo i kod glagola, uz koje stoji instrumental sredstva. Oni se u toj službi upotrebljavaju neprelazno (Daničić, sint., str. 568; Miklošić, synt., str. 695), a tada im se lako dodalo *se,* kao izraz neutralnosti glagolske radnje. N. pr. Kod vode su igru zametnuli: skokom skaču, *bacaju* kamenom. Akad. rječn. s. v. bacati. Naripi na njega, tere ga uhvati i *baci* njime pod noge. Ibid. s. v. baciti. Prema ovim primjerima evo sad ovakovih: Nije *se* ni on na boga kamenjem *bacao.* Nar. posl vuk. *Baciću se* zlaćenom jabukom. Nar. pjes. vuk. 2, 72. Više primjera vidi u Akad. rječn. kod ovoga glagola. — Na zemlju njim *hiti.* Marulić 256. Sa *se*: Vodulja na konac klopci *se hitaše.* 255. — Jabukom je *metnula* u onu crnu zemlju. Miklošić, synt., str. 697. I sa *se*: On *se meće* gloginjom, a djevojka trnjinom. Nar. pjes. vuk. 1, 487.[1] — On *poteže* rukam' i nogama. Nar. pjes. vuk. 2, 406. Pak *poteže* pernim buzdovanom. 213. Sa *se*: *Poteže se* buzdovanom Marko. Nar. pjes. vuk. 2, 217. — Prema: *Mahne* glavom i snagom (Nar. prip. vuk. 27.) — imamo: On *se maši* rukom u džepove. Nar. pjes. vuk. 2, 175.

Napokon ću navesti nekoliko primjera, iz kojih će se vidjeti, da se riječca *se* dodaje i glagolima (neprelaznima), uz koje stoji dativ. Tako stoji dativ uz *vjerovati* (Miklošić, synt., str. 592): Ako li mi ne vjeruješ kletvi. Nar. pjes. vuk. 2, 17. Sa *se*: Ako li se mene ne vjeruješ. Nar. pjes. vuk. 2, 15. Ako mi se, Marko, ne vjeruješ. 338. Ako l' mi se vjerovati ne ćeš. 440. — *dosaditi* (Miklošić, synt., str. 595): Dosadio studenu kamenu. Nar. pjes. vuk. 2, 320. Sa *se*: Al' se staroj dosadilo majci. Nar. pjes. vuk. 2, 438. Kad se Marku veće dosadilo. 349. — *dodijati*: Malo mu već bilo dodijalo. Nar. prip. vuk. 11. Sa *se*: Ne će li se njemu dodijati? Nar. pjes. vuk. 2, 611. Da li ti se, oče, ne dodije? Njeguš, gor. vij. 114. — *dojaditi*: Zabolje popa i dojadi mu tegleći ga seljak za bradu. Nar. podr. vrč. 79. Sa *se*: Pak se njemu dvorba dojadila Akad. rječn. s. h. v. Te čekaju Turke u Sutjesku, dokle im se bilo dojadilo. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — *dotužiti*: Vama, braćo, da ne dotuži dobro činiti. Vuk. pavl. 2sol. 3, 13.

[1] Spominjem ovaj primjer za to, jer ga Miklošić, synt. str. 698, nepotpuno citira: Meće gloginjom...

Digitized by Google

Sa *se*: Eda bi se i svetome Jovanu dotužilo. Ljubiša 189. — ***moliti***: da je prvobitno uz ovaj glagol stajao dativ bez *se*, dokazuje ruski jezik: она богоу молить объ своемъ сину. Miklošić, synt., str. 597. U drugim slavenskim jezicima (a obično i u ruskom) dolazi ovaj glagol svagda sa *se*: Pak se moli caru čestitome. Nar. pjes. vuk. 2, 365. Na to mu se počne Belin moliti. Nar. prip. valj. 270. Kao moliti se ima i ***prositi se***: Na to mu se počne Belin prositi: pusti me pusti. Ibid. — ***dostojati*** (Miklošić, synt., str. 598): Ni'ednoj razmi meni ne dostoji rob ljubljeni. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: Djevojci se ili ženi ne dostoji u oltar ući. Vuk, rječn. s. h. v. — ***pristojati***: Signor Marino, učinićeš što ne pristoji tvomu paru. M. Držić 260. Sa *se*: Oslu se ne pristoji sedlo nego tovarnica. Poslov. danič. Jer se njemu, brate, ne pristoji sa svojim se biti roditeljem. Nar. pjes. vuk. 2, 196. — ***diviti***: da je i ovaj glagol prvobitno bio bez *se*, dokazuju ovi primjeri iz ruskoga i poljskoga jezika: Что не дивую я розумуто женскому. Miklošić, synt., str. 614. Nie dziwuję Niobie. Ibid. U hrvatskom jeziku dolazi samo sa *se*: Pa se divi skladu bratinskomu. Akad. rječn. s. h. v. Tako se isto upotrebljavao prvobitno bez *se* i glagol ***rugati***, isp. u poljskom jeziku: Sędziemu urągał. Miklošić, synt., str. 614. Łotrowie urągali jemu. Ibid. Ali u hrvatskom (kao i u drugim slavenskim jezicima, pa i u poljskom) dolazi sa *se*: I hajduci razapeti s njim rugahu mu se. Vuk, mat. 27, 44. Tako je i onda, kad uz glagol stoji instrumental: Klečeći na kolini mnom ti se rugahu. Marulić 209. Prema ovomu glagolu imamo ***sprdati***: Š njime sam do sad sprdao, smiješan je. M. Držić 47. Is tiha jesam li kako umio š njim sprdat. 55. Isporedi: Usta sprdaju, a novci govore. Nar. posl vuk. Sa *se*: Skini kapu, pa metni na koljeno, te se njoj potprduj. Nar. posl. vuk. — ***groziti*** u značenju „minari". U Akad. se rječniku veli: „Premda je ovo značenje praslavensko, u našemu je jeziku potvrđeno samo u Vrančićevu rječniku (‚minari')". Ja znam pouzdano, da se tako govori u kajkavskom, pa i u poznatoj Mihanovićevoj pjesmi „Požuda za domovinom" čitamo: „Na rijekin zvor pećine groze past". Sa *se*: groziti se komu. Vuk, rječn. Z golimi grožahu mu se meči, da ga hote rasići. Akad. rječn. s. h. v. Isporedi: Groze se ljudi da tuže. Vuk, rječn. s. h. v. Tako i ***prijetiti***: Zač da mi tko prijeti, da me će zaklati. M. Držić 434. Devojka ne sme da kaže, onaj preti da će je ubiti. Nar. prip. vuk. 272. Pored ovoga govori se i sa *se*: prijetiti se komu ili prijetiti se;

Digitized by Google

n. pr. Došav u selo po trgovini, izjavi, da se Turci silno priete. Šenoa, Sabrane pripoviesti. Svezak V., str. 125.

23. Nema nikakve sumnje, da je glagolima, koje smo pod pređašnjim brojem razmatrali, u njihovoj neprelaznoj službi pristupila riječca *se*. Poučna su osobito dva posljednja glagola, jer kod njih vidimo, da u jeziku može jednoć prevladati oblik prvobitni bez *se* (prijetiti), a drugi put potonji oblik sa *se* (groziti se). Razloga, za što se to tako dogodilo, ja ne bih znao kazati; ali to nije osamljen slučaj, gdje se jezik privolio ovomu ili onomu obliku izražavanja, a gramatika ne može naći tome uzroka. Kao ovi glagoli, tako su se negda za cijelo bez *se* upotrebljavali i mnogi drugi glagoli, koji danas (općeno) ne dolaze bez *se*. Za gdjekoje ipak možemo naći, ako i rijetkih primjera, koji nam dokazuju, da dotični glagol nekoć nije imao uza se riječce *se*. Tako se općeno upotrebljavaju: ***bojati se***: — Muč', ne boj se, draga moja ljubo! Nar. pjes. vuk. 2, 459 I zbojaše se (sc. pastiri) strahom velikim. Petretić 10 itd. Bez *se*: I daleč od tebe prosim tvoju pomoć skončajuć sam sebe tot u dan tot u noć, bojeć da obljubit' ne ć' me ner zabiti. Akad. rječn. s. h. v. Boju, moje tužbe odmeću na vitar. Ibid. Vidi u Akad. rječn., gdje se navodi obilje primjera, u kojima je uz taj glagol (bez *se)* objekt bog. — ***brinuti se***: Ne brini se, care, gospodine! Nar. pjes. vuk. 2, 150. Bez *se*: Ne brini; ima ko se za me stara Milićević, zim več. 310. Niste mi hotili odgovoriti, niste brinuli za moje riči ni za moja ponukovanja i kazanja. Akad. rječn. s. h. v. Al' ne čuješ, al' ništa ne brineš? Ibid., gdje se navodi još i više primjera. Kao brinuti se ima i ***brigati se*** i ***brižiti*** *se* ovako i bez *se;* vidi potvrde u Akad. rječn. — *čuditi se*: Deca se čude svačemu, a ljudi ni čemu. Nar. posl. vuk. Kad zmaj to vidi, začudi se. Nar. prip. vuk. 30 i t. d. Bez *se*: Čudim kako zemlju tlaču. Akad. rječn. s. h. v., gdje se nahode i dva primjera za kausativnu porabu ovoga glagola (bez *se).*[1] — ***nadati se***: Kad me vidite, tadar mi se nadajte. Nar. prip. vuk. 115. Bez *se*: Svak čas jošće nadam, uteć, znam, ne mogu. Marulić 113. — ***prenuti se*** „e somno excuti" (Vuk, rječn.) upotrebljava se danas općeno ovako, no prvobitno je to neprelazan glagol te znači „skočiti" (Vidi u Miklošića Etym. Wtb. 262). Zima, sint. razl. str. 147,

[1] Ovamo bi po Akad. rječn. (s. v. čudovati se) išao i primjer: Vele ***čudaju*** od tebe (Mirakuli 53.); ali je ovo mjesto pogrješno citirano, kako je imao dobrotu upozoriti me na to g. prof. Maretić. U izvoru je: Jere *se* vele čuduju od tebe.

Digitized by Google

zabilježio je jedan primjer bez *se*: Ali prenu Ljutica Bogdane. Isporedi *prezati se* „aus dem Schlafe auffahren und umherblicken, circumspicio ex somno“ Vuk. rječn., gdje se s istim značenjem navodi ovaj glagol i bez *se*. — *smijati se*: Ostala pak velika gospoda i njini sinovi smijahu se i potprdivahu govoreći. Nar. prip. vuk. 276. Rada se nasmihuje kad dîtiće kušuju. Jačke 236. Bez *se*: Čuj ga se, kako mož, kad bude smijati. Zima, sint. razl., str. 150. Kad prijazna smija srića, ponositi vi ne biste. Ibid. Svakomu pak velju, da — raduje i smije. Ibid., str. 151. Jen put su spazili njegovi sini, da ocu levo oko plače a desno smeje. Nar. prip. valj. 256. Onda smejuč Pavel odpre vrata. H. Gašparoti, Svét svéteh. 1, 264. Almuštvo smejuč podaval je ubogem. 497. Na krič ov vragi osmehavajuč odgovore njemu. 439. Kad me ukopaš, ti ćeš nasmjejat mnom. M. Držić 325.[1] Dolazi i kausativno: Jedan drugoga smije. Jačke 275.[2] — *šaliti se*: Ne šali se, ne daji mu ključeva u ruke. Nar. prip. vuk. 39. Bez *se*: Sedši užinaše, malo počivaše sobom šalivši. Zima, sint. razl., str. 152. Šališ ti sa mnome? — Ne šalim, kunu se ljubavi tvojome. Ibid. Šališ ti, al bilj veli riječ taj tvoja? Ibid. Šali šalom, a ne tiči rukom. Poslov. danič. Šali šalom, glumi glumom, a ne tič' rukom. Ibid. — *ufati se*: Još se ufam nosit zeleni rozmarin. Jačke 13. On se više ni podufal nikad nikega oživljevat. Nar. prip. stroh. 235. Bez *se*: Ufamo, ufajuć ne smuti se misal. Marulić 240. A u nj su ufali, spaseni su bili. 121. Još ufam ne će toliko zlo bit koliko govore. M. Držić 256. Tko sije, ufa u Boga. Poslov. danič. — *uzdati se*: Tirahu puk tvoj s oružjem tekući . . . ter se uzdajuć u kola, u konje. Marulić 36. Ako s' može zmija pouzdati. Nar. pjes. vuk. 2, 56. Bez *se*: Boj bije uzdajuć, da je vele moguć. Marulić 21. U tvoje moći sad svršit to uzdam. 51. Ufanje bo stavljam i uzdam u boga. 88. Moći će skratiti snagu, u ku uzdaš. 113. Cjeć togaj ja uzdah, ter, što znah, satvorih. Zima, sint. razl., str. 153.

---

[1] Ne valja amo uvrstiti primjer, što ga navodi Vuk u rječn. s. v. nasmjehivati se: A desnijem brkom nasmjehuje —, jer je za cijelo *se* u stihu pred ovim. Isp. Desnijem se brkom nasmijava. Ibid. s. v. nasmijavati se. Spominjem to za to, jer ovaj nedostatak u citiranju nije uklonjen u trećem izdanju, a trebalo je svakako potražiti dotični stih, pa ga dodati.

[2] Prema *smijati se* načinjeni su i drugi glagoli, kao: *grohoriti se* (ali grohotati, hrohotati, hrokotati), *hihiriti se*, *keketati se*, *kihotati se*, *kikotati se*, koje vidi u Akad. rječn.

Digitized by Google

24. Obrnuto ima dosta glagola, koji se općeno upotrebljavaju neprelazno, a kašto im se samo dodaje *se* kao izraz neutralnosti njihove radnje. Takvi su: — *bučiti*: Jedovita pun čemera poče u sebi bučit. I. Gundulić 539. Sa *se*: On talase tiši, neda im se bučit. Akad. rječn. s. h. v — *cvasti*: Cvati ružo, ti ne gledaj na me. Akad. rječn. s. h. v., gdje vidi veliko mnoštvo primjera. Sa *se*: Cvitje se cvate. Ibid. Stablo prem ako se cvate i lista... Ibid. Lan nejednak onoga uplaši, kada vidi da se jedan cvate. Ibid. — *dibati* „vacillare, titubare": Da mi moj tužni želudac jur od glada diba. Jačke 268. Sa *se* u istom značenju; vidi Akad. rječn. — *drhtati*: Ona se prestraši, počme na sen telu drhtat. Nar. prip. mik. 5. Sa *se*: Drćući se i čudeći se. Akad. rječn. s. h. v. Ona od straha se drhće. Nar. prip. mik. 34. Ovaj drugi primjer (koji navodi i Akad. rječn.) nije ni malo pouzdan, jer ovdje *se* prije stoji mj. *sve*, nego da bi bila riječca *se;* vidi dalje bilješku kod *judovati*. Isporedi s prijedlozima: Mrzal vetar popuhuje, da mi s' vse telo sdrhuje. Jačke 237. Rašta ove gore uzdrhtaše. Njeguš, gor. vij. 113. Bijele se zadrktaše kule. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. zadrktati se. Zadrhtati „conhorresco", — *se*: „contremisco". Vuk. rječn. — *drznuti* „audere": Аще кто дрьзнеть разорити что. Mon. serb. 10. Danas se govori i sa *se*: da se nijesi drznuo poći onamo! — *dúdati*: „ko ostrag duda, langsam, träge gehen, segni gradu incedo". Vuk, rječn., gdje se bilježi, da se govori i sa *se*. — *đipati*, đipiti: Devojka odmah đipi s kreveta. Nar. prip. vuk. 16. Sa *se*: Amo konjanici se đipaju na drvene jangire. Akad. rječn. s. h. v. Pa se đipi od zemlje na noge. Ibid. — *faliti* „deesse": Bil cel čovek, leh ča mu je glava falela. Nar. prip. mik. 13. Vidi više primjera u Akad. rječn., gdje se navodi i jedan sa *se*: Imam sva potribita, niš mi se ne fali. — *gospodariti* „dominari": Rijetko umije dobro gospodariti, koji nije nigda služio. Nar. posl. vuk. I sa *se* u istom značenju po svjedočanstvu Akad. rječn. — *grànuti* „poludjeti": Bi scijenjen da je pametim granuo. Akad. rječn. s. h. v., gdje se navode dva primjera sa *se*, koja vidi. — *griješiti* „peccare": I sveti su griješili, pa su se opet svetili (jer su se kajali). Nar. posl. vuk. Sa *se*: Nemoj misliti, da se griješim. Ljubiša 85. Ili otvorite školu, te spremajte ko će služiti crkvu, ili se ne grešite, nego zatvor'te i crkvu. Milićević, zim. več. 31. Kad se griješite o braću, o Hrista se griješite. Vuk. pavl. 1kor. 8, 12. Još nekoliko primjera vidi u Akad. rječn. — *grominjati* „ruere"; običnije sa *se;* vidi potvrde u Akad. rječn. — *hajati*: Čuje, al' ne haje. Nar. posl. vuk. Sa

Digitized by Google

se: Vuk davi stado, a ti se ne haješ. M. Držić 86. Osao gladan i bata se ne haje. Posl. danič. Naši Dubrovčani za toj se ne haju. Akad. rječn. s. h. v., gdje vidi mnoštvo primjera. — ***hinkati*** „plakati“: Zamitiće se dijete da ne plače ni hinka po kući, kad je kojigod posjed. Akad. rječn. s. h. v., gdje se spominje i upotreba sa *se*. — ***hrepetati*** „hinnire, cachinnare“ i sa *se;* vidi u Akad. rječn. — ***hunkati*** „naribus loqui“ i sa *se;* vidi u Akad. rječn. — ***istupiti*** „recedo: istupi na stranu“. Vuk, rječnik. Prêdь sudije istupi Radoje. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: Ruke previ, natrag se istupi. Ibid. Pa se onda natrag istupiše. Ibid. Priđemo skutu i istupimo se natrag. Ibid. Tako i ***ustupiti***: Sad ustupi, ljuta Arapijo! (Nar. pjes. vuk. 2, 367) prema: Vratar vrat odklopi, svi se ustupiše. Marulić 38. — ***iziti*** u značenju „proći, svršiti se“: Iziđe vrijeme i približi se carstvo Božije. Vuk, mar. 1, 15. Kad ti leto izajde. Nar. prip. stroh. 169. Sa *se*: Kad mu se leto izašlo, pita ga vrag. Ibid. 170. Tako je sa *se* i primjer u Akad. rječn. s. h. v. br. 14 iz mon. croat. 302: A kada se izajde i svrši 17 let, — premda se izrijekom nigdje ne navodi, da bi se taj glagol upotrebljavao sa *se*. — ***iznemoći***, iznemagati: Duša njihova iznemagaše u njima. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: Ako bi od toga tilo i teže iznemoglo se. Ibid., gdje vidi i više primjera. Tako i ***prenemoći***, ***prenemagati*** *(se)*: A od ranah Jovan prenemože. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Od jada se stara prenemože. Ibid. A žena mu prenemažući se odgovori. Nar. prip. vuk. 177. — ***jadati***: I on ode dvoru jadajući. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Sa *se*: Vas neveseo jada se prid svojim prijateljima. Akad. rječn. s. h. v. Jada se tužan na sudbu. Ibid., gdje vidi još 4 primjera. Tako i ***jadikovati***: Kud god odiš neka jadikuješ (Nar. pjes. vuk. 2, 25) i sa *se* (u Akad. rječn. nije spomenut nijedan primjer sa *se)*: Svud vidi zlo, a za sebe se najviše jadikuje. Milićević, zim. več. 47. Nismo mnogo razgovarali, a oni se već počeše jadikovati na Turke. 344 — ***jăditi***: Neće slavuj da peva nego oće da jadi (Akad. rječn. s h. v.) i: Još se baba jaditi hoćaše. Nar. pjes. vuk. 2, 14. — ***jadovati***: Tko će indi jadovati, tko l' se neće radovati (Akad. rječn. s. h. v) i: Vrlo ti 'e meni sladko spominjati se, da se neću veće toliko jadovati s nelagodnosti moga srca. Ibid [1] — ***kleći***: Klekni doli sada. M. Držić

[1] Među ove glagole pristajao bi po Akad. rječn. i *jecati;* ali za taj glagol nema potvrde, da bi se igda upotrebljavao sa *se*. U Akad. se rječn. doduše navodi jedan primjer iz Nar. prip. mik. 3: Počne plakat. da je *se* jecal od plača, — pa se veli, da je to refleksivno; ali ovdje *se* nije ništa drugo, već *sve* po čakavskom i kajkavskom izgovoru.

Digitized by Google

366. Ovi su mam poklekli. Nar. prip. valj. 136 Sa *se*: Izmoli jednu veru božju, pak se totek poklekni dole. Nar. prip. stroh. 258. Isporedi Miklošićev Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, gdje se s. v. **поклаѧлтн** citira jedan spomenik, u kojemu je ovaj glagol sa **ca**; a tomu dodaje Miklošić bilješku „minus bene". — *leći*: On otide po jabuku pa legne pod njom da je čuva. Nar. prip. vuk. 15. Počel se je plakati i išel je na travu ležati. Nar. prip. valj. 37. Sa *se*: Prvi donesal stelju ognjenu: na nju se lezi, na njoj mi gori. Jačke 150. Legel se je i taki zaspal od velike boli. Nar. prip. valj. 140. Taki je na njega pušku nameril i predi neg ju je spružil se je ov medved dole legal. 137. — *lepetati* „agitor": Lepirica lepeće kroz bijelo pliješće, petinja je ćeraju a petinja čekaju. Vuk, rječn. s. h. v. Sa *se* po svjedočanstvu Vukova rječn.; s istim se značenjem upotrebljava *lepršati* i sa *se*: „volutari in arena (pulvere)" Ibid., ali i u značenju u opće „agitor". — *linjati* „schwinden, tabescere". Vuk, rječn. Pak se tresem vrh onoga siraka što mi na očima linja. Ljubiša 310. Tako i izlinjati: Kad poslijed sve ono izlinja, ka' da ništa ni zboreno nije. Njeguš, gor. vij. 84. Sa *se*: I u snu mu tu se ukaza čovjek... S oči mu odi izlinja se. Akad. rječn s. v. 1 izlinjati. — *listati* „frondesco": Listaj, goro, kukaj, kukavico. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Sa *se*: u Bjel. rječn.: „listim se, frondesco, listi se drevo". Jesu li se luzi izlistali. Akad. rječn. s. v. izlistati. Isporedi: lista se pita, gužvača, sich blättern, in lamellas dissolvi. Vuk, rječn. — *lunjati* „incedo capite demisso" Vuk. rječn., gdje se bilježi i sa *se* u istom značenju. — *mariti* „za koga, za što, curo: ne mari za to". Vuk. rječn. Kad me sunce grije, za mjesec i ne marim. Nar. posl. vuk. Za to on nikaj ni maral. Nar. prip. valj. 5. Sa *se*: Vi se za to ne mariste, za to sebe ne shraniste. Marulić 290. Mladice. kad stare muževe imaju, za njih se ne mare prem ništa ni haju Zima, sint. razl., str. 145. Ni smrt se pod nebi za mene ne mari. Ibid. — *minuti* „transeo, abeo" Vuk, rječn., gdje se navode primjeri: Ljeto sine, pa i mine. Nije zime dok Božić ne mine. Otlen Bajo u Zaljuti minu. Zima, sint. razl. str. 145, zabilježio je sa *se*: Odvedoše lepotu devojku, minuše se preko polja ravna, kano zvezda preko vedra neba. — *mirisati*: Čim mirišu njedra tvoja Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Sa *se*: Odaja se vrlo mirisaše. Zima, sint. razl., str. 145. — *misliti*: Misli o tuđem teocu dobro, da i tvoj domom zdravo dođe. Posl. danič. Sa *se*: Hvalu dajuć Stvoritelju, njih potrebam ki se misli. Zima. sint. razl., str 145. Milan zaspa. a Miloš

Digitized by Google

se misli, su čime će caru dolaziti. Ibid. Car se misli, pak na jedno smisli. Ibid.[1] — *nabuhnuti* „intumesco: nabuhao čovjek u licu; nabuhle ruke od zime“ (Vuk, rječn.), dok *nabušiti* ima *se*: nabušila se perina, inflor. Ibid. — *naricati* (narikovati) pored ovako neprel. dolazi i sa *se*: Sin narikujuć se ze sega grla, obeća, da ne će više toga učinit. Nar. prip. mik. 110. Ona ostane sad sama va kući pa se počme narikovat, kuliko god je mogla više. 98. — *odlijegati* „resono“ Vuk. rječn. s primjerom iz nar. pjesme: Prazan ardov odliježe Marku. Sa *se*: Odliježe se po brdima. Vuk, rječ. s. v. odlijegati se. — *ozvanjati*: Zabica kanta na črešnje, da vas dolac ozvanja. Nar. prip. mik. 16. Sa *se*: Kanta da se se od nje ozvanja. 15. — *padati* (navodim samo primjere sa *se*, jer je to vrlo običan neprelazan glagol): Аще не подьеть би wтьць, вь незаапоу пасти се хотѣаше. Daničić. rječn. s. h. v., gdje vidi još dva primjera. Niki o ploči udri sobom pad se. Marulić 49. Tko bo se ne bljude, pasti će se niz most. 90. Kako ki hodi žeć, u jamu će se past. 138. Pade se i prostri. 254. Velika crikva boga Apolona pade se. Zima, sint. razl. str. 148. Človik ne more, da na dne sedam krat strmoglav doli se ne padne. Ibid. Prema: „pada mi rođak, ist (kommt heraus)“ (Vuk, rječn.) — imamo: To se paši vrlo na ža' palo. Zima, sint. razl. str. 148. Tako i *upasti se*: Za neposluh Adam se u pakal upade. Zima, sint. razl. str. 152. Nanese ga konj na jednu jamu, i u nju se upade. Ibid. Isporedi u stslov. gdje se je ovaj glagol upotrebljavao kašto također sa *se* (Miklošić, Lexicon, s. v. падати, пасти). — *pasti* „pasco“ (navodim samo

[1] Isporedi taj glagol složen s prijedlozima — *izmisliti*: Ja sam ti izmislil, cesare, kako moreš brzo učiniti. Akad. rječn. s. h. v. I sa *se*: Ne mogući se izmisliti gdje nahodiš tako lijepa i tanka dubija (Ibid.); *premisliti* „in Gedanken zubringen: cijelu sam noć premislio“ (Vuk, rječn.), *premisliti se* „muto sententiam“; *premišljati* „percogito, reputo“; *premišljati se* „delibero“: Idi mati, ne premišljaj ništa (Nar. prip. vuk. 55); *promisliti* i *promisliti se* „perpendo“: Carević se promisli: šta ima bolje nego da dobijem dva života (Nar. prip. vuk. 198); *smisliti* „decerno, statuo: Sve mislio, na jedno smislio“ (Vuk, rječn.), ali: Pa on misli, na jedno se smisli (Nar. pjes. vuk. 2, 508). Išče mu je rekla: josebujno se za me zmisli. Nar. prip. valj. 58 (= sjetiti se, omisliti se). Vre buš se ti zmislila komu si ne štela mleka dati. 94. — *razmisliti* i *razmisliti se* „expendo“. Vuk. rječn. Isporedi još: *„umisliti* i *umisliti se* prava je narodna riječ za grdni prijevod predstaviti se ili još gore predstaviti si za njem. sich vorstellen. Puk veli, n. pr. Umisli se malo da smo bili mi dvojica sami tu“. Zore, Rad jug. akad. *115*, str. 179.

Digitized by Google

primjere sa *se*): Ajde voleki, vu goru zelenu, pa se pasite. Nar. prip. valj. 67. Gda on gor došel, vidi da se voli paseju. 209. Ali se i u kajkavskom govori bez *se*; isp. Pasti počinjam Bjel. s. h. v. Isporedi još: Ne vodi junake sobom, koji se jajerom ne pasu. M. Držić 245. Pasti se maglom, vjetrom, rosom. Posl. danič. — ***paziti*** „attendo“: Ma pazi, bez velikoga svoga čuda nemoj pisnuti ni riječi. Nar. prip. vuk. 222. Sa *se*: I ako ovu ne uzmeš što sam ti ja našla, pazi se što će ti se dogoditi. Ibid. 268. Za ov put vam oprašćam, reče on, ali pazite se drugi put. Nar. prip. mik. 105. — ***plakati:*** (pored običnoga i redovnoga bez *se* dolazi sa *se*): Od grijeha se plače i boli (sc. griješnik). I. Gundulić 239. Ivanova mati na grobu klečala, na grobu klečala, jako se plakala (Jačke 286) — prema: Joj i va tom ognji nujno opet plače. 195. Stanovito velim vam: da suze točili, i plakali se budete vi. Petretić 74. Moj gazda kaj se plačeš? Nar. prip. valj. 9. Konj ga popita, kaj se plače (Ibid. 8) — prema: Odide on pak svojemo konjo plačuč. 10. Tu su počele sad sestri najmlaju dražit tako, da se j' ona počela plakat (Nar. prip. mik. 59) — prema: Kako moreš za njim plakat. 141. Tako u kajkavskom glagol ***jokati*** (lacrimare, iz slovenskoga): Niš ne jočite za nju, ona je tila vas sašundrat (Nar. prip. stroh. 138) — ima i sa *se*: Tamo se več jočeju za vas, a bogme i za nas 36. — ***počinuti,*** počivati: Sad lezi pa počini. Nar. prip. mik. 76. Posli moji vu dne ni ob noč ne puste me počinuti. Bjel. s. v. počivam. Svîtli cesar Jozef nî mogal počivat. Jačke 205. Sa *se*: Koji trudan dojde, da mi se počine. Jačke 313. Onde se počine, ogleda se ozad kak je vuk. Nar. prip. valj. 279. Da će se još malo počinut. Nar. prip. stroh. 68. Koji je trudan, neka se počine. Zima, sint. razl. str. 146. — ***postiti***: Posti kao pas od kosti. Vuk, rječn. s. h. v. Sa *se*: Da bi tvoja žena znala, da su zutra tri kralji, bi se 'si postili, marha i 'sa živina. Nar. prip. valj. 233. Ishude bo oni lica svoja za pokazat se čeljadim da se poste. Akad. rječn. III, 868.[a] Postila se tri petka. Zima, sint. razl. str. 147. — ***priseći*** „jurare“: Присегохъ, да краинане не пакосте дзóровьчаномь. Mon. serb. 31. Visoko priseči, prav priseči, prisežem krivo. Bjel. s. v. prisežem. Sa *se*: Ki se prisižu za svaku tašćinu. Marulić 117. Isporedi i u Vuk. rječn.: „priseći se (u Hrv.) vide zakleti se“. — ***pucati*** „rumpor“: Puca (i tvrdo) uže kad se odveće priteže. Posl. danič. Sa *se*: Poče se pucati me srce slabosti. Zima, sint. razl. str. 148. Pokaj mu se glava na sto drobne tala. Nar. pjes. valj. 299. Pucam se, rumpor. Bjel. Tako i ***ispucati (se):*** Crna zemlja ispuca od suše

Digitized by Google

(Nar. pjes. vuk. 2, 3) — prema: Crno ti je lice potavnjelo, život ti se vele ispucao u zatvoru paše baba moga. Ibid. 614. Stoji (sc. zemlja) neplodna i nevesela, pače ispuca se. Akad. rječn. s. h. v. — *puzjeti* (stsl. плъзѣти „labi, rapere", u Vuk. rječn. puziti), *puzati*: Kiša muze, noge puze (Vuk, rječn. s. h v.); *dopuzjeti:* Не мошти ему свое роговины допльзѣти (Daničić, rječn. s. h. v.); *dopuzati:* Dijete moje već more do mene dopuzati (Akad rječn. s. h. v.); sa *se:* Kad se on va kamaru dopuže (Nar. prip. mik. 8); *ispuzjeti*, *ispuzati* i sa *se:* A ja sam se ispuzao navrh duda . . . Akad. rječn. s. v. ispuzati. Tako ima i *ispuznuti* sa *se* i bez njega. Akad. rječn. — *opuznuti:* Hoće moja opuznuti brada (t. j. opašće). Vuk, rječn. s. h. v. Sa *se:* Opuzne mi se noga. Ibid. Desni joj se pašmag opuznuo, pade Ana u vodu Neretvu. Ibid. Tako i *popuznuti* i *popuznuti se* Vuk, rječn.; isporedi i *popljužnuti se*: Noga joj se popljužnula. Ibid. Tako i *plazati*, *plaziti*: Devet baba po ledu se plaza. Vuk, rječn. s. h. v. Kada će *doplazati* (Akad. rječn. s. v. doplazati) — pored: Izvuče se guja iz duvara, *doplaza se* konju i đevojci. Ibid. i t. d.[1] — *sići* „descendo" prema redovnomu bez *se*, n. pr. Zišel je s konja (Nar. prip. valj. 25) — ima i sa *se*: Pa se Vuče vrlo zamislio . . . te s' opremi na tanku čardaku, a side se u podrume vrancu. Nar. prip. vuk. 2, 259. Zima, sint. razl., str. 150., našao je još ova dva primjera: Siđe se neva sa konja. No se siđi niz bijelu kulu. U Vukovu rječniku nije zabilježen oblik sa *se*.[2] — *sjesti*: I sede na sudni stol. Petretić 59.

[1] Ovamo ide i glagol *plesti* (stsl. плѣсти) „rapere": Onda veli pesek: ja pak ne znam po zidu plesti. Nar. prip. valj. 190. Spominjem to za to, jer se taj glagol složen s prijedlogom *do*: *doplesti* u Akad. rječn. pomijera s glagolom *plesti* („plecto"), složenim s prijedlogom *do*, te mu se navodi značenje: „s mukom doći (kao pletući nogama?)" i bilježi se primjer iz Vuka: jedva sam dopleo „aegre advenio". A to nije drugo, nego: jedva sam dopuzao.

[2] Zanimljivosti radi ispisujem ovdje iz Vukove recensije o Vidakovićevoj knjizi *Усамленый юноша* [u Davidovića „Новине Сербске" za godinu 1815. — Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stef. Karadžića. Knjiga druga. Državno izdanje. Beograd 1891., str. 86] točku 12.: „*Ово му се име Захарїа* (66); *Како ти се име? Мени се име Павлимирь* (106); *Е се на то сидьемъ* (141); *Коме се Любивой име* (158); и на више мѣста: *овому се име; съ неба се сити* и пр. Ово е правый гадъ у сербском' языку! и ово бы срамота было чути и отъ Грка, кой учи Србски, акамо ли у Србским' кньигама читати! — — Србљи кажу: *како ти е име? мени е име; с' неба сиѣи* и пр. А ово *се*

Digitized by Google

Prijatel, sedi gore više. 115. (I tako u Petretića uvijek bez *se*; isp. i Bjel., gdje je naveden ovaj glagol samo bez *se*). Ali kak je tam sel, mam je zaspal. Nar. prip. valj. 23. Sa *se*: On se sede za stol. Nar. prip. mik. 73. I sel se je na konja i je odjahal. Nar. prip. valj. 6. Ivan se je na njega (sc. konja) sel i je odjahal kraljevskomu dvoru. 138. Zima, sint. razl., str. 150, našao je i jedan štokavski primjer: On se sjede na putalja svoga. — *skočiti*: A skočiše na noge lagane. Nar. pjes. vuk. 2, 620. On skoči na konja pa va jezero. Nar. prip. mik. 70. Sa *se*: On se skoči na noge lagane. Nar. pjes. vuk. 2, 659. Pa se skoči od zemlje na noge 349. On se skoči od zemlje na noge. 377. Pa se skoči na noge lagane. 597. Skočila se lijepa divojka, skočila se na noge lagane. 619. Onda se 'e od stola veljen gore skočil. Jačke 179. Ale sin se skoči, uhiti moju medvedicu za obadve laloki. Nar. prip. mik. 80. — *smiljeti* „derepo", *odmiljeti*: Kako pade zmija na zemljicu, jednak zmija u duvar odmile. Nar. pjes. vuk. 2, 53. *Posmili* (sc. buba) početkom travnja. Ljubiša 9. Da sam zmija *umilio* ne bih. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. umileti. Sa *se*: Tad se smile zmija niz duvara. Ibid. s. v. smileti se. — *stati*, *ustati*: Stani gore te vzemi dete i mater njegovu. Petretić 19. Zutri okol tretje vure po polnoči stani. Nar. prip. valj. 110. Ustani lijeni, bog sreću dijeli. Nar. posl. vuk. Sa *se*: Jutro dan se stane i najde ručak već pripravan. Nar. prip. mik. 3. Stani se, zmaj, odnesel ti je Bendeš vilu Mandalenu. Nar. prip. valj. 28. Onda se stanejo ove tri žene i odido. 86.[1] Kad ću se ustat ne vim. Marulić 241. Tada ustavši se tilo. 317. Kako bi se ja ustal. Jačke 190. Ustade se Ale od Novoga. Nar. pjes. vuk. rječ. s. v. ustati se, gdje se dodaje, da je tako u pjesmi mjesto ustati. — *svanuti* „dilucescit": Kad u jutru svane, iziđe ona na polje. Nar. prip. vuk. 212. Sa *se* (Vuk u rječn. ne navodi glagola sa *se*): Kad se svane, onda srednji brat poviče: ‚Ustajte, braćo! svanulo se'. Ibid. 190. — *tužiti* „plango, conqueror": Suze prolivaše nevoljno tužeći. Marulić 81. Koga ne boli, ne tuži. Poslov. danič. Ljuto tuži Đurađ Čarnojević. Nar. pjes. vuk. 2, 568. Sa *se*: On se ne će tužit, da blažen bit dosti. Marulić 138. Najti je ne more, miljahno se tuži.

друго ништа нѣе, него скраћено *себе*, и додаесе повраћателным' глаголима, а овде не има мѣста ни какова, него стои наопако".

[1] Ovamo ne idu primjeri kao: Stala se kosa s kamenom (Poslov. danič.), jer je ovdje *stati se* = състати са, convenire. Vidi pod br. 32.

*

Digitized by Google

Jačke 185. Ar se ni niš tužila, leh govori, da njoj je jako dobro. Nar. prip. mik. 6. Pošto se ovomu neprelaznomu glagolu stalo dodavati *se*, to je oblik sa *se* dobivao sve više značenje „conqueror", a bez *se* „plangor", ali se iz primjera vidi, da oba ta značenja ima i tužiti i tužiti se; isporedi jadati, gdje se isto dogodilo Tako i ***tugovati*** i ***tugovati se*** znači „lamentor": Poče im se Čuprić tugovati. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Isporedi: *Za njim se* je ***turobila***. Jačke 190. Ta moja družica ona me 'e batrila, da se nis' za tobum, klinčac, turobila. 305. — ***uraniti*** „surgo mane": Uranila Kosovka devojka, uranila rano u nedelju. Nar. pjes. vuk. 2, 315. Sa *se* u jednoj nar. pjesni iz Pečuha (rukopisni zbornik Matice hrvatske br. 15.): Rano mu se ljuba uranila. Isporedi u stsl. **поранити са** „mane surgere" Mikl. lex. — ***ušutjeti*** „conticesco" Vuk, rječn., gdje se navodi taj glagol i sa *se* s istim značenjem. Djeveri se ušute i predadu mladoženji . . . Nar. podr. vrč. 31. Jednako ima pored ***ućutjeti*** i ***ućutjeti se*** (Vuk, rječn.); ***ućutati se***: Pozdraviše se svi; iskašljaše se; ućutaše se. Milićević, Zim. več. 194. — ***vehnuti***: Zima, sint. razl. str. 153, našao je u kajkavskom primjer sa ***se***: Divojka ga klela, da se trava vehla. — ***vrvjeti***: Vrve ljudi; vrvi svijet. Vuk, rječn. s. h. v. Sa *se*: Hteć brzo tamo doć putem se vrviše (Marulić 63) pored — Tako ti hodeći vrvljahu šerezi. 12. — ***zahvaliti*** „gratias ago": On joj zahvali na marami i na konaku pa pođe kući. Nar. prip. vuk. 63. Ona njemu us tuj zahvalivši, reče. Marulić 47. I mišek mu je zahvalil i rekel Nar. prip. valj. 37. Sa *se*: Ja vam se na 'sem tomu zafaljivam. Nar. prip. mik. 39. On se zafali vilam pak otide po ovom putu. Nar. prip. valj. 35. Zahvalil se je gospodaru i išel je dalje 105.[1] — ***zamuknuti***: Moje majke sladka usta v črnoj zemlji zamuknula. Jačke 80. Muč', Milice, mukom zamuknula. Nar. pjes. vuk. 2, 257. Sa *se*: Muč', Todore, mukom se zamuk'o! Ibid. 161. Muči, vilo, mukom se zamukla! 328. Muči, majko, zamukla se. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — ***zarasti***: I grdne mu rane zarastoše. Nar. pjes. vuk 2, 368. Rana zaraščuje. Bjel. s. v. zaraščujem. Sa *se*: Dala mu je (sc. mesa) nazad i prilepila i zaraslo mu se. Nar. prip. valj. 181. Kako se zaraste trava va zemljicu, tako se 'e zgubil klinčac va rožicu. Jačke 93. Moja su se kolena v črnoj

[1] Isporedi ***zahvaliti se*** „gloriari": Zahvali se žuti limun na moru: danas nema ništa ljepše od mene. Nar. pjes. vuk. rječ. s. h. v. A to je prema hvaliti se.

Digitized by Google

zemlji zarasla. 190. — ***zaudarati*** „oleo: zaudara meso, — vino na bure, i t. d.“ Vuk, rječ. Sa *se*: Bilo ljeto, počne se meso zaudarati. Nar. podr. vrč. 65. — ***žaliti*** „lugere, dolere“ (prvobitno značenje): ѡ таковыихъ до съмрьти жалеть. Daničić, rječn. s. h. v. Čovjek ne žali toliko na neprijatelja koliko na prijatelja (kad mu se što nepravo učini). Vuk, rječn. s. h. v. Putnik neka ne žali što bi skrenuo s puta. Milićević, zim. več. 109. Sa *se*: Što se žalite na Mlečiće. Ljubiša 22. Ljudi su svud ljudi: koje ih zlo kad tišti na ono se i žale. 54. Iz prvobitnoga značenja razvilo se ovo u primjerima sa *se*, t. j. accuso aliquem; isp. jadati, tužiti (se), a ovo je značenje i u ***požaliti se***: No se ocu dijete požali. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. I Bogu se Jovan požalio. Nar. pjes. vuk, 2. 84. Kao žaliti (se) ima i ***žalovati*** „dolere“: Жалоующимь ѡ разлоучени іего. Mon. serb. 88. I sa *se*: Da bi, dušo mila, znal, i ti bi se žaloval. Jačke 45. — ***živjeti***: Žive k'o jedan po jedan. Posl. danič. Živi, kao bubreg u loju. Nar. posl. vuk. i t. d. Sa *se*: Kako se živi on? Vuk, rječn. s. h. v. Oni se između sebe zlo žive; dobro se oni žive. Ibid. Ono su braća koja se dobro ne žive. Nar. prip. vuk. 93. Idite kući i živite se lepo. Milićević, zim. več. 56. Živio se lijepo s drugijem nekim trgovcem. 228. Ona je sirota, ali ja sam bogat, pak ćemo se živit. Nar. prip. stroh. 31. Ona bi se bila živila, da nema nigdir niš. 227. Kvar bi ju bilo još sašundrat, naj se živi. 238.[1]

25. Ovdje ćemo napose ogledati denominativne glagole s osnovom na **-ѣ-**, koji su, kako je poznato, neprelazni, te znače postajati ili biti ono, što se izriče imenom, od kojega je glagol; n. pr. ***bijeljeti*** = postajati bio, ***blijedjeti*** = postajati blijed, ***gladnjeti*** = postajati gladan, i t. d. I ovakvim se glagolima rado dodaje riječca *se*, koja ni uz njih nije drugo, već izraz stanja. Tako imamo u staroslovenskom: **бѣлѣти ся** albere Miklošić, lex. (odakle su i dalji primjeri), a tomu Miklošić dodaje: „rectius sine **ся**“; **въскѣрѣѣти ся** ferocire, čemu dodaje opet bilješku: „rectius sine **ся**“; **оперѣти ся** pennas habere s dodatkom: „exspectabimus sine **ся**“; **ослабѣти** debilitari, i u jednom spomeniku sa **ся**, a Miklošić pridomeće: „male

[1] Tako i ***doživjeti*** (*se*) „vitae cursum implere“: A jednom se ima umrijeti, ili rano ili kasno, potrebno je doživjeti, kad godi se zgodi časno (Akad. rječn. s. h. v.), — i sa *se* (u Akad. rječn. nema primjera): Moj otec ni bil nigdar Rimljan, pa se je dobro doživel. Nar. prip. valj. 269. Isporedi: Ovehčala (sc. mletačka vlada) i ***preživjela***, i svoje se sjeni boji (Ljubiša 261/2) — a u tom se smislu čuje i: ***preživjela se***.

Digitized by Google

— **са**"; **раскерѣпѣти** irritari: „minus bene — **са**", i t. d. Uz takve glagole često nalazimo *se* i u hrvatskom jeziku; ali prije nego ih stanemo navoditi, treba spomenuti ovo. Od stsl. n. pr. **црълѣнѣѣти** „rubere" postaje u našem južnom govoru *crvenjeti*, u istočnom *crveneti*, u zapadnom *crveniti*. Ali budući da se u južnom govoru ovo osnovno *-je-* nahodi samo u nekim oblicima, a mjesto njega u drugim oblicima, i to u onima, koji se najčešće upotrebljavaju, (n. pr. u presentu), dolazi *-i-*, to se je to *-i-* preneslo i u južnom i u istočnom govoru onamo, gdje bi moralo stajati *-je-* ili *-e-*, n. pr. u infinitiv. Isporedi bilješku u Akad. rječn. s. v. crvenjeti: „ . . . . . ali *-ni-* pišu i u drugima govorima"; s. v. debeljeti: „*-lje-* stoji mj. *-lê-*; zato bi ovaj glagol u istočnom govoru glasio debeleti, u zapadnom debeliti, u južnom govoru narod u njekijem mjestima s nepomnje pometa ovaj glagol s glagolom debeliti (kao što biva i kod drugijeh ovakijeh glagola) i govori često debeljeti . . . s prelaznijem značenjem a debeliti s neprelaznijem". Vuk, koji je bez sumnje imao dobro uho za pravi izgovor, i koji je umio valjano zapisati ono što je čuo, bilježi u svom rječn. na pr. *crljeniti se* „rubere", *plaviti se* „liveo", *rumeniti se* „rubeo" i t. d. Isporedi: Još zorica nije *zab'jelila* (Nar. prip. vuk. 2, 605), Kad u jutro zora *zabijelila* (109) — prema: *zabijeljela se* zora. Vuk, rječn. s. v. zabijeljeti se. Znajući dakle za ovu zamjenu osnovnoga *-je-* (resp. *-e-*) sa *-i-* u glagolima, o kojima je govor, mi ćemo i glagole, kojima se u infinitivu osnova svršuje na *-i-*, a znače postajanje, uzimati za ono, što po svome postanju upravo i jesu, t. j. za glagole s osnovom na *-ѣ-*. Među tim prema neprelaznomu glagolu s osnovom na *-ѣ-* postaje često glagol prelazan s osnovom na *-и-*, n. pr. u stsl. **богатѣти** „divitem esse", a **богатити** „ditare", **дебелѣти** „crassum fieri", a **дебелити** „crassum reddere", **осырѣти** „in caseum redigi", **осырити** „coagulare", **охромѣти** „claudum fieri", **охромити** „claudum reddere" i t. d., u hrvatskom n. pr. *bijeljeti* „albescere", *bijeliti* „albere", *crljenjeti* „rubescere", *crljeniti* „rubefacio", *žutjeti* „fio flavus", *žutiti* „flavum reddo", i t. d. Ako sada ovakvim prelaznim glagolima dodamo *se*, onda je ono pravi objekt, te se može zamijeniti s punim oblikom *sebe*, n. pr. *bijeliti se* „fucare se" (Vuk, rječn.), t. j. *bijeliti sebe*, kako se može kazati n. pr. bijeliti platno.[1] — Zato i ne ćemo ovdje navoditi primjera, u

[1] Kod gdjekojih se glagola po akcentu poznaje, kad su prelazni; n. pr. *bijèljeti (bijèliti)* postajati bio: *bijèlîm*, a *bijèliti* činiti da što

Digitized by Google

kojima je *se* uz glagole, o kojima govorimo, objekt, nego samo takve, u kojima je ono izraz stanja. Kod toga opažamo već u staroslov. jeziku pojav, da se mjesto glagola s osnovom na -ѣ- vrlo rado upotrebljavaju glagoli s osnovom na -и-, a tomu se dodaje riječca сѧ, ne kao objekt, nego kao izraz stanja; n. pr. исцѣлѣти sanari, sanum fieri, a to isto znači исцѣлити сѧ (исцѣлити sanare); крѣпѣти valere, крѣпити сѧ roborari, robustum esse (крѣпити roborare); почрънѣти nigrescere, почрънити сѧ idem (почрънити nigrum reddere); тѣсьнѣти arctari, тѣсьнити сѧ idem (тѣсьнити coarctare); оумалѣти minui, оумалити сѧ idem (оумалити minuere); оумѫдрѣти prudentem fieri, оумѫдрити сѧ intellegere (оумѫдрити prudentem reddere); оустоудѣти refrigerari, оустоудити сѧ idem (оустоудити refrigerare); i mnogi drugi glagoli, koji se mogu naći u Miklošićevu lex., odakle su i ovi navedeni. Prema ovim glagolima ja držim, da pojav, što se u nas mjesto *bijeljeti* govori *bijeliti* (= postajati bio), nije nipošto mlad, jer se nahodi evo i u staroslovenskom jeziku. Odmah ćemo vidjeti, da se pored *bijeljeti* govori i *bijeljeti se*, kako se već i u staroslov. govorilo бѣлѣти сѧ pored бѣлѣти; a budući da se ovdje сѧ osjećalo kao izraz stanja, koje se glagolom izriče, ova se riječca počela osobito često dodavati uz takve glagole onda, kad oni mjesto osnove na -ѣ- imadu osnovu na -и-, jer u tom slučaju više nije bilo elementa, koji kateksohen služi kao znak stanja, t. j. -ѣ-. Isporedi u stsl. озѣрити ferinum fieri (oblika sa -ѣ- u opće i nema) i sa сѧ u istom značenju; наводьнити сѧ aqua impleri, a tomu Miklošić dodaje: „male sine — сѧ“.

A sad evo primjera, u kojima se riječca *se* dodaje glagolima, koji znače postajati ili biti ono, što se izriče imenom, od kojega je glagol: — *bijeljeti* „albescere“: Biše jutro rano prem kad zora bili. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se* (u nekim se rječnicima piše: bijeliti se, vidi u Akad. rječn.) „albere, candere, prosipati bjeloću od sebe, sjati bjelućom, sjati se od bjeloće“. Akad. rječn. Od kud

---

(objekt) bude bijelo: *bȉjelīm; crnjeti (crníti)* postajati crn: *crnîm*, a *crníti* činiti da što (objekt) bude crno: *crnîm*; *grđjeti (grđíti)* postajati grd: *grđîm*, a *grđíti* činiti da što bude grdo: *grđîm; grúbjeti (grúbiti)* postajati grub: *grúbīm*, a *grúbiti* činiti da što bude grubo: *grûbīm; gústjeti (gústiti)* postajati gust: *gústīm*, a *gústiti* činiti da što bude gusto: *gûstīm; hlàdnjeti (hlàdniti)* postajati hladan: *hlàdnīm*, a *hlàdniti* činiti da što bude hladno: *hlâdnīm; jàsnjeti (jàsniti)* postajati jasan: *jàsnīm*, a *jàsniti* činiti da što bude jasno: *jàsnīm; žútjeti (žútiti)* postajati žut: *žútīm*, a *žútiti* činiti da što bude žuto: *žûtīm*. Vidi u Vukovu i Akad. rječn.

Digitized by Google

sviće danja zraka, bijeli mu se grad od Varna. I. Gundulić 317. Ne treba misliti (po tumačenju Akad. rječnika), da je kakva velika razlika između ovoga glagola, kad je uza nj riječca *se* i opet kad je on bez nje. Po tome što subjekt postaje bio, on već i „prosipa bjeloću od sebe", tako se i zna, da postaje bio; pa ima potvrda, gdje taj glagol bez *se* znači „albere", n. pr. Eto bile polja od kosti vitezov (Marulić 246) — i opet, gdje sa *se* znači „albescere", n. pr. Kako se je zora počela biliti. Akad. rječn. s. h. v., gdje vidi više primjera. Isporedi što Miklošić veli u lex. s. v. бѣлѣти ca „albere": „rectius sine ca".[1] — *blijedjeti* (u nekim rječnicima blijediti, vidi u Akad. rječn.) „pallescere": Ča blidiš? Marulić 26. Ličce nje smrtno blidi. M. Držić 112. Sa *se*: „pallere, prosipati od sebe blijedost, sjati se od blijedosti". Akad. rječn. Bliđahu se usta od posta. Ibid. s. h. v., gdje vidi još jedan primjer. I ovdje je značenje „pallescere" vrlo blizu značenju „pallere", pak n. pr. Bjelostijenac za *bledem* bilježi obadva ova značenja. — *bogatjeti* „ditescere": Ta se slobod ne nahodi bogatit po tujoj škodi. Akad. rječn. *Obogatjeti:* Небесными дарми обогатѣвше вь коупь и земльными. Daničić, rječn. s. h. v. Gdi bih ja večeras obogatio. M. Držić 222. Sa *se:* Tako biva onome koji sebi teče blago a ne bogati se u Boga. Vuk, luk. 12, 21. A vezda se je tak obogatil da je prišel velike hiže delati. Nar. prip. valj. 205—6. Isporedi u Vukovu rječn. obogatiti „ditesco" i obogatiti se „ditesco". — *cijeljeti* (stsl. цѣлѣти sanari) „postajati cio": Kad nov misec na nebu se vidi, rana (kažu) lašnje cilit' slidi. Akad. rječn. s. v. cijeliti. Kad mene položû va črnu zemljicu, onda će zacelit rana momu srdcu. Jačke 85 Sa *se*: Eto pade pred njega glava i zaceli se z drugem telom i oživi. Nar. prip. mik. 13. — *crnjeti* „nigrescere": Kod ognja što stoji, i crni i gori. Poslov. danič. Iza krasta lice pocrnjelo. Nar. pjes. vuk. 2, 528. Sa *se*: „nigrere, biti crn i crnoćom svojom kao isticati se". Akad. rječn. (Vidi o tom značenju sprijed kod bijeljeti se; isp. stsl. чрънити ca fuscum fieri. Mikl., lex.). Pram pod krunom sam se crni. I. Gundulić 430. Nešto mu se u zubima crni kao jagnje od pola godine. Nar. pjes. vuk. 2, 398. — *crvenjeti* „rubescere": Čas crveni, čas postane žut kao šafran. Akad. rječn. Tako i *crljenjeti* (koje se n. pr. u jednom

[1] Tako i *zabijeljeti* „n. p. zora, erglänzen, effulgeo: Još zorica ne zabijeljela, ni danica lica pomolila". Vuk, rječn., gdje se isto značenje bilježi za taj glagol sa *se* s primjerom: zabijeljela se zora.

Digitized by Google

rječniku tumači „rubere“, vidi u Akad. rječn.): Bolje je sto krat zacrljenit' negli jednom ublijediti. Poslov. danič. Sa *se*: „biti crven i svojom crvenju kao isticati se, rubere“. Akad. rječn. Crveni se kao slepačka tikva. Nar. posl vuk. Bašte, Dunaj, polje: vse se 'e črljenilo. Jačke 202. Bolje se jednom zacrljenjet' neg sto krat blijedjet'. Poslov. danič. Bolje se jedan put zacrljeniti, nego sto puta blijediti. Nar. posl. vuk. — * *čađavjeti* „postajati čađav“: U kominu što stoji, il se čađavi il gori. Poslov. danič. U Akad. se rječn. veli, da je to pasiv; ali ja držim, da je ovdje *se* mj. samoga čađavjeti, isp. prvi primjer kod crnjeti i čađiti „russig werden, fuligine induci“. Vuk, rječn. Komin novi brzo očadi (očađi). Poslov. danič. — ***debeljeti*** „crassescere“: Ne debeli gđe prenoćit dođeš. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se* „u naše vrijeme kod naroda u Lici“. Akad. rječn. s. v. debeliti, gdje se dodaje, da je to griješkom mj. debeliti se; ali u tom treba gledati prije pravilnost nego griješku. Isporedi *odebeljujem* „incrassesco“ Bjel.; *debljati*, koje u kajkavskom dolazi i sa *se* (Rožić, Rad jugosl. akad. *118*, str. 89). — ***dlakavjeti*** „postati dlakav, dlakaviti se“. Akad. rječn Sa *se*: dlakaviti se „pilis conspergi“ Ibid., gdje se ne navode primjeri. — * ***drvenjeti*** „postajati drven“; isp. ***odrveniti*** „ligneus fio“ Vuk, rječn., ***odrvenujem***, drevom postajem Bjel. Sa *se* „postajati drven, drvenast (u prenesenom smislu)“. Akad. rječn. s. v. drveniti se. Ja se kamenim i drvenim (n. pr. od čuda). Vuk, rječn. s. h. v. — ***grbavjeti***: „grbavem, curvesco, gibbosus fio“ Bjel.; sa *se*: „grbavem se“ Ibid. s istim značenjem. Evo u prahu prid tobom i sad ovi crvak grbavi se. Akad. rječn. s. v. grbaviti. — ***grintavjeti***, vidi u Akadem. rječn., gdje se tumači s. v. grintaviti „obolijevati od grinte“, ali bi bilo bolje „postajati grintav“. Sa *se*: grintaviti se s istim značenjem. Isporedi bilješku u Akad. rječn.: „Valja da bi (dajbudi u aktivnom obliku) bolje bilo grintavjeti“. — ***gustjeti*** „postajati gust“: Sada već mrtvaci guste. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se* (obično samo gustiti se): Cviće ridko il' koje se gusti. Ibid. s. v. gustiti. — * ***hladjeti*** (stsl. хладѣти, obično dolazi ***hladnjeti***) „frigescere“; prema ovomu imamo sa *se*: hladiti se. Braćo moja, ne časimo da se rane hlade. Akad. rječn. s. v. hladiti. Isporedi: Daj zavleci malo vode kaj se malo ohladimo. Nar. prip. valj. 201. Ne znam jeli diši ali smrdi kajti sem se prehladila pak sem dobila kih. 281. — *izazliti* „depravari, pravum fieri“ (Akad. rječn.) i sa *se* u istom značenju. Ibid., gdje vidi, što se o tom glagolu piše. ***Uzliti se*** ili ***uzazliti se*** narodna je riječ, i znači postati zao; n. pr.

Digitized by Google

uzlio se je — postao je jedovit. Zore, Rad jug. akad. *115*, str. 181. — *izlukaviti se* „postati lukav (o mnogijem subjektima)“. Akad. rječ. s primjerom iz Vukova: izlukavili se ljudi. — *izvjetriti* „exhalari, evaporari“ (Akad. rječn.), upravo postati vjetar (stsl. **изѣтрѣти**, vidi u Akad. rječn): Voda ozgor pliva, i naj posle izvetri Ibid.; preneseno: Otvorila ti se sreća, nemoj da izvjetri. Ljubiša 221. Sa *se*: Magla koja se u kratko iznenadne sva izvjetri. Akad. rječn. s. h. v. Isporedi: izvetrivam se, t. j. na ništar dohajam, evanesco, ad nihilum recido. Bjel. — *jasnjeti* „postajati jasan, biti jasan“: Dokol sunca svitlost svit bude obhoditi ni šćedeć svu milost i zvizde jasniti. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: Od zlata čistoga jasne se nje kola. Ibid. s. v. jasniti, gdje vidi još jedan primjer. — *jédriti* „postajati jedar“ (isp. *jedrati*): Ako jagode ne jedre. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se* ima isto značenje. Ibid. — *lijeniti* „biti lijen“, *izlijeniti* „postati posve lijen“ Akad. rječn.: Mrnari idu sami na mrnaricu, jer im je milije lijeniti po brodovima, nego doma zemlju kopati. Ljubiša 22/23. Ne htij oblinit naučit meštriju. Marulić 145. Sa *se*: Не лѣни се. Danič., rječn. Ti se liniš i spiš. Marulić 230. Ali on nije zaboravljao knjige, niti se lenjio na svoj rad. Milićević, zim. več. 7. *Oblijeniti se* „faul werden, pigresco“ Vuk, rječn.: Nekad se (sc. drvar) olenji ili doista hita kući. Milićević, zim. več. 336. — *modriti* (stsl. **модрѣти**, ali u Mikl. lex. samo sa **ca** caeruleum esse) postajati, biti modar; *pomodriti* (Rožić, Rad jug. akad. *118*, str. 82). Sa *se*: Svitlo crljeniti ja rubim na prstih, cafir se modriti, bilit na rukavih. Marulić 33. Modrim se, subnigresco Bjel., modriti se, liveo Vuk, rječn. — *obezobraziti* „pudorem posuisse“ (Vuk, rječ.) upravo: biti, ostati bez obraza. Metnuti obraz pod noge (t. j. obezobraziti). Nar. posl. vuk. U dobra domaćina gosti razljućeni (t. j. obezobraze kad im se dopusti, da čine, šta hoće). Ibid. Sa *se* u Vukovu rječniku s istim, sprijed kazanim značenjem; *bezobraziti se* „depudescere, postajati bezobrazan“ Akad. rječn. Isporedi: *preobraziti se*, *preobražavati se*, trasformari, mutare faciem: Poslije preobraženja kažu da se i na zemlji sve preobrazi i gora n. pr. počne žutjeti. Vuk, rječn. s. v. preobraziti se. Kao obezobraziti ima i *obezočiti* kao „ostati bez očiju“, pak sa *se*: *ubezočiti se*. Vuk, rječn. — *obezumiti* „ostati bez uma“: Vuko Marković obezumi i ne hće seliti. Ljubiša 160. Sa *se* (već u starosl. **обезоумити ca** dementem fieri Miklošić, lex.) u Vukovu se rječn. prevodi: „sich bethören lassen, decipior“, ali pravo bi bilo: ostati bez uma, a po tome se dati prevariti. Tako su se prepali i izumili,

Digitized by Google

da nisu znali... Akad. rječn. s. v. izumiti. Isporedi: Ubezumiti se znači u Dubrovniku i njegovoj okolici nehote zamijeniti jedno za drugo, ili kako bi se banalno reklo — uzeti rog za svijeću, a to je očito equivocare". Zore, Rad *115*, str. 177. — *omiljeti* „carus, gratus fio" Vuk, rječn. s primjerima: Što omilje ne omrznu. Svemu mi je rodu omiljela. Što vučica čini, sve vuku omili. Poslov. danič. Sa *se*: A Marku se pesma omilila. Nar. pjes. vuk. 2, 216. Tako i *domiliti se* „omiljeti (nakon njekoliko vremena)" Akad. rječn.; *umiliti se* „kod koga ili kome, sich lieb machen, gratiam inire apud aliquem" (Vuk, rječn.), upravo: postati mio komu ili kod koga. Stanu se dogovarati dva starija brata, kako bi uzeli vodu od svoga najmlađega brata, da se ocu umile kao da su je oni našli. Nar. prip. vuk. 246. Isporedi: A da se umili srca tvoga sminost. Marulić 274. — *opernatjeti* (stsl. оперьнатѣти plumescere Mikl., lex.): Još nî htîla vrana s belim opernatit. Jačke 152. Sa *se*: Onda će vam, majko, sinak nazad dojti, kad se črna vrana s belim opernati. 151. — *opustjeti*: Опѹстѣло бѣше мѣсто сию ѡть безбожьныхь разбоинїкь. Mon. serb. 3. Sa *se*: Pakal će se opustiti, nebo će se zapuniti. Jačke 191. — *osakatiti* „zum Krüppel werden, debilis fio" Vuk, rječn. Još nam gnjiju u ranama najbolji junaci a mnogi osakatili. Ljubiša 156. Sa *se* po svjedočanstvu Vukova rječnika. — *oslabjeti*: Не ослаблю и до послѣднаго ми издыханиа. Danič., rječn. s. h. v. Puk oslabio i ojadio jedući ludu i neosmočanu divlju travu. Ljubiša 66. Sa *se*: Drhta ruka s nogom, vas se oslabi, pak izdaše. Marulić 51. — *ozlotrbiti*: „nešto sam ozlotrbio" Vuk, rječn. Sa *se*: „ozlotrbio sam se, t j. tjera me na polje (boli me trbuh), Bauchgrimmen bekommen, torminibus afficior" Ibid. — *oživjeti*: I on opet oživi kako i bio. Nar. prip. vuk. 72. I taki je ov oživel. Nar. prip. valj. 2. Sa *se*: Da se ne bi harambaša opet oživel. Nar. prip. stroh. 55. — *plavjeti* (u Vuk. rječn. plaviti „fio caeruleus"): Kukuruzne (sc. njive) počnu da se zelene, a žitne da . . . pláve. Milićević, zim. več. 330. Sa *se*: u Vukovu rječn., gdje se upućuje na *plavetniti se* „sum caeruleus". Vidi kod bijeljeti. — *pljesnivjeti* (stsl. плѣснивѣти situ corrumpi Mikloš., lex.): Ne straši se da ti kruh ne opljesnivi. Poslov. danič. Sa *se* u Vukovu rječn. „mucesco". — *podobriti* (isp. stsl. одобрѣти bonum fieri Mikloš., lex.): Probud' se, ki sad spiš, hiti podobriti, jer do noći ne viš hoćeš li živiti. Marulić 236. Sa *se*: „benignus fio in aliquem: Već se, sinko, podobrite raji". Vuk, rječn. Podobrite se vi ljudma. Milićević, zim. več. 304. — *rudjeti* (stsl. рѫдѣти

Digitized by Google

rubescere i sa ca u istom značenju. Miklošić, lex.): Rudi grožđe, t. j. zarađuje. Vuk, rječn. s. h. v. Sa *se* (stsl. рѣдѣти ca rubescere Mikl., lex.) govori se: rudi se zora. — *rumenjeti* (stsl. роуменѣти rubere Mikl., lex.): Sve rumeni, sve se bijeli. I. Gundulić 134. S brjemenom ružica i giljak rumeni. Zima, sint. razl. str. 149. Sa *se*: S brjemenom rozice s giljem se rumene. Ibid. Janja se osmehnu i sva se zarumeni. Milićević zim. več. 125. Porumeniti se (Rožić, Rad jug. akad. *118*, str. 84). — **siliti* (= silêti, postajati silan; isp. sa *se)* ne dolazi samo, već složeno s prijedlozima: *osiliti* „gewaltig werden" Vuk, rječn. Mislili su da to samo od obesti čini knez Miloš, koji se obogatio i osilio. Milićević, zim. več. 291. *(Se* bi moglo pripadati i našemu glagolu). *Posilio* Arapine crni. Zima, sint. razl. str. 177. Koliko su Turci *presilili,* nagoni se junak na junaka. Nar. pjes vuk. rječn. s. v. preseliti. Ruka mu je desna *zasilila*, sablja britka krvi zaželjela. Ibid. s. v. zasiliti. Sa *se*: *siliti se* „gewaltig werden" Vuk, rječn. Turci su *se posilili* ljuto. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. posiliti se. Posilio se ka' i šogav kapicom. Ibid. Koliko se džida posilila. Nar. pjes. vuk. 2, 602. Jer ćete se vi posiliti i uši podići od više dobra. Ljubiša 170. — *starjeti* (stsl. старѣти senescere Mikl., lex.): I ko nije sasma ostario, dosta će se posla nagledati. Njeguš, gor. vij. 121. A otac i mati . . . ostareli. Nar. prip. vuk. 79. Sa *se* (stsl. старѣти ca sa sprijed navedenim značenjem): Kada mi se ostarite, vince dobro mi ljubite. Jačke 553. Isporedi *stariti se* „sich alt stellen, senectutem simulo" Vuk, rječn. — *studjeti* „kalt sein, frigeo: studi vrijeme" Vuk, rječn., tako i zastudjeti. Sa *se* „fieri indiferens: Ako se ti počneš po malo studiti". Kurelac, Rad jugosl. akad. *15*, str. 131. Dok se juha ostudi. Ibid. Tko se grije na tuđem ognju, brzo se ostudi. Poslov. danič. — *svijetliti* (stsl. свѣтлити lucere i sa ca; свѣтити i sa ca, свѣтлѣти ca lucere Mikl., lex.): Da mi svijetli kruna Lazareva! Njeguš, gor. vij. 41. Mîsec svîtli, mîsec jasni. Jačke 4. Sjajni mesec, ti svetiš po celom svetu. Nar. prip. valj. 19. Sad se ona obuče u sunčane halji i zasvetli kodi sunce. Nar. prip. mik. 27. Isporedi: „svijetliti je ribati notnjo pri svjećalu". Zore, Rad jug. akad. *115*, str. 170. Kažu da lisica kad dođe pod sjedalo kokošinje odozdo zasvijetli očima te kokoši odozgo popadaju i ona ih pohvata. Vuk, rječn s. v. zasvijetliti. Sa *se*: Svitle se tva lica prije danka u gori jak zvizda danica prid suncem o zori. M. Držić 13. I svetlost svetli se vu temnosti. Petretić 12. Sad se ona obuče va sunčane halji i dojde na salu i sa se od nje zasvetli. Nar. prip. mik. 26. Kako

Digitized by Google

doleće u dvor, sav se dvor zasvetli. Nar. prip. vuk. 199. — *skurjeti* (škuriti, isp škur „opacus, obscurus“ Bjel.): Dan mi je poskuril, svitline odpadoh. Marulić 157. Sa *se*: Po vsih vežah žarki ognji gorû, a na tvojoj, mila, vsi kuti se škurû. Jačke 84. Ča se ono škuri va tom ravnom polji? 160. Jur je došla doba da će se zaškurit. 110. — *zasužnjiti*: „u pjesmi mjesto osužnjiti se: Al' je Marko teško zasužnjio“ Vuk, rječn. Sa *se*: osužnjiti se „ein Gefangener werden, in vincula conjici“ Ibid. — *zelenjeti* „viresco: trava zeleni“ Vuk, rječn. Za tobom junakom zeleno će sgnjiti, za manom dîvojkom suho zeleniti. Jačke 60. Onda je komaj palica ozelenila i hruškami obrodila. Nar prip. stroh. 80. Sa *se* „vireo“. Vuk, rječn. (stsl. зелѣнѣти virere. Mikl., lex.): Kon njih se vojahu stabla perivoja, ka se zelenjahu. Marulić 77. Zelenû se gore, loze, zelenû trave. Jačke 223. Tak potlam dojdi da se šuma ozeleni. 266. Ali još se ufam (sc. trava), ću se pozelenit. Jačke 109. — *žutjeti* „fio flavus“ Vuk, rječn. (stsl. жлѣтѣти flavere Mikl., lex.): Kukuruzne (sc. njive) počnu . . . da žúte, dokle, najposle, ne pobéle. Milićević, zim. več. 330. Kukuruzi su već zažutjeli. Vuk, rječn. s. v. zažutjeti. Sa *se* „flavum esse aspectu“ Vuk, rječn., tako i zažutjeti se. Ibid. Žute mu se noge do koljena. Nar. pjes. vuk. 2, 518.

Ovamo ću dodati nekoliko glagola, koji također znače postajati, biti, ali mjesto osnovnoga -ѣ- imaju -*a*- (koje je postalo od -ѣ-); i njima se kašto dodaje *se*. Tako: *divljati* „biti divlji, postajati divlji“: Divjače, ne divjaj, vlaštita ne gubi. I. Gundulić 145. Sa *se*: Sokole pitomi, nemoj se divljati, jer će ti br'jeme doć, da ćeš se kajati. Akad. rječn. s. h. v. Isporedi *divljačiti se* sa značenjem divljati, a bez *se*: postajati divlji. Akad. rječn. — *dotešati* „postati težak“ (isp. *doteščati*): Da bi još ponio torbu koja joj bila dotežala. Vuk, poslov. 101. Otežao mu pokrivač ka' planina. Ljubiša 340. Sa *se*: Dokle se svetu ne doteža. Milićević, zim. več. 326. (Ovdje je preneseno značenje kao dodijati se) U kajkavskom: otešati se. Rožić, Rad jug. akad. *118*, str. 90. — *dražati* „cariorem fieri“ Akad. rječn., s prijedlogom: Popovski mi bokuni ovdje odražaše. M. Držić 173. Sa *se*: Što mi se veće zadražuje, to mi veće srce užiže. 227. — *jačati* „postajati jači“: Dijete rastijaše i jačaše duhom. Vuk, luk. 1, 80. Kad deca malo odjačaju. Nar. prip. vuk. 230. Sa *se*: V ovom sakramentu krêzme, tvrdimo, jačamo i krêpimo se na rvanje. Akad. rječn. s h. v. (Ali tu bi mogao biti i pravi refl. prema prelaznomu glagolu). U kajkavskom se govori

Digitized by Google

u značenju „postajem jači“: jačam se. Rožić, Rad jug. akad. *118*, str. 74. Isporedi: Nek se stalnost tvoja s ovim pismom jači. Akad. rječn. s. v. jačiti. — *mekšati* „postajati mekši“. Sa *se*: mehkčam se „mollefio, mollesco, emollesco“ Bjel., domekšati se Akad. rječn. Isporedi *omečiti* sa *se* i bez njega: Kad se proto Abramović sjetio, da su Turci omečili, reče paši Šuvajliji. Ljubiša 152. Orlov se na Dubrovčane omeči. 162. (Stsl. **мачити ся** molliri Mikl., lex.). — *starati* „senescere“ (isp. starjeti): Sunce sva doba nosi, a nikad ne stara. Poslov. danič. Ali nije znao da je (sc. djevojka) ostarala. Nar. podr. vrč. 30. Sa *se* (stsl. **старати ся** senescere Mikl., lex.): A kad (sc. djeca) iz mlada zahode, u ludosti se i staraju. M. Držić 142. Oće nam se postarati majka. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. postarati se. S ovim će biti u savezu i značenje „brinuti se“: Stići ćemo ih, ne staraj se. Nar. prip. vuk. 22. Postaraj se da mi to nađeš. Vuk, rječn. s. v. postarati se. — *utišati* „still werden (z. B. vom Winde), conticesco“ Vuk, rječn.; tako i *utišmati*: Evo je svak zaspao i utišmao u prvome snu. Ljubiša 245. Sa *se*: Car kako legne u postelju, on se zanese i kao mrtav utiša se. Nar. prip. vuk. 60. Dok se najposlije utišmaju i sklonu na onu barjaktarevu, da pođu sutra dan po zvono. Ljubiša 244—5.

26. Primjeri, u kojima se glagolu s osnovom na *-ѣ-* dodaje *se*, mogli bi se još i umnožiti, kad bi se upotrebilo više izvora, nego što sam ih ja upotrebio. Ovdje sam naveo samo one glagole, kod kojih ima potvrda za porabu (neprelaznu) bez *se* i sa *se*. Već se iz ovih primjera moglo vidjeti, kako se u jeziku sve više gubi osnovno *-je-* (*-ѣ-*), a na njegovo mjesto dolazi osnovno *-i-*, pa kako u tom slučaju glagolu vrlo rado pristupa riječca *se* kao izraz stanja, koje se glagolom izriče. Ima veliko mnoštvo glagola s osnovom na *-i-*, koji znače bivanje ili postajanje, i za koje treba držati, da su tvoreni onako, kako je prikazano pod predašnjim brojem, t. j. mj. osnove na *-ѣ-* uzeta je osnova na *-i-* s riječcom *se*, kojom se označuje stanje, što se glagolom izriče. Takvi će se glagoli sada navesti: *čvrstiti se* „obduresco“: Prva odluka čvrsti se. Akad. rječn. — *duljiti se* (isp. duljati „longior fio: dan dulja“ Vuk, rječn.): Dan se dulji, svak na odmor tulji. Akad. rječn. s. h. v., gdje se veli (griješkom), da je to pasiv. — *gnojiti se* „suppurare“, upravo postajati gnoj: Gnoji se rana. Vuk, rječn. s. h. v. (U jednom je rječniku u tom značenju zabilježeno i bez *se;* vidi Akad. rječn.) — *hiljaditi se* „množiti se na hiljade“ Akad. rječn., upravo: postajati hiljade. Tri put mu se iljadile ovce! Ibid. — *istančiti se* (isp. istančati „dünn

Digitized by Google

werden", „weniger werden" Vuk, rječn.): Istančile su se oči moje. Akad. rječn. s. h. v. — *iznevjeriti se* „postati nevjeran": Jedno se boji drugoga, iznevjerio se svijet, propala zajimna uzdanica. Ljubiša 53. — *izobijestiti se* „postati posve obijestan" Akad. rječn., gdje vidi primjer. — *izopačiti se* „postati opak": Znajući da se takovi izopačio i prijeti. Vuk, pavl. tit. 3, 11. Mnoštvo primjera vidi u Akad. rječn. Tako i *opačiti se* „verkehrt werden, verderben, perverti" Vuk, rječn. — *jaloviti se* „postajati jalov": Svake mi se godine jalovi po jedna krava. Vuk, rječn. s. h. v. Isporedi o oblacima: Đe s' poda mnom jalove oblaci. Njeguš, gor. vij. 10. Vidi Akad. rječn. Tako i *izjaloviti se* (i preneseno n. pr. o poslu). — *krvaviti se* „postajati krvav": Krvavi se sva voda Morava. Nar. pjes. vuk. rječn. s h. v. — *lediti se* „postajati led": Kad gore, ali se more zaledilo. Nar. prip. vuk. 94. — *mladiti se* „juvenesco, mladim se nazad, refloresco, repubesco" Bjel. — *obakriti se* „n. pr. obakrilo se jelo, kupferig werden (schmecken), cupro imbui" Vuk, rječn. — *obezglaviti se* „ostati bez glave": Kad se država obezglavi. Daničić, Istorija srpskoga naroda. Biograd 1876. str. 89. Kad se carstvo obezglavi. 234.[1] Isporedi slične glagole bez *se*: Sestre da ne *obezbrate*, matere da ne *obesine*. Ljubiša 4.[2] Jošte mladi, a *obezubili*. Njeguš, gor. vij. 84. U primjeru: „Матере ѡбезчедеть се" (Daničić, rječn. s. v. ѡбезьчедити, liberis orbare) — mogao bi biti i pasiv. — *obeznaniti se*, *obneznaniti se* „in Ohnmacht fallen, deficio" Vuk, rječn., upravo: ostati bez znanja, doći u stanje neznani. Ona pade, pak se obeznani. Nar. pjes. vuk. 2, 291. — *obezvjeriti se* „ostati bez vjere": Ima neko doba, čestiti beže, da se puk listom obezvjerio. Ljubiša 261/2. — *oglušiti se* „surdus sum ad preces" Vuk, rječn., upravo: postati gluh. Ti si jutros mletački zet i prijatelj, ne smiješ se oglušiti razlogu gospoštine. Ljubiša 289. — *omraziti se* (isp. stsl. **омрѣзѣти** odio esse Mikl., lex.): Kad obogati, leća mu se omrazi. Poslov. danič. — *osamiti se* „allein bleiben, reliquor solus" Vuk, rječn. — *oslačiti se* (stsl. **осладѣунти ся**, **осладѣуати** dulcescere Mikl. lex. No će priđe more oslačati. Njeguš, gor. vij. 93): „(vom Meerwasser) süss werden, d. h. Salzigkeit verlieren, n. pr. žuka pošto se pokiseli u moru,

[1] Uzeto iz članka: Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku. Napisao dr. T. Maretić. Preštampano iz *108.* knjige Rada jugosl. akad. str. 16.

[2] „*Obesiniti* je narodni glagol i znači ostati bez sina". Zore, Rad jug. akad. *110,* str. 233.

Digitized by Google

metne se te prenoći u slatkoj vodi da se oslači, t. j. da se so izvuče iz nje". Vuk, rječn. — *osladiti se* „kome šta, süss (angenehm, lieb, theuer) werden, dulcis fio" Vuk, rječn. — *oslaniti se* „(u Boci) salzig schmecken, salsi saporis esse: voda se oslanila, t. j. postala slana" Vuk, rječn. — *osvijestiti se* „redeo ad mentem" Vuk, rječn., t. j. doći u stanje svijesti: Ja se osvijestih: signor patron commanda. M. Držić 271. — *otuđiti se* „postati tuđ": Kad nas muče jutros gdje smo njihovi, šta bi činili kad bi im se otuđili? Ljubiša 22. — *ozlovoljiti se* „böser Laune werden, stomachor" Vuk, rječn., upravo: postati zlovolj(an). Kad čuju zli glas ozlovolje se. Nar. prip. vuk. 295. — *podijetiti se* „puer fio" Vuk, rječn.; isporedi *podjetinjiti*: Podjetinji čelo namršteno. Njeguš, gor. vij. 52. — *pomamiti se* „toll, wüthend werden, coepi furere" Vuk, rječn. (isp. pomama, pomaman): Ili si se junak pomamio, ili si se danas poturčio. Nar. pjes. vuk. 2, 7. — *posvetiti se* „sacer fio, sacror: Desna ti se posvetila ruka" Vuk, rječn. Prestavio i posvetio se. Nar. pjes. vuk. 2, 74. — *pripitomiti se* „zahm werden, cicurari" Vuk, rječn. — *skrletiti se* „glühend (scharlachroth) werden, candescere: Te se ljuto gvožđe skrletilo" Ibid. — *uostriti se*: „vide razljutiti se: Koliko se uostrio bane..." Vuk, rječn. Koliko se bane uostrio (Nar. pjes. vuk. 2, 286). Upravo: postati ostar. — *užestiti se* „(u Dubr.) n. pr. užestio se ocat, t. j. postao ljut, žestok" Vuk, rječn. — *zajapriti se* „roth werden, z. B. vom Feuer, ab igne rubeo" Ibid. — *zlatniti se* „wie Gold glänzen, auro fulgeo: Zlatne mu se krila do ramena" Ibid. — *žariti se*: Mila je štimala, da 'e gora gorila, kad se je miloga kitica žarila. Jačke 39.

Amo idu i glagoli, koji znače nastajanje, kao: *daniti se* „illucescere, svitati" (Akad. rječn.), upravo: nastaje dan; tako i *dniti se*, ali ovo i bez *se*: Gdi god sunce dni i mraka. Ibid. — *jeseniti se*: „kaže se kad se približa ili kad počinje jesen" Ibid. — *jutriti se* „nastaje jutro": Već se odavno počelo bilo jutriti, kad smo pošli. Akad. rječn. s. h. v., gdje se u istom značenju (diem oriri) bilježi i glagol bez *se*. — *južiti se* „n. pr. vrijeme, es thauet auf, solvitur nix et glacies" Vuk, rječn., odakle su izvađeni i dalji primjeri. — *mračiti se* „obscuror, tenebrae ingruunt". — *okišiti se, okišati se* „pluviosa ingruit tempestas: okišalo se". — *oljetiti se* „ingruit aestas". — *unoćati se*: „kad se unoća, wenn es tief in der Nacht wird, de multa nocte: Kad se tavna noćca unoćala. Kad se malo noći unoćalo". — *usutoniti se* „dämmerig werden, nox appetit. — *uvremeniti se* „coeli serenitas redditur", upravo: nastalo je (lijepo)

Digitized by Google

vrijeme. — *vedriti se* „serenatur coelum". Isporedi: Kad vedre oblaci, ter mine daž velik. Zima, sint. razl. str. 153. (= postaju vedri). — *zadaždjeti se*: „zadaždjelo se otuda, t. j. ide dažd, regnen, pluere"; bez *se*: „anfangen zu regnen, pluere". — *zamagliti se* „nebelig werden, obnubilor: Novljansko se polje zamaglilo".

27. Nadovezujući na glagole pod br. 24. i 25. navest ću ovdje još neke neprelazne glagole, koji se upotrebljavaju sa *se* i bez te riječce. Prema *brzati, brzjeti* „festinare" imamo *ubrzati se*: Sad se ubrzaju ne samo Radojica i Ikonija nego i ćudljivi pop i lenja popadija. Milićević, zim. več. 261/2. — *cknjeti* „tardare, morari": Tijekom ću it, i nije cknit. M. Držić 71. Sa *se*: Čemu sad nebesa ckne se tako, ter ne slaze serafini prikrit nagos lijepu ovako? Akad. rječn. s. h. v., gdje vidi još primjera. Tako i prema *docnjeti* imamo: *docniti se* s istim značenjem „morari", vidi primjer u Akad. rječn.; *odocniti* „moror: što si odocnio? odocnio s ručkom" (Vuk, rječn.) i sa *se*: Žena mu se odocnjela s ručkom (Nar. podr. vrč. 6), *zadocniti* „moror", sa *se* „tardius venio" Vuk, rječn. Prošavše godine . . . zadocni se plata Bijogradskim vojnicima. Nar. prip. vuk. 324. Cknjeti je nastalo od *kašnjeti*, pa i kod ovoga glagola (u obliku *kasniti)* nalazimo kašto *se*: Kasni se gospodin moj priti. Akad. rječn. Zapovij, Gospodine, i nemoj se kasniti. Ibid. Tako i *muditi* pored neprelaznoga „negligo, tempus perdo" Bjel. (primjere imam samo s prijedlogom *za*: Oni pak zamudiše: i odidoše neki na selo svoje, a neki na teržtvo svoje. Petretić 119. Onda morate 'si odjahati, ne kaj bi koj zamudil. Nar. prip. valj. 135) — ima sa *se*: „remoror" Bjel.: Da kubile dojdeju za pastuhom, kaj se budu zamudile s tim dok mi odidemo. Nar. prip. valj. 11. — *nagliti* „festino" Vuk, rječn. i sa *se*: Hipa se ne ustavlja vrime, hrlo tekuć nagli se. Marulić 223. Tako se pored *prenagliti*: Nemojte ljudi tako prenagliti, nego se razaberimo (Ljubiša 189) — u kajkavskom govori i sa *se*. Rožić, Rad jug. akad. *118*, str. 81. Obrnuto se glagol *žuriti se* „accelero" (Vuk, rječn.) u Slavoniji oko Vinkovaca ne govori drukčije, nego bez *se*. — *udaljiti* „decedo, longius procedo (e. c. a castris): On da vidi je li udaljio" Vuk rječn.; tako i odaliti: Pred četom je Nikac odalio". Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Sa *se*: Iziđe iz sela i podobro se od njega udalji. Nar. prip. vuk. 67. Udalji se (sc. delija) u daleke planine. 297. — *zastàjati* „commoror", a s istim značenjem i sa *se*: Nemoj mi se mnogo zastajati. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — *zatrajati* „moror, non venio": Đe si, pobro, što si zatrajao. Ibid. s. h. v. Sa *se*: Što

Digitized by Google

si mi se tako zatrajao. Zatraja se za devet godina. Ibid. — Prema stsl. блъстѣти fulgere, sa ся splendere, a s istim značenjem блъщатиⷭ ся ima i u nas: *bliještati* „fulgere“: Bliješte mu oči (Vuk, rječn. s. h. v.) i sa *se* u istom značenju: Oči se blišće. Akad. rječn. s. h. v. — Tako i *bliještiti* i *bliještiti se*, *blijeskati* (Ibid.) i *blijeskati se* (Gda je on vu šumu došel počelo se je bliskati. Nar. prip. valj. 234); *blistati* (Blista zlato na njemu. Vuk, rječn. s. h. v.) i sa *se*: Zlato što se blista. Akad. rječn. s. h. v. Tako i *lesketati* „rutilo, mico“ (Bjel.) ima *se* s istim značenjem, pa *leskati se* Ibid., dok za *liskečem* Bjel. ne bilježi *se*: Od svîtlosti mačev lîskaju se ruke. Jačke 205. Oružje se vsakdar lîska. 282. — *sjati*, *sijati* „fulgeo“: Ljubavi, ke oblas pod suncem, koje sja, satira svaku vlas. M. Držić 4. Ona sija kako jarko sunce. Nar. pjes. vuk. 2, 272. Sa *se*: Te se sija kako sunce žarko. Ibid. 616. Sjaju mu se toke kroz brkove. 518. — *stakliti se* „splendeo ut vitrum“ Vuk, rječn., pa *cakliti se*: Cakli se kao ogledalo. Akad. rječn. s. h. v. Ali ima dosta traga i prvobitnoj porabi bez *se*: Svitliti bude jur danica, i rosom cakliti zelena travica. Akad. rječn. Ctakljahu jim oči. Marulić 49. (Ovaj oblik sa *t* nije naveden u Akad. rječniku.) — U starini se upotrebljavao glagol *boljeti* „dolere“ neprelazno, n. pr. Pate i istijem zlom bole i žene udate za ljudi ohole (I. Gundulić 147),[1] ali u isto vrijeme jednako obilno sa *se*: U sebi misleći muku, ku će trpit, gorko se boleći, ja tako govorit. Marulić 181. Vidi u Akad. rječn. s. h. v. veliko mnoštvo primjera, u kojima je taj glagol sa *se* i bez njega. Isporedi *poboljeti se*, *razboljeti se*: Vojska im se jeste poboljela od bolesti teške srdobolje. Nar. pjes. vuk. 2, 314. Razbolje se Kraljeviću Marko. 327. — *potrpjeti* „expecto, quiesco“ Vuk, rječn. Malo potrpi, putniče, ter postoj. Marulić 232. Tako *pritrpjeti*, *strpjeti*: Ako je malo tih, ki mogu strpiti. Marulić 154. Ne mogu strpljeti, da mu ne kažem. Vuk, rječn. s. v. strpljeti. Sa *se*: Samo da si se još malo dulje potrpila. Nar. prip. stroh. 127. No se Jovan strpljeti ne moga'. Nar. pjes. vuk. 2, 28. Ali ni se mogel strpeti da ne bi pogledal v levi rog. Nar. prip. valj. 50. — *skrbjeti*: Скрьбить ѡ семь доушею. Danič., rječn. s. v. скрьбѣти. Ne skrbite vi za to! Vuk, rječn. s. v. skrbiti (i samo tako). Ali bog se je smiloval, ki sirotami skrbi. Nar. prip. stroh. 26. Sa

[1] Isporedi *preboljeti*: Carev sin . . . prebolje i ozdravi. Nar. prip. vuk. 269. — *proboljeti*: Bog zna, su ti oči proboljele? Nar. pjes. vuk. 2, 36. — *oboljeti*, pak *izboljeti*: Pošto je nesretnji Mijat nešto izbolio i životom objačao. Ljubiša 279.

Digitized by Google

se: Muči, ne škrbi se tuliku, leh hodi obedvat. Nar. prip. mik. 90. Ženu b' znal ljubiti, ne bi znal hraniti, ni dobroj dîtčici za kruh se skrbiti. Jačke 115. — *truditi* „laboro: ne će da trudi; trudi pa ćeš imati" Vuk, rječn. Tko trudi u mlados i stanom se brine, razlog je u staros, da trudom počine. M. Držić 90. Sa *se*: I trudimo se radeći svojim rukama. Vuk, pavl. 2kor. 4, 12. Trudil sam se nju viditi. Jačke 49. — *bobučiti* „bullire, izbijati bobuke" Akad. rječn., gdje se navodi i primjer sa *se*. — *dimiti* „fumare": Gora sva dimi a nigdar ne plane. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: Gora se Sinajska dimljaše. Ibid. Tako se vazda u tebi dimio komin i pritilo se peklo i varilo. M. Držić 394. — *iskriti*: Baklja iskri kud goder se nosi. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: I krunu i svite biserne joj zvizde iskreći se kite. Ibid. — *kaditi* „fumare": Još mu ruka krvnim dimom kadi. Akad. rječn. s. h. v. Sa *se*: Gda je dostigel voli, vidi jednu jamu a iz jame se kadi. Nar. prip. valj. 209. — *kipjeti* „redundo" Vuk, rječn. Kipim drugoč, nazopet vrem. Bjel., gdje se bilježi i značenje „fervere"; a u tom je značenju taj glagol i sa *se*: Taj dečkec je pljunil na to železo, a to se je železo kipilo. Nar. prip. stroh. 215. — *pjeniti* „spumo": Uspregnuti bi mogla val, ki pjeni. Zima, sint. razl., str. 146. Pored toga dolazi običnije sa *se*: Bijesni valovi morski, koji se pjene svojijem sramotama. Vuk, jud. 13. Tako i *pjenušiti se* Vuk, rječn. — *znojiti*: Pije za ludu, znoji, stenje. Zima, sint. razl. str. 154. Nek paripi njihi znoje, opočivat tebi 'e dano. Ibid. Običnije sa *se*: Znojio se kijernom. Poslov. danič. — *protiviti* „biti protiv(an)": Da će ne bižeće protiviti nam smiti Marulić 24. Jere protiveći rado mrzak budeš. 131. I protivit riječ je luda. I. Gundulić 499.— *suprotiviti*: I na pokon ne mogaše suprotiviti i pobiže. Zima, sint. razl., str. 151. Tako držim, da je bilo prvobitno mjesto (danas) općenoga *protiviti se*, *suprotiviti se*, *suprotiti se* (i u stsl. ПРОТИВИТИ СА): Zaman trudi komu se protive nebesa. Poslov. danič. Nemoj se ludu suprotivit'. Ibid. — *strmoglaviti*: Kuk koji visi nad Kotorom kao povraz nad vjedrom, rekao bi da će ovi čas ili strmoglaviti ili porinuti. Ljubiša 5. Sa *se*: Jedno se posveti borbom za krst . . . . . treće se strmoglavi da učuva poštenje. 112. Isporedi bez *se*: *sunovratiti*: Barjaktar sunovrati na tle. Ibid. 248. — *zaputiti* „viam ingredi": Ako Bog da si zaputio? Otklen tako jesi zaputio? (Vuk, rječn.), a *otputiti* i *uputiti* sa *se*: Drugi dan jutro odpute se va svit. Nar. prip. mik. 119. Ončas se uputih put Indija velicijeh. M. Držić 239. — *jamčiti*, *jemčiti* „vadari": Daj mi ko će jamčiti za tebe. Akad.

Digitized by Google

rječn. s. v. jamčiti. Prodavac jemči za svoga prodatog konja. Ibid. s. v. jemčiti. Sa *se*: Ja ti se jamčim za nj. Ibid. s. v. jamčiti. Sve se jedan za drugoga jemči. Ibid. s. v. jemčiti. U Akad. se rječniku nastoji kod ovih glagola prikazati riječca *se* kao objekt; ali je tumačanje nategnuto, kako se vidi iz primjera, koji su ovdje ispisani. Jednako se kašto dodaje *se* glagolu *obećati* u neprelaznoj službi; prema: On obeća vodi da će pitati, pa onda pođe dalje (Nar. prip. vuk. 76) — imamo sa *se*: Onda ga odmah stane vikati i moliti, da ga na suho prenese. Starac mu se obeća: ‚Hoću', reče, ‚ali da mi platiš'. Nar. prip. vuk. 257. On se je obećal k gornjoj zemlji slati, da će on za pravu veru vojevati. Jačke 305. — *odlučiti* „decerno, consilium capio: I ovako Turci odlučili". Vuk, rječn. Napokon odlučih ostaviti ovčice. M. Držić 54. Sa *se*: A tako san se odlučil po svitu hodit. Nar. prip. mik. 81. I sin se odluči, da će to učinit. 119. — *privoljeti* „consentio": Cesar privoli i oni se ožene. Nar. prip. mik. 108. Ona je privoljila k temu. Nar. prip. stroh. 257. Sa *se*: Onaj drugi ostane pri svome, i tako se privoli i ovaj pa mu reče. Nar. prip. vuk. 73. Kome ćeš se privoleti carstvu? Nar. pjes. vuk. 2, 295. — *čekati*: Čekaj malo, dok se klinac ispeče. Nar. posl. vuk. Jedva čeka kad će noćca doći. Nar. pjes. vuk. 2, 335. Sa *se*: Ha čekaj se, eto na te vojska! Akad. rječn. s. h. v., gdje vidi još dva primjera. — *osupnuti* (stsl. **осоупьнѫти** „perterreri" Mikl. lex. s primjerom iz novoslov.: osupnil je, ko sem mu to povêdal): Osupnuše pak vsi, ki ga poslušahu, nad čednostjum i odgovori njegovemi. Petretić 23. Sa *se*: Gda otac opazi, da je sinku jako zlo . . . osupnul se je. Nar. prip. valj. 249.

Ako se obazremo na primjere, što su navedeni pod br. 21—27, u kojima smo pokazali, kako se glagolima neprelaznima ili onakvim prelaznima, koji su u službi neprelaznoj, obilno dodaje riječca *se*, onda nam postaje sa svim jasno, da *se* u takvim slučajevima nije nipošto objekt, nego da je ono, što smo već više puta istakli, t. j. izraz neutralnosti glagolske radnje ili stanja. Navodeći glagole, koji dolaze sa *se* i bez njega, nastojali smo, da ih — prijegleda radi — sređamo u neke kategorije po njihovu značenju ili spoljašnjem obliku. Iz primjera, što su kod pojedinih glagola navedeni, vidi se, da nema gotovo nikakve razlike između dijalekata, t. j. da bi se ovaj ili onaj glagol u jednom dijalektu upotrebljavao sa *se*, a u drugom bez *se*; gotovo za svaki takav glagol naveden je po koji primjer, koji dokazuje, da se u istom dijalektu dotični glagol upo-

Digitized by Google

trebljava (prema zgodi bar kašto) sa *se* i bez te riječce. Spominjem to za to, jer g. L. Zima u svojoj knjizi „Nekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine“ (str. 143—154) — prikazuje takve glagole, kao da se razlikuju po dijalektima.

A sada prelazim na refleksivne glagole, koji se upotrebljavaju u recipročnoj službi.

28. Kad velim: *moji se sinovi umivaju*, tu je svaki pojedini sin i subjekt i objekt, t. j. svaki umiva i svaki biva umivan. U rečenici: *moji se sinovi ljube* — također je svaki pojedini sin i subjekt i objekt; svaki ljubi i biva ljubljen. U prvom primjeru glagol ima refleksivno značenje *(se = sebe)*. a u drugom recipročno *(se* nije = *sebe)*. Očevidno se ovo drugo značenje razvilo iz onoga prvoga, i to s toga, što je u jednom i u drugom slučaju svaki pojedini subjekt ujedno i objekt. Ali ima i razlika među refleksivnim i recipročnim značenjem. Kad se veli: *moji se sinovi umivaju*, tu se misli, da svaki sin samo sebe umiva i nikoga drugoga; a u rečenici: *moji se sinovi ljube* veli se, da svaki moj sin ljubi svakoga moga sina, t. j. jedan drugoga. Budući da je jezik razvijajući recipročno značenje iz refleksivnoga pazio samo na ono, što je ovim dvjema značenjima zajedničko, a razlike nije uklonio, za to se često istom iz saveza čitavoga govora može razabrati, je li glagol u prvom ili u drugom značenju. (Maretić, Gramatika i stilistika hrv. ili srp. knjiž. jezika. Zagreb 1899. §. 478, b).

Najjasnije se vidi recipročno značenje u glagola sa *se* onda, kad se izrijekom spominje jedna i druga strana. To biva ponajviše kod prelaznih glagola; za to će se sada navesti samo nekoliko takovih primjera: Oni će *se pobiti* s jagnjetom, i jagnje će ih pobijediti. Vuk, otkr. 17. 14. Bolje *se* s čobanom pobiti nego s rđom *celivati*. Nar. prip. vuk. 27. Evo nas sedmine koji smo *se gledali* carem Petrom u oči. Ljubiša 133. Koj *se* oče z menom iti *jahat?* Nar. prip. valj. 63. Jer *se poljubiti* odlučismo s tobom. Marulić 81. *Paše se* kao mačka i pseto. Nar. posl. vuk. Ne *zabranjujte se* jedno od drugoga. Vuk, pavl. 1korin. 7. 5.[1] — Recipr. je odnošaj

[1] Isporedi: Onda su taki doleteli dva gavrani i pričeli su *se trgati jeden drugoga* tak da je 'se perje od njih išlo. Nar. prip. valj. 209. Kod prelaznih glagola u recipr. službi uza svezu „jedan — drugoga“ redovno ne dolazi *se*, jer mu dakako nema mjesta, kao ni u primjeru, koji je sada naveden; ali se ovamo *se* utisnulo po analogiji drugih glagola, kod kojih *ono* treba da stoji. Isporedi: **попирахѫ са дроугъ**

Digitized by Google

jasan i onda, kad se brojevima izriču obje strane; evo za to nekoliko primjera: Te *se* dvije ale *poniješe*. Nar. pjes. vuk. 2, 284. Nađe dva bravca a oni *se* jednako *kose*. Nar. prip. vuk. 92. Dva *se* brata vrlo *milovala*. Nar. pjes. vuk. 2, 42. Dva *se* đeda *tište*, a između njih bijela pjena pišti (vodenično kamenje i brašno). Vuk. rječn. s. v. tištati se. U putu *se* oba *pristigoše*. Nar. pjes. vuk. 2, 566. I sin prijel je mater okol vrata i *kušnoli se* obadva. Nar. prip. valj. 15. Oni dva so *se vganjali* da koj bode bolje čez jeden dol bežal. 287. Pet *se* baba oko jame *ganja*. Akad. rječn. s. v. ganjati. — Da se ukloni sumnja, da li je glagol sa *se* u refl. ili recipr. značenju, upotrebljava se kašto *„među sobom“*. Miklošić, synt., str. 109. N. pr. Pošto *se* između sebe *izgrliše* i *izljubiše* suze roneći otidoše svaki u svoj grob. Nar. prip. vuk. 101. *Krvare se* i *kolju* među sobom. Ljubiša 118. I vnogi su *se* med sobum *tukli* i *klali*. Nar. prip. valj. 244. Među se *se* hoće da *pokolju*, zlaćenima da pobodu noži. Nar. pjes. vuk. 2, 189/190.

Kako ovdje ne može biti mjesto, da se pokazuje, kako se sve izriče reciprocitet u hrvatskom jeziku, stegnuo sam se na ovo malo primjera, u koliko su oni u savezu s refl. glagolima. Za to ću i sada navesti samo nekoliko primjera, iz kojih će se vidjeti, kako prelazni glagoli sa *se* imaju recipr. značenje, kad se obje strane izriču pluralom: Žeteoci *se* obično *čeplju*, osobito na mobi. Vuk, rječn. s. v. čepati se. U junake krvca uzavrela, pa *se* staše *darivati* darom. Nar. pjes. vuk. 2, 561. Onda *se* učenici *gledahu* među sobom. Vuk, jov. 13. 22. Naši cari zakon pogaziše, počeše *se* krvnički *goniti*. Njeguš, gor. vij. 12. Ruke šire, u lica *se ljube*. Nar. pjes. vuk. 2, 36. *Nosiše se* ljetni dan do podne 284. Ruke šire, u grla *se grle*, u bijelo *cjelivaju* lice, za junačko *pitaju se* zdravlje. Nar. pjes. vuk. 2, 195. *Ščepaše* se u kosti junačke. 408. Dok su *se* oni tako *vijali* ovamo onamo, careva kći bila izišla pred dvor pa ih gledala. Nar. prip. vuk. 40.

29. Prema netom (u primjerima) navedenim glagolima imamo onakve glagole, koji već u sebi imaju recipročno značenje, kao što su n. pr. *vojevati, svaditi se, razgovarati se*. U jezicima, koji imaju medij, takvi se glagoli nalaze ponajviše u medijalnom obliku; n. pr. stind. *spárdhatē* „svađati se“, grčki: μάχεσθαι, ἄν-

---

дроугъ. Miklošić, synt., str. 110. Ovaj stsl. i onaj primjer iz kajk. mogli bi se tumačiti i ovako: **попираахѫ са** — (razjašnjenje): **дроугъ дроугъ**. Pričeli su se trgati — jeden drugoga. Prema tomu bi iza glagola trebalo metnuti zarez: **попираахѫ са, дроугъ дроугъ**. U tom bi slučaju dakako **са** (se) bilo na svom mjestu.

Digitized by Google

τεσθαι i nalik. Delbrück, vergl. synt. §. 143. Budući da takvi glagoli već sami po sebi imaju recipročno značenje, oni su prvobitno bili neprelazni, a tek poslije stala im se dodavati riječca *se* po analogiji prelaznih glagola, kod kojih ona u recipr. službi treba da stoji. Kao kod prelaznih glagola, tako se dakako ni kod ovih neprelaznih recipr. glagola *se* ne može zamijeniti punim oblikom ***sebe***, te n. pr. ***svađati*** *se* treba upravo onako shvatiti kao: ***grepsti*** *se* u primjeru: „grebe se mačka“ (vidi pod br. 21.). A sad evo nekoliko primjera, u kojima mogu stajati glagoli, o kojima je govor, neprelazno bez *se* i sa *se*. — Danas se općeno upotrebljava glagol ***boriti*** *se* ovako sa *se* u značenju pugnare, μάχεσθαι: Bori se kao ala s berićetom (Nar. posl. vuk), —ali u starini ima potvrda, da se taj glagol upotrebljavao neprel. bez *se*: S Petrom borio je prema Karlu. Akad. rječn. s. h. v., gdje ima još jedan primjer pored mnoštva drugih sa *se*. Isporedi u stsl. **борити** μάχεσθαι (ali i sa **ся** u istom značenju). Miklošić, lex. Tako i ***ratiti*** „bellum gerere“: S Turcima ratiš, a Turke svojakaš. Njeguš, gor. vij. 29. Ko će s gospodarom ratiti? Ljubiša 293. Kad su naši i vaši zaratili zbog jedne djevojke vaše. Nar. podr. vrč. 33. Zaratili nekakva dva kralja, pa jedan drugoga osvojio. Zima, sint. razl., str. 154. Jedva čeka zaratiti s Turci. Ibid. Sa *se*: С кѣми се нѣсе ратили. Danič. rječn. s. h. v. Vojska s vojskom gdi se rati. I. Gundulić 445. I ***vojevati*** „pugnare“: Ни пѣти тѣраю, ни војске воюю (Mon. serb. 135) — ima sa *se*: Kad se kade vojuju, ona skoči pod duhnju. Jačke 261. Isporedi u ruskom jeziku **воеваться** pored **воевать**: не воюеться съ Мьстиславичи. Buslaev, ист. грам. §. 178. Jednako od madž. riječi harcz (boj) izveden glagol ***harcovati*** ima ovako bez *se*: Ali dugo vrime vrlo harcovaše (sc. Turci) (Akad. rječn. s. h. v.) i sa *se:* Tako se dugo i viteški harcuvaše. Ibid. Tako i ***rvati*** „pugnare“: Bio rvat na Kosovo. Nar. posl. vuk. Kad smo rvali na Kosovo, onda smo jedno bili. Ibid. 14. (Ovo veli Srbin Turčinu). Običnije sa *se:* Rvući se s nevoljom pritište ga godina. Poslov. danič. Isporedi u stsl. **ръкати ся**. Mikl., lex. — Pored ***razgovarati*** „colloqui“ (Ive na to s konjem razgovara. Zima, sit. razl. str. 149) imamo običnije sa *se:* Jednom stane se car razgovarati sa svojim sinovima. Nar. prip. vuk. 15. Tako i ***ugovoriti*** „pacisci“: Ере смо зговорили станькьми о взмѣхь. Mon. serb. 7. зговористе, да пѣтника прѣдаде. 7. Sa *se:* Tako se oni ugovore. Nar. prip. stroh. 119. Ja sam se š njim ugovoril. Ibid. Isp. ***dogovoriti*** *se*, ***dogovarati*** *se*. — U kajkavskom i čakavskom

Digitized by Google

sa značenjem „colloqui“ upotrebljava se glagol *spominjati se, pominjati se:* Spominjale su se te coprnice, da jedan u Senju jima jako dobrega vina. Nar. prip. stroh. 136. Još se ni štil s manum pominati. Jačke 53. Ali pored toga i bez *se:* Ne srdi se, mila, v krčmi jesmo bili, dobro vino pili, za te spominjali. Ibid. 55. Tako i glagol *divaniti* „colloqui“ (O čem gospoda divane. Akad. rječn. s. h. v. Tri mudroznanca divaniše od različitih stvari i nauka. Ibid.) — ima i sa *se* (u Akad. se rječn. ne spominje): Jednu večer došel je pod obloke i poslušal kaj se divaniju vu hiži. Nar. prip. valj. 95. Tu čuje, kako se one med sobum divane. Nar. prip. stroh. 27. — Pored *pogoditi* „paciscor“ (Prijatelju! ja tebi ne činim krivo; nijesi li pogodio sa mnom po groš? Vuk, mat. 20, 13) običnije dolazi ovaj glagol sa *se:* I pogodivši se s poslenicima po groš na dan posla ih u vinograd svoj. Ibid. 2. Znaš ti kaj? gda se budeš ti pogajal za plačo, ti se nej za drugo nikaj pogoditi, nego za jedno klopko i jedno škatulo. Nar. prip. valj. 60. Isporedi *nagoditi se*: Bolje se s dužnikom nagoditi nego sudom potezati. Vuk, rječn. s. h. v. — Pored *jaraniti* „milovati se“ (Ja imadoh djevojku jarana, s njom jaranih devet godin dana. Akad. rječn. s. h. v.) dolazi po svjedočanstvu Vukova rječn. ovaj glagol i sa *se* u istom značenju.

30. Ja ni malo ne sumnjam, da će n. pr. Akademički rječnik iznijeti mnogo više ovakovih, po svome značenju recipročnih glagola, koji se upotrebljavaju neprelazno i opet sa *se;* ali držim, da već ovo nekoliko glagola, što sam ih pokupio, dokazuju, da glagoli, koji već u sebi imaju smisao recipročnosti, mogu stajati bez *se* neprelazno, a ova im se riječca dodaje po analogiji drugih recipročnih glagola (prelaznih). A sada ću navesti glagole, koji dolaze u recipročnoj službi samo sa *se* (t. j. ja nijesam našao primjera, u kojima bi bili bez *se).* Tako imamo glagole, kojima se izriče neprijateljski odnošaj među dva subjekta ili više njih: — *inaditi se (inatiti se)* „contendo, litigo“: Plati, pa se ne inati. Nar. posl. vuk. — *mraziti se* „s kim, cum aliquo inimicitias suscipio“: Ne mraz' se s človikom, ne mlati sve usti. Marulić 108. — *pravdati se* „litigo“: Otec se je več put ž njim poleg toga pravdal i najposle rezišel. Nar. prip. valj. 250. — *prepirati se* „rixari“: I upita književnike: Šta se prepirete s njima? Vuk, mark. 9, 16. — *preti se* „litigo“: Ne išći ondi toj, gdi žeru ter piju, ni u loži, u koj tašćine ter se pru. Marulić 310. — *riječati se* „altercari: riječaju se među sobom, on se riječa s njime“. Vuk, rječn. — *suditi se*

Digitized by Google

(= preti se): Koji hoće da se sudi s tobom i košulju tvoju da uzme, podaj mu i haljinu. Vuk, mat. 5. 40. — *svaditi se*: Tako se malo po malo svade, i oteraju se kadiji na sud. Nar. prip. vuk. 329. — Isporedi još iz Vukova rječnika: *čarkati se* „leviter pugnare", *kavžiti se* „rixari", *krviti se* „cruentor", *parbiti se* „litigo" i dr. — Ovamo idu glagoli, kao: *bokati se* „luctari": Počmu se bokat (Nar. prip. mik. 37), t. j. biti se, udarati se bokovima. Tako i *bočiti se* (u prenesenom smislu: riječima): On se boči s njime; oni se boče; oni se boče među sobom, između sebe. Vuk. rječn. — *čekinjati se* „rixari, svađajući biti se s kim . . . postanjem će biti od *čekinja*, po tome kao čupati se, kao da bi čekinje čupao jedan s drugoga. U vijek se čekinjaju". Akad. rječn. — *glošiti se* „jurgo: oni se glože; on se gloži s njim; glože se među sobom". Vuk, rječn. Postaje od *glog*, te će prvo značenje biti: bosti se. Akad. rječn. — *gredati se* „tući se kamenjem, gredama" Ibid. s primjerom: Eno ih gđe se gredaju, ne će li se psi pokrviti. — *grkljanati se* „svađati se, psovati se, vikati" Ibid., gdje se veli, da će prvo značenje biti: vikati iz svega grla; ali ja bih rekao, da je prvo značenje: hvatati se (u svađi) za grkljane. Isporedi *gubičati se* „uhvatiti se za gubicu, potući se (prostački)" Ibid. — *kikati se* „bijući se s kim vući jedan drugoga za kiku" (Ibid.), tako i *pokikati se* Vuk, rječn., odakle su i dalji glagoli. — *puškarati se* „plänkeln, jaculari mutuo" prema neprel.: Ni pjevaju niti puškaraju. Nar. pjes. vuk. rječn. (= bacati puške, jaculor). — *šakati se* „rixari palmis". — *zubati se* „vide svađati se: zubaju se; on se zuba s njim", upravo: gristi se zubima.

Glagoli, koji znače „certare", imaju uza se *se*, ali prema svakome recipročnom glagolu može biti i prelazan sa značenjem „vinco"; no prema svakome prelaznom ne može se načiniti recipročan, nego samo prema imperfektivnomu. Ponajviše su takvi glagoli složeni s prijedlogom *nad-*; evo ih nekoliko iz Vukova rječn.: *nadgovarati se* „certo lingua", bez *se* prelazno: „vinco lingua", a to znači i *nadgovoriti*, ali od toga se ne može načiniti: nadgovoriti se. — *nadlagivati se* „mendacio vinco", bez *se* prelazno kao i nadlagati. — *nadmetati se* „aemulari; n. pr. nadmeću se, ko će prije to i to učiniti" i „bei der Lizitation mehr bieten". — *nadmudrivati se* „de sapientia certo"; prel. „supero sapientia". — *nadskakivati se* „contendo saltu: hajde da se nadskakujemo". — *nadstrjeljivati se* „contendo sagittis": Ajd' na mejdan, da s' nadstreljujemo. Nar. pjes. vuk. 2, 357. — *nadvlačiti se* „tractu vincere". —

Digitized by Google

nadžnjevati se „certamen messorium ineo: Nadžnjeva se momak i devojka“. — *natkačivati se*: A đe će se pametan čovjek natkačivati s budalom (Milićević, zim. več. 196); isp. *natkačiti* „kao nadmudriti, supero“. — *natpijati se* „contendo bibendo“, prel.: „vinco bibendo“, a to isto znači i *natpiti*, od čega ne može biti recipročno. — *natpijevati se* „contendo cantu“. — *natpisivati se* „certo scriptura“. — *natpredati se* „contendo nendo“. — Isporedi i ove glagole: *natjecati se*: Najviše pazite da sudite puku neumitno, i da se ne natijecate ko će komu biti više gospodar. Ljubiša 87. — *utrkivati se* „curro“. — *grabiti se* „oko čega, arripere“: Oko duše grabiti će se i pregoniti bjesovi. Ljubiša 223. — *krzati se*: „krzaju se oko njega djevojke, t. j. otimaju se, contendere, wetteifern“. — *otimati se* „oko šta, o šta, sich reissen (um etwas), raptim emo, diripio“, s istim značenjem *trzmati se*.

Pod br. 18. spomenuti glagol *daškati se* može imati također recipročno značenje; ovdje ću navesti još nekoliko recipr. glagola, koji jednako postaju kao oni pod br. 18. — *božićati se*: „čestitati božić jedno drugom“ Akad. rječn. s primjerom: Nisam se ni s kim ljubila, nego sam se božićala. — *mirbošati se* i *mirbošiti se* „invicem se exosculari natali Domini“ Vuk, rječn. Pa se onda skupe svi oko sofre te se mole Bogu . . . . i mirbožaju se, t. j. izljube se svi redom govoreći: ‚Mir Božji!‘ Ibid. s. v. Božić. — Jednako su nastali i ovi glagoli: *praštati se*, *oprostiti se* „Abschied nehmen, sich beurlauben (sagen: prosti, brate!), saluto discedens vel decedens“. Ibid. Oprosti se sa sestrom i sa zetom, pa pođe da traži trećega zeta. Nar. prip. vuk. 32. Đevojka se sa rodom oprašta. Nar. pjes. vuk. 2, 24.[1] Sa značenjem oprostiti se (t. j. otići govoreći ‚oprosti!‘) ima i *ispričati se* (u Akad. rječn. nije zabilježeno ovo značenje), t. j. odlazeći govoriti: ispričaj, excusa! Grišno mi nosu telo nje, moram se ’zpričat od nje. Jačke 80. Prema ova dva glagola načinjen je i treći s istim značenjem „oprostiti se“: *halaliti se*: Halali se i oprosti junak. Nar. pjes. vuk. 2, 566. Alališe se i uzjaha oni na kobilu a naš na ždrijepca. Nar. podr. vrč. 59. T. j. na polasku kazati: halal! (= blagoslov; vidi u Akad. rječn.). — *degati se* „altercari“: Začuje đe se dvojica u velike degaju. Nar. prip. vuk. 103. U Akad. se rječn. za taj glagol veli: „Osnova *deg* po-

[1] Isporedi u ruskom jeziku: прости, прощай, прощайте sa značenjem: zbogom! zdravo! (na polasku), pa i naši kajkavci govore na odlasku jedan drugome: oprosti!

Digitized by Google

staje jamačno od grč. δίκη". Ja držim, da ne treba zahvaćati u grč., već da je taj glagol postao od interjekcije *dȅ* u usklicima: de ga! de ga! (t. j. udari), kad se dvojica ili više njih tuku. Od glagola je mogao nastati i supst. *degba* „controversia, lis", koji se nalazi u Mon. serb. u 15. vijeku. (Vidi Akad. rječn.) — *keckati se*: Nji se dva vavije za nešto keckaju i roškaju. Akad. rječn. s. h. v. Isp. *kecati* „jednako vikati: *kec! kec!*"[1] Ibid. — *podšavel.ati se*: „kao svaditi se malo ili pokarati se s kime, vide sporiječiti se: mi smo se malo podžaveljali". Vuk, rječn. Po svoj prilici prvobitno taj glagol znači: nazivati (u prepirci) đavla, pak pošto se na etimologiju zaboravilo, dobio je glagol svoj sadašnji oblik *(dž* mj. *đ)*, isp. *đavlekati* „često pominjati đavla" Akad. rječn. — *prijateljevati se* „s kim, amicum appello aliquem aut propinquum" Vuk, rječn., jednako *prijateljašiti se* Ibid. — *rođakati se* „salutare se invicem nomine consobrini" Vuk, rječn. — *svastikati se* „saluto nomine svastika" Ibid.; tako se govori i *tikati se*: govoriti jedno drugomu „ti". — *zdraviti se* „s kim, inter se consalutari (Vuk, rječn.), upravo: govoriti ‚zdravo! da si zdrav!' Undanski rjavi (sc. školnik) on se s Ugrî zdravi. Jačke 245. Tako i *pozdraviti se*, *pozdravljati se:* Pozdravi se s ocem i s materom i sa svima u kući, i otisne se ploviti. Nar. prip. vuk. 254. Isporedi: *kojasiti se*, *kojasnuti se* „praeteriens saluto": Jutros ni se Turci kojasili. Nar. pjes. vuk. rječn s. v. kojasiti se.

Evo još nekoliko recipr. glagola, kojih nijesmo imali prilike dojako spomenuti: *kladiti se* „pignore certo". Dîvojka se s konjarî kladila, da im hoće vsim konja ukrasti. Jačke 149. U kajkavskom *vadljati se:* Vadljati se z nekem za nekaj, pignus dare in quid cum aliquo. Bjel. — *miriti se* „de pace ago": Miri se sa psom, no štap drži. Poslov. danič. Pomiri se prvlje z bratom tvojem. Petretić 98. — *povrzmati se* „n. pr. povrzmaše se ljudi, t. j. pođoše jedan za drugijem, te se načini povorka, alius alium sequitur" Vuk, rječn. — *ređati se:* Ređasmo se naokolo vinom. Njeguš, gor. vij. 25. Dok se žedni vodom obrediše. Nar. pjes. vuk. 2, 325. Kao „obrediti se" imamo *menovati se* „u pjesmi mjesto menjati se: Ja njoj dado struk rumene ruže, ona mene struk bela bosiljka, te se, babo, menovasmo cvećem" (Vuk, rječn.), i *mijenjati se* „permuto: hajde da se mijenjamo!" Ibid. (t. j. čim). Sa značenjem „mijenjati

[1] kȅc = glas kojim se gone koze. Volim reći: ne ću, nego vazdan: kec! kec! (Valja da je neko kazao koga su ćerali da čuva koze.) Nar. posl. vuk.

Digitized by Google

se" ima *trampiti se:* Kako bi bilo da se trampimo (promijenimo), ti meni kobilu a ja tebi ženu. Nar. podr. vrč. 84. Prelazno: „da trampimo konje, t. j. daj ti meni tvoga a ja ću tebi dati moga". Vuk. rječn. — *ručiti se* (= rukovati se): Te obje obale idu jedna drugoj u susret kao da će se ručiti. Ljubiša 3—4. Jednako je i drugo značenje, što ga Vuk u rječn. bilježi, „učiniti sefte", t. j. pri pogađanju s mušterijom se rukovati; vidi tumačenje u Vuk. rječn. Isp. i *rukovati se* „manus jungere". — Prema „dogovarati se" imamo *savjetovati se:* On dojde doma i kad se osvedoči od istine, savetuje se z materum, da ča bi od ženi učinil. Nar. prip. mik. 30.[1] — *zagonetati se* „aenigmata invicem proponere". Vuk. rječn.

31. U recipročnom značenju upotrebljava se često glagol *igrati* „ludere": Ako vidiš (sc. u snu) da sa psi ili sa protivnici igraš, toj prilikuje štetu. Akad. rječn. s. h. v. Dobro igra, nu gubi. Poslov. danič. Češće dolazi u tom smislu sa *se:* Izišli su đaci namastirski, te s' igraju igre svakojake. Nar. pjes. vuk. 2, 65. Teško loncu, kad se stane s kotlom igrati! Nar. posl. vuk. — Igrati se može: prstena, klisa, zeca itd. (vidi u Daničićevoj sintaksi, str. 111.), a neke igre imaju mjesto „igrati se" osobite glagole (koji onda stoje u recipr. službi); tako: *bacati se*: Kad se momci bacaju kamena, valja biljegu svoju posvjedočiti, t. j. po drugi put baciti donde (Vuk, nar. pjes. 2, 486); *dizati se* „prošca, ludi genus" (Vuk, rječn. s. v. proštac); *hvatati se:* Da s' vatamo tanke slamke (Daničić, sint., str. 112); *metati se:* Skaču skoka, meću se kamena (Nar. pjes. vuk. 2, 65); *tegliti se:* Kad se tegle ili vuku klipka (Vuk, rječn. s. v. klipak), jednako: *potegnuti se, natezati se, vući se* (klipka). Vuk, rječn. Isporedi: *banati se* „igrati se igre u kojoj se bacaju štapovi tako da se jednijem krajem udare okomice u zemlju pa dalje sami skaču premećući se". Akad. rječn., gdje je opširan opis te igre (iz Vuk. rječn.) — *gavrati se* „igrati se štapom", od čega gavranje (vidi opis u Vuk. rječn.); *prekretati se* „ein Spiel, in Oesterreich hutschen, in asse ex axe mobili sursum et deorsum moveri" Vuk, rječn.; *tući se, tucati se, potući se* (jajima) „committere ova paschalia" Ibid. — Kako smo sprijed imali: *bokati se, gredati se* ... t. j. tući se bokovima, gredama..., tako imamo i kod recipr. glagola, kojima se izriču igre: *bućati se* „globis ludere" Akad. rječn. (t. j. igrati se, kotrškati se bućama). —

[1] Drugo je *usavjetovati se, usvjetovati se:* „ad frugem redire: valja da se je od tolikoga stradanja usavjetovao". Vuk, rječn.

Digitized by Google

budžati se: „igrati se budže ili krmače“[1] Akad. rječn. — ***ćaćkati se*** „igrati se kamenčićem ćaćkom“ Akad. rječn. — ***ćulati se*** „igrati se ćulanja“ (Ibid.), upravo. igrati se ćulama, vidi u Akad. rječn. s. v. ćula. — ***džilitati se, džilitnuti se*** „ludo baculo missili“ Vuk, rječn., gdje je i opis. — ***grudati se***: „igrati se bacajući se jedno na drugo grudama snijega“ Akad. rječn.; a kako gruda znači i guka, to se govori i ***gukati se*** (Ibid.); isporedi: ***pogukati se*** „(u C. g.) pobiti se grudama“ Vuk. rječn. — ***kapati se*** „igrati se kapama“ Akad. rječn. — ***kartati se*** „ludo chartis“ Vuk, rječn. — ***klisati se*** „igrati se klisa“[2] Ibid. — ***kockati se*** „ludere alea“ Ibid. — ***kolutati se*** „discum mitto“ Ibid. — ***kopčati se*** „(u Hrv.) bacati puce (dugme) ili kopču u jamicu, modulis ludere“ Ibid. — ***kuglati se*** „ludo conis“ Ibid., tako i ***keglati se.*** — ***loptati se*** „ludo pilis“ (ne navodi se u Vuk. rječn.). — ***posejčati se***: „igram se na poseje, posejčam se, ludo furfuribus, per cumulos aes seponendo“ Bjel. s. v. igram se. — ***škuljati se*** „(u Baranji) lapillis ludere“ Vuk, rječn.[3] — ***trapuličati se***: „igram se z trapulicami, trapuličam se, ludo tesseris“ Bjel. s. v. igram se. — ***virizati se*** „igrati se viriza“[4] Vuk, rječn. — Ovdje dodajem još nekoliko recipr. glagola igranja: ***čahati se*** „igrati se igre čaha“[5] (Akadem. rječn.); ***čikati se*** „igrati se čikavice“[6] (Ibid.); ***družičati se***: „postaje po svoj prilici od imena d r u g a ili d r u ž i c a kojijem se djevojke na družičalo zovu jedna drugu“ (Ibid.), vidi s. v. družičalo opis i primjer (iz Vuk. rječn.); ***đonati se*** „plovati se, igrati se ploke kad se metnu jaspre na cilj“ (Ibid.); ***kozati se*** jedna vrst igre, vidi ibid. s. v. iskozati; ***krivati se*** tako isto s. v. iskrivati; ***livati se*** „Paar oder Unpaar spielen“ (Vuk, rječn.); ***madonati se*** vrst igre, vidi u Akad. rječn. s. v. izmadonati; ***mišati se*** vrst igre, vidi ibid. s. v. izmišati: Ne mišam se

---

[1] Budža (od tur. bügül, kocka) = oko tri prsta dugačko i podebelo drvo, od prilike kao pokratak vranj, koje se tjera štapovima u igri, koja se zove krmača. Vuk. rječn., vidi i Akad. rječn., gdje se spominje, da se to drvo zove i krmača i gudža, a prema tomu ima i ***gudžati se.***

[2] Klis = das Hölzchen, das in dem nach ihm benannten Spiel in die Ferne geschlagen wird. Vuk, rječn.

[3] Škulj = piljak, lapillus: Da se igramo na piljke. Vuk, rječn.

[4] Viriz = ludi genus, upravo: klipić. Vuk, rječn.

[5] Cah = igra u kojoj neki igrači rade kao lupeži. Akad. rječn.

[6] Cikavica = djetinja igra u kojoj se igrači izazivaju da se vijaju i hvataju vičući: čik. Ibid.

Digitized by Google

ja više; *takati se*: „igrati se: tako ili liho?“ (Vuk, rječn.); *volati se* „t. j. štapovima, eine Art Hirtenspiel“ (Ibid.); *žmirati se* vrst igre, vidi u Akad. rječn. s. v. ižmirati.

U recipročnoj službi stoje napokon i ovakovi refl. glagoli: *bĭti se*: „ribe se biju, hoće reći: mrijeste se, coëunt pisces“ (Vuk, rječn.); *goniti se* (psi, zečevi) Akad. rječn.; *rojiti se* (pčele) Vuk, rječn.; *tjerati se* (zečevi) Ibid. i dr., gdje se izriču obje strane pluralom; — ili se izriče samo jedna strana, kao: *bicati se* (svinja), *bucati se* (kučka), *bukati se* (krava), *prporiti se* (riba), *štrkati se* (krava), *teći se* (koza), *veljati se* (mačka), *vezati se* (pas), *povađati se* (kobila) i dr. takvi glagoli, koji se mogu naći u Fr. Kurelca, Imena vlastita i splošna domaćih životin (Zagreb 1864.) kod različnih životinja.

32. Nalik su na recipročne glagole po svome značenju neki glagoli, složeni s prijedlogom *s;* na pr. prema neprelaznomu *ići* imamo *sići se* „convenire“: Gda su se ti vuki zišli, bil je nekakav šepav človek . . . Nar. prip. valj. 97. Kad se drîvo s drîvom sijde, rožica je moja. Jačke 244. Isporedi s time sličan pojav u staroindijskom jeziku: i tu se od aktivnih glagola često tvore medijalni u recipročnom značenju s pomoću prijedloga *sám;* n. pr. *gáchati* „ići“ je samo aktivno, ali *sám gachatē* „sići se“ — medijalno; *vádati* „govoriti“, *sám vadhatē* „zgovoriti se“ (vidi dalje među našim primjerima); i dr. (Dellbrück, verg. synt §. 143.) — Tako imamo dalje prema *bježati: sbježati se, zbjeći se.* Ona počme cviliti tak da su se 'se svinje skup zbežale. Nar. prip. valj. 268. — *(curiti): scuriti se.* Da bi se na svîtu sve vode scurile, još tu moju ljubav ne bi ugasile. Jačke 17. — *(govoriti): zgovoriti se* „colloqui, consulere“. Зьговоривь се сь братиею своею сь іепископы. Mon. serb. 76. Više primjera vidi u Danič. rječn. s. v. съговорити се. — *(grnuti): zgrnuti se* confluo: Vas se serat i krajina zgrnu.“ Vuk, rječn. — *(hoditi): shoditi se:* Jaše se shoditi sluge Joakina. Marulić 82. — *(leći): sleći se*, „confluo: sleže se vojska“ Vuk, rječn. Kad se sleže na Kosovo vojska. Nar. pjes. vuk. 2, 304. — *(letjeti): sletjeti se:* Sletiše se senjski vitezovi. Miklošić, synt., str. 269. — Prema *pliti* (= plivati: Bijela svila po moru plila. Vuk, rječ.): *spliti se* „confluo: Sva se sila u Grahovo splila“ Ibid. — Prema *ristati* (stsl. ристати currere Mikloš., lex): *sristati se* „concurrere“: Съриштоуште се оугнитахоу се. Danič., rječn. s. v. сьристати се, gdje vidi još dva primjera. — *(stati): sastati se* „convenio“: Kod njega se sva gospoda sasta. Nar. pjes. vuk. 2, 187. Сьстати се има и видѣти у Ныши. Danič., rječn. s. v. сьстати се.

Digitized by Google

Hoću li se, satiru, s tobom gdi ja stat? M. Držić 95. Ide, ide, stane se z vukom. Nar. prip. valj. 283. — *(teći* itd.): *steći se* itd. „concurro“: I svi se stekoše, Juditu vidiše. Marulić 52. Sve marame suzom pokvasila, stakaju se đogu niz kopita. Nar. pjes. vuk. rječ. s. v. stakati se. — *(trčati)*: *strčati se* „concurro“ Vuk, rječn. — *(vrvjeti)*: *svrvjeti se*: Sve se svrvi k zelenom barjaku. Miklošić, synt., str. 269. — Tako je i ovo: prema *bukati* „fremere“ ima *zbukati se*: „n. pr. goveda, concurrere ad mugitum“ Vuk, rječn.; jednako prema *bučiti*: *zbučiti se*: Dokol njih okoli, totu vas videće, zbuče se ter poli šatora hodeće . . . Marulić 54. — *gruhati* „tono“ (gruhnuti „pasti s bukom“ Akad. rječn.): *zgruhati se* „n. p. niza stijene, s tavana, zusammenstürzen, corruo“ Vuk, rječn. (Prvobitno se tako govorilo kad je više subjekata, a sad se može reći i za jednoga). — *kleptati* „sono“ (isp. klepetati, klepnuti): *skleptati se* „oko koga, bedrängen, urgeo: skleptala se oko njega dva tri dužnika“ Vuk, rječ. — *hlaptati* „manduco (more canis)“: *slaptati se* sa značenjem kao skleptati se. Vuk. rječn. — *krhati* „tussio“: *skrhati se*: „skrhali se svi u jednu sobu, hineinfallen, se conjicere“ Vuk, rječn. — *(rgati*[1]*)*: *srgati se*: „concurro: Aber pošlji niz Turske krajine, začuće ga sve sedam krajina, srgaće se serat i krajina“. Vuk, rječn. — *rikati* „mugio“: *srikati se* „concurro“ „u zagoneci: Ubih vola bika, sve se selo srika oko vola bika navrh jasenika (bačva vina)“. Vuk, rječn. — *roktati* „grunio“ (o svinjama): *sroktati se*, t. j. svinje, cum grunitu concurro“ Vuk, rječn. — *(vikati)*: *svikati se* „concurro“: Ubih vola bika navrh cerovika, sve se selo svika na mojega bika. Nar. zag. vuk. 373.[2]

Na recipročnost se po nekuda misli i kod ovakvih glagola: prema *gorjeti* imamo *zgorjeti se* „t. j. vatra, zu Gluth zusammenbrennen, ardore conficior“ Vuk, rječn. To mala kolebica nepočišćena i u njoj vatra raštrkana i već se zgorela. Nar. prip. vuk. 146. Ovako je, kad se misli na to, da se čestice nečega, što je izgorjelo, odijele jedna od druge, raspadnu; inače je bez *se*: Tako zgore kučka Ikonija. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. zgoreti. —

---

[1] Bolje *hrgati* sa značenjem „tussio“ (o konju); nije zabilježeno u Vuk. rječn., ali u Slavoniji se u tom smislu govori; isp. *hrga* „nevaljaọ konj, kljuse“ Akad. rječn.

[2] U Vukovu je rječniku zabilježen samo prelazni oblik *svikati* „convoco“.

Digitized by Google

(rasti): srasti se „zusammenwachsen, concresco“ Vuk, rječn. — **tvrdnuti (otvrdnuti): stvrdnuti se* „duresco“ (Ibid.), t. j. kao da su se čestice jedna drugoj više približile. Tako i prema **gusnuti (gustjeti)* imamo *zgusnuti se* „condensor“ (Ibid.). — **grgukljati* (što bi bila onomatopejska riječ sa značenjem „gemere“ kao i *grgutati): zgrgukljati se*: „u zagoneci: Grgur, mrgur, zgrgukljala ti se crijeva dokle ne ugonetaš (verige)“ Ibid., gdje se ne bilježi značenje, ali će od prilike značiti: skupila ti se crijeva (kao verige)? — Amo će ići i glagol *zbivati se, zbiti se* „fio, abeo in efectum“ prema *bivati, biti* „esse“, gdje se misli na više momenata, koji su se sastali: Zbili ti se snovi na Turčina. Njeguš, gor. vij. 27.

Prema ovim glagolima, složenima s prijedlogom *s*, teku uporedo neki glagoli, složeni s prijedlogom *raz*, kad on odgovara lat. dis. Tako prema *sastati se* imamo *rastati se* od neprelaznoga *stati*: To izreče, pa se s dušom rasta. Nar. pjes vuk. 2, 488. Žali Šarac tebe gospodara, jer ćete se brzo rastanuti. 440. — I kod ovih se glagola ili izriču obje strane ili se pomišlja na dvije (ili više) strana, na neku recipročnost; za to se i takvim glagolima dodaje riječca *se*. Tako je prema *bježati: razbježati se, razbjeći se* „diffugio“. шть кшнь нашйхъ ни единь шстаеть, ниже вѣмы, камо разбѣгоше се. Danič., rječn. s. v. разбѣгноути се. Vukova vojska se 'sa razbejžala. Nar. prip. valj. 272. — Prema *cvasti* i t. d.: *rascvasti se* i t. d. „floreo, floresco: rascvjetao mu se tur, t. j. poderao se“ Vuk, rječn. Ovo je uzeto figurativno — *(gnjiti): razagnjiti se* „putresco“ (Ibid.), upravo: od gnjiloće raspasti se (na više dijelova). — *(gorjeti): razgorjeti se* „t. j. vatra, zu Gluth brennen, candeo (de igne)“ Ibid. — *(hoditi): rashoditi se*: razhajam se, digredior, dissocior . . . . ., razhajam se kot voda, olje etc., diffundor“ Bjel. — *(ići)*: *razići se* „discedo: razišli se ljudi, razišlo se ulje po vodi“ Vuk, rječn. Разидоше се кьждо вь своя си. Daničić, rječn. s. v. разити се. Ostali apostoli svi se razidoše. Marulić 151. Tako i *razmimoići se* [Kao i dva na putu (kad se razmimoću, tako i to ostade bez i kakva spomena dalje) Nar. posl. vuk.] i *razilaziti se* Vuk, rječn.[1] — *(letjeti)*: *razletjeti se* „divolo“: Ov je odišel na pašu z zajci i kak je v šumu došel su se razleteli 'si zajci (Nar. prip. valj. 137) i u značenju „dissilio, n. pr.

[1] Glagoli *mimoići* i *mimoilaziti* znače: „praetereo“, ali dolaze i sa *se* i onda znače: „praetereo praeter amicum quin eum videam aut ille me“ Vuk. rječn.

Digitized by Google

lonac, puška i t. d.“ Vuk, rječn. — *(minuti)*: ***razminuti se*** (= mimoići se): Pošto se razminu reče onaj. Nar. podr. vrč. 14. Da se moje kosti ne razminu. Nar. pjes. vuk, 2. 465. — *(pasti)*: ***raspasti se*** „dilabor“. Jer se duša ma raspada. Marulić 317. Bubne pesnicom u vrata, a vrata se odmah na dvoje raspadnu. Nar. prip. vuk. 215.[1] — *(plinuti)*: ***rasplinuti se*** „diffluo (z. B. zejtin po vodi; ali se kaže i: rasplinuo se hljeb, kad prekisne, pa prijeđe preko saćurica, ili se u peći vrlo raspljošti)“. Vuk. rječn. — *(prsnuti)*: ***rasprsnuti se***: Pred njime se kamen rasprskao. Nar. pjes. vuk. 2, 88. — *(pući)*: ***raspući se*** „dissilio“ Vuk, rječn. — *(rasti)*: ***razrasti se***, ***razrastati se*** „crassesco“ Ibid. — *(sahnuti)*: ***rasahnuti se*** „n. pr. bure se rasahlo, exaresco“ Ibid. — *(sjesti)*: ***rasjesti se***: „n. pr. rasjela se zemlja, dehisco“ Ibid. — *(stupiti)*: ***rastupiti se*** „divergo“ Ibid. Ptice . . . padu, jer se rastupi ajer ter se ne moć budu uzdržati. Marulić 67. — *(teći)*: ***rasteći se*** „discurro“: Radmile, stan gori, oto t' se rasteče sve stado po gori. M. Držić 462. — *(trkati)*: ***rastrkati se*** „discurro“ Vuk, rječn. — *(truhnuti)*: ***rastruhnuti se*** „putrefio“ Ibid. — *(umrijeti)*: ***razumrijeti se***: „mi ćemo se razumrijeti, i: ja ću se s njim razumrijeti, t. j. do smrti zajedno biti, mors separabit nos“ Ibid.

33. Miklošić u svojoj sintaksi (str. 268–9) konstatira samo: „Medial sind einige praefixierte verba, die es ohne praefix nicht sind“ — i navodi iz svakoga slav. jezika po nekoliko glagola, koji primaju *se*, kad se slože s nekim prijedlozima. Zašto glagoli, složeni s nekim prijedlozima, primaju *se*, Miklošić nije pokušao ni s jednom riječi objasniti. Što se tiče glagola, složenih s prijedlozima *s* i *raz*, upravo sada vidjesmo, da *se* pristupa k njima zbog toga, što se u njima nalazi više ili manje smisao, sličan recipročnosti, a recipročni se odnošaji u slavenskim jezicima izriču ponajviše s pomoću riječce *se*. Sada prelazimo na glagole, složene s drugim prijedlozima, kojima se također dodaje *se*, pak ćemo i kod njih nastojati da pokažemo, zašto im se dodaje ta riječca.

Počet ćemo s glagolima, koji imaju prefiks *na*. Poznato je, da uz glagole, kao što su: ***jesti***, ***piti***, ***gledati***, ***čekati*** . . . . . stoji genitiv partitivni; n. pr. I što jedu hljeba carevoga. Daničić, sint., str. 85. Od', junače, da pijemo vina. Ibid. Tu momci gledaju đevojaka. Ibid. 86. Teško Marku u zlu dobra čekajući. Ibid.

[1] Isp. *raspadenica*, n. p. knjiga koja se već gotovo raspala. Vuk, rječnik.

Digitized by Google

— Ovakim glagolima rado pristupa prefiks *na*,[1] koji označuje obilje učinjene radnje. Tako imamo n. pr. Pak da pusta blaga ***nagrabimo***. Miklošić, synt. str. 484. Kapinika ctijaše, muža žena zvaše, a on joj se ozva *nazobavši* grozdja. Poslov. danič. Da ***naberem*** po Miroču bilja. Nar. pjes. vuk. 2, 218. Kako ovdje glagol nema uza se objekta u akusativu, riječci ***se*** otvoren je put, da se pridruži glagolu kao izraz neutralnosti glagolske radnje; pa tako imamo na pr. Gmajni je otel i sad poć s kola vanka, da ***se nagrabi*** zlata. Nar. prip. mik. 125. Prema: Večeraše i ***napiše*** vina (Zima, sint. razl. str. 145) — imamo: Kad ***se*** ladna pod***napiše*** vina. Nar. pjes vuk. 2, 289. Kako se vidi iz posljednja dva primjera, između glagola ***napiti*** u jednom primjeru i ***napiti se*** u drugom nema u značenju nikakve razlike. Istom kad je uz glagole s prefiksom *na*, koji uza se imaju part. gen., posve prevladala riječca ***se***, razvila se neka mala razlika, t. j. glagoli sa ***se*** dobili su rekao bih neki smisao zadovoljstva; isp. n. p. „Pak da pusta blaga nagrabimo“ — i: „Gmajni je otel i sad poć s kola vanka, da se nagrabi zlata“. Budući da se upravo prefiksom ***na*** izriče obilje, to je razumljivo, zašto riječca ***se*** nije prionula i uz glagole, koji imaju uza se gen. part., a koji nijesu složeni s prijedlogom ***na*** (n. pr. ***piti***, ***gledati*** i t. d.). — Tako prema ***jesti*** (čega) imamo: ***najesti se*** (čega): Kao da se bunike najeo. Nar. posl. vuk. — Ono, čega se najede, može biti i neizrečeno: I ješe i naješe se. Petretić 99.[2] — Prema ***piti*** (čega) ima ***napiti se*** (čega): I često se vina napijao. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Objekt nije izrečen: Kad se je tako dečko najil i napil, popelje ga stari va jednu komoru. Nar. prip. mik. 112.[3] — Prema ***gledati*** (čega): ***nagledati se*** (čega): Gledah

[1] Isp. što spominje Miklošić govoreći u svojoj sint., str. 484, o partitivnom genitivu: Der Theil wird durch den blossen gen. des ganzen ausgedrückt. man beachte hiebei die eine Fülle bezeichnenden verba mit dem praefix na.

[2] Prema ovome glagolu načinjeno je mnoštvo drugih s istim ili sličnim značenjem; gdjekoji od njih i ne dolaze drukčije, nego samo s prijedlogom ***na***, što je dokaz, da su nastali neposredno pod utjecajem glagola „najesti se“. Takovi su n. pr. (iz Vuk. rječn.): ***nablagovati se***, ***naručati se***, ***nasrkati se***, ***navečerati se***, ***nazobati se***, ***nažderati se***; pak glagoli: ***nabalati se*** („Svega česa po zalogaj, a zelja se nabalaj“), ***nabokati se***, ***nabubati se***, ***nadekati se***, ***nagutati se*** („dima, jeda“), ***nakusati se*** i dr.

[3] S ugledom na ovaj glagol nastali su drugi s istim značenjem, kao ovi (iz Vuk. rječn.): ***nadrobiti se*** „satis bibisse“; ***naguliti se*** „satis

Digitized by Google

čuda i nagledah ga se. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Onde bih ti stajao tri dana da se one krasote nagledim. Nar. prip. vuk. 93. — Prema *slušati* (čega): A slušajte moje Danickinje (Danič., sint., str. 88): *naslušati se* (čega): Da s' naslušam trupka od konjica i jauka od dobri junaka. Nar. pjes. vuk. 2, 509. — Tako bi bilo prema *kidati* (čega): *nakidati se* (čega): Da se danas nakidamo glava, šićarimo konja i oružje. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — *robiti* (čega): *narobiti se* (čega): Tu ćemo se glava nakidati i živoga roblja narobiti. Ibid. s. h. v. — *sjeći* (čega): *nasjeći se* (čega): Turski sam se glava nasjekao. Ibid. s. h. v. — Budući da uz ove i slične glagole obično dolazi objekt u akusativu, n. pr. mjesto: „gledah čuda“: „gledah čudo“, to su i mnogi drugi glagoli s objektom u akusativu, kad su se složili s prijedlogom *na*, primili uza se riječcu *se*, a objekt im je došao u genitiv, n. pr. Baš sam ga *se nadevetao*. Vuk, rječn. (Devetati = tući). Ala sam ga *se nagrdio!* Ibid. Ko se čuda ne nagleda, ta *se* boga *ne nahvali*. Nar. posl. vuk. Vjerne sam *se* ljube *naljubio*. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Ja *se* napih žuber vode, *namirisah* žute dunje. Danič., sint. str. 95. Baš sam ga *se namlatio*. Vuk, rječn. Čeda ću *se nanjihati*. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Jer *se* ne ćeš *nanositi* glave. Nar. pjes. vuk. 2, 218. *Napsuj se* carice iza glavice. Nar. posl. vuk. Gdje ga *se natukoh!* Vuk, rječn. s. h. v. Više primjera vidi u Daničićevoj sint. str. 84. i d. — Tako i neprelazni glagoli s prefiksom *na* i riječcom *se* mogu dobiti objekt u genitivu; n. pr. Srećice se nanosili, lepa *žitka naživili*. Danič., sint. str. 95. Svita i orsaga dost sam *se nabludil*. Jačke 113. Dok *se* čovjek dima ne *nadimi*, ne može se vatre nagrijati. Nar. posl. vuk. — Kod glagola *jesti, piti* naveli smo primjere, gdje može objekt u genitivu biti i neizrečen; isp. još: Ako *se* kusom ne *nakusa*, jezikom *se* ne *naliza*. Nar. posl. vuk. *Nalokao se* kao pas. Vuk, rječn. — A budući da se prelazni glagoli s neizrečenim objektom imaju shvatiti kao i neprelazni, za to se i neprelaznim glagolima s prefiksom *na* dodaje riječca *se*, kadgod se izriče, da se nešto u obilju, do sita izvršilo. N. pr. evo nekoliko takvih glagola iz Vukova rječnika: *načučati se* „satis conquexisse: Ako sam se načučala, a ono sam ručala“; *nahodati se* „ambulando fatigor“; *naigrati se* „satis sal-

potasse: nagulio se vodurine, vinušine“; *naljoskati se* „napiti se mnogo, vino se obruere“; *nalokati se* „sorbendo satior: Nalokao se kao pas“; *natrošiti se* „satis bibisse: Kada su se natrošili vina“ i dr.

*

Digitized by Google

tasse"; *najahati se* „satior equitando"; *najaukati se* „lamentis fatigari"; *nalagati se* „mendaciis satior"; *naležati se* „satis cubuisse: Do zore se mrtva naležala"; *naludovati se* „sat desipuisse"; *napasti se* „pascendo satior: napasli su se konji"; *naspati se*, „satis dormisse"; *navikati se* „clamando satiari"; *naživjeti se* „satis vixisse"; *namudrovati se:* Dok se mudri namudrovaše, ludi se naživovaše (Nar. posl. vuk.); *napripovijedati se:* Kad se 'j tako napripovedala, bile su njoj sestre na nju nenavisne. Nar. prip. mik. 6. — Ovako se može svaki neprelazni glagol složiti s prijedlogom *na*, i onda dobiva uza se riječcu *se;* za to i ne navodim više primjera.

Prema svemu, što je do sada rečeno o glagolima s prefiksom *na*, ja držim, da je u jeziku već sasvim prevladala težnja, da se glagolima, koji izriču, da se je radnja u obilju izvršila, dodaje riječca *se*. Tako vidimo, da se ta riječca dodaje i glagolima s prefiksom *iz*, kad oni znače, da se radnja izobila izvršila. Ovo je u hrvatskom jeziku mlad pojav; u starom slovenskom jeziku, čini se, da gotovo i nema potvrde za glagole s prefiksom *iz* i riječcom *se*, kakve ćemo sada navesti iz hrvatskoga jezika. Isporedi i Miklošića, synt., str. 211.[1] — U nas su takovi glagoli tako obični i mnogobrojni, kao i oni s prefiksom *na*; pak budući da se nalaze pobilježeni u Akad. rječniku, spomenut će se ovdje samo nekoji od njih. Ponajviše su od glagola, koji su kao prosti neprelazni, ili od onakvih prelaznih, koji stoje u neprelaznoj službi. Tako je: *iskakati se* „skakati do mile volje" Akad. rječn., odakle su i dalji glagoli; *iskarati se* „iskaliti srce ili umoriti se karajući"; *iskašljati se* „dosta, vrlo pokašljati, svršiti kašljanje"; *isklečati se* „umoriti se klečeći"; *ispavati se* „naspati, naspavati se"; *ispjevati se* „satis cecinisse"; *isplakati se* „sat flevi" (Isplaka se nad njima); *ispisati se* „sat scripsisse"; *ispripovijedati se* „pripovidjeti do mile volje, do sita"; *istrčati se* „svršiti trčanje pošto je subjekat do mile volje trčao"; *iščekati se* „kao načekati se"; *izblejati se* „o ovci, svršiti blejanje (pošto je do mile volje blejala); i u prenesenom smislu: izgovoriti što ludo"; *izbrbljati se* „svršiti brbljanje, pošto se brbljalo do volje"; *izdrečati se* „svršiti drečanje, pošto se mnogo drečalo (o kozi)"; *izjaukati se* „svršiti jaukanje, pošto se mnogo jaukalo";

[1] Iz drugih slavenskih jezika navodi Mikl., synt., str. 202, nekoliko glagola s prefiksom *vy* i riječcom *se* iz poljskoga: *wybiegać się* „sich auslaufen", *wywołać się* „sich müde rufen", *wyspać się* „sich ausschlafen", koji odgovaraju našim glagolima s prefiksom *iz*, kako taj prefiks odgovara prefiksu *vy*.

Digitized by Google

izlagati se „dosta, mnogo slagati“; *izlajati se* „sat latrasse“; *izvikati se* „svršiti vikanje, umoriti se vičući (i u osobitom smislu: vičući na koga, karajući ga)“. — Gotovo svi ovi glagoli, kao i drugi, koji nijesu ovdje navedeni, potječu iz novijega vremena, kako se svatko može uvjeriti iz Akad. rječnika. U kajkavskom se rijetko koji upotrebljava (n. pr. *'zlajati se*, *'zrigati se)*, a ni u upotrebljenim izvorima nijesam našao ni jednoga primjera. Oba dva ova momenta podupiru misao, sprijed izrečenu, da je *se* uz glagole s prefiksom *iz* mlad pojav; nastao je pod utjecajem glagola s prefiksom *na.*[1]

34. Kao što neprelazni glagoli (ili onakvi prelazni, koji stoje u neprelaznoj službi), kad se slože s prefiksima *na* i *iz*, znače obilniju, pojačanu radnju i za to primaju *se*, tako se ta riječca dodaje takvim glagolima i onda, kad se oni slože s prefiksima *raz* i *uz*. Kod glagola s posljednja dva prefiksa obilnija je radnja u tome, što ti pref. donose sa sobom smisao, da se područje radnji proširuje prostorno ili vremenski. Na pr. Konjic *se raspasal*, junak mi je zaspal (Jačke 170) — znači (prema samome *pásti)*, da je konjic stao amo tamo pasti; *raspričati se* (prema *pričati*) znači, da je subjekt uzeo na dugo pričati. Prema tome bi trebalo da se dotjeraju tumačenja kod glagola, što ćemo ih sada kao primjere navesti iz Vuk. rječn. — Prema *igrati* „salto“ : *razigrati se*, *razigravati se* „in tanzende Bewegung gerathen, exsulto“. Ova se je vražica razigrala. M. Držić 231. — *(kakotati): raskakotati se* „recht ins Gackern kommen, gracillo“. — *(lajati): razlajati se* „ins Bellen hineingerathen, illatro“. — *(letjeti): razletjeti se* „recht ins Fliegen kommen“. — *(ležati): razležati se* „n. pr. kokoš, anfangen zu brüten, incubo“. — *(pisati): raspisati se* „ins Schreiben hineinkommen, scribendo esse occupatissimum“. — *(pjevati): raspjevati se* „ins Singen kommen, coepi vehementer cantare“. — *(plakati)*:

[1] Pod istim utjecajem načinjeni su i neki glagoli s prefiksom *ob* ili *o*, koji znače preobilje izvršene radnje, a osim toga su to isti glagoli (ili bar po značenju isti), kao oni s prefiksom *na;* tako n. pr. *objesti se*: Oni objivši se i opivši se pohitoše za žene. Marulić 70. — *opiti se:* Neka se ja opiju tve ljubve i tebe. Ibid. 193. — *oblokati se:* Didi ćemo (sc. dati) holbu vina: on se ne će oblokati. Jačke 47. — Kao „opiti se“: *odrijeti se*: Opila se i odrla strina, da oda šta ne bi ni žalio, već od poke vode jabukove (Vuk, rječn. s. h. v.), *oklepati se, oljoljati se, ošokati se, otrijeskati se.* Ibid. — Sa prefiksom *pre: prejesti se* „cibo obrui“ Ibid. Da se vuci ne prejedu mesa. Njeguš, gor. vij. 56.

Digitized by Google

rasplakati se „recht ins Weinen hineinkommen, illacrimo“. — *(plamtjeti): rasplamtjeti se* „entflammen, in Flamme kommen, inflammor, exardesco“. — *(pričati)*: *raspričati se* „ins Erzählen hineinkommen, ferveo narrando“. — *(rakoliti*[1]*)*: *razrakoliti se* „ins Gackern hineingerathen, clango laeta (de gallina et metaph. de femina laeta). — *(revati): razrevati se* „recht ins Weinen kommen, illacrimo“. — *(skakati): raskakati se* „recht ins Springen kommen, exilire: Raskaka se š njime niz planinu“. — *(spavati): raspavati se* „recht ins Schlafen hineinkommen, somno obrui“. — *(*torokati): rastorokati se* „recht ins Lärmen kommen, clamare“. — *(trkati): rastrkati se* „ins Laufen kommen, in medio cursu esse“. — *(vikati): razvikati se* „ins Schreien kommen, inclamo“. Muč' tu! razviče se na nju otac. Nar. podr. vrč. 124. — *(vrištati): razvrištati se* „recht ins Plärren kommen, rudere“. — Tako je i prema *gledati: razgledati se*: Kad je došla va osmu (sc. kamaru) i po njoj se razgledala, zaželi i devetu videt. Nar. prip. mik. 32.

S prefiksom *uz*: — *(ašikovati)*: *uzašikovati se*: Bila je jedna naša djevojka kraj jaganjaca u planini; pa se nekakav naš zoran momak na nje ljepotu uzašikuje (zaljubi) te okolo nje svaki dan kao đavo. Nar. podr. vrč. 42. — *(ciktati)*: *usciktati se* „recht ins Schreien kommen, clamo: Nešto joj se čedo usciktalo“ Vuk, rječn.: odakle su i dalji glagoli. — *(hitati)*: *ushitati se* „eilen, propero: kud si se ti tako ushitao?“ — *(hodati)*: *ushodati se* „anfangen zu wandeln, inambulo: što si se ti ushodao?“ — *igrati* „salto“: *uzigrati se* „contremisco“: Tek što izreče što mu je rekla, zvijezda se uzigra. Nar. prip. vuk. 32.[2] — *(pljuskati): uspljuskivati se* „Wellen werfen, undare: Cetinja se voda uspljuskuje“. — *propadati* („propadaju rti“): *uspropadati se* „hin und her laufen, cursito“. — *ražnjati* „pervagari“: *uzražnjati se* s istim značenjem kao uspropadati se. — *(smrdjeti): usmrdjeti se* „in Stank gerathen, situm redolere“. — *(tumarati): ustumarati se*: „v. uspropadati se: Ustumarao se kao kučka po mlječari“. — *(vonjati)*: *usvonjati se* „(u Dubr.) vide usmrdjeti se“. — *(vrdati)*: *usvrdati se* „verlegen

[1] U Vuk. rječn. zabilježen je prosti glagol sa *se*: „kokoš kad hoće da snese onda se rakoli“; ali ja sam čuo govoriti bez *se*, te držim, da je *se* iz složenoga glagola s prijedlogom *raz* preneseno na prosti glagol.

[2] U istom značenju može biti i bez *se*, kako se (samo) bilježi u Vuk. rječn.: „1) exulto: uzigrao oko njega, 2) contremisco: Sve uzigra ruo i oružje“.

Digitized by Google

werden, tergiversor: Uzvrdao se kao đavo ispred groma". — *zvjerati* „pavide circumspicio": *uzvjerati se* „oculos pavidos circumferre".

I neki glagoli s pref. *pro* primaju *se*, kad znače pojačanu radnju i njezin početak: — *progatati se* (prema *gatati*) „Weissager, Wahrsager werden, vaticinari incipio", t. j. početi toliko gatati, da se čovjek može već nazvati gatalac; isp. *progatati* „vaticinor paululum". — *proigrati se* „anfangen zu spielen, Lust zum Spielen bekommen: otkad si se ti proigrao?" t. j. otkad si ti počeo u velike igrati; isp. *proigrati* „saltare coepi: Proigraše Vlainje robinje za nevolju ka' za dobru volju". — *prolagati se* „fio mendax"; isp. *prolagati* „eine Weile lügen, mentior". Tako i glagol, koji već kao prost ima *se*: *proskitati se* „ein Landstreicher werden, erronem fieri", pa tako sa *se* znači i „aliquantum vagor". Jednako je prema **kalpozaniti* „živjeti, raditi kao kalpozan" (= homo fallax) načinjeno *prokalpozaniti se* „fio kalpozan". — Govori se *propiti se*, t. j. postati pijanica. — Isporedi još: *proraditi se* „incipio esse sedulus" pored *proraditi* „laboro parum". — *provrijediti se* „laborare incipio", t. j. početi tako obilno (s uspjehom) raditi, da se može nazvati vrijedan. — *prozliti se* „iracundum fieri". — *prospavati se* „schläfrig werden, somno se dedere: nešto sam se prospavao", a *prospavati* „paululum dormio". — *proplakati* pored „fleo parumper" znači i „incipio flere": U Šamu će kade proplakati", ali u posljednjem značenju ima i sa *se*: „Proplaka se braći primorcima" (Vuk, rječn.), jer je ovdje izrečena pojačana radnja. Takova je razlika i među *prohodati* (dijete je prohodalo) i *prohodati se* „spazieren, umhergehen, circumeo" Ibid.[1]

Pojačanu radnju i njezin početak, čini se, da znače i neki glag. s pref. *za*, te za to primaju riječcu *se*. Isporedi u ruskom jeziku: завеселиться = много веселиться, загуляться = много гулять, залежаться = долго лежать. Miklošić, synt. str. 208. U hrvatskom prema *letjeti* imamo: *zaletjeti se* „aggredior": Onda se Brko zaleti, pa hop! preko vode na drugu stranu. Nar. prip. vuk. 5. — *(skakati)*: *zaskakati se* „exsilio". — *(trčati)*: *zatrčati se* „incurro": Kud se ono Maksim zatrčao. Nar. pjes. vuk. 2, 559. — *(igrati)*: *zaigrati se* „avolo: zaigra se niz brdo". — *gledati* (u što): *zagledati se* (u što)

[1] Vuk u rječn. tumači: *prokašljati se* „tussio paululum", ali ja držim, da bi bilo pravije, da se to tumači „incipio tussere", a *prokašljati*: „tussio paululum". Među tim ova značenja se i kod drugih takovih glagola kašto pomijeraju.

Digitized by Google

„attente intueor: zagledao se, kao tele u šarena vrata". — U koga čovjek (rado) gleda, onaj mu je i omilio; tako se razvilo značenje „adamo": Careva kći kako ga vidi, zagleda se u njega. Nar. prip. vuk. 62. — Prema tomu je *zaljubiti se* (u koga): Vidi, kako je lipa, i valje se va nju zaljubi (Nar. prip. mik. 21)[1] i *zablehnuti se (zablejati se)* „stupide aspicio". Vuk, rječn. Misleći (sc. djevojka) da je nekakva druga nalik na nju zablenu se u ogledalo. Nar. prip. vuk. 128. — Prema *plakati* (vidi pod br. 24.): *zaplakati se* „coepi plorare": Pošto je otac viđe zaplaka se pa pade pred njom. Nar. prip. vuk 136. Ona uzdahne i zaplače se. 27. (Vuk u rječn. navodi samo oblik bez *se*). — Prema *dihati, duhati* ima *zadihati se, zaduhati se* „ins Keuchen kommen, z. B. von Laufen, anhelo". Jednako prema *sopiti* „anhelo": *zasopiti se*. — *ujati* „ululo": *zaujati se* „losfahren (vom Schiffe), cum stridore procurro, feror", ali i bez *se*: „strideo" (o vjetru, moru). — *(ležati)*: *zalešati se* „situ corrumpi". — *(plamtjeti)*: *zaplamtjeti se* „exardesco". — Prema *piti* ima *zapiti se* „sich verlieren zum Trinken, abeo bibitum"; isp. propiti se.

Ovdje dodajem nekoliko refleksiv. glagola s prefiksom *za*, koji također izriču obilnu radnju, a zbog toga obilja nastaje zabuna. Tako je: *zabrojiti se, zabrajati se* „fallor in numerando" Vuk, rječn. — *zaći se* „aberro": Ma gdje Bokčilo osta s prateži? da s' je zašao? M Držić 325. Njeki dan budući srjed ravne livade ovčice bljudući, da se ka ne zajde. 434. Ali s istim značenjem bilježi Vuk taj glagol bez *se*. — *zaigrati se* „u igri zaboraviti na što" Vuk, rječn. Mnim, da se je gdje godi zaigrao, a da je mene zaboravio. M. Držić 404. — *zapazariti se* „zabuniti se pazarujući, ins Handeln sich vertiefen: kad se zapazari, lasno je od trgovca ukrasti". Vuk, rječn. — *zareći se* „erro, labor in loquendo" Ibid. Oto se zarekoh, prosti Sedmimuže, jezikom utekoh. M. Držić 55. Tako je i *zateći se* u ovom primjeru 'Ztekla 'e voda 'z Dunaja . . . ona se je zatekla na te lîpe rože dvor. Jačke 45. Jednako: *zatrčati, zatrčavati se* „zatrčava se, elabitur ei quandoque, quod mallet non dixisse" Vuk, rječn. Isporedi s time: *izreći se* „dico quod nollim dixisse" (Ibid) i *izgovoriti se* s istim značenjem: Kad

[1] U štokavskom sam našao samo jedan primjer: Zaljubi se (sc. momak) u nju da ga niko nije mogao od ovoga strašivoga stvora odvratiti. Nar. podr. vrč. 27. Ne bilježi ni Vuk u rječn. glagola *zaljubiti se*, već samo *uljubiti se* „(u Grblju) cujus amore capi: uljubi se bula u nekakva Arapa (u pripovijeci)".

Digitized by Google

ko vele govori, to se izgovori. Poslov. danič. Tko vele govori, često se izgovori. Ibid.[1] — *izlanuti se*, „uprav dem. izlajati se, ali u naše vrijeme znači kao izustiti“ Akad. rječn.

35. Napokon ću navesti četiri glagola, koji su neprelazni, dok su prosti, a složeni s nekim prijedlozima postaju refleksivni. Riječca je *se* pri njima plod brahilogije. Prema *gledati* (nepr.) imamo s prefiksom *o*: *ogledati se* „respicio“ (Vuk u rječn. ne bilježi ovoga značenja): Nigdar ne obedvam, da se ne oglédam. Jačke 29. Oglej se ti (sc. Bože) na me, ne bi l' mi se smilil? 107. = okrenuti se te gledati (pogledati). — Prema *zreti* „videre“ (nepr.): *obazreti se* „respicio“: Obazre se i pogleda na me. Nar. pjes. vuk, 2, 317 (upravo tautologija). Ozrit se ne smiše, a sam kralj za njimi. Marulić 247. = okrenuti se i zreti. — Prema *zvati* (nepr.): *ozvati se*, *odazvati se* „respondeo vocanti“: Ozvala se stara mati izpod kamena zelenog. Jačke 190. Bilje bere, često se odziva. Nar. pjes. vuk. 2, 218. = javiti se zovom (zovući). — Prema *viriti* (nepr.): *nadviriti se*, *nadvirivati se* „despicio“: Kad se nadvire nad sanduk, a dve guje iskoče iz njega. Nar. prip. vuk. 148. = nadnositi se vireći. Isporedi: Oni se onda zatvore u jednu kamaru, i ona počne najprije obukovati gaće, a on *podviruj* ne će li joj biljegu viđeti đegođ. Nar. prip. vuk. 105.

36. Ovdje će biti najzgodnije mjesto spomenuti jedan vrlo općeni slučaj, kad neprelazni glagoli primaju riječcu *se*. Biva to u besubjektnim rečenicama, kao što su: *meni se spava, njemu se kihnulo* . . . (pored subj. *ja spavam*, *on je kihnuo* . . .) Govoreći pod br. 2. o mišljenju rus. filologa Nekrasova o refl. glagolima, pokazali smo, da on drži, da je *se* uz glagol u rečenicama kao: *meni se spava* došlo za to, što je u njima lice zaklonjeno radnjom, dok je u izrazu: *ja spavam* lice u prvom redu, pred radnjom. Ovo tumačenje treba ispraviti ovako. U rečenicama kao što su: *ja spavam*, *on je kihnuo* prikazuje se subjekt kao svijestan o stanju, u kome je, ili o radnji, koju vrši, dok se u rečenicama kao: *meni se spava*, *njemu se kihnulo* prikazuje stanje ili radnja, što se subjektu nesvijesno nameće, subjekt je ovdje pasivan, pa se za to glagolu po ugledu pasivnih izraza i dodaje riječca *se*. Evo nekoliko primjera: Nešto si se zamislio, đedo, ali ti *se drijemat'* počelo? Njeguš,

[1] U Akad. se rječn. za ova dva primjera veli: „nije jasan smisao u ova dva primjera; možebiti da je značenje: istratiti sve riječi zaludu.“ Ja držim, da se iz drugoga primjera jasno vidi, da taj glagol ima ono značenje, koje sam mu ja kazao.

Digitized by Google

gor. vij. 133. (Isp. Ne *drijemam*, nego nešto mislim. Ibid.) — Al' *se* njemu malo *zadrijema*. Nar. pjes. vuk 2, 100. (Isp. Pake Marko na Šarcu *zadrema*. Ibid. 215.) — Čujem ja, čujem ja, ali mi *s'* ne *haje*. Jačke 103. (Isp. Čuje, al' ne *haje*. Nar. posl. vuk.) — Vaš pristade ako mu *se* i *neće*. Nar. podr. vrč. 47. Kad su prerano došli k jezeru, *otelo se* j' mladiću spat. Nar. prip. mik. 70. (Isp. Car *hoćaše* izgubiti ljubu. Nar. pjes. vuk. 2, 26.) — Na to *se* detetu *kihne*. Nar. prip. valj. 236. (Isp. *Kihnu* dijete sedam puta. Akad. rječn. s. v. kihnuti.) — Beg pripali čibuk po ručku, i počne mu *se kunjati*. Nar. podr. vrč. 62. (Isp. Šta *kunjaš* ti tu te ne ideš spavati — reku djetetu kad drijemlje. Vuk. rječn. s. v. kunjati.) — Ne *misli se* o tome Turcima. Njeguš, gor. vijen. 127. Ve *se* je njemu jednu noč *senjalo* da bi svoju decu zaklal. Nar. prip. valj. 180. A on veli, da ni niš napravil, aš mu *se spalo*. Nar. prip. mik. 82. Kad *se* kome *štuca*, onda kažu da ga neko spominje. Vuk. rječn. s. v. štucati se.[1]

37. Do sada smo govorili o tom, kako se neprelaznim glagolima dodaje riječca *se*; a sad je na redu, da rečemo koju o tom, kako uz glagole ne stoji riječca *se*, premda bismo je očekivali. Tako pored „*Krenuše se* iz polja svatovi“ (Nar. pjes. vuk. 2, 544) — imamo: *Krene* jedno jutro carev sin u lov. Nar. prip. vuk. 95. Ovaj pojav Miklošić u svojoj sintaksi (str. 270) naprosto konstatira, ali ga ne tumači. O izostavljanju riječce *se* može biti govora dakako samo kod prelaznih glagola, pri kojima se ona (bar prvobitno) shvaća kao objekt. A poznato je, da prelazni glagoli imaju uza se objekt, ali ga ne moraju imati, i u ovom se drugom slučaju kaže, da je to apsolutna poraba prelaznih glagola. U takovoj porabi stoje prelazni glagoli n. pr. u ovim poslovicama (iz Vuk. zbornika): Dokle *prosi*, zlatna usta nosi, a kad *vraća*, pleća obraća. Ko *pita*, rad ne *daje*. Ko prije *sedla*, prije i *jaše*. Sve su ovo takve radnje, koje su identične sa stanjem, što se izriče neutralnim glagolima. Vidjeli smo, da je riječca *se* pri mnogim refl. glagolima pravi objekt: *mijem se*, *branim se*, *varam se*, *krećem se* . . ., pa kako se drugi objekti uz prelazne glagole mogu izostaviti, tako ostaje kašto i *se* kao objekt neizrečeno. Za to glagoli kao *krećem* (mj. *krećem se*) idu u istu kategoriju, kamo i glagoli:

[1] Miklošić, synt., str. 262, navodi dva primjera bez *se*: „Od inoga Bogdanu ne mogaše“ i „Komu misli orati prolićem“. Za prvi držim, da je griješka mj. Bogdan — Bogdanu, a u drugomu je *se* ispalo poradi stiha.

Digitized by Google

prositi, vračati . . . u sprijed navedenim poslovicama, t. j. ***kretati*** (mj. ***kretati se)*** prikazuje nam apsolutnu porabu prelaznih glagola. (Maretić, Gram. i stil §. 476.) I u drugim jezicima nalazimo sličan pojav; isp. u grč. ἑλαύνω = 1. gonim, 2. trčim (t. j. gonim sebe), ἀκούω = 1. čujem, 2. čuven sam (t. j. zovem se, poznat sam), αἴρω = 1. dižem, 2. polazim (t. j. dižem se). Musić, Slovn. grč. jezika, §. 447. U lat.: ***unde agis*** (sc. ***te***)***?*** ***demutare (se), avortit (se).*** Miklošić, synt., str. 270.

Evo primjera za apsolutnu porabu prelaznih glagola, pri kojima bi trebao da je objekt ***se:*** — ***biti*** (u značenju „bacati"): Na Balačku jesu do tri glave, iz jedne mu modar plamen bije. Nar. pjes. vuk. 2, 152. Bije voda iz kamena, krv iz rane, vrućina iz peći. Vuk. rječn. s. h. v.[1] — ***brodìti*** „navigare": Brodi željnom kraju. I. Gundulić 364. Koji brode po moru. Akad. rječn. No dolazi i sa ***se***: Koji (sc. čovjek) brodeći se po moru razbije se. Ibid. Ko se brodi vodom i đemijom, da spominje boga istinoga. Ibid., gdje vidi dosta potvrda za jedan i za drugi slučaj. — ***bùšiti*** (pravo značenje „baciti", a onda „pasti s lupom, bubnuti, gruhnuti"; vidi Akad. rječn.): Štapom takne u vratnice, te vrata jednak bušiše na tle. Nar. prip. vuk. 219. Sa ***se:*** Strmoglav se buši dolu tmastijeh oganj u potope. I. Gundulić 473. Isp. i u kajkavskom što se govori: ***sabušiti se*** u nekoga: „ruere". — ***cijediti*** „stillare": Iz repa kako zmiji iz nosi bi jid ti cidi' (Akad. rječn.) pored običnijega refl.: Idemo spat, iz kojega se bu med cedil, on ga je pojel. Nar. prip. valj. 282. Tako je Zima, sint. razl., str. 149, našao mj. rascijediti se: (Snijeg) kopni i ***rascidi***, sunce vozduš kada vidi. — ***čuvati*** „cavere": Čuvaj da slobodu tvoju milu i života ne izgubiš. I. Gundulić 356. Kada budeš preko plota, čuvaj, ne krškaj. Akad. rječn. s. h. v, gdje vidi još primjera. Običnije sa ***se:*** Zaludu se čoek čuva, ako ga bog ne uščuva. Nar. posl. vuk. — ***dignuti*** (u značenju „odalečiti se, otići odakle", t. j. dignuti se): Otac Serafin, čuv da je knez digao (sc. iz Paštrovića), pošalje po Ružu. Ljubiša 88. Kad Štiljanović diže u Hercegovinu. 90. Sa

[1] Tako i s prijedlozima: Za tijem prvijem hajdukom ***izbi*** iz borja na planinicu glavom harambaša Marinko. Milićević, zim. več. 229. Prema: ***Pribile se*** ovce u kraj; šta si ***se*** ti ***pribio*** uza zid? (Vuk, rječn. s. v. pribiti se) — ima: Na vodi mjesto gdje gotovo svagda ima vjetra, te ***pribija*** uz kraj. Ibid. s. v. priboj.

Digitized by Google

se: Iz Rima se dvignut ne imam s čijem. M. Držić 350.[1] — ***dijeliti*** „discedere“ u jednom primjeru, što ga bilježi Akad. rječn.: „Kad bi tve dike dijelit me vidile, od suza dvi rike kao bi te polile“ — pored redovnoga refl.: Duh mu se dijeli toj djelo misleći. M. Držić 434. Mnoštvo primjera vidi u Akad. rječn. — ***dokončati*** (= „svršiti se“): Na Glasincu borba dokončala. Akad. rječn. s. h. v. Ali ne dokonča strah u strahu tomu. Ibid. Refl.: Ovom se dokonča rat. Ibid. Jednako ima bez *se* i sa *se*: ***dokonati, doskončati***, vidi u Akad. rječn. Tako isto ***skončati:*** Pozrite, očice, gdje skonča život moj (Zima, sint. razl. str. 150), Vidjeću taj tvoj jad, gdje skonča očito (Ibid.) prema: Srce se skončava od jada u meni. M. Držić 433. — ***dotjerati*** „venire“: Dotjerao do torbe, do prošnje. Vuk. rječn. s. h. v. Doćerao do pásâ (da ga mrtva pojedu, kao strvinu, t. j. osiromašio ili oboljeo). Nar. posl. vuk. — ***doturiti*** „kao doći“: A kad do tog sela doturite (Akad. rječn.), t. j. doturite sebe. Isp. Za njima se naturio Marko. Nar. pjes. vuk. 2, 399. — ***držati*** „postaje od refleksivnoga izgubivši *se*“ Akad. rječn., gdje se navode primjeri bez *se*, koji su paralelni s onima sa *se*; evo ih nekoliko: Nek sn'jeg pane o Mitrovu danu, neka drži do Đurđeva dana (isp. Koje — sc. svijeće — plamen drži se dokle teče lijesa). Kad prođeš one vratnice drži desno (isp. Drž' se nova puta, stara prijatelja). — ***dvojiti*** „dubitare. — Bez sumnje je stariji oblik refleksivni, te je značenje preneseno s predašnjega (sc. dividere): čeljade ili njegova misao dijeli se u dvoje kad ne zna od dvoga što će misliti ili činiti.“ Akad. rječn. Isp. stsl. ДВОИТИ СА dubitare. Mikl. lex. Nije dvojio da će se neprijatelj povratiti. Akad. rječn. Refl.: Za to od takova dila se već ne dvoj. Ibid., gdje vidi još primjera za oba dva slučaja — ***goniti*** „bez objekta, o vrlo brzom i silovitom micanju kojijem se javlja kakva (osobito neživa) sila, n. pr. vjetar“. Akad. rječn. Bura goni, vrag se ženi. Nar. posl. vuk. (Upravo: bura se goni). A dim goni u oči Turčinu. Akad. rječn. s. h. v., gdje je još jedan primjer.[2] — ***grnuti*** „o mnoštvu čeljadi ili životinja što skupa kamogod brzo idu, trče, isporedi v r v j e t i.

[1] Tako je i ***izdignuti*** (mj. *se*), ali samo o ovcama ili o čeljadetu s ovcama (vidi u Akad. rječn.): Mene (t. j. dat.) b'jele ovce izdigoše. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Više primjera u Akad. rječn.

[2] Tako i ***dognati***: Polagano uz Golju planinu, dok dognasmo u Nozdre kamene (Akad. rječn. s. h. v.) — prema refl.: No se opet dogna do đevojke. Ibid.

Digitized by Google

— ili je postalo od grnuti se (kupiti se na jedno mjesto), ili je metaforički uzeto od grnuti (nogama zemlju kad se brzo ide)". Akad. rječn. Ono je prvo tumačenje priličnije istini. Grnuše ljudi; grnuše svinje čoporom. Vuk, rječn. Grnu svi Turci na kapiju. Akad. rječn. s. h. v, gdje se nalazi više primjera.[1] — *iskrcati* mj. običnoga refl. zabilježio je Akad. rječn. u (jednom samo) primjeru: S vašim drijevom njegda izkrca u Spljet stolni neumrli. Isp. Na otoku od Nesa budući se s kraljevskom kćeri hrabreni vojevoda izkrcao. I. Gundulić. 3. — *ištetiti*: Na pohodu Marko ištetio: viknu sluge, trči podrumdžija, među sobom vino doniješe. Nar. pjes. vuk. 2, 225. No išteti Ivan na pohodu: ide mudro, progovori ludo. 525. Vidi još dva primjera u Akad. rječn., gdje se piše: „nješto je osobito u ovijem primjerima iz narodnijeh pjesama (u svima je glagol bez objekta): značenje je slabije nego biva uopće (sc. corrumpere), te se glagol upotrebljava kao u iperboličkom smislu, dapače mislim da osobito u prvom primjeru (— i ovdje je prvi —) značenje nije iskvariti nego uraditi nješto nenadno".[2] U pravom svom značenju glagol *ištetiti* stoji mj. *ištetiti se (sebe)*, kako se vidi iz ovoga primjera: Bojim se, hoće ova deca ištetiti sa svojega neznanja. Milićević, zim. več. 63. (Ne navodi se u Akad. rječn.; dakle nije tako samo u nar. pjesmama, kako se tamo kaže). Refl.: A i djevojke se ištetiše. M. Držić 138.[3] — *izvaliti* „izići (kao *izvaliti se)*" Akad. rječn. s dva primjera: Ali mjesec na goru izvali. Pošto Luka na utrinu ravnu, dotle četa iz sela izvali. — Isp. Iz njega se (sc. iz suda) izvali grda zmija. Ibid. Tako je objekt *se* izostavljen u *navaliti* „impetum facio": Navališe ljudi na kuću, na njega. Vuk, rječn. Navalilo mi n. pr. na polje, gedrungen werden zur Nothdurft. Ibid. Jednako: *Prevalilo* podne, po zime, vorüber sein, elapsum est: Već je pola noći prevalilo (Ibid.), tako i: prevaliti preko brda (= prijeći) Ibid. — *kajati* „naj češće se upotrebljava već od praslavenskoga doba u

[1] Tako i: *Nagrnuše* ljudi na vrata Vuk, rječn. (= irruo) — prema: *Nagrcaše se* toliki ljudi u kuću Ibid. (= accumulor).

[2] Gosp. prof. Maretić upozorio me, da sva 4 primjera iz nar. pjesama u Akad. rječn. dolaze samo u pjesmama, što ih je Vuk zapisao od starca Milije (vidi predgovor IV. knjizi pjes. od god. 1833.). G. Maretić drži, da starac Milija sam nije znao pravoga značenja ovome glagolu te ga je uzimao, gdje mu je palo na pamet.

[3] U primjeru: *Šteteći* uči se (Poslov. danič.) — izostavljen je drugi objekt, a ne *se*, n. pr. ono što čovjek radi.

Digitized by Google

refleksivnom obliku (kajem se, ‚poenitet me', uprav: korim sama sebe)." Akad. rječn., gdje nije zabilježen ni jedan primjer, u kojem bi bio objekt *se* izostavljen; ali je dva takva primjera našao Zima, sint. razl. str. 144: Er srcem tko kaje, grih mu se zabiva. (Duša) uprav kaje, da najveće zlo sakrivi. — ***kaniti*** „parare, animo intendere, namjeravati. — Može biti da je ovo značenje postalo od refleksivnoga kaniti se tijem (kao što često biva) što je aktivni oblik zamijenio refleksivni". Akad. rječn. Ča kani Bog stvorit nemoj iziskovat. Marulić 134. Kamo ju kani otpeljat. Nar. prip. mik. 40. Refl.: Kanio sam se da ti dođem. Vuk, rječn. s. h. v. Isporedi: Kad *se* lijen ***nakani*** sav svijet popali (Nar. posl. vuk.), ***skanjivati se*** „cunctor" (Vuk, rječn.), ***ukaniti se***, ***zakaniti se*** (Ibid.). — ***klanjati*** sa značenjem „oro: Turski klanjam, Srpski Boga molim". Vuk. rječ. Danju klanja a noću zvijezde broji. Nar. prip. vuk. 338. Nastalo je od ***klanjati se*** „inclinor", jer to ljudi turskoga zakona moleći se i rade. Refl.: Viteze ter sluge, ki jim se klanjahu. Marulić 112. Od klanjati (se) „oro" razvio se onda prelazni glagol s objektom: podne, akšam, iđindiju. Vuk, rječn. — ***krenuti*** „n. pr. na put, proficisci, se dare in viam, [vide] krenuti se, cf. poći: Otlen krenu gore uz planinu" Vuk, rječn., gdje se za ***kretati*** bilježi u tom značenju samo bez *se*. Barka krene kam je on nakanil. Nar. prip. valj. 176. Refl.: Sad ćeš viđet, dok se starac krene. Nar. pjes, vuk. 2, 251.[1] — ***liti***: Kad izlije voda. Vuk, rječ. s. v. nateg. Refl.: Kiša se lila kao iz kabla. Milićević, zim. več. 308. Tako: Danas pune (sc. kaluđeri) svoju torbu, pa kad im ***prelijeva***, odliju je bratanićima. Ljubiša 274. ***Zalila*** voda u što, sich ergiessen, redundo: zalila voda u kuću. Vuk, rječn. s. h. v. Zaljeva voda. Ibid. — ***maći*** „moveri": Bolestan sam, ne mogu nikud maći. Vuk, rječn. (Vuk) pođe da preskoči upravo iznad stožine, te se na nju nabode. Lisica videći to obeseli se vrlo i reče vuku: ‚***Miči***, vujo, miči, sad ćeš saći'. Nar. prip. vuk. 187. Refl.: Makni se otole; makni se brže. Dok se makne snijeg iz planine. Vuk, rječn. Ja se odole ne mičem. Nar. prip. vuk. 104.[2] — ***mije-***

[1] Tako i s prijedlozima: ***Okrenuše*** niz Budima grada (Ibid. 37) — prema: Pa s' otale vojska okrenula. 170. Ali putnik neka ne žali što bi ***skrenuo*** s puta. Milićević, zim. več. 109.

[2] Jednako može biti bez objekta *se* ovaj glagol s prijedlozima; n. pr. Idući tako čovjek ***izmakne*** naprijed, a žena zaostane. Nar. prip. vuk. 13. Već mi Šarac stade ***odmicati***. Nar. pjes. vuk. 2, 220. Isp.: Car s' odmiče, Marko se primiče. Ibid. 432. Spustiše ga pred Merine dvore, k njemu

Digitized by Google

šati: Struja od mora mišaše iskrami (Marulić 10.) — mj. mišaše se. Isp. Ne miješaj se više šnjim. Vuk, rječn. s. h. v. — ***mrsiti*** „vescor carnibus“ govori se po svjedočanstvu Vuk. rječn. pored refl. (isp. stsl. мрѣсити ся Mikl., lex.): tako i *premrsiti;* isp. Ili te čije zle oči urekle, ili se omrsio. Ljubiša 177. — ***mučiti*** „crucior“ : Da te ona sad vidi gdje za nju tako mučiš, kako mahnita bi strčala doli. M. Držić 209. Mučim za ne mučit, taj ti je život moj. Zima, sint. razl., str. 145, gdje vidi još tri primjera. (Primjere sa *se* vidi sprijed pod br. 12.) — ***nàdati*** „fugam petere, n. p. nadade preko polja, uz potok i t. d.“ Vuk, rječn. Svinja se uplaši pa rukne i nada u potok. Nar. prip. vuk. 183. Glagol stoji dakle mj. nadati se; isp. Nadalo se prodalo se (sagt der Kaufmann, wenn ihm im Laden etwas herabfällt). Vuk, rječn. Kao nadati ima ***nadrijeti:*** „nadrije u potok, fugam petere“ Ibid. — ***nagnuti*** „inclinor“: Nagao dan, t. j. prevalilo podne, neigt sich dem Abend. Vuk, rječn. Potrpimo se malo dok nagne mjesec. Nar. podr. vrč. 94. Običnije refl.: Riči reci meni pri neg se dan nagne. Marulić 150. Ostani z nami, ar večer nastaje i den se je vre nagnul. Petretić 67. Tako je izostavljen objekt ***se*** i u primjerima sa značenjem „vi perrumpere velle: Kud si nagao kao vo u kupus? Pleći dade a bjegati naže“ (Vuk, rječn.); tako isto u primjeru: *Naginjali* su da mu dadu, t. j. navaljivali su. Ibid. Jednako *pregnuti* sa značenjem „decerno: pregao na jednu stranu“ Ibid. — ***naklopiti*** „incumbo: A da, hodža, kud si naklopio, a nijesi druma ugodio“ (Vuk, rječn.) mjesto naklopiti se, „n. pr. na jelo, na kakav posao“ Ibid. — ***nalijepiti*** u značenju „capior, offendo: nalijepio je negdje, der hat's erwischt“ (Vuk, rječn.), t. j. nalijepio se. Tako i mj. ***prilijepiti se*** „adhaeresco“ sámo ***prilijepiti***: Er zlato i srebro kao i veska priljepljuje godišnicam oko ruka. M. Držić 400. — ***narinuti*** „(u C. g.) udariti, losstürzen, irruo: U to sila Turska narinula“ Vuk, rječn.; jednako ***urinuti***: urinuo u boj, urinuo snijeg (Ibid.); mj. narinuti se, urinuti se. — ***natezati*** „s kim, n. pr. rđavijem drugom, mučiti se“ (Vuk, rječn.). I tu je, mislim, također

---

Mera živa *primaknula.* Zima, sint. razl., str. 147. ***Promakao*** je kud i ne zna. Poslov. danič. Na vrućini dela, s tupim srpom žanje, da mu sve *umakne*, vrući pot ga tare. Jačke 229. Za to ih ne smede (sc. Nikola) ni čekati, nego *se uzmicaše*, braneći se pustimice drvećem i kamenjem. Milićević, zim. več. 85. (Ali ovako se obično govori bez *se*). Isporedi još: Šta *promičeš* tuda? *promiču* ljudi kroz šumu, durchgehen, permeo. Vuk, rječn.

Digitized by Google

izostavljen objekt *se*. Tako je objekt *se* izostavljen i u ***potegnuti*** „ruo: Potegoše pustoj Komadiji“ (Ibid.); *otegnuti se* „extendor: Dok se jedan ne otegne, ne može drugi da se protegne“ (Ibid.) i bez *se:* On joj se primače, da vidi, je li otegla (Ljubiša 254); ***uspregnuti*** = „uzmaći: Ništa Turci uspregnuti ne će“ Vuk, rječn. U taj čas uspregnuh i rekoh: brate, što li, kako li? M. Držić 415. *Zategla* kiša pa ne može da se ore, tenere. Vuk, rječn. s. v. zategnuti. — ***obiknuti:*** Obiknućeš kako mladu (Poslov. danič.) — i: Obiknut' se kako nakovan. Ibid. Isporedi: Vlastelinstvo ***priviklo*** gledati. Daničić, Istorija srpskoga naroda. Biograd 1876., str. 132. U Vukovu je rječ. zabilježeno sa *se*. — ***obratiti, obrnuti*** „revertor“: Obrativ putem tim ka zapadu poji. Marulić 11. A njegovi, vidivši toj, u big obratiše. Zima, sint. razl., str. 145. Otole obrnuh put malijeh Indija. M. Držić 239. Tako je objekt *se* izostavljen u ovom primjeru: Jer će za mnom obratiti suša tri godine dana bez prestanka. Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. obratiti (= ingruo). Refl.: Za sobom se obratio Živko. Ibid. s. v. obratiti se. Još se ni štil k meni obrnuti. Jačke 53. Jednako se ***svratiti***, ***svrnuti*** upotrebljavaju sa *se* i bez njega: Mi smo pomišljali da svratimo te da putnici vide taj dragoceni spomenik. Daničić u „Pomeni o Daničiću, od M. Đ. Milićevića“. U Beogradu 1883, str. 89. i drugdje u Daničićevim pismima u toj knjizi. Ti si Grujo s puta svrnuo, nije to tako. Ljubiša 187. Sa *se:* Hodeći iz grada u Gruž svrati se mimogred u Ston. Posl. danič. Ne znav kud se inud svrnuti, k vodi idoh ovdi uprav. M. Držić 49. — ***odvojiti:*** „odvojio daleko od njega, supero: taj je odvojio od svijeh“ (Vuk, rječn.), upravo: odvojiti se i po tome „superare“. Bokelji su čisto odvojili od svoje braće. Ljubiša 8. Sa *se* (ne bilježi Vuk u rječn.): U jutru kad svane odvoji se od pobratima. Nar. prip. vuk. 99. Zagrli babu i nikada se od nje odvojiti ne hoćaše. 266. — ***otisnuti*** „se vertere: Pa otište pravo u primorje“ (Vuk, rječn.), tako i u značenju „početi“: Te otište sitnu knjigu pisat'. Ibid. Refl.: Otište se preko polja ravna (Nar. pjes. vuk. rječn. s. v. otisnuti se); u značenju „ruo“: Otisla se st'jena od Budima, te pobila svilorune ovce. Ibid. — ***otvoriti*** mj. otvoriti se: Tek otvori vrijeme a gora se lišćem obuče. Ljubiša 145. Taman saba zora otvorila. Zima, sint. razl., str. 146. — ***pečaliti*** mj. pečaliti se: Od mećave još pečalim, i od mraza još tuguju. Zima sint razl., str. 146. — ***početi*** „coepi“: Počinje komedija prikazana u Vlaha Srkočevića na piru. M. Držić. Što s mene počinje a kraja nema? Nar. zag. vuk. 383. Sa *se*: Počela

Digitized by Google

se krajina. Vuk, rječn. s. h. v. Pristupi k čiči, i otpoče se razgovor. Milićević, zim. več. 332. — *pomoliti* „promineo“: Bio vahat proljetni pak sunce jedva pomolilo iza brda. Ljubiša 194. Tek što pomoli pop na vrata, a on ga počne ćerati. Zima. sint. razl. str 146, gdje vidi još dva primjera. Refl.: Dok su oni još to govorili, a to se pomole kola i konji. Nar. prip. vuk. 2. — *potapljati* mj. potapljati se: Plavaj, rožo, ti mi ne potapljaj. Jačke 448. Isp. Srebrni prsten po dnu se utaplja. Ibid. 581. — *primiriti* mj. refl.: „Primiri, đavole! gib Ruhe (sagt die Mutter zum Kinde), quiesco“ Vuk, rječn. — *prometati* „agitari“: Zavije se (sc. u ponjavu) te po onome docu s desna na lijevu promeći, pa najposlije potrbuške i na leđa, do ispred same noći. Nar. podr. vrč. 112. Refl.: Promeće se kao hodža kroz ponjavu. Nar. posl. vuk. — *promijeniti*: Pobolješe li ti rane i patiš li što od njih kad hoće da vrijeme promijeni? Nar. podr. vrč. 80. Refl.: S dlakom se brijeme promjenjuje. Poslov. danič. Isporedi: Mijeni se mjesec, inchoatur luna. Vuk, rječn. — *radovati* mj. refl. (koje vidi pod br. 13.): S kim ćeš kraljevati u vičnje veselje, tere radovati nada sve stvorenje. Marulić 212. Ako li još bolje tko ima, raduj. Zima, sint. razl. 149. Svakomu pak velju, . . . da raduje. Ibid., gdje vidi još dva primjera.[1] — *rigati* mj. refl.: Šakom tuče po zubih ga, da mu na usta krv riga. Jačke 238. — *sastaviti*: Al' im puške ne će da sastave: Svaka planu ali ne sastavlja. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v., gdje se tumači: „kad barut u puške na čanku plane, pa se onaj u cijevi ne upali i puška ne pukne, onda se kaže da je puška planula, a nije sastavila“. Iz toga izlazi, da se upravo ne sastavljaju (plamenom) barut u čanku i barut u cijevi; po tome bi ovdje glagol bio sa *se* u recipr. značenju. — *seliti* „commigro“: Kad si namislio seliti? Ljubiša 85. I čisto hćaše s one stope seliti 65. Tako i *doseliti*: Poslije ovoga doseli iz Bosne knez Jovan Todorović (Akad. rječn. s. h. v.), *oselio* emigravit (Vuk, rječn.). Refl.: Ne primaš ni uvjeta ni poklona, od kad se vladika preseli. Lju-

[1] Amo ne ide ovaj primjer: Poď u slavu božju i hodi tiho i brzo kako ti drago; od moga tezora ti ne ćeš radovati (M. Držić 207), — jer ovdje nije izostavljeno *se*, već ono što tezor (blago) daje; radovati na ime znači tu: uživati; isp. Imam svega dosta, a Bog zna koliko ću radovat'. Vuk, rječn. s. h. v. Među tim i ovo se značenje razvilo od „radovati se“ preko „radovati“ — mj. „radovati se“ —, kao i kod: klanjati podne. Tako se razvilo i značenje „posvojiti, obladati“: Tako mi sve šteta ne radovala! Ibid.

Digitized by Google

biša 264. Ljudi nahvao useliše se u ovi naš svijet. M. Držić 241. — *sipati* mj. sipati se: Iz usta mu živi oganj sipa. Nar. pjes. vuk. 2, 140. Sad će doći ljutit zmaj ognjeviti, sve vatra iz njega sipa. Nar. prip. vuk. 33. — *srditi* mj. srditi se (koje vidi pod br. 13.): Smrt bo hodi srdeć ništa ne razbira. Marulić 111. Smrt pride srdeći, njih moći skratiti. 112. Po me dojde srdeć žena. Jačke 212. — *stepsti* mj. stepsti se: 'Da ti mi je prvu reč povedal, samo sem stepel. Nar. prip. valj. 272. — *svršiti*: Ovdi se vila prinemaga i svršuje četvrti at. M. Držić 113. Kad svršila tajna leturđija, pred crkvom se narod ustavio. Zima, sint. razl., str. 152, gdje ima još nekoliko primjera. Tako i: Trudi moji ovako su *dovršili*. Akad. rječn. s. v. dovršiti. Refl.: Tako se veselo svrši Miloševa svadba i pobratinstvo. Milićević, zim. več. 80. — *šetati* (ovaj glagol upravo znači: gibati, micati. Maretić, o. c. §. 476.): Junaci primili kako no knezovi šetaju u svili. M. Držić 22. Al' tri druga po paklu šetaju. Nar. pjes. vuk. 2, 11. I zajdoše šetujući i najdoše Mariju. Petretić 11. Kad došeta sovri suva zlata. Nar. pjes. vuk. 2, 89. Refl.: Pa se kralju pod šatore šeće. Ibid. 486. Šetali se tri mladi Turčini. Jačke 299. Tako i *šenuti* „moveri": Ne mogahu iz veze šenuti. Njeguš, gor. vijen. 76. Muž joj ne mogao iz kuće zbog vremena nikud šenuti. Nar. podr. vrč. 106. I u značenju: „šenuti, n. pr. s puta, svrnuti, ablenken, deverto". Vuk, rječn. Refl.: Ja se jadan ni šenut' ne mogu. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. — *točiti* mj. točiti se: Gacajući preko snijega počne mu točiti krv iz nosa. Nar. prip. vuk. 95.[1] — *trgnuti* mj. trgnuti se u značenju „prorumpo": Bog t' ubio, od Udbine Mujo! Ako piješ crveniku vino, vino tebe na rane trgnulo. Nar. pjes. vuk. rječn. s. h. v. Na kljunove b'jela pjena trgla. Nar. pjes. vuk. 2, 306. Vuk loči, loči, dok mu trgne voda nazad. Nar. prip. valj. 186. — *učiti* „disco": A zajedno je i va nje (sc. knjige) vučil. Nar. prip. stroh. 169. (Koji su mislili biti) popovi i kaluđeri učili su po namastirima kod kaluđera ili po selima kod popova. Vuk, rječn. s. v. škola. Refl.: Čoek se do smrti uči. Nar. posl. vuk. Kupi od njekuda gusle i počne se učiti pojati. Nar. prip. vuk. 292. — *upirati* mj. upirati se: Dva oblaka, u ke upire sunce od lita. I. Gundulić 445. (Upri) u se i u svoje kljuse. Nar. posl. vuk. Isp. Uprijet' se u nos. Poslov. danič. — *vajdisati*: „ne ćeš

[1] Isp. „*Istočilo se* vrijeme lijepa je narodna fraza za isteklo je, prošlo je i ost." Zore, Rad jug. akad. *110*, str. 208.

Digitized by Google

vajdisati, Nutzen haben, lucror" (Vuk, rječn.) prema refl.: Skupo je kupio, ne će se vajdisati kad proda. Ibid. — *veseliti* mjesto veseliti se (koje vidi pod br. 13.): Ne hotij smrt želit toliko još mlada, da ufaj veselit, ako si ikada. Zima, sint. razl., str. 153. Jošte ćeš u rukah u mojih veselit. Ibid. Svakomu pak velju, da ije i pije, uživa, veseli. Ibid., gdje vidi još dva primjera.

Kako se vidi iz glagola, koji su netom navedeni, oni su u velikoj većini takovi, kojima se izriče kretanje ili duševno stanje. Govoreći pod br. 12. i 13. o takvim glagolima, rekli smo, premda je u njima *se* = *sebe*, opet da se ta riječca već vrlo slabo osjeća kao objekt. To se evo sada lijepo potvrđuje primjerima, u kojima je izostavljeno *se*: upravo za to, što se ta riječca pri takovim glagolima slabo osjeća kao objekt, ona se lako i rado izostavlja.[1]

*

38. Razabirajući u ovoj radnji refleksivne glagole, rijetko sam kada navodio onakve glagole, koje smo primili iz drugih jezika. Za to ću o njima sada kazati dvoje. Takovi su glagoli često refleksivni već u jeziku, iz kojega su uzajmljeni, pa se njihov refl. oblik (dakako izmijenjen na našu) drži u hrvatskom jeziku; n. pr. (iz Akad. rječnika): ***delektati se*** (od tal. dilletarsi), ***denjati se*** (od tal. degnarsi) „ponizivati se"; ***desperati se*** (od tal. desperarsi); ***informati se*** (od tal. informarsi); ***karucati se*** (od tal. carrozzarsi) „voziti se na karucama"; ***namurati se*** (tal. innamorarsi) „zaljubiti se" (Budmani, Današńi dubrovački dijalekat. Rad. jugosl. akad. *65*, str. 167); *škrimati se* (tal. schermirsi) „biti se na mejdanu" (Ibid.); *ukoržit se* (tal. accorgersi) „dosjetiti se" (Kušar, Rapski dijalekat. Rad jugosl. akad. *118*, str. 25, gdje ima još primjera) — i dr. Ili su glagoli u jeziku, iz kojega su uzajmljeni, u nerefleksivnom obliku, te često dobivaju refl. oblik istom u hrvatskom jeziku prema domaćim glagolima slična značenja; n. pr.: ***batiti se*** (od tal. battere, udariti) „recellere: Batila se puška, t. j. trgla se"; ***dujisati se*** „spomenuti se" (od tur. dujmak = opaziti, osjetiti);

[1] Ovdje spominjem, da se u življem govoru kašto izostavlja glagol, pa ostaje samo *se*: to biva onda, kada je *se* objekt ili u pasivnoj službi; n. pr. Sjemo se, neka te, moj sinko, poljubim (M. Držić 464), t. j. okreni. — U pamet se dobro, Crnogorci! (Njeguš, gor. vijen. 112), t. j. uzmite. — Kamo se od tolika vremena? (Nar. prip. vuk. 74), t. j. djeo. — U razlog se ljudi za jednoga Boga! (Ibid. 202), t. j. uzmite. — Iz ove kože nema se kud (Nar. posl. vuk.), t. j. izići. — Sad što će se i kako li će se? (Nar. podr. vrč. 69), t. j. učiniti.

Digitized by Google

dunijati se „ljubiti se“ (od tal. donnegiare); *fehtati se*: „biti se (s kim) na megdanu: njem. fechten“; *izrebeliti se* „uzbuniti se (protiv vlade)“, od tal. rebellare, ali jamačno preko njem. rebelliren: *špacirati se* (od njem. spazieren): A taj se bedak samo špacira po šiljbotu (Nar. prip. stroh. 163) — prema hrv. šetati se; — i dr.

Na završetku treba još spomenuti, da u sintaksi hrvatskoga refl. glagola nijesam našao slučajeva, da na nju utječe sintaksa refl. glagola drugih jezika, od kojih narod naš prima gdjekoje elemente; naprotiv u njemačkom i talijanskom jeziku, gdje se oni dotiču slavenskih, kašto se grade refl. glagoli prema refl. glagolima njihovih slavenskih susjeda. — Vidi o tom: H. Schuchardt, Slawodeutsches und Slawo-italienisches. Graz 1884, str. 105. i d.

Primjeri su uzimani iz ovih knjiga:

Daničić Gj.: Poslovice. U Zagrebu 1871. — Držić M.: Djela u VII. knjizi starih pisaca hrvatskih. U Zagrebu 1875. — Gundulić I.: Djela u IX. knjizi starih pisaca hrvatskih. U Zagrebu 1877. — Kurelac F.: Jačke. Zagreb 1871. — Ljubiša S. M.: Pripovijesti. Pančevo 1882. — Marulić M.: Pjesme u I. knjizi starih pisaca hrvatskih. U Zagrebu 1869. — Miklošić F.: Monumenta serbica. Viennae 1858. — Mikuličić F.: Narodne pripoviedke i pjesme iz hrvatskoga primorja. U Kraljevici 1876. — Milićević M. Đ.: Zimnje večeri. U Beogradu 1879. — Njeguš P. P.: Gorski vijenac. U Zadru 1868. — Petretić P.: Sveti Evangeliomi. Vu Nemškom Gradce. 1651. — Strohal R.: Narodne pripoviedke iz sela Stative. Rieka 1886. — Valjavec M. K.: Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici. U Zagrebu 1890[2]. — Vrčević V.: Narodne satirično-zanimljive podrugačice. U Dubrovniku 1883. — Vuk St. Karadžić: Narodne srpske poslovice. Na Cetinju 1836. — Isti: Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista. U Beču 1864. — Isti: Srpske narodne pjesme. Knjiga druga. U Beču 1875. — Isti: Srpske narodne pripovijetke i zagonetke. (Državno izdanje). Biograd 1897.

Rječnici: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. I—IV. U Zagrebu 1889. do 1897. — J. Belostenec, Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium . . . Zagrabiae M.DCC.XL. — Rječnik iz književnih starina srpskih napisao Đ. Daničić. I—III. U Biogradu 1863—1864. — Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima. Skupio ga i na svijet izdao Vuk. Stef. Karadžić. Treće (državno) izdanje. ispravljeno i umnoženo. U Biogradu 1898.

Digitized by Google